

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Південноукраїнський національний педагогічний університет  
імені К. Д. Ушинського

# ПОЛІТИКУС

*Науковий журнал*

Випуск 5



Видавничий дім  
«Гельветика»  
2020

## **Головний редактор:**

**Наумкіна С. М.** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

## **Члени редакційної колегії:**

**Музиченко Г. В.** – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

**Маслов Ю. К.** – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

**Польовий М. А.** – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

**Рудольф Кухарчик** – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі  
**Ондрей Філіпець** – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

**Долженков О. О.** – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

**Ростецька С. І.** – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

**Гедікова Н. П.** – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

**Дунаєва Л. М.** – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**Проноза І. І.** – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

**Щедрова Г. П.** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

**Монолатій І. С.** – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

**Аміран Хевцуріані** – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

**Еліот Долан Еванс** – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

**Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)**

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet  
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол 3 від 29 жовтня 2020 року**

**Офіційний сайт видання: [www.politicus.od.ua](http://www.politicus.od.ua)**

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

## ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ****Горський С. В.**

Предмет соціології політики: актуальне наповнення.....7

**Русиняк А. І.**Політологічний дискурс у дослідженнях засобів масової інформації:  
функціональний аспект..... 16**РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ****Андрейко І. С.**

Соціальна ексклюзія як об'єкт соціально-політичних досліджень.....23

**Баласинович Н. О.**

Гендерна демократія: особливості становлення в Україні..... 29

**Vinnykova N. A.**

Risks of political non-decision-making (applications to Ukraine)..... 35

**Войнова Е. О.**Упровадження електронного голосування:  
позитивні та негативні риси електронних виборів.....44**Димова О. В.**Модернізація українського суспільства в контексті формування нових поглядів  
на соціальну справедливість.....50**Довбиш М. О.**Соціальні програми Європейського Союзу в контексті державної політики Іспанії  
у сфері соціального захисту безробітних..... 56**Каретна О. О., Милосердна І. М., Ігнат'єва І. І.**Роль та особливості інформаційно-комунікаційних технологій  
у взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством.....62**Лясота А. Є.**Особливості посткомуністичних трансформацій партійних систем країн  
Центральної та Східної Європи..... 69**Ляшенко Т. М.**Соціально-економічні моделі: варіанти подолання світової кризи.  
Світовий досвід та українські реалії.....73**Музиченко Г. В.**Фінансування політичних партій як політико-правовий механізм  
протидії політичній корупції в європейських країнах.....80**Mustafa Nezar Harb**Political modernization theory:  
criticisms of democratic transition theorists..... 85**Новосельський І. Ф.**

Українські соціальні мережі: специфіка та проблеми функціонування.....89

**Саєнко І. В.**Гендерний прорив у секторі оборони та безпеки України:  
міжнародні зобов'язання та національне законодавство.....95

**Тіхонова О. В.**

Громадські організації у вимірі європейських стандартів:  
перспективи та дилеми акомодатії українського законодавства.....101

**Шедяков В. Е.**

Опасности манипулирования сквозь призму налаживания  
гражданского полилога..... 106

**Щедрова Г. П.**

Інституціональна еволюція державної молодіжної політики в Україні.....113

### **РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ**

**Попович Я. М., Макарчук О. С.**

Політичні партії як суб'єкти репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій  
у суспільстві (на прикладі Запорізької області).....120

**Стеблина Н. О.**

Складові цифровізації політики: цифровий форум,  
цифровий капітал та структура цифрових можливостей.....126

### **РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

**Белобородов И. И.**

К вопросу о переосмыслении международной политики в области  
населения в контексте современных демографических реалий.....133

**Бойчук О. І.**

Проблема німецької меншини в контексті політики пам'яті  
в польсько-німецьких відносин.....147

**Кресіна І. О., Стойко О. М.**

Цільові фонди як механізм фінансування постконфліктної відбудови.....155

**Палазова Т. М., Ткачук Ю. В.**

Міграційна політика як чинник впливу на соціально-економічні процеси  
в сучасному світовому просторі.....160

### **РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО**

**Явір В. А.**

Україна унітарна: аналіз цивілізаційного вибору форми державного устрою.....166

## CONTENTS

### SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

<b>Horskii S. V.</b> The subject of the sociology of politics: actual content.....	7
<b>Rusyniak A. I.</b> Political science discourse in studying mass media: functional aspect.....	16

### SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

<b>Andreiko I. S.</b> Social exclusion as an object of socio-political research.....	23
<b>Balasynovych N. O.</b> Gender democracy: peculiarities of institution in Ukraine.....	29
<b>Vinnykova N. A.</b> Risks of political non-decision-making (applications to Ukraine).....	35
<b>Voynova E. O.</b> Implementation of e-voting: positive and negative features of e-elections.....	44
<b>Dymova O. V.</b> Modernization of Ukrainian society in the context of forming new views on social justice.....	50
<b>Dovbysh M. O.</b> Social programs of the European Union in the context of Spain's state policy in the field of social protection of the unemployed.....	56
<b>Karetna O. A., Myloserdna I. M., Ignatieva I. I.</b> The role and features of information and communication technologies interaction of public authorities with civil society.....	62
<b>Liasota A. Ye.</b> Features of post-communist transformations of party systems in Central and Eastern Europe.....	69
<b>Liashenko T. M.</b> The socio-economic models: options for overcoming the global crisis. World experience and the Ukrainian realities.....	73
<b>Muzychenko G. V.</b> Financing political parties as a political and legal mechanism for combating political corruption in European countries.....	80
<b>Mustafa Nezar Harb</b> Political modernization theory: criticisms of democratic transition theorists.....	85
<b>Novoselskyi I. F.</b> Ukrainian social networks: specifics and problems of functioning.....	89
<b>Saienko I. V.</b> Gender breakthrough in the defense and security sector of Ukraine: international obligations and national legislation.....	95

<b>Tikhonova O. V.</b> Public organizations in the framework of European standards: prospects and dilemmas of accommodation of Ukrainian legislation.....	<b>101</b>
<b>Shedyakov V. E.</b> The dangers of manipulation through the prism of set going a civil polylogue.....	<b>108</b>
<b>Shchedrova G. P.</b> Institutional evolution of youth policy in Ukraine.....	<b>113</b>

### SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

<b>Popovych Ya. M., Makarchuk O. S.</b> Political batches as representation of political and ideological orientations subjects in the society (on Zaporizhzhia region example).....	<b>120</b>
<b>Steblyna N. O.</b> The components of politic's digitalization: digital forum, digital capital and digital opportunities structure.....	<b>126</b>

### SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

<b>Beloborodov I. I.</b> On the issue of revise international population policy in the frame of current demographic reality.....	<b>133</b>
<b>Boichuk O. I.</b> The problem of the German minority in the context of the politics of memory in Polish-German relations.....	<b>147</b>
<b>Kresina I. O., Stoiko O. M.</b> Trust funds as a financing mechanism for post-conflict reconstruction.....	<b>155</b>
<b>Palazova T. M., Tkachuk Yu. V.</b> Migration policy as a factor of influence on socio-economic processes in the modern world space.....	<b>160</b>

### SECTION 5. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

<b>Yavir V. A.</b> Ukraine as a unitary state: analysis of the civilization choice of the form of the government.....	<b>166</b>
---	------------

## РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Горський Сергій Віленович

### Предмет соціології політики: актуальне наповнення

УДК 316.648

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.1>

Горський Сергій Віленович  
кандидат соціологічних наук, доцент,  
Київський інститут інтелектуальної  
власності та права  
Національного університету  
«Одеська юридична академія»  
Харківське шосе, 210, Київ, Україна

*Соціологія політики – відносно молода дисципліна. Вона знаходиться в тісному взаємозв'язку з такими дисциплінами гуманітарного циклу, як загальна соціологія, політологія, філософія, історія, культурологія та ін. Дані дисципліни доповнюють і розширюють основні категорії соціології політики, забезпечують глибокий і детальний соціологічний аналіз всіх аспектів політики, тим самим розкривають процес виникнення, формування і розвитку політичних теорій і концепцій; становлення і функціонування політичної влади; особливості та закономірності перебігу політичних процесів та ін.*

*Сучасна соціологія політики, звісно, утворена не «на порожньому місці». У статті робиться спроба надати визначення предмету соціології політики і розкриття процесу її інституалізації.*

*У статті проводиться аналіз розвитку політичної соціології, який пройшов кілька періодів, у кожному з яких домінували ті чи інші підходи до вибору основного предмета дослідження. Можна також констатувати, що загальною тенденцією розвитку політичної соціології, як і самої соціології, є перехід від методологічного монізму до помірнього плюралізму.*

*На сучасному етапі політична соціологія являє собою досить диференційовану галузь знань, що включає в себе різні парадигми аналізу і сприйняття політичної дійсності, що дозволяє говорити про мультипарадигмальність періоду її розвитку. Існування певної множини наукових парадигм відображає об'єктивний процес підвищення рівня складності політичних процесів і явищ, наукове пояснення яких сьогодні дуже складно надати виходячи з якої-небудь однієї теорії. Тому знання різних теорій і методів дослідження політики є необхідною умовою отримання професійної освіти сучасного соціолога та своєрідним тестом на приналежність до професійного співтовариства.*

**Ключові слова:** соціологія політики, політика, влада, політичні еліти, контроліта, конфлікт, політична культура, соціальний простір, політичне поле.

**Постановка проблеми.** Сучасна Україна проходить період соціально-політичної перебудови. Активний процес модернізації українського суспільства відбувається в умовах глибокої кризи, що охопила всі життєво важливі сфери суспільства: економіку, систему освіти, охорону здоров'я, культуру, міжнародні відносини та ін.

Політика влади формується в проблемах, мотивах і механізмах прийняття політичних рішень, охоплює всі відносини людей в суспільстві, визначає характер та спосіб їх функціонування і розвитку. У цих умовах істотно підвищилася роль соціологічного знання, що дозволяє більш об'ємно та системно вивчити різноманіття факторів, що впливають на вироблення політичних рішень, соціальну діяльність та соціальну взаємодію суб'єктів політики.

Завдяки цьому політика проявляється не тільки в діяльності органів влади всіх рівнів, політичних партій і рухів, але і в ідеалах, цілях, намірах, мотивах та поведінці простих людей, тобто впливає на все населення. Отже, політика – реальність, і без неї неможливе існування окремої людини і суспільства в цілому.

Тому проблеми взаємовідносин суспільства і держави є пріоритетними і вимагають всебічного вивчення з наукової точки зору. У даному процесі соціологія політики як галузь соціології покликана

всебічно аналізувати взаємодії соціальних і політичних структур у процесі функціонування політичної влади та висвітлювати реалії суспільства.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

У сучасній світовій науковій літературі питанню соціології політики присвячена велика кількість публікацій, включаючи роботи представників Чикагської школи Ч. Кулі, Ф. Знанецького, П. Лазарфельда, Г. Лассуелла. Також таких авторів, як Т. Парсонс, С. Ліпсет, М. Дюверже, Г. Алмонд, Л. Пай, С. Верба, Дж. Бінгем, П. Бурдье, В. Полторак, О. Петров, О. Боровський, В. Перевезій та ін.

**Мета статті** полягає в аналізі розвитку політичної соціології, який пройшов декілька періодів, в кожному з яких домінували ті чи інші підходи до вибору основного предмета дослідження.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.** Не дивлячись на значну кількість наукових публікацій, у сучасній соціології політики сформувались декілька напрямків. Це можна спробувати пояснити загальною тенденцією розвитку політичної соціології і самої соціології.

**Виклад основного матеріалу.** Соціологія політики – відносно молода дисципліна. Вона перебуває у тісному взаємозв'язку з такими дисциплінами гуманітарного циклу, як загальна соціологія, політологія, філософія, історія, культурологія та ін.

Дані дисципліни доповнюють і розширюють основні категорії соціології політики, забезпечують глибокий і детальний соціологічний аналіз всіх аспектів політики, тим самим розкривають процес виникнення, формування і розвитку політичних теорій і концепцій; становлення і функціонування політичної влади; особливості та закономірності перебігу політичних процесів та ін. Таким чином, соціологія дозволяє враховувати «людину як складову» політичної діяльності.

Сучасна соціологія політики, звісно, утворена не «на порожньому місці». А тому визначення предмету треба починати з розкриття її інституалізації.

Соціологія політики як специфічна соціологічна теорія сформувалась в 20-30 роках минулого століття завдяки розробкам представників Чикагської школи Ч. Кулі, Ф. Знанецького, П. Лазарфельда, Г. Лассуелла, які відпрацювали методіку соціологічного аналізу політичних процесів. Хоча спроби дослідження політичного життя ми можемо знайти в наукових працях мислителів Стародавнього Сходу, античної Греції та Риму. Наприклад, у працях Платона і Аристотеля, або у мислителів пізніших епох – Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Гоббса, Ш. Л. Монтеск'є, А. Токвіля та ін. На думку багатьох вчених, засновником соціології політики як науки був М. Вебер. Також в її формуванні значну роль відіграли В. Парето, Г. Моска, П. Сорокін, Р. Міхельс, Т. Парсонс, С. Ліпсет, М. Дюверже та ін.

У сучасній соціології політики можна виділити три основні підходи. Відповідно до першого соціологію політики розглядають як складову частину політології, тобто як специфічний метод, який використовує політична наука. Такий підхід не враховує багатогранність і диференціацію політичних процесів, зводить предмет дослідження і позбавляє її права на самостійне існування.

Прихильники другого підходу вважають, що соціологія політики вивчає політику. Але оскільки політика пов'язана з боротьбою за владу і визначає механізм владних відносин в державі, то в цьому випадку предмет соціології політики трактується розширено, але межує із предметом політичної соціології. Така позиція хоч і не позбавляє соціологію політики самостійності, але принижує її роль.

Третій підхід визначає соціологію політики як спеціальну теорію, на основі якої відбувається дослідження на теоретичному та емпіричному рівні політичної поведінки індивідів у сфері політичного життя, форм і способів здійснення політики, її природи і цілей. «Соціологія політики – це наукова галузь, що вивчає соціальні аспекти політики. Соціологія політики є також спеціальною галуззю соціологічної науки загалом, у рамках якої вивчаються особливості політичних процесів, закономірності їх протікання і впливу на інші соціальні процеси, функціонування політичної системи суспільства, взаємозв'язок її ланок, стан і розвиток

політичної культури різних соціальних верств на різних організаційних рівнях» [1, с. 11]. Такий підхід найбільш адекватно визначає зміст соціології політики і дозволяє визначити основні напрямки дослідницької діяльності в рамках цієї теорії.

Соціологія політики за об'єктом і предметом свого дослідження, як ми бачимо, найближче стоїть до політології, оскільки її насамперед цікавлять держава, влада, владні відносини, а соціологію політики – відносини політичної сфери з іншими сферами суспільного життя, політичних інституцій і суб'єктів з іншими соціальними інститутами і суб'єктами. А це все, як відомо, можливе лише в суспільстві, в державі.

Оскільки питання співвідношення соціології і політики складне й неоднозначне, то таким самим складним є і співвідношення політології як основної політичної науки і соціології політики. Практично це питання єдності і суперечностей, розбіжностей між соціальною теорією і практикою.

Політика завжди присутня в суспільстві, а суспільство, як відомо, має дві основні відмінності від природи.

Перше. Природа може існувати без ідей, уявлень, цінностей, а існування суспільства без них взагалі неможливе.

Друге. Природні об'єкти просто взаємодіють між собою, тоді як соціальні дії людей, їх взаємодія зумовлені певними цінностями, наявністю яких без ідей абсолютно неможливо уявити.

Поява соціології політики як самостійної галузі знання пов'язана з діяльністю німецького соціолога Макса Вебера (1864–1920), він одним із перших здійснив соціальний аналіз влади, владних відносин, а також надав класифікацію типів держави в суспільстві. На відміну від К. Маркса, він зосередив свою увагу на пошуку внутрішніх чинників дій людини. Проаналізувавши великий пласт історичного матеріалу, М. Вебер довів, що ідеї, уявлення, цінності є рушійною домінантою їх соціальної поведінки, не меншої, ніж економічні умови життя.

Соціологія (соціологія релігії або соціологія політики), як писав М. Вебер, «це наука, яка прагне, витлумачуючи, зрозуміти соціальне дію і тим самим каузально пояснити його процес і вплив» [2, с. 602].

Соціальна поведінка формується на усвідомленні, яке соціологія здатна зрозуміти і пояснити на основі наявних фактів. Соціологія має справу з поведінкою людини, яка дотримується певних цінностей і переслідує конкретні цілі та інтереси. Соціологія як наука не може бути вільною від цінностей культури, від певного наукового суб'єктивізму.

Головна мета політики завжди «означає прагнення до участі у владі або до надання впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи в середині держави між групами людей, яких воно об'єднує» [2, с. 646]. Політична поведінка завжди



характеризується пануванням, здійснюваним одним або декількома індивідами над іншими людьми.

Політична поведінка внутрішньо включає в себе застосування або готовність застосування насильства і примусу, ґрунтуючись на критерії власної раціональності.

Політика розглядається як особлива сфера людської поведінки, пов'язана з відносинами насильства і панування. Насильство в різні періоди розвитку політики брало або форму простого фізичного насильства, або форму легітимного фізичного насильства, або форму символічного насильства, зазначав М. Вебер. «Держава, так само як і політичні союзи, і які історично йому передували, є відношення панування людей над людьми, що спирається на легітимне (тобто вважається легітимним) насильство як засіб» [2, с. 646].

Далі М. Вебер проводить аналіз виправдання насильства. «У принципі існує три види внутрішнього виправдання, тобто легітимності» [2, с. 646]. Даючи аналіз «традиційного панування», «харизматичного панування» та «легального панування», Вебер підкреслює те, що в «чистому» вигляді вони дійсно не так часто зустрічаються.

На його думку, організована поведінка людей, створення і функціонування соціальних інститутів неможливе без ефективного соціального контролю і управління. Ідеальним механізмом реалізації відносин влади він вважав бюрократію – спеціально створений апарат легітимного панування. Бюрократія, на його думку, визначається декількома структурними ознаками. Це постійно діюча організаційна система, яка об'єднує численних індивідів, що виконують особливі професійні функції відповідно до правил і норм винагороди і покарання.

Підхід М. Вебера надав поштовх до подолання домінуючого положення марксизму в соціології. Він заклав основи плюралістичного підходу в соціальному пізнанні та сприяв розвитку багатьох нових напрямків у соціології політики, таких як теорія політичних еліт.

Теорія політичних еліт багато в чому виникає як відповідна реакція на поширення ідей марксизму і практики масових революційних рухів кінця XIX – першої чверті XX століття. Засновниками теорії можуть вважатися представники так званої макіавелівської школи: Ґаетано Моска, Вільфредо Парето, Роберт Міхельс.

Ґ. Моска (1858–1941), італійський юрист і соціолог, формулює свою концепцію еліт у роботах «Основи політичної науки» та «Історія політичних доктрин», «Теорія урядів та парламентський уряд», які і до цього дня належить до класичних видань із теорії еліт. Його вихідним положенням стала теза про позаісторичний характер поділу суспільства на дві нерівні частини: керованих і керуючих, та уявлення цієї нерівності як основи диференціації будь-якого суспільства. «У всіх суспільствах, починаючи

із самих слаборозвинених і тих, які ледве досягли зачатків цивілізації, і закінчуючи освіченими, потужними, існують два класи осіб: клас керуючих і клас керованих. Перший, завжди більш малочисельний, здійснює всі політичні функції, монополізуючи владу, і користується притаманними йому перевагами, в той час як другий, більш чисельний, управляється і регулюється першим ... і поставляє йому матеріальні засоби підтримки, необхідні для життєздатності політичного організму» [3, с. 11].

Для Ґаетано Моска панування правлячих еліт над масою очевидно. «Панування еліт – закон суспільного життя». Умовою цього панування він вважав високий інтелектуальний рівень і видатні вольові якості його членів. Ґ. Моска також звернув увагу на значення внутрішньої згуртованості членів політичного класу як одну з найважливіших умов успіху і ефективності його діяльності. Згідно з його концепцією політичний клас завжди неоднорідний. Він має вищий рівень, в який включаються члени уряду, і нижчий, що складається з інших політичних сил.

Маси ж, на думку Ґ. Моска, завжди апатичні і схилиються перед силою. Саме тому, щоб зробити невразливою еліту, необхідний сильний лідер. Цей лідер, у першу чергу, повинен володіти силою переконання і завжди повинен бути готовий застосувати силові методи. Військова сила, або «військова доблесть», як називає її Моска, має особливо велике значення на ранніх етапах розвитку суспільства, пізніше з'являються моральні та матеріальні переваги, а сила, хоч і не втрачає свого значення, все ж відходить на другий план. Політична влада і статки взаємопов'язані, на його думку, тобто як багатство створює політичну владу, так і сама влада створює багатство.

Тут можна помітити схожість позицій Ґ. Моски з марксистською концепцією суспільного устрою. Але, на відміну від К. Маркса, він стверджував, що фундаментом суспільного розвитку служить не економіка, а політика, що не базисні відносини, а надбудовні, політичні. І ось чому: правлячий або політичний клас концентрує керівництво політичним життям у своїх руках, об'єднує індивідів, що володіють «політичною свідомістю» і вирішальним впливом на економіку, на економічну еліту. Із переходом від однієї історичної епохи до іншої змінюється склад правлячого класу, його структура, вимоги до його членів, але як такий цей клас завжди існує і саме він визначає історичний процес.

Багато уваги в своїй теорії Ґ. Моска приділяє питанню «здорового розвитку» суспільства. Можливі три варіанти динаміки правлячого класу. По-перше, це увічнення без оновлення (аристократія); по-друге, увічнення з оновленням (демократія); і, по-третє, повне оновлення (лібералізм). Ґ. Моска розрізняє автократичний і ліберальний принципи правління організованої меншини

в залежності від характеру політичної ситуації. Моска вважав, що кращий тип правління той, який дає можливість розвиватися еліті, де кожен несе індивідуальну відповідальність і піддається взаємному контролю.

Головним критерієм відбору для представників еліт є здібності, професіоналізм і якості, бажані для політичного управління. Тому найважливішим завданням соціології політики він вважав аналіз кадрового складу еліт, принципів їх формування, систем їх організації. Він також вважав, що зміни в суспільстві найчастіше викликані змінами в складі еліт. Із його точки зору, правляча більшість завжди прагне перетворитися в закритий клас і стати спадковим. Але він також відзначає історичну небезпеку цієї тенденції для самої ж еліти. Сучасні тенденції дають змогу переходу від привілейованих і закритих класів до більш вільних і відкритих систем, де, наприклад, освіта може забезпечити шлях до високих постів політичної верхівки.

Г. Моска показує дві можливі тенденції розвитку еліти – це аристократична і демократична тенденції. Перший тип еліти за рахунок своєї закритості і не мобільності закриває будь-який доступ до себе іншим верствам суспільства, що веде до його повного виродження. Друга тенденція найчастіше бурхливо розвивається під час сильних соціальних змін, і тоді відбувається поповнення еліти представниками соціальних низів, які для цього найбільш підготовлені. Розвивається таким чином еліта найбільш продуктивна і рухлива.

Для Г. Моски головне в правлінні еліти – ідея, за допомогою якої правляча меншість прагне виправдати свою владу, намагається переконати більшість у легітимності цієї влади.

У свою чергу, Вільфредо Парето (1848–1923), італійський економіст і соціолог, представник математичної школи в політекономії, висунув концепцію «циркуляції еліт», згідно з якою основа суспільних процесів – боротьба еліт за владу, яку виклав у своїй праці «Трактат з загальної соціології».

Відповідно до теорії В. Парето, еліти – це ті, хто керував завжди, керує зараз і має силу і волю, щоб продовжувати керувати далі, призначаючи собі наступників. «Еліта – це вибрана частина населення, інша його частина тільки підлаштовується до отриманих від неї стимулів» [4, с. 168]. У свою чергу, еліта поділяється на дві частини, одна з яких прямо бере участь у керуванні суспільством – «правляча еліта», або «правлячий клас», а інша не бере прямої участі в керуванні, а долучається до мистецтва та науки – «некеруюча еліта», або «контреліта» [5, с. 531]. Еліти самодостатні і самовідновлювані, складаються із сімейних кланів, мають всередині себе міцні фінансові відносини. Уся політична історія – це ротація еліт. На зміну старим, які потопують у консерватизмі і розкоші, неодмінно приходять нові. Революції, повстання,

бунти і змови і навіть мирні процедури, прийняті в парламентських демократіях, – усе це, на думку В. Парето, лише різні механізми єдиного і безперервного процесу зміни еліт. Цей процес має самостійне значення, і ідеологічні висновки, до яких вдаються і старі еліти, і нові контреліти в міжособистій боротьбі не грають особливої ролі і підбираються по ходу справи (що передбачає можливість швидкої ідеологічної зміни позицій, якщо цього вимагають інтереси еліт).

Контреліта – це соціальний тип, за всіма параметрами здатний виконувати в суспільстві функції еліти, але свідомо відсторонений соціально-політичними або економічними обмеженнями від такої можливості. Контреліта поступово гуртується і підшукує собі ідеологічну базу, яку на наступному етапі можна буде протиставити світогляду правлячої еліти. Суспільство В. Парето розглядав як певну цілісність, частини якої постійно протистоять одна одній, еліта і контреліта постійно циркулюють, змінюючи одна одну.

Фундаментальний закон В. Парето – це закон внутрішньої відмінності, диференційованості, коли маса керованих індивідів протиставляється невеликій кількості керуючих. «Людське суспільство неоднорідне, і індивіди розрізняються фізично, морально і інтелектуально». Сукупність груп «індивідів, які діють із високими показниками в будь-якій області, носить найменування еліти» [5, с. 351]. Він вважав, що система суспільства завжди прагне до рівноваги, і еліта утримує свої позиції за згодою керованих людей і частково з позиції сили.

Для виявлення того, хто може бути віднесений до еліти, В. Парето пропонує статистичний метод. Він говорить про те, що люди, які домоглися багатства чесним або безчесним шляхом, завжди утворюють верхівку суспільства, еліту; люди ж бідні – завжди на дні, вони утворюють основу соціальної піраміди. Він вводить певний індекс, який може бути оцінкою здібностей індивіда. Ці оцінки застосовні у всіх сферах людської діяльності, так що навіть для спритного злодія, який зумів уникнути покарання, за цією концепцією знаходиться вищий бал, ніж для невдалого юриста.

Також В. Парето говорить про нерівномірність розподілу в суспільстві таких цінностей, як багатство, влада і почесність. Нерівний розподіл багатства в суспільстві – це відображення тієї соціальної диференційованості, яка і дозволяє виділитися еліті. Ця нерівномірність пов'язана з тим, що меншість керує більшістю, вдаючись до сили і хитрості, причому вона прагне легітимізувати свою владу, навіюючи, що борг мас – підкорятися керівництву, визнаючи його законне право на матеріальні та інші привілеї. Він обґрунтовує положення, що поділ суспільства на «вищих» і «нижчих» випливає з початкової нерівності індивідуальних здібностей людей. Але такі показники, як уміння, освіту,

авторитет, лише частково збігаються з тим, як розподіляється багатство, тобто коли ми говоримо про еліту, навряд чи ми можемо відповісти на питання, чи є справжньою вона чи ні, і чи має вона право так називатися, особливо якщо йдеться про комерційну, військову або ж політичну еліту.

В. Парето вказує на дві головні якості здатності управляти: вміння переконувати, маніпулюючи людськими емоціями і вміння застосувати силу там, де це необхідно. Члени еліти вільні від емоцій, що затемнюють розум, їх характеризує високий ступінь самоконтролю і розважливості, вміння бачити слабкі і найбільш чутливі місця в інших та використовувати це для своєї вигоди, надаючи масам можливість заплутується в тенетах емоцій і забобонів. Це виправдовує. Та частина суспільства, в якій переважає знання, управляє керує іншою частиною, в якій переважають почуття. Так що, врешті-решт, дії виявляються енергійними і мудро направляються. Здібності користуватися або силою, або переконанням як методами управління, є взаємовиключними. Уряд править або застосовуючи силу, або за допомогою хитрощів і умовлянь. «Згода і сила є інструментами управління на всьому протязі історії». Тут видно безсумнівну ідейну спорідненість концепцій Парето з ідеями Г. Тарда, Г. Моска, з поділом суспільства на винахідників і наслідувачів (Тард), на панівний і підлеглий клас (Моска).

В. Парето робить емоційну сферу людської діяльності головним елементом своєї системи. Вважаючи двома головними джерелами людської активності «залишки» як основу почуттів, емоцій, інстинктів та інтереси, він розвиває ідею про управління масами шляхом маніпулювання з метою приборкання почуттів мас і підпорядкування їх правлячому класу. «Мистецтво управління зводиться до вміння отримувати користь від емоцій, не витрачаючи енергії на марні спроби їх зруйнувати» [5, с. 391].

Маніпулюючи емоціями керованих, правлячий клас керується своїми інтересами. Усю проблему інтересу в історії В. Парето пов'язує виключно з інтересами правлячих груп, залишаючи масам безпорадне борсання в тенетах емоцій і пристрастей. Усі спроби зруйнувати природні психологічні властивості безуспішні і ведуть тільки до їх посилення.

Гасла демократії і гуманізму для В. Парето є неприйнятними. Гуманізм, на його думку, дорівнює безсиллю і проповідується тоді, коли виявляється нездатність до дії, до управління, до утримання влади. Гуманізм дорівнює самогубству.

Роберт Міхельс (1876–1936), історик і соціолог, народився в Німеччині, був членом соціал-демократичної партії Німеччини (1911 г.), однієї з провідних і масових партій Європи, але в 1926 р. розчарувавшись в марксизмі і демократії, прийняв

італійське громадянство. Р. Міхельс залишив величезний список наукових праць, але, як це нерідко буває, широку популярність цьому приніс головним чином один із них: «Соціологія політичних партій в умовах демократії» (*Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*).

Робота присвячена аналізу взаємин між керівництвом партії та її рядовими членами. Базуючись на цьому аналізі, він приходять до висновку, що демократизація влади як процес – завжди ілюзія, а демократія як спосіб організації влади веде до олігархії. Вивчаючи особливості будівництва партій, він приходять до висновку, що в демократично побудованій масовій організації, яка декларує захист робітничого класу, всі інтереси її членів підпорядковані, перш за все, інтересам їхніх лідерів. Чим більш численною, сильною і більш згуртованою є організація, тим більш імовірніше перетворення її лідерів в олігархів. Олігархія виникає в різних формах демократії як результат органічної необхідності і породжує будь-яку організацію, будь то соціалістична або навіть анархістська. «Головний соціологічний закон, яким безумовно підкоряються політичні партії (а слово «політика» береться тут в найширшому сенсі), будучи зведений до найкоротшої формули, звучав би так: організація – це мати панування обраних над тими, хто обирає, уповноважених над тими, хто передає повноваження, делегованих над тими, хто делегує» [6, с. 384].

Р. Міхельс повністю солідарний з В. Парето в тому, що суспільство неможливо без правлячого класу. Демократія, проголошує він, немислима без організації. Тільки з її допомогою воля індивідів перетворюється в колективну. Вона дає можливість слабким об'єднувати зусилля, щоб протистояти більш сильним.

Р. Міхельс викреслює порочне замкнуте коло демократії. З одного боку, демократія вимагає організації, а з іншого, організація неодмінно утворює еліту і веде до олігархії. У результаті організації будь-яка партія або професійна спілка виявляються розділеними на меншість керуючих і більшість керованих. Згідно з його концепцією, масова демократична організація в кінцевому підсумку призводить до олігархії. У ході аналізу процесу олігархізації думку Міхельса постійно звертається до проблематики лідерства, до еліти. Це зумовлено вже буквальним змістом поняття «олігархія» – влада нечисленною верхівки. Природно, що не всякого лідера можна ототожнити з олігархом, але практично будь-який з олігархів відноситься до розряду лідерів, тому підхід Р. Міхельса до лідерства ідентичний підходу до олігархії. Лідерство – це органічний і незмінний елемент будь-якої організації. Можна вважати загальним правилом, стверджував Р. Міхельс, що зростання ролі лідерів прямо пропорційно зростанню організації.

Лідери, вважає він, розраховувати на успіх, тільки тому що існує потреба самих мас бути веденими, їхня схильність до шанування, навіть культу вождів. Некомпетентність мас, констатує Міхельс, позначається у всіх сферах політичного життя, і це створює основу для влади лідерів.

Об'єктивна незрілість мас – не просто тимчасовий феномен, який зникне з прогресом демократизації, навпаки, вона впливає із самої природи маси як такої. Вчений визнавав, що він свідомо робив наголос на песимістичний аспект демократії. Неможливість реалізації ідеалу чистої демократії перетворила його в перекonanого прихильника еліт. У будь-якому соціальному режимі, будь-якому політичному інституті завжди співіснують і протиборствують демократичні і антидемократичні тенденції, сильніше можуть бути то одні, то інші, але тільки наявність обох цих компонентів і забезпечує функціонування соціально-політичного організму. «Вожді ніколи не поступаються «масі», вони поступаються тільки іншим, новим вождям» [7, с. 93].

Своєрідна модифікація вчення В. Парето про «циркуляції еліт» виглядає як «циркуляція в середні еліти». Залежно від конкретної історичної ситуації реальну владу може здійснювати клас або «політико-економічний», або «політико-інтелектуальний», або «вольовий політичний». Хоча між представниками еліти й точиться неперервна боротьба, для мас вона є прихованою. А тому потрібно говорити не про поділ еліти на правлячу й неправлячу, а про поділ суспільства на еліту як панівну привілейовану касту і маси як «демократичну декорацію».

Таким чином, у кінці XIX ст. і в першій половині XX в. у соціології були створені нові теоретичні підходи до аналізу політики і влади, багато в чому відмінні від пануючих в суспільстві філософських і правових уявлень. Політика і влада стають об'єктом дослідження декількох областей знання, серед яких соціологія поступово стверджує своє розуміння і бачення проблем. Важливим етапом у розвитку політичної соціології стає її наступний етап, який збагачує політичну науку декількома парадигмами.

«Поява технічних можливостей швидкого подолання географічного простору і передачі інформації в режимі реального часу в кінці XX ст. зумовила формування нової соціальної системи стратифікації. Найважливішим соціальним наслідком глобальної просторової рухливості є утворення такого рівня соціокультурних взаємодій, який не залежить від простору, точніше від локальних культурних, нормативних та інших умов» [8, с. 186].

Зростання динаміки соціальних змін і конфліктів у всьому світі, в другій половині XX століття, а також поява криз у системах представницької демократії, що супроводжується зростанням недовіри до її основних інститутів і посиленням про-

тестної поведінки, призвело до появи в політичній соціології нових парадигм.

Парадигма конфлікту стала своєрідною альтернативною парадигмою класової боротьби, створеною в рамках марксистської методології. На відміну від теорії класової боротьби, яка стверджувала неминучість поступового відмирання держави, теорія конфлікту вважає соціальну напруженість найважливішою умовою нормального функціонування і розвитку будь-якої суспільної системи. Унаслідок цього теорія конфлікту приходиться до висновку, що політичне життя органічно включає в себе боротьбу за розподіл і перерозподіл влади, і тому боротьба за владу була, є і буде основою політики.

Боротьба за панування – необхідна умова існування політичного організму, вона створює необхідні гарантії здійснення цивільних і політичних прав і свобод, а також сприяє зміні політичних систем шляхом дезінтеграції і дезорганізації застарілих політичних інститутів. Основним розробником теорії конфлікту стосовно політичної дійсності в XX столітті став німецький соціолог Ральф Дарендорф.

Ральф Дарендорф (1929–2009) – німецький соціолог, політолог та політичний діяч. Автор теорії соціального конфлікту.

На відміну від К. Маркса, він вважав джерелом конфлікту не власність, а владу. Р. Дарендорф стверджував, що панування, а не власність, є універсальним феноменом людського суспільства. Згідно з його поданням, панування наділяє трьома повноваженнями: гарантувати і зберігати (консервативні) норми, розгортати і застосовувати (еволюційні) норми, встановлювати і змінювати (реформістські) норми.

Цим трьома аспектами права, створюваних пануванням, відповідають три класичні форми влади: судова, виконавча і законодавча. Панування як відстоювання власних інтересів. «Насильство відноситься до форми прояву соціальних конфліктів. Під нею маються на увазі засоби, які вибирають конфліктуючі сторони, щоб здійснити свої інтереси» [9, с. 143].

Класи, в його розумінні, є групами людей, що вступають у конфлікти у сфері владних відносин. Політичне нерівність (відносини панування і підпорядкування) є причиною соціальних конфліктів. Конфлікти існують завжди або в явній, або в прихованій формі, але вони щоразу загострюються тоді, коли влада монополізується однією частиною суспільства, і інша частина позбавляється не тільки доступу до влади, але і перспектив його отримання в майбутньому. «Конфлікт є батьком всіх речей, пише Р. Дарендорф, тобто рушійною силою змін, але конфлікт не повинен бути війною і не повинен бути громадянською війною. Мабуть, у раціональному приборканні соціальних конфліктів полягає одне з центральних завдань політики» [9, с. 147].



Групи, що займають підлеглі позиції, пред'являють претензії групам, які займають домінуючі позиції. Останні надають протидії прагненням перших. У результаті напруженість переростає в конфлікт, який приймає або мирну, або немирну, насильницьку форму. «Конфлікти можуть бути більш-менш інтенсивними і більш-менш насильницькими. Допускається, що обидві характеристики змінюються незалежно одна від одної: не кожен насильницький конфлікт обов'язково є інтенсивним, і навпаки» [9, с. 143].

Р. Дарендорф вважає, що в сучасному суспільстві поступово склався алгоритм мирного вирішення конфліктів, що виключає необхідність принесення людських жертв заради досягнення соціальної рівноваги. «Регулювання соціальних конфліктів є вирішальним засобом зменшення насилля майже всіх видів конфліктів. Конфлікти не зникають за допомогою їх регулювання; вони не обов'язково стають відразу менш інтенсивними, але в такій мірі, в якій їх вдається регулювати, вони стають контрольованими, і їх творча сила ставиться на службу поступового розвитку соціальних структур» [9, с. 145]. В основі цього алгоритму лежить процес підвищення соціального і демократичного мінімуму, доступ до якого гарантується всім соціальним групам незалежно від їх положення в системі владних відносин. Спосіб вирішення соціальних конфліктів в сучасному суспільстві, відповідно до переконань Р. Дарендорфа, полягає не в нескінченному вдосконаленні конституцій і інститутів, а в розвитку прямої громадянської співучасті в прийнятті державних рішень, у вдосконаленні способів і форм дії людей у сфері політики.

На зміну парадигмі конфлікту в соціології політики в середині ХХ століття прийшла парадигма політичної культури. Одним із розробників цього напрямку був Габріель Алмонд (1911–2002). Він разом із членами Комітету з порівняльної політики при Дослідницькій раді із соціальних наук Люсьєном Пай, Сіднеєм Верба, Дж. Бінгем Пауеллом створив оригінальну теорію політичної культури. Розробка теорії збіглась із початком біхевіористської революції, яка розгорнулася в політичній науці у другій половині 1950 – на початку 1960-х рр. Вона відкрила для дослідників можливість вивчати більш широкий спектр суспільних відносин і їх зв'язків із державою. Біхевіоризм включав у себе постулат про те, що якщо розкрити мотиви, наміри окремих індивідів у політичному процесі, то можна правильно зрозуміти і політичну систему в цілому, в якій вони діють.

Феномен політичної культури, як його визначили самі автори концепції, має на увазі існування специфічних політичних відносин до політичної системи, її різноманітних елементів і ролі самої людини в цій системі. Це певна орієнтація на спеціальний набір соціальних об'єктів і процесів.

Дослідження, проведені в дусі веберівської «розуміючої соціології», привели до виокремлення трьох основних, або «чистих» типів політичної культури: «Патріархальна, де немає конкретизації політичних ролей і де орієнтація звичайно не конкретизується; підданська культура, де ставлення до політичної системи в цілому є пасивним; третій тип, активістський, – культура участі, в якій члени суспільства чітко орієнтовані на систему в цілому» [10, с. 122].

Дані типи не зустрічаються в суспільствах в чистому вигляді, і на практиці, на думку вчених, існують їхні комбінації, що утворюють три типи змішаної політичної культури: патріархально-підданський, піддансько-активістський та патріархально-активістський.

Зовсім особливе місце серед класифікацій культур, утворених в результаті змішування трьох ідеальних типів, займає громадянська культура. «Громадянська культура – це змішана політична культура. В її рамках багато громадян можуть бути активними в політиці, проте багато інших грають більш пасивну роль підданих. Ще більш важливим є той факт, що навіть у тих, хто активно виконує громадянську роль, якості підданих і парафіан (патріархальна політична культура) не повністю витіснені. Роль учасника просто додається до таких двох ролей. Це означає, що активний громадянин зберігає свої традиціоналістські, неполітичні зв'язки, так само як і свою більш пасивну роль підданого» [10, с. 122]. Цей тип політичної культури базується на «раціонально-активістській» моделі поведінки, запозиченій авторами з ідей епохи Просвітництва. Даний тип культури, на думку вчених, найбільш підходить для демократичної політичної системи і виступає як антитеза аполітичності, активна та свідомо участь у політичному житті суспільства.

Соціальні зміни другої половини ХХ століття сприяли створенню ще і інших підходів у соціології політики. Представники Франкфуртської школи звернули увагу на феномен розвитку в суспільстві культурної індустрії як результату демократизації культури і комунікації. Юркен Хабермас висунув концепцію, яка описує активність учасників виборчого процесу як різновиду діяльності із продажу товарів та послуг. Пізніше в роботах французького соціолога П'єра Бурдьє (1930–2002) була представлена концепція поля політики, в основу якої був покладений маркетинговий принцип. Його теорія поля в певному сенсі продовжує традиції Пітірима Сорокіна, що стосуються, зокрема, проведення відмінностей між фізичним і соціальним простором.

П. Бурдьє представляє соціальний простір як сукупність автономних полів (економічного, культурного, політичного, соціального), боротьби соціальних агентів за домінуючі позиції. «Соціальне поле можна описати як такий багатовимірний простір позицій, де будь-яка існуюча позиція може

бути визначена, виходячи з багатовимірної системи координат, значення яких корелюється з відповідними різними перемінними» [11, с. 16].

Він вважав істотним недоліком марксистської теорії зведення соціального світу лише до одного економічного поля та ігнорування позицій, які займають соціальні агенти в різних полях. «Побудова теорії соціального простору передбачає низку розбіжностей з марксистською теорією. ... Розрив з економізмом, який призводить до редукації соціального поля як багатовимірного простору до єдиного тільки економічного поля, до економічних відношень виробництва, таким чином будує координати соціальної позиції» [11, с. 14]. Разом із тим він визнавав, що в сукупності полів є своя ієрархія, і в ній економічне поле займає особливу позицію. Воно прагне нав'язати свою структуру іншим полям.

Агенти і групи агентів визначаються по їх відносним позиціях у соціальному просторі. Соціальні позиції агентів залежать як від загальної величини капіталу, якими вони володіють, так і від поєднання капіталів у різних полях. Капітал дає шанс агентам в даний момент часу встановити владу над полем, а також і над механізмами відтворення благ і системою їх розподілу.

Поле політики є одним з основних полів боротьби за владу, що має свої характерні особливості. Бурдье представляє його як ринок, в якому здійснюється виробництво, попит і пропозиція особливого товару – політичних партій, програм, думок і домінуючих позицій. «Таким чином, політичне поле є місцем конкурентної за владу, яка здійснюється за допомогою конкуренції за необізнаних, або, краще сказати, за монополію на право говорити і діяти від імені будь-якої частини або всієї сукупності необізнаних. Офіційний представник присвоює собі не тільки голос групи необізнаних, тобто частіша за все – її мовчанку, але й саму силу цієї групи, утворенням якої він сприяє, надаючи їй голос, визнаний як легітимний у політичному полі» [12, с. 205].

П. Бурдье стверджував, що дослідження поля політики з необхідністю має включати розгляд умов доступу до політичної практики і її здійснення. Поле політики оформляється відмінностями активних характеристик агентів, які надають їхнім власникам владу в середині поля (здатність діяти ефективно), а також є видами влади в цьому полі. Кожна політична позиція описується специфічними поєднаннями цих характеристик, визначена відносинами з іншими позиціями. Усе в полі політики, а це позиції, агенти, інститути, програмні заяви, коментарі, маніфестації і т.п., можна зрозуміти виключно через співвідношення, порівняння і протиставлення, через аналіз боротьби за перерозподіл правил внутрішнього поділу поля.

На завершення можна констатувати, що розвиток політичної соціології пройшов кілька періодів,

у кожному з яких домінували ті чи інші підходи до вибору основного предмета дослідження. Загальною тенденцією розвитку політичної соціології, як і самої соціології, є перехід від методологічного монізму до помірного плюралізму.

На сучасному етапі політична соціологія являє собою досить диференційовану галузь знань, що включає в себе різні парадигми аналізу і сприйняття політичної дійсності, що дозволяє говорити про мультипарадигмальності період її розвитку. Існування певної множини наукових парадигм відображає об'єктивний процес підвищення рівня складності політичних процесів і явищ, наукове пояснення яких сьогодні дуже складно дати виходячи з якої-небудь однієї теорії. Тому знання різних теорій і методів дослідження політики є необхідною умовою отримання професійної освіти сучасного соціолога та своєрідним тестом на приналежність до професійного співтовариства.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Головатий М.Ф. Соціологія політики : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2003. 504 с.
2. Вебер М. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. 806 с.
3. Mosca G. Teorica deigoverni egoverno parlamentare. Milano, 1968. P. 11.
4. Pareto V. Trattate de Sodologia Generali. Milano, 1964. Vol. I.
5. Pareto V. Trattate de Sodologia Generali. Milano, 1964. Vol. II.
6. Michels R. Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens. Leipzig, 1911 (2-е изд. Leipzig, 1925).
7. Михельс Р. Принципиальное в проблеме демократии. *Социологический журнал*. Москва, 1994. № 3. С. 89–93.
8. Горський С.В. Сучасне місто як віртуальне село. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*: зб. наук. пр. Вип. 1. Київ : КНУКІМ, 2018. 284 с.
9. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. *Социологические исследования*. Москва, 1994. № 5. С. 142–147.
10. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии. *Политические исследования*. Москва, 1992. № 4. С. 122–135.
11. Бурдье П. Социология социальной пространства. Санкт-Петербург : Алетейя, 2007. С. 288.
12. Бурдье П. Социология политики: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. Москва : Socio-Logos, 1993. 336 с.

#### REFERENCES:

1. Golovaty M.F. Sotsiologhiya polityky: Navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl. [Sociology of politics: Teaching. manual for studio higher tutor shut up]. K.: MAUP, 2003. 504 s.
2. Weber M. Izbrannyye proizvedeniya [Selected Works.] Moscow: Progress, 1990. 806 s.
3. Mosca G. Teorica deigoverni egoverno parlamentare. Milano, 1968. P. 11.

4. Pareto V. Trattate de Sodologia Generali.. Milano, 1964. Vol. I.

5. Pareto V. Trattate de Sodologia Generali.. Milano, 1964. Vol. II.

6. Michels R. Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens. Leipzig, 1911 (2-е изд. Leipzig, 1925).

7. Michels R. Printsipial'noye v probleme demokratiï [Principled in the problem of democracy]. Sociological journal. Moscow, 1994. № 3. S. 89-93.

8. Horskii S.V. Suchasne misto yak virtual'ne selo [Modern City as a Virtual Village]. International Relations: Theory and Practical Aspects: Col. sciences papers. Issue 1. Kyiv: KNUKiM, 2018. 284с.

9. Dahrendorf R. Elementy teorii sotsial'nogo konflikta [Elements of the theory of social conflict]. Sociological studies. Moscow, 1994. № 5. S. 142-147.

10. Almond G., Verba S. Grazhdanskaya kul'tura i stabi-l'nost' demokratiï. [Civil culture and stability of democracy]. Political studies. Moscow, 1992. № 4. S. 122-135.

11. Bourdieu P. Sotsiologiya sotsial'noy prostranstva [Sociology of social space]. SPb.: Aletheia, 2007. P. 288.

12. Bourdieu P. Sotsiologiya politiki [Sociology of politics: Trans. from French] / Comp., total. ed. and foreword N.A. Shmatko / Moscow: Socio-Logos, 1993. 336 p.

## The subject of the sociology of politics: actual content

Horskii Serhii Vilenovych

PhD in Sociology, Associate Professor,  
Kiev Institute of Intellectual Property  
and Law  
of the National University  
"Odessa Law Academy"  
Kharkivske shose, 210, Kiev, Ukraine

*Sociology of politics is a relatively young discipline. It is closely connected to such humanitarian branches of science as general sociology, political science, philosophy, history, cultural studies etc. These disciplines contribute to the main categories of the sociology of politics, broaden them, and provide deep and detailed sociological analysis of all aspects of politics. By that, they reveal the process of establishment, formation and development of political theories and concepts; show how political power has appeared and functioned and how political processes with their peculiarities and regularities have progressed etc. There is no doubt that modern sociology of politics could not appear out of nothing. This article is an attempt to give definition of the subject of this discipline and disclose the process of its institutionalization.*

*The article analyzes the process of development of political sociology that consisted of several periods. Each of those periods had its own dominant approaches that influenced the choice of the main subject of the study. One can state that the transition from methodological monism to moderate pluralism is the general tendency of the development of political sociology and the sociology itself.*

*At present, political sociology can be considered as quite differentiated branch of knowledge that includes various paradigms of analysis and perception of political reality. This gives the ground to say that this discipline goes through the multi-paradigm stage of development. The existence of a certain set of scientific paradigms reflects the objective process of elevation of complexity of political processes and phenomena. To explain this complexity from the scientific point of view and proceeding from only one particular theory is rather difficult. Therefore, the knowledge of various theories and methods of political research is a prerequisite for the professional development of a modern sociologist. It is also a peculiar test for those who seek to belong to the professional community.*

**Key words:** sociology of politics, politics, power, political elites, counter elite, conflict, political culture, social space, political field.

Русиняк Андрій Іванович

## Політологічний дискурс у дослідженнях засобів масової інформації: функціональний аспект

УДК 316.776:32

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.2>

Русиняк Андрій Іванович  
аспірант кафедри політичних інститутів та процесів  
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника  
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна

*В умовах інформаційної доби засоби масової інформації є невід'ємним учасником суспільно-політичних процесів, що зумовлює потребу всебічного наукового дослідження, зокрема місця ЗМІ в політичних комунікаціях, функцій мас-медіа в політичній сфері, аргументації щодо дефініції «четвертої гілки влади», яку ототожнюють із засобами масової інформації.*

*Методологічну базу дослідження склали структурний, функціональний, аналітичний, компаративний методи, нормативний та ціннісний підходи тощо. За їхньою допомогою визначено, що в структурі політичної комунікації ЗМІ виступають каналом передачі та носієм інформації, маючи доволі опосередкований вплив на її змістовний складник. Виявлено, що напрями концептуалізації проблематики стосуються типології функціонування ЗМІ (авторитарна, лібертаріанська, теорія соціальної відповідальності преси і радянська комуністична теорія) та їхньої взаємодії з політикою (моделі поляризованого плюралізму, демократична корпоративістська та ліберальна). З'ясовано, що перша класифікація ґрунтувалася на аналізі функціональної спроможності комунікації, друга – на політико-цивілізаційному критерії та обидві – на відповідності засобів масової інформації соціально-політичній структурі, в яку вони вбудовані.*

*Констатовано існування протилежних підходів до бачення впливу засобів масової інформації на суспільство. Прибічники одного (Т. Адорно, М. Горкгаймер, Г. Лассуелл, У. Ліппманн) вважали, що людська свідомість і поведінка є залежними від змісту і сигналів повідомлень у ЗМІ. Інші (Б. Берельсон, Е. Кац, Дж. Клаппер, П. Лазарсфельд і Р. Мертон) наголошували на перебільшеній ролі ЗМІ, які виділяють повідомлення, а не формують їх.*

*Не заперечуючи значний вплив можливостей мас-медіа на перебіг суспільно-політичних процесів, акцентовано відсутність інституціонального підґрунтя для визначення ЗМІ як «четвертої гілки влади». Водночас ЗМІ визнано невід'ємним суб'єктом політичних комунікацій і учасником політичних процесів із притаманними функціями інформування суспільства, конструювання реальності, реалізації прийомів політичних технологій. У свою чергу держава щодо ЗМІ виконує функції контролю, цензури, квотування, гейткіперства тощо.*

**Ключові слова:** засоби масової інформації, політологія, політична комунікація, політичний процес, медіа, політичні технології, медіакратія, громадська думка, демократія.

**Вступ.** Засоби масової інформації в сучасному світі є невід'ємною частиною політичної дійсності. Залежно від ступеня відкритості суспільства, демократичності політичних системи та режиму ЗМІ можуть виконувати різні функції, мати різне призначення, демонструвати різну здатність дотримуватися загальноприйнятних медіапринципів. Політологічні припущення та гіпотези щодо засобів масової інформації зазвичай є суперечливими та виключають моноваріативність тверджень. Безумовно, мас-медіа мають бути незалежними і позбавленими впливу державного апарату, що одночасно дисонує з існуванням твердження про так звану «четверту владу». Остання також потребує уточнень щодо власної інституціоналізованості, повноважності й функціональності. Вказані аспекти хоч і є частиною політичного сьогодення України і зарубіжних держав, однак мають потребу в науковому обґрунтуванні та систематизації теоретичних розробок.

**Мета та завдання.** Мета наукового пошуку полягає в дослідженні та систематизації політологічного дискурсу у вивченні мас-медіа з подальшим з'ясуванням тенденцій розвитку функціонального

складника засобів масової інформації, їхнього місця в комунікаційних взаємодіях держави та суспільства. Важливо також визначити сталі ролі ЗМІ в політиці, й навпаки – функції держави щодо мас-медіа.

**Методи дослідження.** Специфіка здійснюваного наукового дослідження полягає в поєднанні в межах предметного поля аспектів масової комунікації, політології, соціології, державного управління тощо. Структурний підхід дозволив розглянути місце засобів масової інформації в багатокомпонентному конструкті комунікації. Функціональний метод застосовано для визначення ролей, які виконують ЗМІ в політичній сфері, а також функцій, які по відношенню до мас-медіа виконує держава; аналітичний – для аналізу теоретичної бази та напрямів концептуалізації проблематики. За допомогою нормативного підходу проаналізовано інституціональні умови функціонування медіа та існування інформаційного простору України. Ціннісний підхід та метод компаративного аналізу ліг в основу досліджених підходів до класифікації моделей взаємодії влади та ЗМІ.

**Результати дослідження.** За замовчуванням, ми маємо виходити з того, що жодна теорія не



визнає засоби масової інформації самостійним суб'єктом політики. Таке припущення не висловлюють й ідеологи теорії інформаційної демократії М. Кастельс, Дж. Нейсбіт, М. Рокар тощо, які наділяють непересічною цінністю вільну інформацію, що є складником, але не джерелом політичного режиму. ЗМІ в цьому контексті виступають у ролі носіїв такої інформації. Так, французький політик і політолог М. Рокар вважає ключовим елементом демократії взаємозв'язок між виборними посадовцями, засобами масової інформації та електоратом [7, с. 129]. Запорукою існування інформаційної демократії є вільна інформація і рівний доступ до неї громадян, інший аспект – незалежні й неупереджені ЗМІ, які будуть транслювати цю інформацію. Дозволимо собі припустити, що критичне ставлення до можливості існування таких мас-медіа і зумовлює їхню фрагментарну чи опосередковану участь у здійсненні влади.

Полеміка щодо ступеня і можливості впливу засобів масової інформації на людську свідомість, поведінку, політичний вибір звелася до появи кількох протилежних наукових течій. Прибічники однієї вважають, що людська свідомість, а значить, і поведінка є чутливими до інформаційного поля, яке формує повідомлення у ЗМІ. Так, автор оригінальної концепції громадської думки У. Ліппманн називав аудиторію пасивними споживачами інформації, адже процес усвідомлення дійсності й формування картини світу в людей відбувається за посередництва стереотипів, які виникають під впливом ЗМІ. Останні, на думку Ліппманна, проводять первинну селекцію фактів на свій розсуд і спотворюють їх [20, с. 3–32]. Ще один прибічник такої точки зору – американський політолог Г. Лассуелл, автор так званої «теорії чарівної кулі», яка передбачає, що повідомлення засобів масової комунікації однаково сприймаються всіма реципієнтами і викликають у них негайну і передбачувану реакцію. В основі підходу Г. Лассуелла лежить теза про єдину реакцію на пропагандистський вплив. Він визначав пропаганду як контроль за громадською думкою за допомогою соціальних символів, а мету цього контролю – як забезпечення мобілізації і консолідації мас навколо єдиної мети [18]. Період жорсткої державної пропаганди на межі 30–40 рр. ХХ ст. у Німеччині зумовив аналогічну оцінку впливу засобів масової інформації у німецьких філософів, представників Франкфуртської школи Т. Адорно та М. Горкгаймера, які вважали, що маси отримують не ту інформацію, якої потребують, а ту, яку їм нав'язують, не допускаючи жодних альтернатив [10]. За таких умов суспільна свідомість стає залежною від інформаційного продукту й поступово підпорядковується його повторюваним меседжам.

Протилежна точка зору виникла, спираючись на емпірично підтверджену тезу, що ЗМІ, скоріш, підсилюють наголоси на певних ідеях, аніж формують

їх. Американські соціологи Е. Кац, П. Лазарсфельд і Р. Мертон стверджували, що соціальна роль засобів масової інформації, якою їх наділяють тільки через факт їхнього існування, є надто перебільшеною. За результатами досліджень, Лазарсфельд і Мертон заявили про існування двоступеневої моделі масово-комунікативного впливу на аудиторію, за якого вже не ЗМІ відіграють роль домінуючої сили, а особистий вплив лідера думок [19]. Учень і послідовник П. Лазарсфельда Е. Кац розробляв «теорію корисності та задоволення потреб», яка виходить із того, що індивіди здійснюють активний відбір даних, ігноруючи повідомлення засобів масової інформації, які не відповідають їхнім інтересам. Ще одним критерієм сприйняття інформації в ЗМІ може бути її приваблива подача, оцінка якої споживачем також відбувається суб'єктивно [16]. Автор концепції задоволення потреб аудиторії американський політолог-біхевіорист Б. Берельсон наголошував, що ЗМІ продукують лише ті повідомлення, які від них хоче чути суспільство. Орієнтація на потреби й очікування нівелюють процес навмисного впливу [11, с. 528–529]. Однак варто зауважити, що згадана концепція не виключає можливості формування громадської думки за допомогою оціночних суджень, які можуть супроводжувати оприлюднювані повідомлення.

Комунікативіст Дж. Клаппер також обґрунтував переважаючий вплив немедійних чинників, які зводять функціонування ЗМІ до другорядного процесу у формуванні громадської думки, політичних ідеалів, поведінки аудиторії. На переконання дослідника, засоби масової інформації підсилюють, а не змінюють погляди людей. Водночас автор підкреслював, що йдеться виключно про труднощі зміни домінуючих суспільних установок, позаяк потенційні можливості медіавпливу виключати не можна [17, с. 252–253].

Формуючи загальне уявлення про роль ЗМІ в політичних трансформаціях, констатуємо, що засоби масової інформації завжди перебували в контексті політичних процесів. Так, серед умов еволюції політичних режимів американський компаративіст Ш. Ейзенштадт називає ослаблення партій і представницьких інститутів у порівнянні з прямими політичними діями і безпосередніми відносинами різних політичних акторів, посилення засобів масової інформації та їхньої ролі в політичному процесі та підвищення значимості виконавчої влади за можливого зростання повноважень судової системи [9, с. 90–93].

Поруч із впливом засобів масової інформації сучасний дискурс передбачає й оцінку ваги інформаційно-комунікативних технологій, які міцно інтегрувалися в політичну сферу. На думку американського футуролога Дж. Нейсбіта, розвиток мережі мас-медіа зумовив подальше використання інформаційно-комунікативних технологій

для інформування громадян щодо широкого кола питань суспільного розвитку, обговорення поточних і нагальних проблем, політичних процесів тощо. Автор припускав, що глобальні електронні комунікації зумовлять розвиток інформаційного суспільства, невід'ємними рисами якого стане децентралізована влада і партисипаторні форми демократії [6]. Технічний прогрес, зокрема поширення мережі Інтернет, сприяє не лише розвитку суспільства, але й трансформації самих ЗМІ, які зазнали конвергенції і вже у вигляді нових медіа до функції інформування додали можливість стати комунікативною платформою для населення. Інтернет-аудиторія – постійно зростаюча змінна, яка кількісними показниками надає більшої ваги засобам масової інформації, тим самим посилюючи зацікавленість у них владних інститутів.

Неоднозначне ставлення до впливу мас-медіа на політичні процеси, суспільну свідомість й індивідуальну політичну поведінку співіснує з установленими твердженнями про те, що засоби масової інформації є «четвертою владою». Автентичний зміст такого визначення встановити важко, адже щодо першоджерела вислову теж тривають суперечки. Ймовірно, вперше цю дефініцію вжив британський філософ і публіцист Т. Карлайл, який, цитуючи Е. Берка, зауважив, що «в парламенті представлені три влади (аристократія, духівництво, маси), але існує й четверта – репортери (преса), які важливіші за інші, адже покликані бути очима і вухами людей, притягаючи до відповідальності лідерів» [22]. Авторство «четвертої влади» приписували й французькому політичному філософу Ж.-Ж. Руссо. На думку ж уже згаданого М. Рокара, демократія – це не лише позначка у виборчому бюлетені, безпосередній процес вибору громадянами здійснюється й за посередництва інформації, тому ЗМІ й називають «четвертою владою» [7, с. 57–58]. Вітчизняна дослідниця А. Митко не погоджується з такою характеристикою ЗМІ, оскільки ті не мають юридичного права впливати на події чи осіб, не несуть відповідальності за прийняті рішення, а значить, владою їх називати не можна [5, с. 22]. Водночас, на думку науковиці, здатність ЗМІ формувати масову й індивідуальну свідомість, управляти поведінкою людей у суспільстві перетворює їх на найефективніше з існуючих знарядь влади. Ця ситуація знайшла своє відображення в спеціальному терміні – «медіакратія», за якої засоби масової інформації вже не просто відбивають й інтерпретують дійсність, а створюють її [5, с. 93].

Серед аргументів на користь «владної інтерпретації медіа» є теза про вплив ЗМІ на громадську думку. З цієї точки зору український науковець В. Терещенко наголошує, що причиною для існування дефініції «четверта влада» є те, що в демократичному суспільстві вплив засобів масової

інформації на владні інститути через реалізацію функцій контролю та критики уряду зумовлюється їхньою провідною роллю у формуванні громадської думки внаслідок збору, селекції, інтерпретації та поширення інформації серед масових аудиторій. Ідеться про контрольну функцію, яка здійснюється ЗМІ шляхом проведення власних розслідувань, інформування громадян про факти корупції, зловживання владою тощо [8, с. 745–746]. У наведеному твердженні знову простежується умовність аргументів і неакадемічна категоризація, адже влада – це завжди здатність і можливість безпосередньо суб'єкта чинити вплив на об'єкт, якщо ж така дія мотивована ззовні, то йдеться про інструменталістську роль ЗМІ, якого б керованого впливу на індивіда, суспільну групу чи й усе суспільство вони не мали.

Ототожнення ЗМІ з владою, а іноді й з демократією відбувалося крізь призму оцінки спроможності комунікації. Тобто той, хто має можливість спілкуватися із широкими верствами населення, може впливати на все суспільство. Цей вплив і прирівнювали до влади, хоча фактично йшлося про засіб впливу, котрим з моменту своєї появи були засоби масової комунікації. ЗМІ, а в попередні історичні періоди – преса, досліджувалися в низці західних теорій, які ґрунтуються на твердженні, що засоби масової інформації у змісті своїх повідомлень завжди є відображенням соціально-політичної структури, в яку вони вбудовані. Аргументуємо цей факт положеннями дослідження американських учених Т. Петерсона, Ф. Сіберта та В. Шрамма «Чотири теорії преси». Дослідники виокремлювали:

- авторитарну теорію преси з ключовою функцією підтримки діючого політичного курсу і влади;
- лібертаріанську теорію преси, що характеризується домінантним становищем цілого ряду функцій – контролю уряду, пошуку правди, інформування, розважання, просування продажів тощо;
- теорію соціальної відповідальності преси, яка дублює функціональний складник попередньої теорії, але з пріоритетом подолання конфліктів через суспільний діалог;
- радянську комуністичну теорію, де преса покликана сприяти підтримці стабільності соціалістичної системи [23].

Політико-цивілізаційний критерій ліг в основу сформульованих професором Каліфорнійського університету Д. Галліном та італійським професором Університету Перуджі П. Манчіні моделей взаємодії ЗМІ та політики. Це моделі поляризованого плюралізму, демократична корпоративістська та ліберальна.

Концептуальні рамки для класифікації створили чотири параметри політичних та економічних аспектів діяльності ЗМІ (ступінь розвитку медіаринку і масової преси, політичний паралелізм, рівень професіоналізації ЗМІ, ступінь втручання

держави в діяльність засобів масової інформації) та п'ять показників: ролі держави, типу демократії та плюралізму, ступеню раціональних юридичних повноважень (верховенства рівного права), домінування поміркованого чи поляризованого плюралізму. Усі ці параметри були наповнені конкретними кількісними показниками.

Модель поляризованого плюралізму притаманна країнам Середземноморського регіону (Іспанія, Італія, Греція, Португалія). Її риси: низький рівень накладів газет і професіоналізації медіаспільноти, високий рівень політичного паралелізму (пов'язаність ЗМІ з політичними партіями та фінансово-промисловими групами, зокрема регіональними).

Демократична корпоративістська модель дістала розвиток переважно у країнах Північної та Центральної Європи (Німеччина, Австрія, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція). Риси: високий рівень усіх чотирьох параметрів, тобто розвитку масової преси, політичного паралелізму, журналістської професіоналізації та втручання держави в діяльність ЗМІ.

Ліберальна, що знайшла відображення в кількох державах Північно-Атлантичного регіону (США, Канада, Велика Британія, Ірландія). Риси: середній рівень тиражів популярних газет, низький рівень політичного паралелізму (окрім Великої Британії) і державного втручання, водночас високі показники розвитку професіоналізації медіаспільноти [15, с. 67].

Наведені теоретичні типології спираються на два важливі аспекти – функціональні доміанти медіа та умови, в яких ЗМІ здійснюють свою діяльність. У контексті нашого дослідження важливо наголосити на частці маніпуляції, яка має місце, коли в наукових розвідках засоби масової інформації, комунікацію та журналістику зводять до одного конструкту, відповідно, описуючи функції, засоби, призначення, ролі як спільні для вказаних категорій. На нашу думку, такий підхід є помилковим, оскільки комунікація є процесом, журналістика – сферою продукування і реалізації інформації, а засоби масової інформації – інструментом просування і розповсюдження цієї інформації.

Зауважимо, що публічна політика – це завжди комунікація: між суб'єктами політики, між політичними акторами й між останніми та суспільством. У свою чергу ЗМІ – це невід'ємний суб'єкт політичних комунікацій. Базову модель комунікації, яку свого часу представив Г. Лассуелл, доопрацьовували в контексті різних суб'єкт-об'єктних вимірів, і, зокрема, французький політолог Ж.-М. Котре представив комунікативну модель у вигляді комунікації керуючих (політична еліта) і керованих (громадян), де ЗМІ виступають каналом інформації й інструментом впливу, а сам акт комунікації здійснюється за посередництва виборів і референдумів [12]. Зго-

дом такий підхід підтримали й американські теоретики комунікації Дж. Бламлер та М. Гуревич у книзі «Криза публічних комунікацій», де автори зазначають, що ЗМІ діють не просто як канал зв'язку, по якому рухається політика, але і як активний учасник процесу формування політики [14]. Доповнимо таку візію, вказавши, що політика – це в тому числі й сукупність цілей і стратегій розвитку, життєздатність яких підтримується через дублювання і просування у ЗМІ. Щодо участі останніх у конструюванні політики, то вбачаємо таку можливість у виконанні функції формування порядку денного.

Масова комунікація – поняття міждисциплінарне, його інклюзивні властивості пов'язані з усіма сферами життя суспільства і держави. Попередньо розглянуті напрями наукових досліджень свідчать, що політологічний контекст переважно пов'язаний із функціональним складником ЗМІ. З одного боку, йдеться про функції, які покладені на мас-медіа в рамках реалізації політичного процесу, з іншого, – про функції, які щодо засобів масової інформації виконує сама держава. Ці функції часто є взаємопроникливими, особливо коли комунікація виступає як політична технологія. Узагальнено призначення мас-медіа в політиці уособлюють такі напрями, як інформування суспільства, формування і вплив на громадську думку, агітація та пропаганда, маніпулювання, акцентування та відвертання уваги, конструювання реальності, утвердження або подолання стереотипів тощо.

Французькі дослідники Б. Катля та А. Каде додають до цього переліку функції:

- антени, тобто постачання різноманітної інформації суспільству;
- посиловача, зокрема важливості фактів;
- фокуса, коли ЗМІ є фокусом змін соціокультурних течій;
- призми – формування нових моделей поведінки;
- відлуння – збереження певної соціальної структури [1, с. 90–91].

Американські вчені М. Маккомбс і Д. Шоу акцентують увагу на такій функції засобів масової інформації, як формування порядку денного розвитку держави. Науковці роблять висновок про те, що існує прямий зв'язок між проблематикою, яку піднімають у своїх повідомленнях ЗМІ, і ступенем важливості, яку аудиторія надає питанням, які висвітлюються у мас-медіа [21, с. 58–67]. Виділяють два ключові напрями в дослідженні теорії встановлення порядку денного:

Вивчення впливу встановлення порядку денного, коли досліджуються механізми формування мас-медіа уявлень аудиторії про те, які теми набувають значення в даний час, а які є несуттєвими, тобто аналізується ставлення до публічного порядку денного.

Аналіз процесів установлення порядку денного, де фахівці звертають увагу на те, яким чином відбувається відбір тем і проблем, що вважаються важливими, тобто вивчається ставлення до медіапорядку [3, с. 275].

Політика ж через державний апарат виконує щодо засобів масової інформації менш розгалужений набір функцій – контроль, цензура, квотування, гейткіперство (управління доступом інформації до аудиторії) та ін. Рівень демократичних свобод визначає ступінь та інтенсивність виконання вказаних функцій. Зауважимо, що як сучасна практика позбавлена прикладів функціонування абсолютно незалежних і незаангажованих ЗМІ, так і демократичні політичні режими не обмежують себе в цензуруванні мас-медіа. Американський дослідник Дж. Кін виокремив п'ять ідеальних типів державної цензури, які застосовуються в країнах західної демократії. Серед них: перешкоджання діяльності мас-медіа, утаємничення (обмеження доступу ЗМІ до певної інформації), дефактуалізація (викривлення інформації, яка стосується рішень влади), рекламування держави, корпоративність (відсутність спротиву монополізації сфери масової інформації) [2, с. 76].

Інформація і комунікація пронизує життя як окремого індивіда, так й усього суспільства: перша є своєрідним кодом суспільного і політичного буття, друга забезпечує циркуляцію і спадкоємність цих кодів. Функцією, засобом та інструментом здійснення вказаних процесів є засоби масової інформації, які еволюціонують, набувають конвергентних форм і поступово до ключового призначення інформування додають опцію комунікаційника. Фахівець у галузі масових комунікацій В. Лизанчук зазначає, що людські спільноти творяться мережами інформаційних комунікацій, через які передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. Національна мережа засобів масової комунікації – це один із «трьох китів», на якому базується державна самосвідомість, поряд із національною інтелігенцією та національною політичною елітою [4, с. 15].

Наразі Україна перебуває на етапі будівництва власної інформаційно-комунікаційної системи, яка б регламентувала діяльність усіх видів медіа, відповідала вимогам міжнародного інформаційного права, послуговувалася засадничими морально-етичними принципами і гармоніювала із запитами й потребами українського суспільства. Зокрема, врегулювати вказані аспекти, на думку парламентарів, має закон «Про медіа», проєкт якого готують із грудня 2019 р. Варто згадати й інші нормативно-правові акти, які формували інституціональний досвід функціонування інформаційного простору країни, а це Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», схвалена у 2013 р. розпо-

рядженням Кабінету Міністрів «Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні», Проєкт Указу Президента України «Про затвердження Стратегії розвитку інформаційного простору України на період до 2020 року» від 2014 р. Втілення положень перерахованих документів дозволило би підвищити спроможність національного інформаційного простору та владнати суперечливості між свободою слова та рівнем відповідальності суб'єктів інформаційної діяльності.

Увесь перерахований функціонал засобів масової інформації є частиною політичного процесу. І якщо раніше використання мас-медіа активізувалося в електоральні періоди, то в інформаційну і мережеву добу це є перманентний процес залучення суспільства до реальності, яку конструюють за допомогою ЗМІ. Припущення, що на межі ХІХ–ХХ ст. одним із рушіїв іспансько-американської війни було протистояння двох провідних видань США «The New York World» Дж. Пулітцера та «The New York Journal» У. Герста, виглядало революційним. Зараз же доволі часто журналістські розслідування, а часом і поширення у ЗМІ неперевіраних фактів, конфіденційної інформації призводять до падіння рейтингів, знищення політичних репутацій. Разом із цим нормотворча практика не виробила дієвих запобіжників для таких проявів мас-медійної діяльності.

**Висновки.** Підсумовувати окреслену проблематику однозначними висновками чи рекомендаціями практично неможливо з огляду на динамічність сфери медіа і політики. Це зумовлено й розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, і самими суспільствами, зокрема, рівнем їхньої довіри до ЗМІ і владних інститутів. У сучасних умовах відсутня нагальність вибору «уряду без газет або газет без уряду» [13], адже політична реальність демонструє неможливість існування влади без медіа, і навпаки, що є наслідком політизації медіа і медіатизації політики.

Проаналізовані в науковій статті політологічні підходи до вивчення засобів масової інформації доводять інклюзивну властивість діяльності ЗМІ, які так і не стали повноцінною «четвертою владою», однак еволюціонували до безпосереднього учасника суспільно-політичних процесів як засіб, інструмент і каталізатор їхньої реалізації. Медійний наратив сформувався в західній політології на основі тривалих комплексних досліджень розвитку ЗМІ в умовах різних політичних режимів, реакцій і потреб аудиторії, рівня розвитку громадянського суспільства. З'ясовано, що засоби масової інформації вкорінені в комунікаційні взаємодії всіх рівнів, одночасно виконують функцію інформування й уособлюють саму інформацію. Водночас процес інституціоналізації та автономізації ЗМІ від держави є доволі повільним і нестабільним, адже незмінним залишається факт підпорядкованості сфери медіа політиці та її акторам.



**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Иванов В. Массовая коммуникация : монография. Киев : Академия украинской прессы, Центр свободной прессы. 2013. 902 с.
2. Кін Дж. Мас-медіа і демократія. Київ : К.І.С., 1999. 134 с.
3. Кужман О. Встановлення порядку денного: мас-медіа і влада. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 3 (30). С. 274–278.
4. Лизанчук В. Феномен невмирущості нації. *Наукові записки АН ВШ України*. 2004. № 6. С. 9–29.
5. Митко А. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : монографія. Луцьк : Вежа-друк, 2014. 400 с.
6. Нейсбит Д. Мегатренды. Москва : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. 380 с.
7. Рокар М. Трудиться с душой. Москва : Междунар. Отношения, 1990. 339 с.
8. Терещенко В. «Четверта влада». Політологія : навч. енциклопед. словник-довідник для студ. ВНЗ I-IV рівнів акредитації. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. С. 745–746.
9. Эйзенштадт Ш. Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменимость. *Полис*. 2002. № 3. С. 90–93.
10. Adorno T. Resümé über Kulturindustri. Massenkommunikationsforschung. Hrsg. Prokor D. von. Frankfurt an M., 1977. P. 87–104.
11. Berelson B., Janowitz M. Reader in Public Opinion and Communication. Free Press of Glencoe, 1953. 611 p.
12. Cotteret J.G.-M. Gouvernants et gouvernes: La communication politique. Paris : Presses universitaires de France, 1973. 178 p.
13. Extract from Thomas Jefferson to Edward Carrington. Paris Jan. 16. 1787. Thomas Jefferson Foundation. URL: <http://tjrs.monticello.org/letter/1289>.
14. Gurevitch M., Blumler J. The Crisis of Public Communication. Taylor & Francis e-Library, 2001. URL: <https://www.mobt3ath.com/uplode/book/book-57470.pdf>
15. Hallin D., Mancini P. Comparing media systems: Three models of media and politics. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 342 p.
16. Katz E., Lazarsfeld P. Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications. New York : Free Press, 1955. 400 p.
17. Klapper J. The Effects of Mass Communication. New York : Free Press, 1960. P. 252–253
18. Lasswell H. Propaganda technique in the World War. Ravenio Books, 1927. 233 p. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=3yeOD-wAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=3yeOD-wAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)
19. Lazarsveld P., Merton R. Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action. 1957. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/50c6/e01e5e345853e-ab8bebec12b5d95b398f16a.pdf>
20. Lippmann W. The World Outside and the Pictures in Our Heads. Public opinion, 1922. P. 3–32.
21. McCombs M. The Evolution of Agenda-Setting Research: Twenty-Five Years in the Marketplace. *Journal of Communication*. 1993. № 43. P. 58–67.
22. Rice C. Democracy: Stories from the Long Road to Freedom. New York : Twelve, 2017. 496 p. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=nm1CDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=nm1CDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)
23. Siebert E., Peterson T., Schramm W. Four Theories of the Press. University of Illinois Press, 1956. 153 p. URL: [https://books.google.de/books?id=hjbMyAEACAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.de/books?id=hjbMyAEACAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

**REFERENCES:**

1. Ivanov V. Massovaya kommunikatsiya [Mass communication]. Monografiya. Kiyev: Akademiya ukrain-skoj pressy, Tsentr svobodnoj pressy. 2013. 902 s. [in Russian].
2. Kin Dzh. Mas-media i demokratiia [Mass media and democracy]. Kyiv: K.I.S. 1999. 134 s. [in Ukrainian].
3. Kuzhman O. Vstanovlennia poriadku dennoho: mas-media i vlada [Setting the agenda: mass media and power]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «lurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». 2016. № 3 (30). S. 274–278 [in Ukrainian].
4. Lyzanchuk V. Fenomen nevmyrushchosti natsii [The phenomenon of the immortality of the nation]. Naukovi zapysky AN VSh Ukrainy. 2004. № 6. S. 9–29 [in Ukrainian].
5. Mytko A. Informatsiina demokratiia: realii ta vyklyky chasu [Information democracy: realities and challenges of time]. Monohrafia. Lutsk: Vezha-druk. 2014. 400 s. [in Ukrainian].
6. Neysbit D. Megatrendy [Megatrends]. Moskva: ООО «Izdatelstvo AST»: ЗАО NPP «Ermak». 2003. 380 s. [in Russian].
7. Rokar M. Truditsya s dushoy [Work with soul]. Moskva: Mezhdunar. Otnosheniya. 1990. 339s. [in Russian].
8. Tereshchenko V. «Chetverta vlada» [«Fourth Power»]. Politolohiia: navch. entsykloped. slovnyk-dovidnyk dlia stud. VNZ I-IV rivniv akredytatsii. Lviv: «Novyi Svit-2000». 2014. S. 745–746 [in Ukrainian].
9. Eyzenshtadt Sh. Paradoks demokraticheskikh rezhimov: khрупkost i izmenyayemost [The Paradox of Democratic Regimes: Fragility and Variability]. Polis. 2002. № 3. S. 90–93 [in Russian].
10. Adorno T. Resümé über Kulturindustri. Massenkommunikationsforschung [Summary of the culture industry. Mass communication research]. Hrsg. Prokor D. von. Frankfurt an M., 1977. P. 87–104 [in German].
11. Berelson B., Janowitz M. Reader in Public Opinion and Communication. Free Press of Glencoe. 1953. 611 p. [in English].
12. Cotteret J. G.-M. Gouvernants et gouvernes: La communication politique [Rulers and rulers: Political communication]. Paris: Presses universitaires de France. 1973. 178 p. [in French].
13. Extract from Thomas Jefferson to Edward Carrington. Paris Jan. 16. 1787. Thomas Jefferson Foundation. URL: <http://tjrs.monticello.org/letter/1289> [in English].
14. Gurevitch M., Blumler J. The Crisis of Public Communication. Taylor & Francis e-Library. 2001. URL: <https://www.mobt3ath.com/uplode/book/book-57470.pdf> [in English].
15. Hallin, D., Mancini, P. Comparing media systems: Three models of media and politics. Cambridge: Cambridge University Press. 2004. 342 p. [in English].

16. Katz E., Lazarsfeld P. Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications. New York: Free Press, 1955. 400 p. [in English].

17. Klapper J. The Effects of Mass Communication. New-York.: Free Press, 1960. P. 252–253 [in English].

18. Lasswell H. Propaganda technique in the World War. Ravenio Books. 1927. 233 p. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=3yeODwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=3yeODwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) [in English].

19. Lazarsveld P., Merton R. Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action. 1957. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/50c6/e01e5e345853e-ab8bebec12b5d95b398f16a.pdf> [in English].

20. Lippmann W. The World Outside and the Pictures in Our Heads. Public opinion. 1922. P. 3–32 [in English].

21. McCombs M. The Evolution of Agenda-Setting Research: Twenty-Five Years in the Marketplace. Journal of Communication. 1993. № 43. P. 58–67 [in English].

22. Rice C. Democracy: Stories from the Long Road to Freedom. New-York. Twelve. 2017. 496 p. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=nm1CDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=nm1CDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) [in English].

23. Siebert E., Peterson T., Schramm W. Four Theories of the Press. University of Illinois Press. 1956. 153 p. URL: [https://books.google.de/books?id=hjbMyAEACAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.de/books?id=hjbMyAEACAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) [in English].

## Political science discourse in studying mass media: functional aspect

Rusyniak Andrii Ivanovych

Postgraduate Student at the Department of Political Institutions and Processes  
Vasyl Stefanyk Precarpathian  
National University  
Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk,  
Ukraine

*In the information age, the media is an inherent participant of socio-political processes, which necessitates a comprehensive scientific study of the role of mass media in the process of political communication, the function of the media in the political sphere, definition of «fourth branch of government».*

*The methodological basis of the paper is structural, functional, analytical, comparative methods, normative and value-related approaches. With their help it is determined that in the structure of political communication media act as a channel of transmission and carrier of information, affecting its content component quite indirectly. It has been found that directions of conceptualization of the issue are reflected in typology of theories of media functionality (authoritarian, libertarian ones, a theory of social responsibility of the media and a soviet communistic theory) and their interaction with the politics (the Polarized Pluralist, Democratic Corporatist and Liberal models). It has been established that first classification is based on the analysis of functional capacity of the media, the second one – on political-civilizational criterion and both are on the appropriateness of the media to socio-political structure they are built in.*

*It is ascertained that there are opposing approaches to the evaluation of the impact mass media have on the society. Proponents of one approach (T. Adorno, M. Horkheimer, H. Lasswell, W. Lippmann) consider that human consciousness and behavior are dependent on the content of mass media reports. The others (B. Berelson, E. Katz, J. Klapper, P. Lazarsveld, R. Merton) emphasize on the exaggerated role of the media which transmits signals, rather than generates them.*

*Without denying the impact of mass media resources on the course of socio-political processes, it is emphasized that there are no institutional grounds for defining the media as a «fourth branch of government». At the same time, the mass media is recognized to be an integral subject of political communication and participant of political processes with inherent functions of informing society, constructing reality, applying political technology methods. The government, in its turn, performs the functions of control, censorship, quotas, gatekeeping etc. in relation to the media.*

**Key words:** mass media, political science, political communication, political process, media, political technologies, mediacracy, public opinion, democracy.

## РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Андрейко Ірина Степанівна

## Соціальна ексклюзія як об'єкт соціально-політичних досліджень

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.3>

Андрейко Ірина Степанівна  
аспірантка кафедри політичних наук  
Рівненського державного гуманітарного  
університету  
вул. Степана Бандери, 12, Рівне,  
Україна

*Стаття присвячена аналізу теоретичних аспектів соціальної ексклюзії як феномену, процесу і механізму соціального виключення. Соціальна ексклюзія постає об'єктом соціально-політичних досліджень, що являють собою концептуальну канву розвитку політики соціальної інклюзії, соціальної інтеграції та формування солідарного, демократичного, справедливого й благополучного суспільства.*

*Метою статті є вивчення основних форм та причин поширення соціальної ексклюзії в сучасних суспільствах, а також аналіз особливостей соціальної ексклюзії в Україні. Зазначається, що дослідження теоретичних аспектів соціальної ексклюзії як соціальної виключеності стимулює пошук і практичних шляхів подолання злиденності, бідності, сирітства, нерівності і несправедливості, подолання проявів соціальної депривації, різних соціальних бар'єрів, які обмежують доступ тих або інших груп людей до культурних благ, а також ефективного захисту прав і свобод всіх без винятку людей. У такому плані подолання всіх негативних, антигуманних, недемократичних і несправедливих проявів соціальної виключеності постає одним із провідних стратегічних завдань сучасної соціальної політики інститутів держави, політичних партій та громадських організацій.*

*Наголошено на негативних тенденціях соціального, економічного та політичного розвитку України останнього десятиліття, серед яких: нестримне падіння життєвого рівня, посилення безробіття, економічна та соціальна нестабільність, втрата великої території, військові дії на Сході та вимушена міграція всередині країни та за кордон, – що посилюють процеси деградації та маргіналізації суспільства. На сучасному етапі в Україні відбувається пошук шляхів подолання соціальної ексклюзії. У такому аспекті сучасна інклюзивна політика щодо усіх принижених, знедолених груп населення потребує подальшого розвитку як соціально-політичних досліджень, так й інформаційно-аналітичних основ вдосконалення правових норм, розробки стратегій та програм соціальної політики, визначення ефективних соціальних технологій подолання негативних наслідків соціальної ексклюзії.*

***Ключові слова:** соціальна ексклюзія, соціальне виключення, соціальна депривація, порушення прав людини, соціальна нерівність, інклюзивна політика.*

**Вступ.** Соціальна ексклюзія – це процес виключення людини або групи людей з певної системи соціальних відносин, які дають доступ до соціокультурних благ та гарантують задоволення індивідуальних та соціальних потреб. Означений процес і механізм відновлення соціальних відмінностей, соціальної нерівності та несправедливості, соціальної депривації, порушення прав і свобод людини постає актуальним напрямом сучасних політичних, правових, соціологічних та соціально-психологічних досліджень.

Основними проявами і формами соціальної ексклюзії виступають злиденність, бідність, дискримінація за ознакою статі, віку, релігії, національної та расової приналежності, стану здоров'я, рівня освіти та інші форми порушення прав і свобод людини в сучасному суспільстві.

Соціальні бар'єри є проявом процесу і механізму соціальної ексклюзії. Вони штучно формують соціальні фільтри та обмеження у доступі людей до тих або інших соціокультурних благ і таким чином відновлюють нерівність, ієрархію та несправедливість.

Процеси демократичних трансформацій, безумовно, передбачають подолання соціальних бар'єрів і протиставлення механізмів соціальної інклюзії проявам соціальної ексклюзії або соціального виключення. Це постає одним зі шляхів зменшення соціальної напруги, соціальних протиріч і конфліктів.

Сучасні тенденції світового розвитку як на глобальному, так і локальному рівнях ведуть до змін стереотипів соціальної політики демократичних країн. Декілька останніх декад в Європі та світі глобалізація вплинула на технологічні процеси; трансформацію існуючих ідеологій; демографічні зміни; міграцію, що призвела до перетворення однорідних національних суспільств в мультикультурні з низкою статусних змін всередині європейських країн. Доцільно звернути увагу, що саме ці процеси в поєднанні з економічними кризами, техногенними катастрофами та пандеміями останніх років сприяють збільшенню кількості осіб, що входять до груп ризику – людей з обмеженими можливостями, безробітних, мігрантів, бездомних, тощо. У зв'язку із цим для втілення ефек-

тивної державної соціальної політики, позначеної дбайливим ставленням до особливо вразливих груп населення та активним залученням їх в економічне, соціальне, культурне та політичне життя суспільства, – важливий особливий підхід у формі окремого виду інклюзивної політики.

Ексклюзія як соціальне явище дослідження вразливих груп знайшло своє відображення в теоріях зарубіжних вчених, зокрема К. Маркса та М. Вебера (теорія соціальної стратифікації), Н. Лумана (системна теорія), Е. Гіденса (теорія структурації), Х. Силвер (теорія соціального відчуження і солідарності), Дж. Девіса (теорія виникнення соціальних революцій) та ін. Вивчення ексклюзії як сфери соціально-політичної проблематики відображено в наукових роботах Т. Аткинсона, П. Абрахамсона, З. Баумана, Р. Кастеля, С. Погам, У. Бека, П. Стробела. Свій вклад внесли також російські вчені як Ф. Бородкін, Н. Чернініна, Л. Курмишева, Н. Тихонова, О. Пучкова, В. Герчикова. В Україні після здобуття незалежності вивчення ексклюзії велось в межах вивчення питання бідності на тлі зубожіння певної частини населення, яке формує бідний клас сучасного суспільства, маргінальні та соціально депривовані групи людей. Такий підхід використано у роботах Н. Ільченко, Р. Жиленко, С. Оксамитної, В. Хмелько, Н. Толстих, Ю. Савельєва, Н. Коваліско та ін.

У науковій та публіцистичній літературі нерідко зустрічаються такі визначення, як «соціальна виключність», «бездомні», «маргінальні верстви», та в соціально-економічних науках не можна сказати, що це однозначні та сталі поняття. Щодо політичних наук, то така термінологія застосовується до вивчення проблем сфери соціальної роботи, соціальної політики та соціальної держави. Щодо комплексного проведення соціально-політичних досліджень, то важливим моментом є інтегративне поєднання різноманітних підходів тлумачення причин та перспектив подолання основних проявів соціальної виключності та процесів соціального виключення.

Для будь-якого сучасного суспільства характерна поляризація соціальних груп в економічній, політичній, соціальній, культурній та інших сферах їх життєдіяльності. Соціальна ексклюзія є серйозною соціальною проблемою, яка особливо тісно пов'язана із соціальним виключенням індивідів і потребує глибокого осмислення і реального вирішення. Поняття соціальної ексклюзії почало використовуватися з 1974 р у Франції для позначення соціально незахищених категорій населення [9].

Вивчати соціальну ексклюзію у трьох аспектах: нормативному, описовому та аналітичному запропонував Ф. Бородкін. Із точки зору аналітичного підходу таке виключення розглядається відповідно до відносної депривованості. Коли людина не може виконувати покладені на неї ролі, оскільки

не спроможна забезпечити такі умови життя, в яких вона почувалася б комфортно для реалізації своєї особистості. Процес соціальної ексклюзії аналізується як послідовність обставин, за яких особа (група осіб) переходять з звичайного стану в стан соціальної ексклюзії (відносної депривації).

Наявність декількох концепцій виключення визначають соціальну ексклюзію як суспільну невідповідність особи економічними, політичними, соціальними та культурними критеріями суспільства. Концепція солідарності бачить ізоляцію від суспільства як розрив зв'язку між суспільством і індивідом, що неявно передбачає невдале функціонування тих суспільних інститутів, які покликані об'єднати громадян навколо єдиних прав і цінностей. Концепція спеціалізації розглядає означуване явище як результат поведінки і взаємодії індивіда з іншими членами суспільства. Таким чином, виключення з суспільства може бути наслідком або власного вибору, або відторгнення іншими індивідами, дискримінації, провалом ринку і т. п. Монополістична концепція представляє суспільство у вигляді ієрархії різних груп: кожна підтримує соціальні зв'язки всередині себе, але між собою всі вони не рівноправні. Так, включення і виключення є частиною самої суспільної ієрархії, процесів її відновлення та змін [2].

У процесі дослідження поняття соціальної ексклюзії як виду соціальної депривації можна виділяти різні ступені соціальної виключеності залежно від числа і якості випробовувань у формі нерівності або обмеження. Зауважимо, що процес формування стану соціальної ексклюзії може стосуватися як внутрішнього стану самої людини, так і бути пов'язаним із зовнішніми обставинами. Внутрішній стан особи прийняття статусу соціально виключеного можна назвати станом відчаю, в якому втрачається мотивація щодо подолання ситуації виключеності з нормального існування в соціумі.

Отже, проблема соціальної ексклюзії має надзвичайно актуальне значення. Це визначається завдання процесів демократизації та гуманізації сучасних суспільств, взятим ООН і державами світу курсу на сталий розвиток і забезпечення благополуччя для всіх і кожного.

**Мета та завдання.** Метою даної статті є вивчення основних форм та причини поширення соціальної ексклюзії в сучасних суспільствах, а також аналіз особливостей соціальної ексклюзії в Україні.

**Результати.** Держава як політична інституція з організованою формою правління повинна виявляти певні форми дискримінації, зокрема соціальної ексклюзії, яка пов'язана із соціальним класом, расою, кольором шкіри, релігійною приналежністю, етнічним походженням; освітнім статусом, поведінням з дітьми; рівнем життя, політичною думкою та зовнішнім виглядом; відношенням до людей



з обмеженими можливостями, меншинами, людей, що мають ЛГБТК +, наркоманів, осіб, які не падають під з інституційної допомоги, людей похилого віку та молодих людей. Такий підхід виступає максимально широким щодо охоплення тих соціальних груп, представники яких певним чином відхиляються від усталених соціокультурних, включно правових, норм, загальноприйнятих цінностей. Це робить таких людей об'єктом соціального відчуження у різноманітних формах прояву – від прихованих, м'яких, незначних до відкритих, жорстких, та сильних за своїм впливом і наслідками для життя депривованих людей [10].

Дослідження розвитку сучасних демократичних держав показує, що на різних етапах розвитку суспільства форми та причини виникнення соціальної ексклюзії є в першу чергу результатом соціальної стратифікації. Соціальну стратифікацію можна визначити як внутрішній ієрархічний поділ суспільства на соціальні групи, представники яких мають різні життєві шанси і різний стиль життя [7, с. 80].

Існує декілька напрямків визначення соціальної ексклюзії. Так, А. Аткинсон вивчав нерівність і бідність як форму прояву соціальної ексклюзії та визначив ряд чинників виключення із суспільства у зв'язку з нестачею економічних ресурсів, що впливає на «здатність брати участь у суспільстві, у якому живе людина. Про брак фінансових ресурсів судять за відношенням до тих людей, серед яких живе хтось... Разом з економічними ресурсами та зайнятістю слід враховувати, серед іншого, здоров'я, освіту, доступний доступ до них інші державні послуги, такі як правосуддя, житло, громадянські права, безпека, добробут, інформація та комунікації, мобільність, соціальна та політична участь, дозвілля та культура» [8, с. 8].

Аналізуючи національну доповідь ПРООН (2011, Україна), Г. Ліхоносова у статті «Місце феномену соціального відторгнення в сучасних соціально-економічних трансформаціях» виділяє такі історичні тенденції соціальної ексклюзії європейських країн:

– 60-ті роки ХХ ст. – характеризуються проблемою соціальної нерівності та її відтворенням, де маргінальна група «субпролетаріата» завдяки соціальним програмам покликана «навчитися жити».

– 70-і роки ХХ ст. – відзначаються стратегією дій, заснованій на попередженні соціального відторгнення, виключення виникає в наслідок урбаністичних соціальних процесів. Відторгнення торкається не тільки окремих груп, але і всіх верств населення.

– 80-і роки ХХ ст. – поняття «соціальне відторгнення» замінюється терміном «нестабільна ситуація», що пов'язаний із новою категорією виключених із соціальних процесів «благополучних» громадян, які отримують соціальну допомогу внаслідок безробіття.

– 90-і роки ХХ ст. – «соціальне відторгнення» доповнюється розривом соціальних зв'язків та кризою ідентичності. ...рівня бідності в економічному сенсі, однак це не зменшило процес соціального виключення, яке розповсюджується все ширше і зачіпає (в потенції або реально) майже всіх членів суспільства. З'явилося поняття «соціальна дискваліфікація».

– ХХІ ст. – Європейський Союз визначає соціальне відторгнення як процес, за якого окремі групи населення або окремі люди не мають можливості повною мірою брати участь у суспільному житті внаслідок своєї бідності, відсутності базових знань і можливостей, або в результаті дискримінації [5].

Важливо зазначити, що соціальна ексклюзія у процесі історичного розвитку не зникає, а змінюється і доповнюється новими проявами. Щодо об'єктивних причин появи соціальної ексклюзії, то можливо виділити такі: бідність, фізичний та психологічний стан, класова та соціальна стратифікація, обмеження – економічні, етнічні, політичні, гендерні, соціальні та інші, створені суспільством, як результат дискримінації, особливо в мультикультурному європейському суспільстві. Щодо категорій людей, які найчастіше обмежені у рівних правах з іншими, – то це вразливі групи населення, зокрема люди з обмеженими можливостями.

Концептуальний аналіз головних категорій ексклюзії проведено в роботі Л. Курмишевої «Ексклюзія як феномен життя суспільства», у якій вона виділила наступні категорії:

- расова ексклюзія;
- національна ексклюзія (етнічна);
- релігійна ексклюзія;
- гендерна ексклюзія;
- вікова ексклюзія;
- мовна ексклюзія;
- економічна ексклюзія;
- політична ексклюзія;
- освітня ексклюзія;
- ексклюзія через здоров'я, особливо питання інвалідності [3].

Складна сучасна соціально-економічна ситуація в Україні в період розвитку незалежності, на жаль, характеризується втратою великої частини промислового комплексу, політичної нестабільністю, які доповнились військовими подіями на Сході країни та пандемією COVID-19, сприяє збільшенню кількості осіб та груп соціально депривованих, обмежених в доступі до економічних та соціальних ресурсів. Це сприяє появі нових маргінальних груп в українському суспільстві. До них належать:

- 1) особи, що втратили роботу внаслідок закриття нерентабельних підприємств;
- 2) особи, які повинні змінювати свій професійний статус в силу економічних обставин;

3) внутрішньо переміщені особи, в яких змінилося соціальне і економічне становище;

4) працівники бюджетної сфери, які не затребувані на ринку праці (пенсіонери, правіки культури та освіти, випускники шкіл тощо);

5) люди з обмеженими можливостями.

Процес деіндустріалізації економіки України призводить до негативних наслідків макро- і мікрорівня: зменшення показників ВВП, зростання безробіття, падіння рівня життя населення, зменшення народжуваності, зростання захворюваності (погіршення стану здоров'я населення) та інвалідності, посилення еміграції, зростання кримінальності та поява нових соціальних ризиків, особливо посилення процесу деморалізації суспільної свідомості та ін.

Одним із найвагоміших факторів соціальної ексклюзії постає безробіття, яке виводить людину зі сфери зайнятості, позбавляючи законних засобів до існування та соціальних гарантій. Альтернативою прихованому безробіттю стає неофіційна зайнятість, яка не вирішує проблему соціального виключення, а навпаки, поглиблює її. Оскільки неофіційно зайняті працівники позбавлені відповідної оплати праці за виконання шкідливої роботи чи отримання виробничих травм, та гарантій у сфері соціального захисту (виплат пенсій, виплат по інвалідності, хворобі тощо).

Безробіття спонукає населення до пошуків працевлаштування за кордоном опитування компанії GFK Ukraine в 2017 році показало, що близько 1 млн. українців (915 тис. на момент опитування) працює за кордоном, з них близько 17% чоловіків та 8% жінок від загальної кількості населення України [1]. Важливо, що за декілька останніх років кількість тих, хто хоче і планує виїхати за кордон, збільшилася вдвічі. Отже, сучасна Україна стала постачальником дешевої висококваліфікованої робочої сили в більш розвинені країни світу.

Втрата науково-інтелектуальної частини населення веде до непрофесійної і неякісної роботи в усіх сферах та на усіх рівнях внаслідок зниження професіоналізму. Підвищується конкурентоспроможність для певної частини населення; з'являється частина населення, яка легально або нелегально виїжджає за кордон працювати на низько кваліфікованих роботах. Це – показники високого рівня соціальної незахищеності українського населення, бідності значних його груп, посилення процесів соціальної ексклюзії в Україні. До цього треба додати проблеми внутрішньо переміщених осіб (вимушених внутрішніх мігрантів) як результат воєнного конфлікту на сході України, коли з'явилися нові маргінальні та депривовані групи населення.

Особливо негативні соціальні явища щодо ринку праці відстежуємо у частини Донецької та Луганської областей, тимчасово непідконтрольних територій України. Прикметно, що Національна

доповідь НАНУ (2015) оцінює втрату робочих місць на великих підприємствах до 50%, на середніх та малих підприємствах до 80%-90%. Внаслідок цього більша частина населення залишилася без роботи та засобів до існування [4].

Від початку проведення АТО офіційна статистика показала, що 1,5 мільйони осіб отримали внутрішньо переміщених осіб. Із них значна частина була вимушена повернутися назад на тимчасово непідконтрольну територію до місця постійного проживання, не зумівши пристосуватися до нових соціальних умов в силу різних обставин, головним чином це відсутність облаштованого житла та роботи та неспроможність адаптації до проживання у віддалених регіонах від Донбасу.

Зауважимо, що особливою групою як об'єктом соціального виключення в Україні є інваліди – особи з обмеженими можливостями, які в Україні за офіційною статистикою складають близько 2,7 млн., з них понад 1,3 млн. осіб з інвалідністю III групи, які переважно можуть працювати.

На жаль, пандемія COVID-19 та карантин, пов'язаний з нею, створили нові умови для посилення процесів економічної та соціальної депривації значних груп населення України. Процес поширення COVID-19, його наслідки для здоров'я, якості життя людей, розвитку суспільства потребують наукового моніторингу, комплексного аналізу та пошуку ефективних шляхів вирішення старих та нових проблем соціального розвитку, серед яких найбільш актуальними є різні прояви соціальної ексклюзії – нерівність, бідність, депривація, дискримінація, насильство, вимушена міграція та соціальна напруга. За умов демократизації ці соціальні проблеми стали одними з провідних об'єктів розвитку соціальних наук та державної політики [5].

**Висновки.** Механізм соціальної ексклюзії супроводжує суспільство всю його історію, формуючи складні процеси відтворення соціальної нерівності, ієрархії та несправедливості. Сьогодні цей механізм ускладнюється, набуває нових форм проявів та наслідків для людей. Результатом соціальної ексклюзії виступають сирітство, злиденність, бідність, безробіття, нерівність та обмеження доступу різних груп людей до соціокультурних благ, прояви дискримінації та насильства.

Отже, ексклюзія як соціальне явище існує в будь-якому суспільстві, однак їй може протистояти політика соціальної інклюзії, заснована на цінностях гуманізму і демократизму соціальної справедливості, інтеграції, солідарності та соціального партнерства та взаємодопомоги, що є основою для розбудови реальної демократії, соціальної держави та суспільства сталого розвитку в кожній країні світу, а також шляхом подолання соціальних дистанцій між людьми, різних проявів нерівності, злиденності й бідності, нещастя та соціального неблагополуччя.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2017. URL : [https://www.stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/documents/Survey%20on%20Migration%20and%20HT%20in%20Ukraine\\_UKR\\_0.pdf](https://www.stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/documents/Survey%20on%20Migration%20and%20HT%20in%20Ukraine_UKR_0.pdf) (дата звернення: 26.09.2020).
2. Коваленко Е.А., Федорец А.В. Бездомность в России: проблематика и методология изучения. Москва: Фонд «Институт экономики города», 2006. 112 с.
3. Курмышева Л.К. Эксклюзия как феномен жизни общества. *Психология, социология и педагогика*. 2015. № 3. URL : <http://psychology.snauka.ru/2015/03/4491> (дата звернення: 07.10.2020).
4. Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі: національна доповідь / за ред. Е.М. Лібанової. Київ : НАН України, 2015. 363 с.
5. Ліхоносова Г.С. Місце феномену соціального відторгнення у сучасних соціально-економічних трансформаціях. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економіка*. 2015. № 2(1). С. 48– 3. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue\\_2015\\_2%281%29\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_2%281%29_10).
6. Лопушняк Г.С. Соціальна політика як визначальний напрям внутрішньої політики держави. *Вісник Національної академії державного управління. Соціальна і гуманітарна політика*. 2011. № 2. С. 244–251.
7. Шкаратан О.И. Социология неравенства. Теория и реальность. Москва : Высшая школа экономики, 2012. 528 с.
8. Atkinson A. B., Marlier E. Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context. United Nations. New York, 2010. 83 p.
9. Silver H. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*. 1994. Vol. 133. P. 531–578.
10. Social\_exclusion (Соціальна ексклюзія). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Social\\_exclusion](https://en.wikipedia.org/wiki/Social_exclusion) (дата звернення: 30.09.2020).

**REFERENCES:**

1. Doslidzhennia z pytan mihratsii ta torhivli liudmy v Ukraini (2017) [Research on Migration and Human Trafficking in Ukraine]. URL: [https://www.stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/documents/Survey%20on%20Migration%20and%20HT%20in%20Ukraine\\_UKR\\_0.pdf](https://www.stoptrafficking.org/sites/default/files/mom/documents/Survey%20on%20Migration%20and%20HT%20in%20Ukraine_UKR_0.pdf)

2. Kovalenko E. A., Fedorets A. V. (2006) Bezdomnost v Rossyy: problematika y metodolohyya yzuchenyya [Homelessness in Russia: issues and methodology of study]. Moscow: Fond “Ynstitut ekonomyky horoda” [in Russian].
3. Kurmysheva L. K. (2015) Eksklyuzyya kak fenomen zhyzny obshchestva [Exclusion as a phenomenon of society]. *Psykholohyya, sotsyolohyya y pedahohyya*, no 3. URL: <http://psychology.snauka.ru/2015/03/4491> [in Russian].
4. Libanova E. M., Horbulin V. P., Pyrozhekov S. I. (2015) Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi [The policy of integration of Ukrainian society in the context of challenges and threats of events in Donbass]: natsionalna dopovid (eds. E.M. Libanovoi). Kyiv: NAN Ukrainy. P. 363 [in Ukrainian].
5. Likhonosova H.S. (2015) Mistse fenomenu sotsialnoho vidtorhnennia u suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh transformatsiakh [Place the phenomenon of social exclusion in the contemporary social and economic transformations]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Ekonomika*, no 2 (1), pp. 48 – 53. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue\\_2015\\_2%281%29\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_2%281%29_10) [in Ukrainian].
6. Lopushniak H.S. (2011) Sotsialna polityka yak vyznachalniy napriam vnutrishnoi polityky derzhavy [Social policy as a defining direction of domestic policy]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia. Sotsialna i humanitarna polityka*, no 2, pp. 244-251 [in Ukrainian].
7. Shkaratan O.Y. (2012) Sotsyolohyya neravenstva. Teoryya y realnost [Sociology of inequality. Theory and reality]. Moscow: Vysshaya shkola ekonomyky [in Russian].
8. Atkinson A. B., Marlier E. (2010) Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context. New York: United Nations. 83 p. [in English].
9. Silver H. (1994) Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*. Vol. 133. P. 531–578 [in English].
10. Social\_exclusion (Sotsialna eksklyuziia). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Social\\_exclusion](https://en.wikipedia.org/wiki/Social_exclusion) [in English].

## Social exclusion as an object of socio-political research

Andreiko Iryna Stepanivna

---

Postgraduate Student at the Department  
of Political Science  
Rivne State Humanitarian University  
Stepana Bandery str., 12, Rivne, Ukraine

*The article is devoted to the analysis of theoretical aspects of social exclusion as a phenomenon, process and mechanism of social exclusion. Social exclusion is the object of socio-political research as a conceptual basis for the development of social inclusion policy, social integration and the formation of a solidary, democratic, just and prosperous society.*

*The aim of the article is to study the main forms and reasons for the spread of social exclusion in modern societies, as well as to analyze the features of social exclusion in Ukraine.*

*It is noted that the study of theoretical aspects of social exclusion as social exclusivity stimulates the search and practical ways to overcome poverty, orphanhood, inequality and disability, subordination of social deprivation, various social barriers that restrict access to cultural goods, and the effective protection of the rights and freedoms of all without exception. In this regard, overcoming all negative, inhumane, undemocratic and unjust manifestations of social certainty becomes one of the leading strategic tasks of modern social policy of state institutions, political parties and public organizations.*

*It is emphasized on that the negative trends in Ukraine's social, economic, and political development over the past decade have been highlighted, including a rampant decline in living standards, rising unemployment, economic and social instability, loss of large territory, military action in the East, and forced migration within and abroad. processes of degradation and marginalization of society. At the present stage in Ukraine there is a search for ways to overcome social exclusion. In this aspect, modern inclusive policy for all disadvantaged, disadvantaged groups requires further development of socio-political research and information-analytical framework for improving legal norms, developing strategies and programs of social policy, identifying effective social technologies to overcome the negative effects of social exclusion.*

**Key words:** social exclusion, social exclusion, social deprivation, human rights violations, social inequality, inclusive policy.

Баласинович Наталія Олександрівна

## Гендерна демократія: особливості становлення в Україні

УДК 321 (477)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.4>

Баласинович Наталія Олександрівна  
аспірантка кафедри парламентаризму  
та політичного менеджменту  
Національної академії державного  
управління при Президентові України  
вул. Академіка Ромоданова, 12/2, Київ,  
Україна

*Стаття присвячена визначенню сутності гендерної демократії в цілому та виявленню особливостей її становлення в Україні. Увага до проблеми зумовлена загальними тенденціями розвитку України як правової держави, складовою частиною політичних і державницьких процесів в якій є гендерний чинник, а за цим – необхідність впровадження стандартів міжнародного законодавства з гендерної політики в норми національного законодавства, державні програми, плани дій з реалізації гендерної рівності тощо.*

*Авторка статті реалізує мету дослідження з урахуванням діалектичного, а також загальнологічних (аналізу і синтезу, абстрагування тощо) методів дослідження. Водночас у статті використані спеціальні, політологічні методи дослідження, зокрема структурно-функціональний, порівняльний, системний методи, які дозволяють глибше зрозуміти всю сукупність гендерних відносин в суспільстві, охоплюючи соціокультурний вимір і його включеність у суспільні інститути.*

*Авторкою проаналізовано сучасний стан гендерної демократії через призму наявних гендерних стереотипів та на цій основі обґрунтовано власну точку зору щодо стану гендерної демократії в Україні. Наголошено, що репрезентативність жінок у вищих органах влади України є свідченням суттєвої різниці між задекларованою та реальною рівністю чоловіків і жінок. Зазначено, що, попри певні позитивні зміни в гендерній репрезентативності в органах влади, кількість активних в управлінській та політичній сфері жінок все ще залишається низькою. Пріоритетом у цьому контексті має стати вирішення проблеми зміни у стереотипних орієнтаціях жінок і чоловіків, які залишаються гальмом на шляху максимальної самореалізації представників обох статей.*

*Ефективним засобом вирішення проблеми подолання стереотипів зобов'язані стати засоби масової інформації. Суттєво впливаючи на суспільну свідомість, вони повинні формувати позитивне сприйняття їхньою аудиторією не лише сутності поняття гендерної демократії та гендерної рівності, а й професійної діяльності представників обох статей у системі публічного управління та у політичній діяльності.*

**Ключові слова:** гендер, стаття, гендерна рівність, гендерні стереотипи, гендерна демократія.

**Вступ.** Питання гендерної рівності у багатьох країнах стали предметом численних досліджень у різноманітних сферах: політичній, освітянській, громадської думки, зайнятості та міграції, визначення дієвих гендерних індикаторів, розробці методичних матеріалів для формування гендерно врівноважених бюджетів тощо.

Україна як правова держава спрямовує розвиток державної політики шляхом впровадження стандартів міжнародного законодавства з урахуванням гендерної складової, включивши її у норми національного законодавства, державні програми, плани дій з реалізації гендерної рівності тощо. Виходячи із цього, надзвичайної актуальності набуває проблема визначення особливостей становлення гендерної демократії в Україні.

**Аналіз публікацій** свідчить, що проблема гендерної рівності викликає значний інтерес українських вчених. Вагомий внесок у дослідження проблеми гендеру в цілому та гендерної політики зокрема зробили такі вчені, як: М. Богачевська-Хом'як, Н. Грицяк, В. Гошовська, Д. Ісламова, Р. Хоф, Дж. Елштайн, Л. Кобилянська, Т. Мельник, Т. Бендас, М. Пірен, Н. Лавриненко, К. Левченко, О. Скар, О. Ярош. Утім, тема не може вважатись висвітленою як з урахуванням необхідності узагальнення наявних наукових розробок у зазначеному напрямі, так і спеціального розгляду окремих вимірів теми, які уможливають більш фундаментальний аналіз найбільш актуальних проблем, які характеризують гендерну політику в Україні на сучасному етапі.

**Мета статті** полягає у виявленні особливостей становлення гендерної демократії в Україні крізь призму все ще наявних гендерних стереотипів

Досягнення визначеної мети передбачає реалізацію низки завдань:

1. Сформуванню уявлення про гендер у демократичному суспільстві та з'ясувати сутність гендеру, на відміну від статі із притаманними чоловіку і жінці біологічними рисами.

2. З'ясувати перелік найбільш характерних стереотипів, які склались у свідомості українського суспільства щодо чинника гендеру на рівні адміністративних чи суспільних відносин.

3. Визначити проблемні аспекти гендерної політики в Україні відповідно до світового досвіду паритетної гендерної демократії.

4. Окреслити напрями державної політики у сфері гендерних відносин з огляду на потреби подальшого демократичного розвитку України.

**Методи дослідження.** Мета та завдання статті зумовили використання авторкою низки загальнонаукових (діалектичного загальнологічних), а також



спеціальних, політологічних методів дослідження. Діалектичний метод дозволив виявити основні закономірності розвитку ідеї рівності чоловіка і жінки та особливості її прояву в різних сферах суспільного життя. Загальнологічні методи – аналізу і синтезу, абстрагування тощо – застосовувались для формування загальної концепції викладення матеріалу та підготовки висновків поданої роботи. Політологічні методи, зокрема структурно-функціональний, застосовувався під час розгляду механізму реалізації гендерної політики в Україні та його складових частин. Порівняльний метод дав можливість співставити особливості реалізації гендерної політики в зарубіжних країнах та в Україні. Системний метод дозволив глибше зрозуміти всю сукупність гендерних відносин, що охоплює соціокультурний вимір і його включеність у суспільні інститути, які відображають сформовані у суспільстві підходи до реалізації гендерної рівності.

**Результати.** Правова держава забезпечує правову рівність представникам обох статей. Це означає надання їм рівних стартових можливостей, хоча й зрозуміло, що реалізація прав жінкою та чоловіком залежить від їхніх особистих якостей, знань, умінь, навичок, готовності та здатності бути соціально і професійно активними. Проте на практиці існує чимало випадків прояву нерівності у суспільстві, оскільки гендерна нерівність стримує розвиток, причому не лише особистісний, а й професійний, кар'єрний, соціальний тощо. Саме тому ми вважаємо, що гендерні аспекти мають стати пріоритетною складовою всього комплексу завдань розвитку не лише суспільства, а й держави.

Нинішня ситуація свідчить, що подальша демократизація українського суспільства неможлива без врахування розмаїтої гендерної проблематики. Адже громадянське суспільство – це, перш за все, суспільство з однаковими можливостями для самовизначення і самореалізації усіх його членів – представників обох статей, тобто чоловіків та жінок. Відтак формування і функціонування в Україні гендерної демократії має стати в сучасних умовах, по-перше, обов'язковою умовою формування свідомого і активного громадянського суспільства та соціально відповідальної демократичної держави, по-друге, важливим чинником формування суспільних партнерських взаємовідносин на основі гендерної паритетності [1, с. 42].

На нашу думку, гендерний дисбаланс в українському суспільстві значною мірою зумовлений низкою стереотипів, які гальмують повноцінну самореалізацію представників обох статей.

Необхідно наголосити на тому, що гендер, на відміну від статі, стосується не суто біологічних чи фізіологічних властивостей, притаманних чоловікам і жінкам. Цим терміном позначаються соціально сформовані риси, властивості «жіночості» (фемінінність) та «чоловічності» (маскулінність).

Ми поділяємо думку науковців, які визначають гендер як соціально-рольовий статус, що визначає соціальні можливості жінок і чоловіків в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, реалізації сімейної ролі та репродуктивній поведінці [5].

Важливу роль у моделюванні умов життя відіграє держава та соціально-політичні інститути, які інституціонально зобов'язані адекватно та у межах чинного законодавства впливати не лише на збереження, а й оновлення певного статусу. Разом із цим саме держава і суспільство, керуючись традиціями та історією свого розвитку, визначають гендерні стереотипи, які домінують в соціумі в певну епоху.

Проведений аналіз свідчить, що деякі дослідники виокремили основні групи гендерних стереотипів [10]. Так, до першої з них вони відносять стереотипи «маскулінності» – «фемінінності». Маскулінність і фемінінність складаються із психологічних характеристик, які історично сформувалися в культурах певних соціумів. Традиційно вважається, що маскулінності притаманні активно-творчі характеристики (агресивність, активність, домінантність, незалежність, самовпевненість, логічне мислення), а фемінінності – характеристики експресивні (залежність, несміливість, сентиментальність, низька самооцінка, турботливість). Зрозуміло, що вони не можуть не впливати на поведінку людей різних статей в управлінській і політичній діяльності, громадському житті суспільства.

Друга група гендерних стереотипів – це уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками й жінками. Для жінок найважливішою соціальною роллю вважається роль домогосподарки, матері. Чоловікам приписуються активна участь у громадському житті, професійний успіх, відповідальність за забезпечення сім'ї. Найбільш значущими для них вважаються саме професійні ролі.

Крім цього, існують певні стереотипи й щодо специфіки праці. Так, вважається, що жіноча праця, маючи виконавчий характер, має бути частиною експресивної сфери діяльності. Для чоловіків бажана творча й управлінська робота, оскільки вважається, на нашу думку, помилково, що їхня праця є ніби частиною інструментальної сфери діяльності. Маскулізм та маскулінізація виправдовують і забезпечують домінування «чоловічого» принципу в сучасних суспільствах попри те, що в конституціях багатьох країн рівність чоловіків і жінок закріплена на рівні чинного у них законодавством.

Необхідно наголосити на тому, що існує чимало підтверджень думки Дж. Батлера про те, що суспільство є гендерно структурованим. Зрозуміло, що маскулінна культура заохочує розвиток таких якостей, як енергійність, прагнення влади, домінування раціонального над емоційним, агресивність. Саме тому фемінізм виникає як протиставлення маскулінній культурі. Причому він розвиває

та утверджує ідеологію і практику формування нової свідомості, зорієнтованої не на агресію/протистояння, а на взаємозацікавлену співпрацю, яка унеможлиблює пригнічення особистості.

Ми вважаємо, що особливість гендерних стереотипів полягає в тому, що вони глибоко й надовго проникають у свідомість людини. Через це їх важко не тільки критично оцінити та подолати, а й визнати їх існування, виявити, усвідомити, проаналізувати. Вони негативно впливають на особистісну та професійну самореалізацію чоловіків і жінок, заважаючи розвитку їх індивідуальності. Їх подолання створить можливості суттєво розширити вибір варіантів самореалізації представникам обох статей.

На думку О. Ярош, гендерний підхід означає визнання того, що об'єктивне існування статей та їх соціальних функцій в сучасному суспільстві визначається їх різними біосоціальними можливостями. Таке розуміння потребує їх врахування при виробленні, прийнятті та реалізації державних (управлінських, політичних, економічних, економічних, соціальних, культурних, освітніх, комунікаційних тощо) стратегій, які безпосередньо чи опосередковано впливають на якісні характеристики чоловіків і жінок як суб'єктів соціальної взаємодії [10].

Нами встановлено, що в Україні превалює маскуліний спосіб життя, що сприяє відтворенню відповідних норм в усіх сферах суспільного буття. Саме тому ми вважаємо, що для сучасного етапу функціонування Української держави та українського суспільства пріоритетом має стати забезпечення гендерної рівності на основі не лише формування і підтримання взаємозацікавлених відносин, а й розподілу відповідальності між рівними партнерами, якими є чоловіки та жінки. Саме така гендерна рівність унеможливить порушення рівноправності в різних сферах життя, у тому числі й у сфері прийняття суспільно значимих політичних рішень.

Гендерна рівність постає нині однією з умов функціонування демократичного суспільства та ознакою правової держави. Це означає, що чоловіки й жінки мають однакові умови для реалізації своїх людських прав, однакові можливості робити вклад у національний, політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток суспільства. Дослідники гендерних проблем наголошують на тому, що саме держава відповідає за впровадження реальної гендерної паритетності в сучасних умовах свого функціонування. Саме вона зобов'язана ухвалювати на усіх управлінських рівнях (державному, регіональному та місцевому) реалістичні програми розвитку, спрямовані на досягнення гендерного балансу.

Із цією метою необхідно передусім виробити державну гендерну політику, яка має відповідати сучасним українським політичним та соціально-

економічним реаліям. Ми поділяємо думку науковців про те, державна гендерна політика – це оптимальні дії органів державної влади з вирішення суспільних проблем, які максимально сприяють реалізації інтересів жінок і чоловіків шляхом забезпечення гендерної рівності в суспільстві. Така рівність неможлива без:

- 1) надання однакового суспільного статусу жінок і чоловіків;
- 2) забезпечення однакових умов реалізації прав людини як жінкам, так і чоловікам;
- 3) створення однакової можливості використання соціальних та економічних ресурсів для жінок і чоловіків;
- 4) визначення однакових можливостей для жінок і чоловіків робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток;
- 5) утвердження однакового права для жінок і чоловіків мати однакову користь від результатів їх діяльності [4; 6].

Проведений аналіз свідчить, що в українському законодавстві визначено основні норми гендерної демократії. Так, Конституція України закріплює принцип рівності прав жінок і чоловіків, який забезпечується наданням жінкам однакових з чоловіками можливостей в суспільному, політичному і культурному житті, у здобутті освіти та професійній підготовці, в праці та винагороді за неї. Передбачено також спеціальні заходи, які надають можливість жінкам поєднувати працю з материнством тощо.

При цьому держава зобов'язується забезпечувати належний механізм реалізації прав людини, в тому числі й щодо забезпечення гендерного паритету та впровадження його в життя як загальноприйняту і необхідну норму громадського життя з обов'язковою ратифікацією відповідних міжнародних документів.

Проте, незважаючи на те, що в українському законодавстві відсутні будь-які натяки на можливість порушення гендерної рівності, реальне дотримання її принципів все ще залишається суттєвою проблемою. Це пояснюється передусім тим, що нормативні акти, носячи декларативний характер, не передбачають дієвих механізмів реалізації відповідних та адекватних зобов'язань держави.

Упровадження гендерного підходу в публічне управління має, на нашу думку, стати засобом досягнення соціальної справедливості та механізмом розвитку людського потенціалу. Саме система публічного управління має найбільше можливостей для забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві [5].

На нашу думку, громадянське суспільство в Україні ще не має реальних можливостей та важелів результативного впливу на існуючу гендерну ситуацію. Жінки все ще лишаються на периферії основних процесів в державі, а саме: управлін-

ського, політичного, громадянського. І це при тому, що Україна в гендерному контексті є унікальною країною: майже половину робочої сили становлять саме жінки. Проте в більшості суспільно важливих галузях жінки обіймають переважно низькооплачувані посади. Традиційні стереотипи масової свідомості обмежують можливості жінки у кар'єрному зростанні, оскільки пропонувані жінкам вакансії стосуються сфери послуг, низькооплачуваних робочих місць тощо. Ми вважаємо, що така ситуація є надзвичайно небезпечною, оскільки вона зумовлює та посилює фемінізацію бідності.

Репрезентативність жінок у вищих органах влади України також є свідченням суттєвої різниці між задекларованою та реальною рівністю чоловіків і жінок. Так, наприклад, український парламент все ще далекий від гендерної збалансованості, незважаючи на позитивні тенденції щодо зміни чисельності жінок у ньому. Свідченням цьому є той факт, що якщо в першому скликанні було тільки 2,5% жінок (12 з 475 депутатів), то у нинішньому їх вже 20,8% (87 з 423 народних депутатів) [3; 9].

Світовий досвід забезпечення гендерного паритету в парламенті засвідчує зв'язок між процесами його формування, функціонування, зміцнення й оновлення. Як зазначає Т. Мельник, участь у виборах, як пасивна, так і активна, є одними з найважливіших напрямів самотворення чоловіком і жінкою своєї гендерної сутності, політичного самовизначення статі й гендерно свідомого політичного середовища. Вибори детермінуються гендерним статусом їх учасників, гендерною ієрархією в суспільстві, моделями гендерної поведінки громадян, гендерною належністю виборців, вбудованою в структуру всіх інститутів поряд з національною і класовою належністю, яка, відповідно, задає тональність у системі реальних соціальних відносин «панування – підкорення». Усе це позначається на результатах виборів як до парламенту, так і до органів місцевого самоврядування [7, с. 235].

У сучасних умовах парламенти більшості країн за своїм складом є чоловічими, оскільки жінки в них становлять невеликий відсоток. І все ж можна констатувати, що з другої половини ХХ століття світова практика формування парламентів засвідчує стійку тенденцію до паритетності їх складу. Ця тенденція призвела до появи в політології та гендерних дослідженнях терміна «паритетний парламент», тобто це парламент, у складі досягається (або майже досягається) гендерна рівність у співвідношення 50/50.

Паритетними парламентами є, зокрема, парламенти Португалії і Швеції, у складі яких понад 50% становлять жінки. Майже такого ж представництва жінок і чоловіків досягли регіональні парламенти в Німеччині і Шотландії. До Конституції Франції внесено зміни, згідно з якими до парламенту має обиратися 50% жінок.

Цікавою є гендерний аспект у чисельності працівників Апарату Верховної Ради України (далі – Апарат), який відповідно до законодавства України покликаний забезпечувати діяльність парламенту. Облікова кількість працівників становить 1013 осіб (загальна чисельність за штатним розписом – 1115), з них 683 – жінки, 330 – чоловіки.

Серед керівників Апарату, секретаріатів, головних управлінь, управлінь, відділів, секторів, загальна кількість яких становить 173 особи – 90 чоловіків та 83 жінки. При цьому серед керівництва Апарату (шість осіб: керівник та п'ять його заступників) немає жодної жінки.

Значно кращий гендерний баланс на посадах завідувачів секретаріатів 28 комітетів (15 жінок та 13 чоловіків) та 7 фракцій (3 жінки і 4 чоловіки). Більшість працівників Апарату – жінки, однак вони займають нижчі посади, а доступ до керівних посад в Апараті для них обмежується [8].

Подана статистика свідчить, що, незважаючи на певні позитивні зміни в гендерній репрезентативності в органах влади, кількість активних в управлінській та політичній сфері жінок все ще залишається низькою.

Останнім часом у всьому світі набуває популярності принцип паритетної демократії, в основі якої визнання того, що людство складається з представників двох статей – жінок і чоловіків, і що їх внесок у розвиток демократії є однаковим. Для досягнення гендерного балансу необхідно мати дієвий механізм забезпечення рівноправності. А це залежить від ситуації, що складається в кожній країні. Так, у деяких країнах вводяться посади спеціальних міністрів, що відповідають за дотримання прав жінок, створюються спеціальні комісії і комітети, що опікуються проблемами рівноправності жінок. На жаль, дуже часто все обмежується лише деклараціями. Для реалізації прийнятих рішень необхідно вирішити низку питань нормативно-правового характеру, створити дієву систему контролю та оцінювання проектів законів на предмет забезпечення ними гендерної демократії в державі та країні [2].

**Висновки.** Таким чином, проведений аналіз свідчить, що Україна перебуває на початковому етапі становлення сучасної гендерної демократії, яка гарантує жінкам і чоловікам роль рівноправних суб'єктів не лише взаємозацікавленої взаємодії, а й державотворчих процесів.

Пріоритетом у цьому контексті має стати вирішення проблеми зміни у стереотипних орієнтаціях жінок і чоловіків. Очевидно, що наявні стереотипи залишаються гальмом на шляху максимальної самореалізації представників обох статей.

Ефективним засобом вирішення проблеми подолання стереотипів зобов'язані стати засоби масової інформації. Суттєво впливаючи на суспільну свідомість, вони повинні формувати пози-



тивне сприйняття їхньою аудиторією не лише сутності поняття гендерної демократії та гендерної рівності, а й професійної діяльності представників обох статей у системі публічного управління та у політичній діяльності.

Перспективами подальших досліджень піднятої у статті проблематики можуть стати наукові розвідки щодо, по-перше, механізмів реалізації гендерної рівності на усіх управлінських рівнях: державному, регіональному та місцевому; по-друге, впровадження гендерного аспекту в систему безперервного навчання керівних кадрів в системі публічного управління; по-третє, механізмів активізації ролі держави щодо запровадження реальної гендерної рівності.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Гендерні аспекти державної служби : монографія / М.І. Пірен, Н.В. Грицяк, Т.Е. Василевська, О.М. Іваницька ; за заг. ред. Б. Кравченка. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 336 с.
2. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / авт. колектив: Ю.І. Саєнко – наук. редактор та інші. Київ : Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України 2007. 143 с.
3. Гошовська В.А. Основи гендерної політики в парламентській діяльності: навчальний посібник. Київ : НАДУ, 2011. 100 с.
4. Грицяк Н. Теоретичні засади гендерної політики. *Вісник національної академії державного управління при Президентові України*. 2004. № 1. С. 326–327.
5. Даниленко Л.І. Проблеми формування ціннісно-орієнтованої парламентської діяльності в Україні. *Парламентські читання: сьома щорічна між нар. конф.*, м. Київ, 26-27 травня 2017 р. Київ : Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2017. С. 69–72.
6. Малышева М. Современный патриархат: Социально-экономическое эссе. Москва : Академия, 2001. 170 с.
7. Мельник Т.М. Гендер у політиці. *Основи теорії гендеру* : навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004. С. 219–265.
8. Статистичні дані Управління кадрів Апарату Верховної Ради України станом на 2020 рік. URL : <http://vrkadry.rada.gov.ua/>.
9. У новообраному українському парламенті стало значно більше жінок-депутаток. URL : <https://np.pl.ua/2019/08/u-novoobranomu-ukrainskomu-parlamentu-stalo-znachno-bil-she-zhinok-deputatok/>.
10. Ярош О. Жіноче обличчя політики. *Політика і час*. 2001. № 2. С. 59–63.

#### REFERENCES:

1. Kravchenko, B. (Ed.). (2002). *Henderni aspekty derzhavnoi sluzhby : monohrafiia* [Gender aspects of civil Service: Monograph]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian]
2. Saienko, Yu. I. (Ed.) (2007). *Henderni stereotypy ta stavlennia hromadskosti do hendernykh problem v ukrainskomu suspilstvi* [Gender stereotypes and public attitudes towards gender problems in Ukrainian society]. Kyiv: Tsentr sotsialnykh ekspertyz Instytutu sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Hoshovska, V. A. (2011). *Osnovy hendernoï polityky v parlamentskii diialnosti: navchalnyi posibnyk*. [Fundamentals of gender policy in parliamentary activity: training manual]. K. : NADU [in Ukrainian].
4. Hrytsiak, N. (2004). *Teoretychni zasady hendernoï polityky* [Theoretical foundations of gender policy]. *Visnyk natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy* [Bulletin of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine], N 1, pp. 326-327 [in Ukrainian].
5. Danylenko, L.I. (2017). *Problemy formuvannia tsinnisno-orientovanoi parlamentskoi diialnosti v Ukraini* [Problems of forming Axiological-oriented parliamentary activity in Ukraine]. *Parlamentski chytannia: sioma shchorichna mizhnarodna konferentsiia* [Parliamentary Readings: Seventh Annual International Conference]. Kyiv: Vydavnytstvo TOV «Kompaniia VAITE» [in Ukrainian].
6. Malyisheva, M. (2001). *Sovremennyiy patriarhat: Sotsialno-ekonomicheskoe esse* [Contemporary Patriarchy: Social and Economic Essays]. Moscow: Akademiya [in Russian].
7. Melnyk, T.M. (2004). *Hender u politytsi* [Gender in politics]. *Osnovy teorii henderu: Navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of Theory: Training manual]. K: K.I.S. [in Ukrainian].
8. *Statystychni dani Upravlinnia kadriv Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy stanom na 2020 rik*. [Statistical data of staff management of the Verkhovna Rada of Ukraine as of 2020]. URL: <http://vrkadry.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. *U novoobranomu ukrainskomu parlamenti stalo znachno bilshe zhinok-deputatok* [In the newly chosen Ukrainian parliament, there became much more female deputies]. URL: <https://np.pl.ua/2019/08/u-novoobranomu-ukrainskomu-parlamentu-stalo-znachno-bil-she-zhinok-deputatok/> [in Ukrainian].
10. Yarosh, O. (2001). *Zhinoche oblychchia polityky* [Female face of politics]. *Polityka i chas* [Politics and Time], N 2, pp. 59-63 [in Ukrainian].

## Gender democracy: peculiarities of institution in Ukraine

Balasyonovych Nataliia Oleksandrivna

Postgraduate Student at the Department  
of Parliamentarism and Political  
Management  
National Academy for Public  
Administration under the President  
of Ukraine  
Academician Romodanov str., 12/2, Kyiv,  
Ukraine

*The article is dealt with defining the essence of gender democracy in general and revealing peculiarities of its formation in Ukraine. Attention to the problem is caused by general trends of development of Ukraine as a legal state, an integral part of political and state processes in which there is a gender factor, and therefore by the need to implement standards of international legislation on gender policy into the norms of national legislation, state programs, action plans for the implementation of gender equality, etc.*

*The purpose of the study is realized by the authoress regarding dialectical and generological methods of researching (analysis and synthesis, abstraction, etc.). At the same time the special, political methods of researching are used, in particular, structural and functional, comparative, systematic methods that allow deeper understanding of the whole totality of gender relations in society, embracing socio-cultural dimension and its inclusion in social institutes.*

*The authoress has analyzed current state of gender democracy through the prism of existing gender stereotypes and on this basis has substantiated her own point of view upon the state of gender democracy in Ukraine. It is emphasized that representation of women in the higher authorities of Ukraine witnesses significant differences between declared and real equality between men and women. It is pointed out that despite some positive changes in gender representation in the authorities, the number of active women in administrative and political sphere is still low. A priority in this context should be the solution of the problem of changing the stereotypical orientations of women and men as a brake on the way of maximum self-realization of both sexes.*

*The effective means to solve the problem of overcoming stereotypes must be dealt with mass media. Significantly affecting the public consciousness, they must form a positive perception of their audience not only of the notion of gender democracy and gender equality, but also of professional activities of both sexes in the public administration system and in political activities.*

**Key words:** gender, sex, gender equality, gender stereotypes, gender democracy.

Vinnykova Nataliya Anatoliivna

## Risks of political non-decision-making (applications to Ukraine)

UDC 321.02

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.5>

Vinnykova Nataliya Anatoliivna  
Candidate of Political Science,  
Associate Professor,  
Associate Professor at the Department  
of Political Science  
V. N. Karazin Kharkiv National University  
Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine

*This work presents an attempt to expand the research perspective as for the turbulent developments in international relations over the past few years, in particular regarding conflict situation in Ukraine. As a methodological benchmark it has been taken assumptions of the concepts of non-decision and risks selective regulation.*

*The purpose of the article is to reveal the most significant non-decisions in Ukraine's domestic and foreign affairs, since getting independence, led to essential delay of reforms, the lack of a clear position on the international arena, and internal disintegration of society, contributed to the enhancing of frustration tendencies and resulted in inner social crisis, conflict with Russia and loss of sovereignty over a part of territory: Donetsk and Lugansk regions and Crimea peninsula. As the internal crisis in Ukraine caused tension between European countries and Russia, the EU foreign policy regarding its Eastern neighbors and, particularly, Ukraine is also included into the analysis.*

*Present work evaluates the non-decision as a selective technique of regulating political processes. Such an approach enables to include both reasons and consequences of non-decision into estimating the process of decision-making. In the theoretical aspect, we tried to challenge the key statement that a selective approach to decision-making is designed to ensure the stability of the political system. It is argued that the failure to approve decisions by using manipulative and heresthetic techniques in policy-making can have a destructive influence, and eventually lead to erosion of the political system.*

*The analysis of theoretical developments, institutional arrangements and political practices of preventing decision-making led to a conclusion as follows: i) the comprehensive study of the effects of any political decision must include an analysis of potential scenarios of its non-decision; ii) the functional part of the political system, namely the regulation of social risks, ensures the creation of collective rules and allows entities to act on the stable social expectations, in trying to exclude risk and frustration, which may cause shock-events, from the social life. Thereby, this study aimed to show how selective approach to decision-making, bringing short-term dividends, in long term and systematic use carries serious risks for all involved parties.*

**Key words:** decision-making, non-decisions, mobilization of bias, Ukraine.

**Introduction.** The research of political crises is mainly focused on their causes and development scenarios. As a general tendency, some objective factors affecting the crisis are emphasized, i.e. economics, demographics, religious and cultural, or historical precedents. Yet, the political sphere presupposes dominating subjective factors, mostly related to the decisions on solving complex social issues. Political decisions are passed in a political framework, which has specific functions of “regulating selectively the distribution of social risks, and so of reducing fear, through the competitive allocation of security values” [28, p. 38].

The principle of including/excluding certain issues in political processes determines a selective nature of political decision-making. Selectivity of the political decision-making has been formalized first in the non-decision-theory started by Bachrach and Baratz [3–5] and developed through the critical re-estimation by Frey [10], McGrew and Wilson [18]. Further, it has been introduced in agenda-setting studies (Riker [19]) and the conception of selective regulating social risks (Zolo [28]). Applied research in this area is mainly focused on non-decisions in local policy-making (Gregory [12], Sammon and McAvinue [22]) and in international politics (Judge [15]).

Studying political decisions mainly concentrates on either the personal or the normative aspects.

However, the integral element of decision-making – conscious or unconscious exclusion of certain issues out of the public sphere – is often ignored. In order to reach a political stability, the authorities need to establish certain structures of decision-making, but also have to use a wider range of filters for previous selections, which Bachrach and Baratz called «non-decisions» [4], that is considered as «the second face of power» [3]. The first (visible) face embodied the power and reflects it in concrete decisions or activities aimed directly at those decisions, and the second (hidden) face power is the possibility, when «some person or association could limit decision-making to relatively non-controversial matters, by influencing community values and political procedures and rituals, notwithstanding that there are in the community serious but latent power conflicts» [3, p. 949]. Thus, non-decision-making is “a means, by which demands for change in the existing allocation of benefits and privileges in the community can be suffocated before they are even voiced” [5, p. 44].

If one uses the definition of functions of power suggested by Lukes [17, p. 28], it becomes apparent the practice of non-decision is implemented when the most influential members of the group or community decisively and effectively manipulate the situation in order to prevent individual frustration turn into

full-blown problems that Schattschneider defined as “mobilization of bias: some issues are organized into politics while others are organized out” [23, p. 71].

Special theoretical debates highlighted the question – what exactly non-decisions are and how they correlate with non-issues. In this debate Frey offered to separate “the formal yet uncinated decision of government, as manifested in bills, laws, regulations, hearing and the like” from the issues presenting «“those topics that appear in community newspapers and other media over a stipulated period” [10, p. 1083]. Yet, we support the opinion of McGrew and Wilson, claiming that, “in many cases non-decisions are decisions” [18, p. 25]. This is decision, which obviously is not formalized by authorities and not submitted to the agenda.

To analyze this approach to non-decisions Riker introduced the concept of heresthetic, calling the strategy, which aims to obtain an advantage through manipulation of circumstances in which a political choice is made. Heresthetic methods can be split into two categories, depending on whether they operate through the agenda or assessment criteria. Governmental officials, such as speakers of the legislative body or meeting chairpersons can influence the political outcome in some way by forming a decision-making process. Sometimes they can do it directly in their interests, abandoning consideration of various alternatives – perhaps justifying the actions with the demand to become more familiar with the issue. Another time they can achieve their goals by determining the order of consideration of alternatives. Whoever forms the agenda is in a winning position, because the issue included into it will be registered as political course. Another way is to mobilize other political actors in one’s benefit so as locking suggestions would cost much to the creators of agenda.

It is hard to identify latent manipulative practices that lead to the exclusion or restriction of certain categories of interests from the political agenda. Politicians can manipulate by information that is put into the decision-making and deliberately avoiding or distorting statements of those whose opinions may differ. Prevention of decision-making in this way can take place when alternative ideas and approaches are leveled off in the sake of national interest.

The armed conflict in Ukraine and the tense relations between Western countries and Russia lately have become of the top research topics. Current conflict in Ukraine is generally considered as a proxy conflict between the West and Russia, which occurred as a result of a dissonance between Russia’s viewing its role in the global arena and attempts of European elites to extrapolate neoliberal principles on relations with Russia. We argue, that Ukrainian crisis should be considered more thoroughly, including the analysis of non-decisions on strategically important issues during the entire period of Ukrainian independence.

**The purpose and tasks.** The purpose of the article is to reveal the most significant non-decisions in Ukraine’s domestic and foreign affairs, since getting independence, contributed to the enhancing of frustration tendencies and resulted in inner social crisis, conflict with Russia and loss of sovereignty over a part of territory: Donetsk and Lugansk regions and Crimea peninsula.

Present work evaluates the non-decision as a selective technique of regulating political processes. Such an approach enables to include both reasons and consequences of non-decision into estimating the process of decision-making. The emphasis is made on that selective principles of political decision-making may have ambiguous influence on the stability of a political system, i.e. can reduce or enhance the risk of frustration of political process. On the case of Ukraine the study shows, how the non-decisions in the domestic and foreign affairs contributed to fixing frustration trends inside and outside the state and eventually led to an internal social crisis, a conflict with Russia and the loss of sovereignty over part of the territory.

**Methods of research.** The types of non-decisions presented and tested by Clun [7], Gregory [12], Judge [15], Sammon and McAvinue [22] are applied to the policy-making Ukraine, which served as a case-study. The study is focused on the demonstration of those non-decision practices, which resulted into destructive consequences for Ukraine in 2013–2014. The key point in this analysis is that since getting independence in 1991, Ukraine’s political system suffers from the systematic non-decision-making on strategic issues that led to essential delay of reforms, the lack of a clear position on the international arena, and internal disintegration of society. From other side, European political elites’ non-decisions regarding Ukraine-to-EU integration contributed to a vague geopolitical situation affecting a significant part of the continent.

**Results.** The non-decisions can be implemented in a number of ways: from using conventional procedures to manipulative practices focused on values and myths, and even the threat of using force. The most common technique of selective approach to policymaking is *the rule of anticipated reactions* [7; 12]. This approach is used when someone decides not to make claims to another in an attempt to avoid a direct confrontation, or because of concerns that such behavior could lead to sanctions against them. In the political sphere, governmental actors use this method through blocking opposition to enter the agenda the uncomfortable issues. In the international practice, the rule of anticipated reactions used to ensure the stability on the contentious issue, especially when the actors are unequal in their resource capabilities. Nonetheless, the consequences of this approach to decision-making can be long-term frozen conflicts.



One of the most problematic issues facing Ukraine after the USSR collapse has been the demarcation of borders with neighboring countries. A rather uncertain situation occurred between Ukraine and Russia. Ukrainian government did not insist on the including the border demarcation between two countries into the agenda over a long time, and in fact this process has not been completed yet now. Along with many other reasons, it happened due to Ukraine's dependence on Russian energy supplies and the interconnections of markets in both countries. Russia repeatedly used the energy factor and trade embargo as tools for pressuring the Ukrainian government. Additionally, after the rejection of nuclear weapons and its destruction during the 1993–1996 Ukraine had become vulnerable to any external assault. The position of Russian government initially was ambiguous, because on the one hand, the Ukrainian-Russian agreements sealed the previous administrative borderlines and declared the sanctity, and on the other hand, the attempts of territorial claims were made.

The first wake-up call, as a consequence of such non-decision, took place in 2003, when Russia attempted to construct a dam in the Kerch Strait in the Azov Sea from the Taman Peninsula to the island of Tuzla. For the record, the island of Tuzla was formed by erosion due to heavy storm in 1925. This island has the area of 3 square kilometers, and in 1941 was joined to the Crimean Autonomous Republic, which in the status of the Crimean region in 1954 was included into the Ukrainian Soviet Socialist Republic [16]. The lack of official border clearly held in the waters of the Azov Sea and the Kerch Strait in particular, caused fuzzy demarcation of borders between Russia and Ukraine. Russia insisted that the official boundaries in the Azov Sea and the Kerch Strait were absent and refused to recognize Tuzla as an island, insisting that it was a spit. Russia pointed out that only the continental part of the Crimea became a Ukrainian territory and proposed joint use of the Azov-Kerch water area, agreeing with the establishment of the state border only on the bottom, but not on the water surface. Ukraine insisted that the Azov Sea and the Kerch Strait should be internal waters of Ukraine and the Russian Federation, separated by a state border. By such a separation, Tuzla belongs to Ukraine. The conflict was averted by diplomatic means. In 2003, the "Treaty between Ukraine and the Russian Federation on the Ukrainian-Russian state border" [24] delimited land and sea Ukraine-Russian border. Still obviously that for Russia the Azov Sea played the role of springboard move to the Crimean Peninsula, where its Black Sea Fleet was based.

The status of the Black Sea fleet, which was commonly inherited by Ukraine and Russia from the USSR, also was not long imposed on the agenda in Ukraine. In 1997, an Agreement was signed on the conditions of the Russian Black Sea fleet in the Crimea peninsula

[26]. However, that document did not include a clearly fixed status of the Black Sea Fleet in Ukraine. Note that the Russian Black Sea Fleet in Ukraine was among numerous significant legal barriers to applying for membership in the North Atlantic Alliance. This situation was favorable for Russia that did not want to release Ukraine from its geopolitical pool. However, it played a fatal role for Ukraine as in early March 2014 the battleships of the Black Sea Fleet blocked several Ukrainian ships, and Russian troops quickly seized the Ukrainian military base in Crimea.

It is symptomatic that in a moment of crisis, facing the loss of sovereignty over a part of the country's territory, the Ukrainian political elite once again took advantage of the rule of anticipated reactions, since after the detachment of the Crimean peninsula Kiev government has not followed a concerted operational solution to armed resistance to Russian aggression. The use of weapons by Ukrainian side could be considered by Russia as a holdfast for a full-scale attack on Ukraine. Consequently, Ukraine lost part of the territory and maritime borders. The unresolved problem of separation of borders with Russia and the status of the Black Sea Fleet in Ukraine certainly were not the only factors in that crisis.

*Ignoring cultural variables* is another systemic characteristic of policy-making in Ukraine. The cultural differences between Eastern and Western regions of Ukraine are historically determined and thus require carefully balanced cultural and, above all, language policy. The language situation in Ukraine is complicated. The official language in the country is Ukrainian, but Russian language is very widespread and quantitatively has very close frequency of usage to that of Ukrainian. Historically, Russian became the language of the majority urban population in Eastern areas of Ukraine. In such a bilingual country, for a long time the Ukrainian elite sought to implement the language policy by addressing historical deformation of the Ukrainian language in all spheres of society. As expected, this language policy met oppression in the Eastern regions of Ukraine, where the proportion of the Russian-speaking population is dominant. The failure to approve the law on language policy during the years of independence made it possible for elites to use the language issue as a manipulative tool to mobilize public prejudices of Eastern and Western regions to obtain electoral support. The issue of the Russian language became a speculative instrument, inciting voters to certain electoral exposures. The ingrained prejudice against ukrainization contributed to the loyalty of the population of Luhansk and Donetsk regions and Crimea to their occupation by Russian troops.

Besides the lack of consolidated decisions on language issue, no comprehensive solutions on decommunization of society have been implemented. In Eastern European states the decommunization was

an important factor in the consolidation of society around the idea of modernization and entry into NATO and the European Union. By contrast, in Ukraine the Communist Party was active until 2014. The electorate of the Communist Party, mostly Russian-speaking, older age population, was essentially represented in Eastern regions and Crimea. The Communists' rhetoric was built on criticism of Ukraine's movement towards European integration, speculation on fears of outbreaks of nationalism, as well as the operation of the older generation's nostalgic attitude towards the Soviet past and the desirability of the restoration of the USSR. Such manipulative means not only cultivated a negative public opinion about the European integration prospects of Ukraine, but also had a disintegration impact on the country, dividing it into Western, pro-European and Eastern, pro-Russian regions. Disintegrated society is a comfortable electoral springboard for politicians to build electoral programs on antagonistic populist slogans. Yet, this situation lays risks to the stability of the political regime and the state as a whole entity.

That became possible mainly because during the period of independence Ukrainian authorities did not undertake adequate counter-measures against Kremlin's propaganda. Lack of strategic decisions on the part of the government to protect its own information area finally became a factor of social destabilization inside, and distortion of ideas about Ukraine outside.

*Definitive games* was one of the key tools of political manipulation in escalation of the conflict in Eastern Ukraine and Crimea annexation by Russia. This factor still doesn't allow to reach a consensus on resolving the crisis. From the very beginning the estimates of the conflict situation in Ukraine were significantly different between the Ukrainian government, Russian and Western authorities. From Ukrainian point of view the situation in late 2013 and early 2014 and the «Euromaidan» movement is regarded as the overthrow of the corrupt regime of President Yanukovich in terms of "Revolution of Dignity". Russia's actions towards Ukraine are recognized as military aggression. Western political and scientific community often assesses the situation in Ukraine in the terms of "the crises in and around Ukraine" [25], "aggression against Ukraine" [11], "conflict in Ukraine" [13], [19]. By contrast, Russian authorities have interpreted the political crisis in Ukraine as illegitimate overthrow of the government, and the introduction of Russian troops on the territory of Ukraine took place under the slogan of protecting Russian-speaking population from the surge of nationalism. The presence of Russian regular troops in Donetsk and Lugansk have been denied by substituting them as "humanitarian mission" of Russian "volunteers" [20]. By manipulating definitions, the Russian authorities during the negotiations in Minsk shied away from

decision-making on the withdrawal of troops from the territory of Ukraine. The difference in the defining the situation in Ukraine, purposeful avoidance of recognizing the role of Russia as the aggressor, leaves to the latter space for maneuvers and subsequent speculation, and defers the opportunity to end the conflict.

Nevertheless, "*the definitive games*" played a destructive role much earlier than current conflict occurred. Political attitude of the European Union towards the neighboring countries has been widely criticized. Since the proclamation of the Communication "Wider Europe Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours" [8], scientists point to manipulation in determining the status of countries that were close to the EU borders (see [1]). Realizing the complexity of enlargement, European elites initially sought a suitable category for countries that find themselves close to its borders and did not get into the EU. The European Union wanted to define a new range of policies as for its neighbors, based on freedom, democracy, respect to human rights and rule of law. However, it should be considered separately from the issue of possible EU membership. This document was sharply criticized as it offered a common approach to countries too different in terms of most criteria. As Wallace noticed "The EU's post-2004 eastern neighbors thus constitute what officials in Brussels now describe as a "grey zone": neither accepted as definite candidates, nor clearly denied the long-term prospect of membership" [27]. In 2004, all the countries on the southern and eastern borders of the EU were granted the status of "neighbors" [9].

In 2009, eastern "neighbors" were renamed as "partner countries" [14] within European Eastern Partnership. Despite the European aspirations of Ukraine, the EU did not provide opportunities to start negotiations on the Association, offering regular new definitions of the status of Ukraine as part of the EU foreign policy. Certainly, a country with a weak economy, affected by corruption and political instability was undesirable in the European Union, which thus had a significant economic burden for pulling new economies of its members to the European level. Still the lack of clear European prospects for the Ukrainian society badly affects the consolidation of the elites and the public mood about their civilizational values and priorities.

The method of *disqualification* comprises the prevention of the development of decision by appeal to non-qualification of its initiators on a specific set of problems. In terms of international relations, the disqualification can be regarded as a method of prevention solution to meet actor appealing to their non-compliance with certain criteria. For a quiet a long period Ukraine was refused to be included into the list of countries that are to enter the EU. For this the reforms were needed that would ensure the achievement

of European standards. Neither the EU nor NATO provided clear signals to any prospects of Ukraine's membership, all the while appealing to non-compliance of Ukraine with European standards of democracy, economics and law. Notice, despite the obvious pro-Russian orientation of the Yanukovich's political circles it was on his presidency that EU leaders started to treat loyally deepening relations with Ukraine. After all, in 2012 the initialing of the Association Agreement with the EU took place.

As the non-decision tool towards Ukraine European politicians have been using the way of *focus on monitoring, review and study*. This method is used by international organizations as member-states not wanting to direct intervention in resolving the crisis, defer the decision on the operational performance or sanction mechanisms by implementing long-term monitoring missions [15]. By long-term monitoring Ukrainian reforms European politicians appeal to the inability of Ukraine to acquire a format of close relations with the EU, thereby postponing the need for political and economic instruments for the gradual inclusion of Ukraine into the European integration area. At the other hand, Ukrainian government actively used a method of *stressing positive achievements* regardless of their rate of importance or necessity to European integration. This technique has become one of the most common mechanisms for Ukrainian politicians' reporting to the constituents and international institutions. Holding on focusing some events of a whole-Europe interest, e.g. the football championship Euro-2012, or claiming the absence of ethnic conflicts on the territory of Ukraine were presented by ruling authority, as an important achievement on the background of the lack of real social reforms.

*Rejection through negative association* has become the main form of non-decision on the conclusion of Ukraine Association Agreement (AA) [2] with the EU at the EU summit in Vilnius in 2013. Why did Ukrainian government and President Yanukovich refuse to sign the agreement, which has already passed the initialing and had to push EU-Ukraine relations to the new stage? Failure through a negative association is more the result of a number of other manipulative methods of non-decisions, which had to be prepared both inside and outside for refusing to sign the AA. In particular, using practices over-simplification and over-complexity in providing information on European integration on the eve of the signing the Agreement the public opinion on this issue was quite polarized.

*Over-simplification* involves the exclusion of categories and cause-effect relationships between them. The structure of the presentation of information enables to avoid recognition of relationships between its key elements, even if they have functional interdependence. This approach is often used in the media and is

determined by the necessity of comfort presentation of the text. Over-simplification became one of the key trends in the post-democratic process, particularly in Western political systems, when politics and political parties use the techniques of advertising technology to formulate their programs as products available for the perception of broad sectors of the electorate. Ukrainian authorities used this method actively during a public discussion on the Association Agreement with the European Union in 2013, which was being described as an antagonistic opposition to the cooperation with Russia. Pro-European political forces called for signing by appeal to the possibility of acquiring a visa-free entrance to the EU that supposedly could allow improving the welfare of citizens. Those who were prone to developing relations with Russia appealed to the unavailability of Ukraine to European integration because of the danger of destruction of industries that would not survive the competition at the European market, thus threatening imminent unemployment. In fact, the public discourse on European integration was limited to mutually exclusive possibilities of relations with Russia, as Western vector acts versus Russian direction. Note, that simplifying the problems of European integration to the format of foreign policy dilemmas has been repeatedly useful for Ukrainian politicians during election processes. Appealing to common culture and historical past, proponents of Russia were passing concepts of brotherly Slavic peoples, e.i. Ukrainians and Russians. The residents of the eastern regions bordering Russia were particularly vulnerable to such manipulative allegations. Residents of the Western regions of Ukraine, who are more likely to have been in the EU mainly for low earnings, perceived pro-integration slogans as an opportunity to transfer to Ukraine the experience of Central and Eastern Europe where the standards of living of ordinary people are much higher. Using antagonistic attitudes on external priorities, politicians structured their electoral fields. The main factors that allowed such a manipulation were a weak awareness of the real components of the integration process and the lack of far-sighted strategy to adapt the format of relations with Russia in case of signing the EU Association Agreement.

As a result, on the eve of signing AA the Ukrainian society was extremely polarized on this issue. In particular, a public opinion poll on this issue, conducted in September 2013, showed that although most citizens (61.2%) knew about the Association Agreement with the European Union, this indicator varied significantly by region. More than a third of residents in the North (44.1%), the East (31.9%), the South (30.4%) and the Autonomous Republic of Crimea (32.2%) were not informed on this issue. 48.8% of the respondents indicated that they lacked information on the prospects and risks of signing the Association Agreement with the European Union

[6, p. 180]. The over-simplified presenting information on the European integration allowed to formulate an informed understanding of the citizens' objective content of relations between Ukraine and the European Union, but also contributed to the local social conflict inside the country.

Another exclusive method is *over-complexification*, which is widely practiced by experts in order to restrict access to a particular area of expertise. This selective mechanism works due to the complexity and increasing specialization of certain matters being on the agenda of political control. Obviously, the average citizen cannot be fully competent with political, economic, cultural and other aspects of society. However, a common trend in Ukrainian politics – the daily appeals to experts' opinion in narrow sphere of interest, but with lack of experience in public administration – led to a significant deformation of the reforms, as the issues that go beyond their specialization fall out of the field of professional vision. Given the fact that ordinary individuals do not have a clear picture of such complex messages, the appeal to the authoritative source operating with large amounts of data is an effective method of selective formation of general position in public in a desirable way.

*Exertion of pressure* became a core element in the relations between Russia and Ukraine. Russia's position regarding Ukraine always had the character of the metropolis. Without Ukraine, the ideas of *Russian world* and Russia's imperial ambitions have no much sense. Because of the increasing political gravity of Ukraine towards Europe, Russia resorted to every exertion of pressure by trade wars and energy supply regulations. Through prohibition of a number of goods and systematic violations of customs operations on the Ukraine-Russian border, Russia has sought to demonstrate potential aftermath for Ukraine's signing the Association Agreement with the EU. Eastern regions of Ukraine appeared to be especially sensitive for such measures, as most of regional export went to Russian Federation.

The issue of price on gas is crucial for Ukrainian and thus is used by Russia as probably the most effective tool of pressure on Ukrainian government. It was applied for forcing not to sign the EU Association Agreement at Vilnius summit in November 2013. The worst scenario of using exertion of pressure became a non-decision of Ukrainian authorities to go for dialogue with the citizens of their country. The use of force during demonstrations of «Euromaidan», intimidation and beatings of students in Kiev provoked a massive protest movement in Ukraine, which subsequently grew into armed confrontation and led to the ouster of Yanukovich. Yet, if for Yanukovich his non-decision cost him presidency, the large number of citizens paid their lives for this, first during the confrontation right in Kiev, and later during the conflict in the Donetsk and Luhansk regions.

*Proposal of solutions based of unacceptable criteria* as non-decision mechanism provides for the nomination of initiatives in order to gain wide-spread approval (in case of unwillingness to implement it in practice), offering a form of assistance to be rejected in advance as unacceptable. The method is widely used in complex international negotiations. In particular, during the Minsk negotiations to resolve the crisis in the Luhansk and Donetsk regions Russian side has repeatedly put forward proposals under the banner of assistance in resolving the conflict, which a priori cannot be taken by Ukraine, not to mention a non-compliance of these suggestions with the principles of international cooperation. Requirements to provide elections on the occupied territories are in conflict with very high level of danger of everyday attacks. In addition, it will require recognition of the status of autonomous self-governing administrative units for the radical separatist groups, which get support from Russia. Both demands are unacceptable for the Ukrainian side.

*Delay* as a technique of non-decision-making turned into a modus vivendi for implementing reforms in Ukraine. In fact, all the above-mentioned decisions and range of urgently needed reforms fall into this category. Postponing of the introduction of European standards of governance, transparency and citizens' control is typical for Ukrainian power-holders. Delay in judicial and law enforcement, medical and educational fields, the delay of Conclusions

This work is an attempt to revisit the question of political turbulence in modern international relations, in particular related to the conflict situation in Ukraine, from the methodological position of the non-decision and selective risk regulation concepts. In the theoretical aspect, we tried to challenge the key statement that a selective approach to decision-making is to prevent tension on sensitive public issues and to reduce shock-event factors. We argue that non-decision-making based on manipulative and heresthetic techniques can have a destructive impact on the political system and entire society.

**Conclusions.** Based on the most typical non-decision practices, this research demonstrated how selectivity in developing agenda and the active use of manipulative techniques to prevent decision-making in both domestic and foreign affairs led to a political and social crisis in Ukraine and imbalance of security in Europe. Among the key non-decisions, which caused internal instability of the political system and the weak position of the state as for external actors, including Russia, the lack of clearly defined foreign policy strategy was the most destructive. During the years of independence, the Ukrainian authorities tried to «sit on two chairs», declaring intentions of integration both to the European and Eurasian economic and political entities. Even proclaiming its commitment to the Association with the EU since the mid-2000s, the Ukrainian



authorities have not demonstrated the consistency of proper integration policy providing complex legal and institutional measures. Such tactics of Ukrainian power-holders resulted from the expected reactions to rule of anticipated reactions, mostly from Russia. The latter constantly and actively used various tools of pressure on Ukraine (energy and trade wars), trying to prevent the drift of Ukraine towards European institutions. Unwilling to escalate tensions with Russia but flirting with the EU, the Ukrainian government really succeeded for a certain period to ensure stability in the region. But lightning Russia's actions in March 2014 regarding the occupation of the Crimea, then taking part in starting the armed conflict in the Eastern regions of Ukraine have shown evidence of the fragility of stability.

If external aggressive intentions of the Kremlin for the last decade were obvious, the European Union has been using a practice of "definitial games" in modeling relations with countries on the Eastern border, postponing decisions about their real status in the political space of Europe. The "delay" in defining European integration prospects of Ukraine and rather long "disqualification" from those selected for membership were the main techniques of non-decision by the EU, which, in turn, became an adverse factor for rather vague and inconsistent policy of Ukraine. Yet the most dangerous in its consequences is manipulative practices of non-decision in internal processes. "Ignoring cultural variables" by Ukrainian authorities in developing solutions that would consolidate Ukrainian society, while their manipulation to obtain electoral benefits, led to polarization of public perceptions on foreign and internal perspectives. In such a society as Ukrainian, where significant regional cultural and mental differences exist, a long delay or lack of consolidating decisions eventually may turn into disintegration tendencies. A sufficient number of factors contribute to that process to make the system collapse inevitable.

Analysis of non-decisions that caused the conflict situation in Ukraine and threatened the stability of security in Europe, can be deployed at the macro-level in the context of sharpening confrontation between Russia and the West, delegitimizing global order, inefficiencies of institutional mechanisms for regulating international relations (including non-decision on reforming the UN and NATO). Thereby, this study aimed to show how selective approach to decision-making, bringing short-term dividends, in long term and systematic use carries serious risks for all involved parties. Finally, one should note that the political elites are always interested in preserving the status quo, seeking to expand the scale of influence and weaken those who do not support them in order to suppress a decision that could change their position. However, mobilization of bias can be prevented or at least the degree of manipulative influence can be reduced through the increased public involvement in politi-

cal decision-making and, more importantly, improve their awareness of issues of political governance.

#### BIBLIOGRAPHY:

1. Apap J., Tchorbadijyska A. What about neighbors? The impact of Schengen along the EU's external borders. *CEPS Working Document*. Center for European Policy Studies (CEPS). Brussels, 2004. No. 210. URL : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN018877.pdf>.
2. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Union*. 2014. L 161/3. URL : [https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/association\\_agreement\\_ukraine\\_2014\\_en.pdf](https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/association_agreement_ukraine_2014_en.pdf).
3. Bachrach P., Baratz M. S. Two faces of power. *American political science review*. 1962. Vol. 56, No. 4. P. 947–952. DOI: 10.2307/1952796.
4. Bachrach P., Baratz M.S. Decisions and non-decisions: An analytical framework. *American political science review*. 1963. Vol. 57, No. 3. P. 632–642. DOI: 10.2307/1952568.
5. Bachrach P., Baratz M.S. Power and poverty. Theory and practice. New York: Oxford University Press, 1970. 220 p.
6. Балакірева О., Дмитрук, А. Інтеграційні орієнтації населення: Осінь 2013 р. Моніторинг громадської думки. *Український соціум*. 2013. №4(47). С. 175–187. URL : [https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/175-187\\_\\_no-4\\_\\_vol-47\\_\\_2013\\_\\_UKR.pdf](https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/175-187__no-4__vol-47__2013__UKR.pdf).
7. Clun A. The rule of anticipated reactions. *Political science and politics*. 1974. Vol. 7, No.1. P. 12. DOI: 10.1017/S1049096500010714.
8. Wider Europe Neighbourhood: A new framework for relations with our Eastern and Southern neighbours: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Brussels. 11.03.2003. URL : [http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03\\_104\\_en.pdf](http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf).
9. European Neighbourhood Policy. Strategy paper: Communication from the Commission. Brussels. 12.05.2004. URL : [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004\\_2009/documents/com/com\\_com\(2004\)0373\\_/com\\_com\(2004\)0373\\_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com(2004)0373_/com_com(2004)0373_en.pdf).
10. Frey F. Comment: On issues and nonissues in the study of power. *American political science review*. 1971. Vol. 65, No. 4. P. 1081–1101. DOI: 10.2307/1953499.
11. Grant T. Aggression against Ukraine: Territory, responsibility, and international law. New York : Palgrave Macmillan, 2015. 283 p.
12. Gregory R. Local elections and the «rule of anticipated reactions». *Political studies*. 1969. Vol. 17, No. 1. P. 31–47. DOI:10.1111/j.1467-9248.1969.tb00623.x
13. Haukkala H. From cooperative to contested Europe? The Conflict in Ukraine as a culmination of a long-term crisis in EU–Russia Relations. *Journal of contemporary European Studies*. 2015. Vol. 23, No. 1. P. 25–40. DOI:1080/14782804.2014.1001822.
14. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague. Council of the European Union. Brussels, 07.05.2009. No. 8435/09 (Press 78), URL : [http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf).

15. Judge A. The art of non-decision-making and the manipulation of categories. 1997. URL : <http://www.lae-tusinpraesens.org/docs/nondec.php>.

16. Касяненко Ю. Я. Закон СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР у склад Української РСР» 1954 / Касяненко Ю.Я. [Електронний ресурс] / Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2005. 672 с. URL:[http://www.history.org.ua/?termin=Zakon\\_SRSR\\_Pro\\_peredachu\\_Krymskoj\\_obl\\_1954](http://www.history.org.ua/?termin=Zakon_SRSR_Pro_peredachu_Krymskoj_obl_1954).

17. Lukes S. Power. A radical view. London : Palgrave Macmillan; 2nd edition. 2005. 192 p.

18. McGrew A.G., Wilson M. J. Decision making: Approaches and analysis: a reader. Manchester: Manchester University Press in association with the Open University, 1982. 408 p.

19. Menon R., Rumer E. Conflict in Ukraine: The unwinding of the Post-Cold War order. USA. Cambridge. MA: MIT Press, 2015. 240 p.

20. Oliphant R., Sabur R. Vladimir Putin admits: Russian troops «were in Ukraine». After two years of resolute denials, the Russian president admits that he sent soldiers into eastern Ukraine after all. *The Telegraph*. 17.12.2015. URL : <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/vladimir-putin/12054164/Vladimir-Putins-annual-press-conference-2015-live.html>.

21. Riker W. The art of political manipulation. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1986. 152 p.

22. Sammon D., McAvinue, D. Investigating non-decision making during an ERP software selection process, In: Proceedings of the 2004 IFIP International Conference on Decision Support Systems (DSS2004), Italy, Tuscany. Prato. 1–3 July 2004. Prato, 2004. P. 703–713, URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.2.3467&rep=rep1&type=pdf>.

23. Schattschneider E. The semisovereign people: A realist's view of democracy in America. New York : Holt, Rinehart and Winston. 1960. 176 p.

24. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон (укр./рос.) Підписано 28.01.2003. Ратифіковано Законом України №1681-IV (1681-15) від 20.02.2004. URL : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643\\_157](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_157) (дата звернення 14.10.2020).

25. Troika statement on the crises in and around Ukraine. Permanent Mission of the Federal Republic of Germany to the OSCE Vienna, 08.12.2017. MC.DEL/31/17. URL : <https://www.osce.org/files/f/ documents/8/8/361786.pdf>.

26. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (укр./рос.) Підписано 28.05.1997. Ратифіковано Законом України № 547-XIV (547-14) від 24.03.1999. Відновлено [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643\\_076#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076#Text) (дата звернення 14.10.2020).

27. Wallace W. Looking after the Neighborhood: Responsibilities for the EU-25. Policy Paper. 2003. No. 4. URL : <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/policypaper4.pdf>.

28. Zolo D. Democracy and complexity. A realist approach. Cambridge: Polity Press in association with Blackwell Publishers, 1992. 220 p.

## REFERENCES:

1. Apap, J. and Tchorbadijyska A. (2004). What about Neighbors? The Impact of Schengen along the EU's external borders. Center for European Policy Studies (CEPS): CEPS Working Document. No. 210. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN018877.pdf>

2. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. (2014). *Official Journal of the European Union*. L 161/3. URL: [https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/association\\_agreement\\_ukraine\\_2014\\_en.pdf](https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/association_agreement_ukraine_2014_en.pdf)

3. Bachrach, P. and Baratz, M. S. (1962). Two faces of power, *American Political Science Review*, vol. 56, no. 4, pp. 947–952. DOI: 10.2307/1952796.

4. Bachrach, P. and Baratz, M.S. (1963). Decisions and nondecisions: An analytical framework, *American Political Science Review*, vol. 57, no. 3, pp. 632–642. DOI: 10.2307/1952568

5. Bachrach, P. and Baratz, M.S. (1970). Power and poverty. Theory and practice. New York: Oxford University Press. 220 p.

6. Balakirieva, O. i Dmytruk, A. (2013). Intehratsiini oriiientatsii naseleennia: Osin 2013 r. Monitorynh Hromadskoi Dumky [Integration orientations of the population: Autumn 2013. Monitoring of Public Opinion]. *Ukrainskyi sotsium*, No.4 (47), pp. 175–187. URL: [https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/175-187\\_no-4\\_vol-47\\_2013\\_UKR.pdf](https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/175-187_no-4_vol-47_2013_UKR.pdf) [in Ukrainian].

7. Clun, A. (1974). The Rule of anticipated reactions. *Political Science and Politics*, vol. 7, no.1, p. 12. DOI: 10.1017/S1049096500010714

8. Wider Europe Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. (2003, March 11). Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Brussels. URL: [http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03\\_104\\_en.pdf](http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf)

9. European Neighbourhood Policy. (2004, May 12). Communication from the Commission.. Strategy Paper. Brussels. URL: [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004\\_2009/documents/com/com\\_com\(2004\)0373\\_/com\\_com\(2004\)0373\\_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com(2004)0373_/com_com(2004)0373_en.pdf)

10. Frey, F. (1971). Comment: On issues and nonissues in the study of power. *American Political Science Review*, vol. 65, no. 4, pp. 1081–1101. DOI: 10.2307/1953499

11. Grant, T. (2015). Aggression against Ukraine: Territory, responsibility, and international law. New York: Palgrave Macmillan. 283 p.

12. Gregory, R. (1969, March) Local elections and the «rule of anticipated reactions», *Political Studies*, vol. 17, no. 1, pp. 31–47. DOI:10.1111/j.1467-9248.1969.tb00623.x

13. Haukkala, H. (2015). From cooperative to contested Europe? The Conflict in Ukraine as a culmination of a long-term crisis in EU–Russia Relations, *Journal of contemporary European Studies*, vol. 23, no. 1, pp. 25–40. DOI:1080/14782804.2014.1001822

14. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague. (2009, May 7). *Council of the European Union*. Brussels, 8435/09 (Press 78), URL: [http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf)

15. Judge, A. (1997). The Art of Non-Decision-Making and the Manipulation of Categories. URL: <http://www.laetusinpraesens.org/docs/nondec.php>
16. Kasianenko, Yu. Ya. (2005). Zakon SRSR «Pro peredachu Krymskoi oblasti zi skladu RRFSSR u sklad Ukrainskoi RSR» 1954. [The Law of the USSR "On The Transfer of the Crimean Region from the Composition of the RSFSR in the Composition of the Ukrainian SSR 1954"] Kasianenko Yu.Ia. [Elektronnyi resurs] / Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 672 s. URL: [http://www.history.org.ua/?termin=Zakon\\_SRSR\\_Pro\\_peredachu\\_Krymskoy\\_obl\\_1954](http://www.history.org.ua/?termin=Zakon_SRSR_Pro_peredachu_Krymskoy_obl_1954) [in Ukrainian].
17. Lukes, S. (2005). Power. A radical view. London: Palgrave Macmillan; 2nd edition. 192 p.
18. McGrew, A.G. and Wilson, M. J. (1982). Decision making: Approaches and analysis: a reader. Manchester: Manchester University Press in association with the Open University, 408 p.
19. Menon, R. and Rumer, E. (2015). Conflict in Ukraine: The unwinding of the Post-Cold War order. USA. Cambridge, MA: MIT Press. 240 p.
20. Oliphant, R. and Sabur, R. (2015, 17 December). Vladimir Putin admits: Russian troops "were in Ukraine". After two years of resolute denials, the Russian president admits that he sent soldiers into eastern Ukraine after all. *The Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/vladimir-putin/12054164/Vladimir-Putins-annual-press-conference-2015-live.html>
21. Riker, W. (1986). The art of political manipulation. New Haven, Conn.: Yale University Press. 152 p.
22. Sammon, D. and McAvinue, D. (2004, July 1–3) Investigating non-decision making during an ERP Software selection process, In: Proceedings of the 2004 IFIP International Conference on Decision Support Systems (DSS2004), Prato, Tuscany, Italy, pp. 703–713, URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.2.3467&rep=rep1&type=pdf>
23. Schattschneider, E. (1960). The semisovereign people: A realist's view of democracy in America. New York: Holt, Rinehart and Winston. 176 p.
24. Dohovir mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro ukraïnsko-rosiïskiy derzhavnyi kordon (2004). Ratyfikovano Zakonom №1681-IV (1681-15) [Treaty between Ukraine and the Russian Federation on the Ukrainian-Russian State Border]. Pidpysano 28.01.2003. Katyfikovano Zakonom No.1681-IV (1681-15), (2004, April 20) [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643\\_157](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_157) [in Ukrainian].
25. Troika Statement on the crises in and around Ukraine (2017, 8 December). MC.DEL/31/17. *Permanent Mission of the Federal Republic of Germany to the OSCE Vienna*. URL: <https://www.osce.org/files/f/ documents/8/8/361786.pdf>
26. Uhoda mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro status ta umovy perebuvannia Chornomorskoho flotu Rosiiskoi Federatsii na terytorii Ukrainy. [Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the Status and Conditions of Black Sea Fleet Russian Federation in Ukraine] Pidpysano 28.05.1997. Ratyfikovano Zakonom № 547-XIV (547-14) (1999, March 24). URL: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643\\_076](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_076) [in Ukrainian].
27. Wallace, W. (2003). Looking after the Neighborhood: Responsibilities for the EU-25. Policy Paper. No. 4. URL: <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/policypaper4.pdf>
28. Zolo, D. (1992). Democracy and complexity. A realist approach. Cambridge: Polity Press in association with Blackwell Publishers. 220 p.

## Ризики неухвалення політичних рішень (на прикладі України)

Вінникова Наталія Анатоліївна

кандидат політичних наук, доцент,  
доцент кафедри політології  
Харківського національного  
університету імені В. Н. Каразіна  
майдан Свободи, 4, Харків, Україна

*У статті представлена спроба розширити ракурс досліджень щодо розвитку міжнародних подій в останні роки, зокрема збройного конфлікту на території України, шляхом залучення як теоретико-методологічної основи концепцій не-рішень та селективного регулювання ризиків.*

*Метою цієї роботи є розкриття найбільш значущих не-рішень у сфері внутрішньої та зовнішньої політики України з моменту здобуття незалежності, які призвели до суттєвої затримки реформ, відсутності чіткої позиції на міжнародній арені та внутрішньої дезінтеграції суспільства, зрештою зумовили посилення фрустраційних тенденцій, призвели до кризи всередині держави, конфлікту з Росією і втрати суверенітету над частиною території. Оскільки внутрішня криза в Україні спричинила напруженість між європейськими країнами та Росією, до аналізу також включена зовнішня політика ЄС щодо своїх східних сусідів та України зокрема.*

*У дослідженні не-рішення розглядаються як селективний прийом регулювання політичних процесів. Такий підхід дозволяє включати в оцінювання політичних рішень як причини, так і наслідки їх неухвалення. У теоретичному аспекті полеміці піддається ключове твердження концепції селективного регулювання ризиків, згідно з яким вибірковий підхід до ухвалення рішень покликаний забезпечити стабільність політичної системи. Стверджується, що неухвалення рішень за допомогою маніпулятивних та герестетичних прийомів у процесі формування політики може мати руйнівний вплив і призвести до руйнівних наслідків для політичної системи. Аналіз теоретичних напрацювань, інституційних механізмів та практик запобігання ухваленню політичних рішень дозволив дійти таких висновків: 1) всебічне вивчення наслідків будь-якого політичного рішення повинно містити аналіз потенційних сценаріїв його неухвалення; 2) функціональний аспект політичної системи, а саме регулювання соціальних ризиків, забезпечує створення колективних правил і дозволяє суб'єктам діяти відповідно до стабільних суспільних очікувань, намагаючись виключити ризики і фрустрації із соціального життя, які можуть спричинити шоківі події. Таким чином, у дослідженні продемонстровано, як селективний підхід до ухвалення політичних рішень, що приносить короткострокові дивіденди, у довгостроковому та систематичному використанні несе серйозні ризики для всіх залучених сторін.*

**Ключові слова:** ухвалення рішень, не-рішення, мобілізація упередженостей, Україна.



## Упровадження електронного голосування: позитивні та негативні риси електронних виборів

УДК 321.7:004.77

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.6>

Войнова Елліна Олегівна  
аспірантка кафедри політичних наук і права  
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського  
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

*У статті наголошується, що українська реальність демонструє певний ризик щодо впровадження електронного голосування, найголовніший з яких – це так звані фальсифікації та несанкціонований вплив на результати голосування шляхом втручання зацікавлених осіб. Метою статті є визначення позитивних і негативних рис електронних виборів у контексті впровадження е-демократії. Виходячи із зазначеної мети, варто вирішити дослідні завдання: визначити та обґрунтувати ризики щодо впровадження електронного голосування; показати переваги електронної системи голосування та розкрити прагматичні методи залучення громадян до виборчого процесу.*

*Розглянуто як переваги електронної системи голосування, так і недоліки, обґрунтовується прагматичні методи залучення громадян до цього процесу.*

*Головний акцент робиться на молоді як рушійній силі формування майбутнього та певних ефективних політичних змін. Значна увага приділяється так званій «політичній грамотності» та політичній активності як необхідним головним рисам сучасного виборця. Розкривається така популярна комунікація з електоратом, як спілкування у соціальних мережах, що надає можливість кожному молодому виборцю скоротити відстань до окремого політичного лідера, взаємно комунікувати з ним та відчувати свою причетність до певних ухвалень у політичному житті. Обґрунтовано, що це і є найголовнішим та найпростішим зв'язком молодого виборця з окремим політичним лідером, який дає змогу бути прямим учасником політичного процесу.*

*Аналізується електронне голосування як одна з найважливіших складових частин електронної демократії, показані їх загальні та особливі риси.*

*Розглядається комунікація як складова частина демократичного та належного урядування. Загостряється увагу на маніпуляції свідомістю (медіа-маніпуляція) в інформаційному просторі як молоді, так і всіх верств населення. Розкрито технології інформаційного впливу на електорат та їх наслідки.*

**Ключові слова:** *голосування, демократія, е-демократія, електронне голосування, молодь, громадянин, виборці, лідери, комунікація.*

**Вступ.** Сьогодні, на жаль, українська реальність показує нам певний ризик щодо впровадження електронного голосування, найголовніший з яких – це так звані фальсифікації та несанкціонований вплив на результати голосування шляхом втручання зацікавлених осіб. Але переваги електронної системи голосування бере верх над мінусами та розкриває перед нами зручні та прагматичні методи залучення громадян до виборів, такі як швидкість, економія часу (як електорату так і дільничних виборчих комісій, за допомогою автоматичного підрахунку голосів), змога взяти участь у виборах, перебуваючи на «будь-якій» точці землі, режим он-лайн, привабливості до голосування саму неактивну частину населення – молодь, яка є рушійною силою формування майбутнього та певних ефективних політичних змін.

Полеміка щодо запровадження електронного голосування при волевиявленні громадян є питанням дещо складним та спірним. Спостерігаючи за світовою практикою, можна зауважити, що методи електронного голосування набирають значних обертів, які постійно розвиваються, перетворюються та вкорінюються у свідомість суспільства.

**Мета та завдання.** Метою статті є визначення позитивних і негативних рис електронних виборів в контексті впровадження е-демократії. Виходячи

із зазначеної мети, варто вирішити такі дослідні завдання:

- визначити та обґрунтувати ризики щодо впровадження електронного голосування;
- показати переваги електронної системи голосування та розкрити прагматичні методи залучення громадян до виборчого процесу.

**Методи дослідження.** Для розкриття зазначеної мети я були обрані як загально наукові, так і фахові методи – метод аналізу і синтезу, порівняльний, функціональний методи та метод системного аналізу, що дозволило вирішити дослідні завдання статті.

**Результати.** Електронне голосування виступає однією зі складових частин електронної демократії.

Розпорядження Кабінету Міністрів України дає таке визначення електронної демократії: форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій в демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття



рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень [1]. Тоді як електронне голосування – голосування з будь-якого публічного питання, зокрема участь в опитуваннях, виборах, референдумах, що передбачає використання електронних засобів для ідентифікації та підрахунку голосів [2].

Варто говорити не лише про приваблення молодих людей до участі у виборах, за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, а і про так звану «політичну грамотність» та політичну активність, яку кожен може висловити на просторах мережі Інтернет. Сьогодні серед сучасних політиків є популярною комунікацією з електоратом – спілкування у соціальних мережах, обговорювання питань, які є принципово важливими для окремого громадянина, участь в опитуваннях та ін. Це дає можливість кожному молодому виборцю скоротити відстань до окремого політичного лідера, взаємно комунікувати з ним та відчувати свою причетність до певних ухвалень у політичному житті. Це і є найголовніший та найпростіший зв'язок молодого виборця з окремим політичним лідером, який дає змогу бути прямим учасником політичного процесу в цілому, але не тільки виборчого.

Комунікації є складовою демократії та належного урядування. Але слід загострити увагу на таке поняття, як маніпуляція свідомістю (медіа-маніпуляція) в інформаційному просторі як молоді, так і всіх верств населення. Технологи інформаційного впливу «шукають» собі електорат, який на початку має свої цінності та пріоритети, але згодом він починає повторювати відповідний та потрібний стиль життя, політичні, соціальні, моральні, психологічні позиції окремих політичних діячів, політичних партій, організацій та ін. На думку автора статті, це досить унеможливує успіх електронної демократії, а в подальшому – і електронних виборів.

Із початку 60-х років ХХ ст. вплив на маси з метою штучного формування їхніх потреб та інтересів, а відтак – управління соціально-політичними процесами різного масштабу, набув ознак глобальних технологій політичного маніпулювання. Відомі автори (Т. Адорно, Г. Шіллер, П. Лазерсфельд та ін.) підкреслюють, що подібне явище є ознакою та інструментом саме демократичного суспільства, в якому наявна ілюзія функціонування її демократичних інститутів, зокрема, таких, як громадська думка. Цікавим видається аналіз ЗМІ та інформаційних технологій у контексті їхнього впливу на громадську думку, здійснений раніше, ще в 1940-х роках американськими вченими П. Лазерсфельдом, Б. Берельським та Г. Годе, які запропонували ідею «двоетапного порогу комунікації» у формуванні громадської думки. Загалом друга половина

ХХ ст. характеризується поживленням інтересу до проблем штучного формування громадської думки. Особливе зацікавлення дослідників, зважаючи на інформаційний характер епохи, та зокрема, стрімкий розвиток ЗМК, викликають мас-медіа як канали та ретранслятори впливу на громадську думку. В Україні ця тема довгий час була не розробленою і лише в кінці 90-х рр. ХХ ст. почали з'являтися наукові, і не тільки, праці, в яких досліджувалась зазначена проблематика [3].

Проте Гюстав Лебон навів такі думки: «Як тільки певна кількість живих істот збереться разом, все рівно, чи буде це череда тварин чи юрба людей, вони інстинктивно підкорюються владі свого вождя. У натовпі людей вождь часто буває тільки ватажком, але, проте, роль його значна. Його воля представляє те ядро, навколо якого кристалізуються і поєднуються думки. Він складає собою перший елемент організації різнорідного натовпу і готує в ній організацію сект. Поки ж це не наступить, він керує нею, тому що юрба являє собою раболіпну череду, що не може обійтися без володаря» [4].

Слід зрозуміти, як не піддатись маніпуляції та навіюванню в засобах масової інформації для запровадження прозорої системи електронного голосування, як такої, що повинна посилити участь «політично свідомих» громадян до публічного життя (виборчого процесу), а не навпаки.

Якщо докладніше, маніпулювання свідомістю є системою інформаційно-психологічного впливу з метою впровадження у свідомість певного світогляду, ціннісних установок, уявлень про мораль, моральність, нормативність тих чи інших форм поведінки тощо. Базовими методами інформаційно-психологічного впливу є переконання і навіювання (сугестія). Переконання звернене до власного критичного сприйняття дійсності (морально-семантичного фільтру). Сугестія навпаки спрямовано на суб'єктів, що некритично сприймають інформацію [5].

Після ретельного вивчення та аналізу специфіки цільової групи (соціальне становище, національна належність, політичні погляди та орієнтації, устремління й ідеали тощо), яку необхідно переконати та залучити на свій бік під час чергових виборів, професійний маніпулятор готує власний «товар»: а) визначає політика, якого б електорат сприймав як «свого хлопця» і який міг би зацікавити аудиторію (ідеально, коли він може тривалий час розмовляти з будь-якою людиною, групою, масами, утримуючи їхню увагу); б) формулює кілька коротких і зрозумілих членами цільової групи програмних популістських тез (якщо при владі – «тез-обіцянок», якщо в опозиції – «тез-вимог»), які б отримали відгук у широких масах; в) складає та пропагує коротке гасло передвиборчої кампанії, яке б підштовхувало до «потрібного» рішення; г) організовує гучні «презентації» всього маніпуля-

тивного комплексу (політика – програми – слогану) і тиражує їх у ЗМІ. У 2007 р. Уестен видав книгу «Політичний мозок: роль емоцій у вирішенні долі країни». У процесі досліджень автор (фахівець із захворювань, які викликають розлади особи) провів сканування мозку стійких прихильників певного кандидата або партії й виявив закономірність: коли виборці дивляться на зображення кандидата або вислуховують його заяви, то ті частини мозку, які відповідають за емоції, активніші, ніж ті, які відповідають за мислення. Тому Уестен радить політикам для забезпечення успіху та підтримання електорату не монотонно розповідати аудиторії про подробиці десяти етапного плану розвитку охорони здоров'я, а емоційно говорити про охорону здоров'я з точки зору моралі [6].

Прийнявши маніпуляцію «близько до серця», виборець, вже сам того не розуміючи, стає найманцем, невільником обраної системи маніпулятора.

Цікаво знати, що найвідомішим фільмом, присвяченим політичним маніпуляціям, є «Шахрайство або хвіст виляє собакою» – сатирична кінокомедія Баррі Левінсона за мотивами книги Ларрі Бейнхарта «Американський герой». Щоб відвернути увагу громадськості від сексуального скандалу, пов'язаного з Президентом США, терміново викликають фахівця з позаштатних ситуацій. Він вирішує інсценізувати невелику війну і залучає до цього відомого голлівудського продюсера. Удвох вони організують шоу світового масштабу! Це дозволило відвернути увагу громадськості від програвшої для Президента події, і він переміг на виборах. Вираз «виляти собакою» (англ. «to wag the dog») – популярна в США ідіома. Вона означає навмисно відволікати увагу від більш важливого питання на менш значуще [7].

Відрізнити правду від чужих фантазій у потоці політичних новин досить важко. А це, на думку автора, є першочерговим капканом для виборців, які користуються електронними засобами зв'язку та черпанням інформації з Інтернету. Але, як відомо, Інтернет – це, за висловом сучасної молоді, віртуальний краший друг, і у тої же час – друг, який зрадив, розповсюджуючи чуйки та брехню.

Також слід звернути увагу, на таке поняття, як «фейк», який виступає одним із інструментів інформаційної війни, в нашому випадку боротьби політичної влади зі своїм електоратом. Фейк – інформація, яку подають будь-якому пересічному громадянину на «золотому блюді», яка є спотвореною та вигідно побудованою зацікавленим обличчям, тобто маніпулятором. Фейки викривляють істину, скоріше повністю заплямбовують правду, що, на думку автора, шкодить та загрожує демократії. У час інформаційного всплеску та розвинених інформаційно-технологічних систем виникає необхідність в медіаграмотності, яка дозволить зменшити напади інформаційної агресії.

Ознаки, які можуть вказати на фейк. Якщо це джерела, то: відсутність джерел інформації, анонімні джерела, інформація, що взята із соцмереж, з акаунтів, які не верифіковані, підозрілі або маловідомі джерела. А вже підрозділ експертів включити до себе такі ознаки: представники структур, яких не існує в реальності, експерти без вказування інституції, яку представляють, анонімні експерти («вчені вважають...»), політично заангажовані експерти. Що скажуть емоції: думка чи оцінка подається як факт, заголовок не відповідає новині або є надмірно емоційним, журналіст вживає слова, що викликають позитивні/негативні емоції, навішування ярликів, поширення стереотипів. На останок, подання фактів має такі ознаки: соціологічні дані без вказання вибірки, замовника, географії, і т. д., однобоке подання фактів, оцінок і коментарів, узагальнення, викривлене подання новини (реальні факти подають з неправдою), недостовірні фото/відео, подають як підтвердження інформації [8].

Восени американське видання BuzzFeed опублікувало матеріал, в якому розповідає, як в 2016 році група підлітків з Македонії зуміла заробляти по \$3 тис. на день за рахунок численних ресурсів з фальшивими (фейковими) новинами. Як це працює? Підлітки розмістили на своїх сайтах шокуючі заголовки на кшталт: «П'яна Гілларі Клінтон побила Білла Клінтона напередодні виборів», «Хілларі використовує дітей як секс-рабів». У цих новинах були фальшиві посилання на відомі видання. У цей час у США проходили вибори президента, тому подібні заголовки про кандидатів викликали інтерес у користувачів інтернету. Скандальні новини македонських підлітків збирали по 500 тисяч лайків і репостів у Facebook. За рахунок реклами від Google, яку молоді підприємці розмістили на своїх сайтах, кожне відвідування новини приносило їм гроші. Заголовок – перше, що впадає в очі читачеві, і саме від нього залежить інтерес до новини [9].

Повертаючись до теми автора, треба з'ясувати, що сьогодні заважає нам, українцям, запровадити систему електронного голосування. У схваленій урядом України 17 січня 2018 року Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки зазначається, що одним із найбільш перспективних в умовах України напрямів розвитку є електронне голосування. На думку авторів документу, електронне голосування є найпростішою формою е-демократії, однак його реалізація містить велику кількість політичних і організаційних викликів. Позитивний крок на шляху утвердження е-уряду і е-урядування – створення 4 червня 2014 р. Державного агентства з питань електронного урядування. Агентство є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується урядом і який реалізує

лізує державну політику у сферах інформатизації, е-урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства. З 2015 р. в Україні функціонує програма «Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP), яка фінансується Швейцарією і виконується Фондом Східна Європа та Фондом InnoVaBridge. Цільовими регіонами програми є Вінницька, Волинська, Дніпропетровська та Одеська обл., а період реалізації програми – 2015–2019 рр. Цікаво, що за оцінкою ООН, Україна піднялася на 45 позицій за розвитком електронної участі громадян за останні два роки і увійшла у топ-35 країн світу за цим показником. Декілька перешкод щодо реалізації впровадження електронних виборів слід назвати:

- обмежена відкритість та розуміння системи для не експертів;
- брак узгоджених стандартів для систем е-голосування;
- порушення таємності голосування у системах, які здійснюють ідентифікацію виборця;
- ризик маніпуляцій інсайдерів із привілейованим доступом до системи чи зовнішніх хакерів;
- збільшення коштів на придбання та обслуговування систем е-голосування;
- збільшення вимог до захисту системи під час та між виборами;
- обмежені можливості перерахунку голосів;
- брак публічної довіри до е-голосування;
- відсутність можливості отримати докази про правопорушення у випадку підозри у фальсифікації та, відповідно, ефективно оскаржити правопорушення;
- недоступність Інтернету для значної частини населення;
- відсутність чи низький рівень комп'ютерної грамотності певних категорій громадян;
- збільшення «цифрового розриву» суспільства [10].

У січні 2018 року Кабмін схвалив Концепцію розвитку цифрової економіки і суспільства України на 2018–2020 роки. Серед іншого у документі згадується і електронне голосування. Також норми щодо систем електронного голосування є і в новому Виборчому кодексі. Втім, перспектив прийняття цього кодексу в 2019 році поки небагато. На думку експертів, затягування прийняття документа відбувається не лише через положення про повністю пропорційну виборчу систему з відкритими списками на парламентських виборах, а й через зниження можливостей фальсифікації виборів, зокрема й за допомогою системи електронного формату голосування і підрахунку [11].

На сьогодні інструмент електронних виборів широко використовується в США, Канаді, Австралії, Великобританії, Німеччині, Франції, Іспанії, Португалії, Італії, Норвегії, Швейцарії, Бельгії та Естонії.

У світовій практиці виділяють наступні типи електронного голосування:

Голосування на виборчій дільниці за допомогою електронної системи (Vote-recording Technologies) – виборець реєструє свою ID-картку в спеціальному зчитувачі, вводить свій пароль на сайті голосування, де отримує електронний бюлетень та відбиває свій вибір. Після завершення голосування такі електронні скриньки автоматично підраховують голоси.

Оптичне сканування (Optical Scan Marksense) – виборець обирає кандидата шляхом відмічання на спеціальному бюлетені, який потім обробляє виборча машина, що за допомогою оптичних засобів підраховує голоси на дільниці.

Голосування за допомогою перфорованих карт (Punched Card) – виборець використовує спеціальні картки, що зчитуються комп'ютером, відмічаючи кандидата спеціальним кодом, який залишається на перфокарті; далі виборець опускає перфокарту до виборчої скриньки, яка автоматично здійснює підрахунок.

Електронна виборча система прямого запису (Direct-recording Electronic Voting System – DRE) – виборець обирає кандидата на сенсорному екрані комп'ютера, після чого машина, за допомогою спеціальної програми підраховує голоси. Ідентифікація відбувається через відбитки пальців або ID-картку.

Дистанційне голосування – виборець обирає кандидата через захищений комунікаційний канал (програмне забезпечення в Інтернет-мережі). Найчастіше це надсилання спеціального електронного листа на виборчу дільницю або голосування на спеціально створеному сайті. Процедура зарахування голосу відбувається лише після попередньої ідентифікації [12].

У 2000 році вперше було проведено експеримент з голосуванням через Інтернет у штаті Орегон, США. Згодом технології голосування вдосконалювалися. Так, вже в Естонії електронне голосування застосовується з 2005 року на місцевих виборах, та з 2007 року – на парламентських. Слід відмітити, що відсоток громадян які віддають перевагу системі електронного голосування, поступово зростає. Якщо у 2005 році у такий спосіб проголосувало лише 2% естонських виборців, то на парламентських виборах 2011 року цей показник сягнув вже 24%. У Швейцарії запроваджена система електронного голосування «EVoting» у рамках реалізації проекту «Vote électronique». Експериментальне електронне голосування відбулося вперше у 2003 році. Відповідно до плану швейцарського уряду, на чергових парламентських виборах у 2015 році в мережі Інтернет проголосувала абсолютна більшість громадян, навіть ті, які перебували за межами країни [13].

**Висновки.** Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що у часи глобальних проблем, зовнішніх загроз Україна має право та здатна подолати всі ризики інформатизованих та автоматизованих електронних технологій у виборчому процесі, небезпеку хакерських атак та різноманітні способи фальсифікації в процесі виборів. Потенційні складнощі, які можуть вплинути на процес запровадження системи електронного голосування та його результат, може запобігти так званий «пілотний проект», експеримент, який допоможе виявити потенційні загрози та демаскувати шляхи досягнення його реалізації. Усе, що потрібно, – це подивитись та прозоро оцінити досвід країн-попередників у питанні електронних виборів, активно впроваджувати медіаграмотність у суспільне життя та виховувати у собі відчуття відповідальності за майбутнє своєї країни.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» від 08.11.2017 р. № 797-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80?find=1&text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%EE%ED%ED%E0+%E4%E5%EC%EE%EA%F0%E0%F2%B3%FF>.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» 08.11.2017 р. № 797-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/40134>.
3. Стефанчук У. Інформаційні технології та їхній вплив на формування громадської думки в Україні. URL : [http://vlp.com.ua/files/27\\_42.pdf](http://vlp.com.ua/files/27_42.pdf).
4. Лебон Гюстав: психологія натовпу. URL : <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/29060/>.
5. Присяжнюк М. М., Шимчук О. С. Інтернет як нове середовище сугестивного маніпулятивного впливу. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2015. № 2(23). 2015. С. 103–106.
6. Петрик В.М., Присяжнюк М.М та ін. Сугестивні технології маніпулятивного впливу. Київ, 2011. 109 с. URL : [http://mil.univ.kiev.ua/files/29\\_965691167.pdf](http://mil.univ.kiev.ua/files/29_965691167.pdf).
7. Навчально-методичний посібник / за ред. А. В. Карташова, В.В. Тарана. Київ : ЦПГІ, 2012. URL : <http://eidos.org.ua/wp-content/uploads/2012/12/25.pdf>.
8. Як визначити та зловити фейк? URL : <https://imi.org.ua/advice/yak-vyznachyty-ta-zlovity-fejk-i2388>.
9. Шок! Сенсація! Як розпізнати брехливі новини, які не варто читати. URL : [https://espresso.tv/article/2017/04/25/vtorosortnye\\_novosti\\_kotorye\\_ne\\_stoyt\\_chytat](https://espresso.tv/article/2017/04/25/vtorosortnye_novosti_kotorye_ne_stoyt_chytat).
10. Е–демократія. URL : <https://uhp.org.ua/changes/e-demokratiya/>.
11. Президент в один клік: чи реально впровадити онлайн-голосування в Україні. URL : <https://mind.ua/openmind/20195872-prezident-v-odin-klik-chi-realno-vprovaditi-onlajn-golosuvannya-v-ukrayini>.
12. А як у них? Електронне голосування. URL : <https://rada.oporaua.org/novyny/novini/23280-a-ia-k-u-nykh-elektronne-holosuvannya>.
13. Бацій Валерій Вікторович. Електронне голосування досвід України та зарубіжних країн. URL : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-3/doc/2/01.pdf>.

#### REFERENCES:

1. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii» vid 08.11.2017 r. № 797-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80?find=1&text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%EE%ED%ED%E0+%E4%E5%EC%EE%EA%F0%E0%F2%B3%FF>.
2. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii» 08.11.2017 r. № 797-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/40134>.
3. Stefanchuk U. Informatsiini tekhnologii ta yikhni vplyv na formuvannia hromadskoi dumky v Ukraini. URL: [http://vlp.com.ua/files/27\\_42.pdf](http://vlp.com.ua/files/27_42.pdf)
4. Lebon Hiustav: psykholohiia natovpu. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/29060/>
5. Prysiazhniuk M. M, Shymchuk O. S. Internet yak nove seredovyshe suhestyvnoho manipulyativnoho vplyvu. *Suchasni informatsiini tekhnologii u sferi bezpeky ta oborony*. 2015. № 2 (23). 2015. S. 103–106.
6. Petryk V. M., Prysiazhniuk M. M ta in. Suhestyvni tekhnologii manipulyativnoho vplyvu. Kyiv, 2011. 109 s. URL: [http://mil.univ.kiev.ua/files/29\\_965691167.pdf](http://mil.univ.kiev.ua/files/29_965691167.pdf)
7. Navchalno-metodychni posibnyk / za red. A. V. Kartashova, V.V. Tarana. Kyiv: TsPHI, 2012. URL: <http://eidos.org.ua/wp-content/uploads/2012/12/25.pdf>
8. Yak vyznachyty ta zlovity fejk? URL: <https://imi.org.ua/advice/yak-vyznachyty-ta-zlovity-fejk-i2388>
9. Shok! Sensatsiia! Yak rozpiznaty brekhlyvi novyny, yaki ne varto chytaty. URL: [https://espresso.tv/article/2017/04/25/vtorosortnye\\_novosti\\_kotorye\\_ne\\_stoyt\\_chytat](https://espresso.tv/article/2017/04/25/vtorosortnye_novosti_kotorye_ne_stoyt_chytat)
10. E–demokratiia. URL: <https://uhp.org.ua/changes/e-demokratiya/>
11. Prezydent v odyin klik: chy realno vprovadyty onlain-holosuvannia v Ukraini. URL: <https://mind.ua/openmind/20195872-prezident-v-odin-klik-chi-realno-vprovaditi-onlajn-golosuvannya-v-ukrayini>
12. A yak u nykh? Elektronne holosuvannia. URL: <https://rada.oporaua.org/novyny/novini/23280-a-ia-k-u-nykh-elektronne-holosuvannya>
13. Batsii Valerii Viktorovych. Elektronne holosuvannia dosvid Ukrainy ta zarubizhnykh krain. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-3/doc/2/01.pdf>.



## Implementation of e-voting: positive and negative features of e-elections

Voynova Elina Olegovna

---

Postgraduate Student at the Department of Political Science and Law  
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky  
Staroportofrankovska str., 26, Odesa, Ukraine

*The article notes that the Ukrainian reality demonstrates a risk of the introduction of electronic voting, the most important of which is the so-called falsification and unauthorized influence on the results of the vote by tampering with the stakeholders. The Purpose of this article is the definition of positive and negative features of e-elections in the context of the introduction of e-democracy. Based on this goal, you must solve the following research tasks: to define and justify the risks of electronic voting; to show the advantages of the electronic voting system and to reveal the pragmatic methods of engaging citizens in the electoral process. Considered as the advantages of the electronic voting system, and disadvantages, proves pragmatic methods of engaging citizens in the process.*

*The main focus is on youth as the driving force shaping the future and certain effective political change. Considerable attention is paid to the so-called political literacy and political activity as a necessary the main features of modern voter. Reveals communication is so popular with the electorate as the social network that gives the opportunity for every young voter to shorten the distance to one political leader, to mutually communicate with him and feel his involvement in certain decisions in the field of taxation in political life. Reasonably, that this is the most important and the easiest communication of the young voter with a particular political leader, which gives you the opportunity to be a direct participant in the political process.*

*Electronic voting is analyzed as one of the most important components of electronic democracy, their general and special features are shown.*

*Communication is seen as a component of democratic and good governance. Attention is drawn to the manipulation of consciousness (media manipulation) in the information space of both young people and all segments of the population. The technologies of informational influence on the electorate and their consequences are revealed.*

**Key words:** voting, democracy, e-democracy, e-voting, young people, citizens, voters, leaders, communication.

Димова Олена Валентинівна

## Модернізація українського суспільства в контексті формування нових поглядів на соціальну справедливість

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.7>

Димова Олена Валентинівна  
кандидат політичних наук,  
доцент кафедри філософії  
Одеського національного морського  
університету  
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна

Статтю присвячено пошуку дійсно працюючої моделі української держави суспільного добробуту за допомогою якісного конструкту – категорії «соціальна справедливість». Це дозволить розробити шляхи з реформування соціальних інститутів політичною елітою за допомогою правової бази, яка в підставі буде мати звичайне право та глибинні ментальні настанови нації, що у свою чергу буде гарантом підтримуючої позиції з боку більшості населення. Тому мета цієї статті – виявити глибинне світоглядне ядро категорії «соціальна справедливість» громадян України, яке сформувалося на підставі конкретно-історичних умов, що стане фундаментом задля формування діалогу між елітою та більшістю. Ретроспективний погляд на появу людських уявлень про справедливість доповнюється розглядом сучасних ліберально-демократичних концепцій, зокрема Дж. Ролза та О. Хьюффе. Сучасними філософами пропонується послідовний ланцюг аналізу соціальної дійсності: обмеженість матеріальних та нематеріальних ресурсів і благ – приватна власність – раціональна діяльність (базується на певних усвідомлених виборах взаємної користі двох чи більше суб'єктів) – кооперація (базується на отриманні, знов таки, всіма суб'єктами матеріальних та нематеріальних благ) – справедливість. Альтернативою цій системі пропонуються інші, не європейські світоглядні системи, що мають певні тотожні з українськими риси: кооперація на засадах егалітарних поглядів та колективного управління власністю. Здійснюється спроба виявити характерні риси глибинного конструкту «справедливість» у настановах національної ментальності. Дослідження ґрунтується на використанні системно-аналітичного підходу, історичного методу, методів компаративного і структурно-функціонального аналізу, діалектичного та соціологічного методів, що допомогли з'ясувати особливості масових настанов громадян та можливості втілення теорії в соціальну практику. Завдяки останнім соціологічним дослідженням підтверджується наявність двох рівнозначних настанов. Перша настанова пов'язана з традиційним у ліберальній доктрині ланцюгом, яку демонструють громадяни, котрі зорієнтовані на задоволення передусім власних потреб, що дозволяє визначити цей фактор як «егоїстичний». Друга тенденція демонструє егалітарні засади задля кооперації і позицію альтруїстичного ціннісного постматеріалізму.

**Ключові слова:** соціальна справедливість, соціальна політика, соціальні інститути, соціальна нерівність, політична еліта.

**Вступ.** Одна з найцікавіших сфер сучасних досліджень – пошук оптимальної моделі українського суспільства добробуту – потребує синергетичного підходу, який буде спиратися на висновки антропологів, археологів, культурологів, філософів та соціологів, інших науковців гуманітарного напрямку. Це дозволить розробити шляхи з реформування соціальних інститутів політичною елітою за допомогою правової бази, яка в підставі буде мати звичайне право та глибинні ментальні настанови нації, що у свою чергу буде гарантом підтримуючої ці процеси позиції з боку більшості населення.

**Мета та завдання.** Мета статті – виявити глибинне світоглядне ядро категорії «соціальна справедливість» громадян України, яке сформувалося на підставі конкретно-історичних умов, що стане фундаментом задля формування діалогу між елітою і більшістю. Завдання для цього: визначення сучасних найвідоміших конструктів цієї категорії як в європейській, так і не європейській філософії; порівняльний аналіз із ситуацією в Україні сьогодення, пошук точок дотику національної історії із сучасністю.

**Методи дослідження.** Застосування компонентів загальнонаукової методології, зокрема системно-аналітичного підходу, дозволило визначити ключові складники сучасних європейських концепцій справедливості та їх аксіологічну значущість. Аналіз ґрунтується на використанні історичного методу (за допомогою якого можливо було простежити певні етапи формування уявлень про соціальну справедливість), порівняльний аналіз, який допоміг виявити загальне та специфічне в європейській та не європейській ментальностях такого конструкту, як «справедливість», методів компаративного і структурно-функціонального аналізу, за допомогою яких визначились позитивні та негативні сторони соціально-економічної дійсності нашої держави. Використовуються також останні соціологічні дослідження як метод для подальшого аналізу української дійсності.

Пошук загальних засад задля формування реальної політичної стратегії, яка буде підтримуватися національною більшістю, – одна з найважливіших задач науковців сьогодення. Місцем координації цих засад буде виступати категорія

справедливості, яка втілює в масовій свідомості людства уявлення про можливість створення «ідеального суспільства» – того суспільства, що виконує збуджуючу функцію бажання прогресу, руху до найкращого, втілення «раю на землі». Пошук форми «ідеального суспільства» за допомогою категорії «справедливість» пропонується людством з тих часів, як воно почало себе усвідомлювати: спочатку в релігійно-світоглядному конструкті, через необхідність підкорятися певному універсальному закону (ведійський принцип «рита», китайська концепція «дао», індуїстська ідея «дхарми»), з періоду розквіту грецької античної думки – у формі філософських концепцій. Так, Сократ, Платон, Аристотель запропонували кожний свою модель «суспільства благоденства». І якщо у Сократа це були лише перші ескізи майбутньої світоглядної картини, то Платон та Аристотель упевнено й чітко запропонували кожний свій світоглядний конструкт ідеального суспільства, що спирався на категорію «соціальна справедливість». Платон визначив такі соціально-практичні критерії «оптимальнішого суспільства»: формування соціальних класів за принципами індивідуальних психолого-практичних здібностей та функціонування цього полісу, спираючись на привнесення найбільшого блага з боку кожного громадянина, який максимально реалізував свої таланти в умовах «оксамитового клімату», що забезпечується певним набором «правильних норм», «правильного виховання», «правильних форм поведінки», «правильного контролю» [4; 1].

Аристотель бере інші засади задля свого «оптимальнішого суспільства»: громадянин схильний максимально себе реалізувати, якщо йому забезпечити насамперед наявність приватної власності та гарантії успіху в житті, що спирається на можливість мати певну соціально-економічну стабільність. Як слідство – громадянин полісу схильний до кооперації в такому суспільстві, де має більш-менш стабільно гарантоване життя забезпечується зусиллями більшості. Слід зауважити, що його позитивне відношення до приватної власності обмежувалося формально-юридичною формою володіння за одночасного визначення необхідності користування власності із засад корисності для всіх, тобто пропонувалася ідея власності як опіки, яка послідовно розроблялася в християнстві та ісламі. Таким чином, завдяки працям Аристотеля формується ідея ідеального суспільства, що спирається на конкретне уявлення про справедливість у такому суспільстві: приватна власність неможлива без її обмеження та регулювання з боку державної влади [1].

Але метою цієї статті не є ретельний аналіз історії становлення категорії «соціальна справедливість» протягом усього існування філософської думки, більш важливіше завдання – вия-

вити засади сучасних концепцій цієї категорії, що беруть своє коріння у класиків філософії. Насамперед це теза Д. Юма про те, що першоджерелом до роздумів про соціальну справедливість є обмеженість благ та ресурсів, яка призводить до виникнення різноманітних форм соціальних взаємодій, поступового формування кооперації за допомогою інституалізації певних норм та «правил гри» [11]. Формулювання Дж. Ролзом своїх двох принципів соціальної справедливості наприкінці ХХ ст. теж є таким непрямым доказом того, що він згоден з юмовською тезою про обмеженість благ та ресурсів. Якщо перший принцип Ролза просто констатує факт наявності в соціальному просторі категорії «свобода людини», то другий принцип переходить до необхідності розв'язання протиріч, пов'язаних з наявністю в суспільстві соціальної та економічної нерівності, за допомогою вторинного перерозподілу саме цих благ і ресурсів у бік можливості отримати «переваги для всіх» [5, с. 66]. Нерівність витікає з першого принципу, який констатує наявність у кожного певного об'єму прав та свобод, до якого включено Ролзом і право мати особисту власність [5, с. 68]. Власність кожного не може бути однаковою за розміром, що стає джерелом соціальної стратифікації, яка доповнюється в сучасному суспільстві критеріями влади, освіти та престижем, але й цього замало з точки зору сучасних дослідників. Німецький філософ Отфрід Хьоффе ускладнює тезу про обмеженість ресурсів та благ тезою про конфлікт інтересів: «конфлікт інтересів має місце в особистих та ділових відносинах, а також у соціальних інститутах та системах у праві й державі, більш того, – між державами, й не в останню чергу у відносинах між поколіннями, у всіх цих сферах на карті стоїть справедливість» [10, с. 36]. І Дж. Ролз, і О. Хьоффе роблять акцент на нематеріальних ресурсах, соціальних благах, тоді як Д. Юм аналізував виникнення категорії справедливості із точки зору обмеженості саме природних благ та ресурсів.

Перший принцип справедливості Дж. Ролза включає до себе певний об'єм свобод: політичну свободу (тобто право голосу на виборах та право обіймати любу офіційну посаду), свободу слова та зібрань, свободу совісті, свободу думки, свободу особистості від психологічного тиску, фізичної загрози, загрози цілісності, особисту власність та свободу від довільного арешту [5, с. 68]. Цей перелік прав та свобод ХХ ст. робить акценти саме на нематеріальній складовій частині сучасної категорії справедливості. О. Хьоффе розвиває цей напрям у бік соціологічного структуралізму і стверджує, що поняття свободи у Дж. Ролза не мають чіткого визначення та конкретного простору дії, тому в аналізі категорії блага, що виступає базою для роздумів про справедливість, пропонує три ієрархічно визначені сходинки [10, с. 38–40].

Перший рівень цієї моделі буде пов'язаний з обов'язковостями, що означають «благо для чогось»; другий рівень характеризується з точки зору природної зацікавленості у власному комфорті, тобто «благо для когось». Третій рівень – власно-моральний, тому що знімає конфлікт між першими двома рівнями – корупція не є благом для системи в цілому («антиблаго для чогось»), але може бути благом для конкретної людини («благо для когось»). Найвищий ступінь цієї моделі – ідея безпристрасності та взаємності, тобто створення справедливого суспільства, в якому благо надається як колективу в цілому, так і кожному окремо: одночасна користь соціуму в цілому, й кожній людині зокрема – об'єктивна міра справедливості.

Таким чином, кристалізується послідовний ланцюг аналізу соціальної дійсності: обмеженість матеріальних та нематеріальних ресурсів і благ – приватна власність – раціональна діяльність (базується на певних усвідомлених виборах взаємної користі двох чи більше суб'єктів) – кооперація (базується на отриманні всіма суб'єктами матеріальних та нематеріальних благ) – справедливість.

За О. Хьоффе, поняття справедливості певним громадянином чи соціальною групою може бути комплексом досить суперечливих уявлень, що формуються під впливом суспільно-психологічного оточення. Більш того, дослідник виділяє об'єктивну (суспільну, до якої відносить і політичну) справедливість та власну, суб'єктивну справедливість. Громадянин, безумовно, не може порушити норми суспільної справедливості, які будуть обов'язково закріплені в законодавчих нормах та звичайному праві, але тільки суб'єктивна справедливість є саме тією добродією, яка «виконує вимоги інституційної справедливості не час від часу та з приводу лякання перед карою, але добровільно й постійно...» [10, с. 41].

Аналіз ядра суб'єктивної справедливості, що є директом теперішніх громадських актів непокори та майбутніх проектів будівництва суспільства благодійності, – найцікавіша задача для сучасних дослідників.

Перший крок аналізу глибинного ядра суб'єктивної справедливості громадянина буде пов'язаний із припущенням того, що в ньому є визначений Хьоффе ланцюг «обмеженість ресурсів – приватна власність – раціональна діяльність – кооперація». Чи є ця формула універсальною відносно будь-якого суспільства? Порівняльний метод дослідження історії Європи та інших континентів дає можливість визначити ситуації, за якими не простежується ланцюг «приватна власність – раціональна діяльність». Наприклад, китайська модель економічного розвитку, що базувалася в Середньовіччі на двоконтурній грошовій системі. Зміст її в циклічному сприйнятті часу як певного порядку слідуванню дій, а найважливіша

категорія – своєчасність, тому довготривалі інфраструктурні проекти фінансувалися державою за допомогою «другого контуру», під гарантії «боргових паперів», що не виконували функції інвестицій, які повинні через деякий час принести прибуток. Ці складні та масштабні проекти виконувалися із зовсім іншої – неогоїстичної – позиції, за якою глобальні результати будуть використані нащадками наступного циклу життя [2]. Таким чином, простежується кооперація на зовсім інших засадах, тому що бажання задовольнити власні життєві та соціальні потреби особистості не є домінуючими в державі й можуть розглядатися як маленький струмок у величезному потоці мейнстриму суспільства. Ці ґрунтовні засади – суспільна власність та кооперація, яка спирається на альтруїстичне, тобто ірраціональне бажання будівництва майбутнього для деперсоналізованих нащадків.

Інший приклад – економічний уклад цивілізації майя, ацтеків та інших народів Латинської Америки доіспанського завоювання. Навіть обережні висновки мексиканського вченого-археолога Альберта Руса, які не виходили за межі марксистської історичної доктрини, відносно соціально-економічного укладу визначалися як азійський засіб виробництва, тобто такий, що відрізняється від форм класичного європейського Середньовіччя [6]. Певний уклад сіл, за яким родючі землі належали громаді, та головні питання розглядалися загальними зборами; відкритий доступ селян до релігійно-політичних посад, що займалися по черзі та тимчасово; переміщення по посадових сходах без відриву від власного соціального слою. У класичний період сільськогосподарська власність існувала у двох формах землеволодіння, при цьому історичні джерела свідчать, що приватна власність швидше за все була менш розповсюджена, ніж колективна. Високий рівень продуктивності праці за низького технологічного розвитку пояснюється складними формами кооперації, в яких більша частина праці колективна з централізованим керівництвом [6, с. 86–87]. Більш того, дослідники цивілізацій Латинської Америки [наприклад, 12; 13] стверджують, що високий рівень науково-культурного розвитку ніяк не корелює з примітивним рівнем технологічного розвитку. Чи не є це свідченням кооперації в суспільстві за засадах, що ґрунтуються не на ланцюгу «приватна власність – раціональна діяльність», а навпаки, – на категоріях «колективна власність – ірраціональна діяльність», де духовні досягнення цих культур – результат діяльності нераціональної, символічно релігійної сфери людського буття.

Визначити власне, сповнене конкретно-історичними змістами, ядро категорії «соціальна справедливість» народу України – задача складна, має багато щабель і ніяким чином не може бути розв'язана шляхом механічного переносу висновків найвідоміших філософів, які працювали



виключно в контексті європейської парадигми. Те, що стає вочевидь для нащадків англійця Девіда Юма, не може бути аксіомою для спадкоємців Григорія Сковороди та Івана Франка. Останні соціологічні дослідження настроїв співвітчизників демонструють дуже низький рівень довіри існуючій політичній владі – більш ніж 64% опитуваних вважають, що Україна рухається в неправильному напрямку. У поєднанні з майже 14% тих, хто не зміг визначити свою думку, – це дуже велика більшість, яка не підтримує ані реформ у різних сферах буття, ані поточних дій влади, яка постійно декларує рух до європейських цінностей та векторів розвитку [8]. Що це: суцільна кривда з боку політичної еліти чи небажання громадян будувати соціум за суто європейським лекалом? На першу, усвідомлену, думку, українці почувають себе європейцями, тому й вибирають майже 58% й відповідно 48% вступ до ЄС та НАТО. Це повинно робитися таким чином, щоб українська громада будувала своє власне суспільство, яке буде через 25–30 років жити краще й доброзичливіше (все ж таки значна кількість громадян має настрій жити в Україні – 70% респондентів, а необхідність виїзду за кордон пов'язується із ситуацією заробити більше грошей – 22% опитаних) [9].

Дослідження АСУ у 2018 році підтвердили тотожність найгостріших векторів соціальної напруженості з європейськими громадянами – це напруженість між бідними та багатими (65%), керівниками та найманими працівниками (48%), політичною елітою та пересічними громадянами (61%) [7, с. 237]. З одного боку, бажання більшості жити й працювати саме в рідній державі дає можливість робити висновок, що країна не сприймається як простір суцільної несправедливості та шахрайства, який треба негайно покинути. З іншого боку, визначення векторів напруженості між соціальними групами, які збігаються з векторами напруженості в Європі в цілому, вказують на те, що заможна й владна меншість все більш відхиляється від тих самих принципів соціальної справедливості, що сформульовані загальнонаціональними Дж. Ролзом та О. Хьюффе.

Три вкрай актуальні проблеми України мають значний відгук у респондентів – подальше підвищення тарифів на комунальні послуги (49%), зубожіння сім'ї (45%) і зростаюча корупція влади (35%) [7, с. 237], що демонструє загальнонаціональну стурбованість одним із найгірших в Європі розривів між бідними та багатими. «Сучасне українське суспільство є не просто глибоко розшарованим, а навіть поляризованим. На одному кінці шкали сконцентровано відносно нечисленну (не більш як 5–7%) групу заможного населення, а на другому – щонайменше чверть населення на межі виживання. Походження сучасної нерівності, принаймні в суспільній свідомості, пов'язано в осно-

вному з недотриманням законодавства та тіньовою діяльністю. У поєднанні з болісністю самого переходу від егалітарного до глибоко розшарованого суспільства це значною мірою пояснює неприйняття сучасного ступеня нерівності широкими верствами населення» [3, с. 18].

Таким чином, можна робити висновок: різноманітні соціологічні дослідження, що спрямовані на визначення домінуючих українських ментальних засад, підтверджують наявність двох рівнозначних настанов. Перша пов'язана з традиційним у ліберальній доктрині ланцюгом «приватна власність – раціональна діяльність – кооперація», яку демонструє передусім молодь країни (визначена група молоді, яка має орієнтації на «економічну незалежність», «особисту свободу, незалежність у судженнях і діях», «побутовий комфорт», «повноцінний відпочинок, цікаві розваги», «можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів»), яка зорієнтована на задоволення власних потреб, що дозволяє визначити цей фактор як «егоїстичний» [7, с. 147–148]. Друга тенденція демонструє інші засади для кооперації: присутні як домінуючі в певній групі молоді такі ціннісні орієнтації, як «участь у громадському житті, вирішенні суспільних проблем», «можливість приносити користь людям», «залучення до літератури і мистецтва», «цікава, творча робота», «освіченість, знання» та «високе службове і громадське положення» [7, с. 148]. Саме друга тенденція пропонує не ігнорувати альтруїстичний ціннісний постматеріалізм української молоді, яка виступає яскравою соціальною суб'єктністю в контексті егалітарних засад, бо домінуючими ментальностями цієї групи не є ані «економічна незалежність», ані «побутовий комфорт», які визначаються цілком природними для класичної ліберальної доктрини.

Таким чином, визначення політичної стратегії елітою за-для будовання справедливого українського суспільства потребує врахування двох глибоких настанов української ментальності: приватна власність та раціональна діяльність є базою для кооперації з метою руху до справедливого суспільства; неприватна (можливо, суспільна?) власність є базою для кооперації, такою засадою є цінність свободи та власної волі (саме така настанова, з нашої точки зору, була кооперацією у запорізьких козаків) чи може це цінність розкриття свого потенціалу обов'язково в ситуації загальносуспільного творчого життя (таку настанову можна віднести до ключової в егалітарних ідеологіях, які були дуже популярні в Україні наприкінці XIX – у першу чверть XX ст., причому ця можливість повинна бути вільною від соціально-економічного розшарування, а це й є інша, не ліберальна доктрина суспільних засад).

**Висновки.** По-перше, пошук загальнонаціональних засад задля будовання суспільства соціальної справедливості – шлях до зниження соці-

альної напруги. По-друге, механічне перенесення ліберально-демократичної доктрини будівництва суспільства на українські реалії без ретельного аналізу конкретно-історичних засад національної ментальності привів країну до вкрай ганебного розшарування суспільства на чолі з одним єдиним статусним критерієм – економічним багатством, що ніяк не є нормою для сучасної Європи. По-третє, криза капіталістичної світ-системи, яка демонструє перемогу егоїстичних настанов (суспільство надспоживання, поразки держави перед хижацькими інтересами транснаціональних корпорацій тощо), потребує від людства альтернативних настанов. Такі національні риси, виражені через яскраві альтруїстичні ментальні настанови, є в нашому суспільстві, виявлені як діючі у молоді, можуть бути використані для формування зовсім іншої, пасіонарної політичної еліти України.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. Нікомахова етика / пер. В. Ставнюк. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. Книга п'ята. 480 с.
2. Девятков А. Виступ за темою азійський засіб виробництва. *Школа здорового глузду*. 17.02.2017 р. URL: <https://dompelican.ru/dvuhkonturnaya-denezhnaya-sistema-sut-dvuhkonturnaya-finansovaya>
3. Лібанова Е.М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. «*Економіка України*». 2014. № 3 (628). С. 3–19.
4. Платон. Государство / пер. А. Егунова. Москва : Академкнига, 2015. 398 с.
5. Ролз Д. Теория справедливости / пер. В. Целищева. Новосибирск : Изд-во НГУ, 1995. 514 с.
6. Рус А. Народ майя / пер. Э. Александренкова. Москва : Мысль, 1986. 256 с.
7. Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством (заключний звіт). *Соціологічна асоціація України*. Харків, 2018. 277 с.
8. Соціально-політична ситуація в Україні (липень 2020 р.). *УЦЕтаПД ім. О.Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/sotsialnopolitychna-sytuatsiia-v-ukraini-lypen-2020r>.
9. Україні – 29. Де ми зараз та куди прямуємо? *УЦЕтаПД ім. О.Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи»*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraini-29-de-my-zaraz-ta-kudy-priamuiemo>
10. Хёффе О. Справедливость: философское введение / пер. О. Кильдюшова. Москва : ПРАКСИС, 2007. 192 с.
11. Юм Д. Исследование о принципах морали. О справедливости. URL: <http://thelema.su/hume-o-principah-morali>
12. Bernal I. A History of Mexican Archaeology. London, 1978. 198 p.
13. Willey G.R., Sabloff J.A. A History of American Archaeology. San Francisco, 1974. 252 p.

#### REFERENCES:

14. Arystotel (2002) Nikomakhova etyka. Knyha piata [Nikomachev ethics. fifth book]. K.: Akvilon-Plius [in Ukrainian]
15. Deviatov Andrei. Vystup za temoiu aziatskyi zasib vyrobnytstva. Shkola zdorovoho hluzdu vid 17.02.2017r. [Performance in School of Common Sense] [in Russia]
16. Libanova E.M. Nerivnist v ukrainskomu suspilstvi: vytoky ta suchasnist. (2014). [Inequality in Ukrainian society: origins and modernity]. [in Ukrainian]
17. Platon. Hosudarstvo (2015). [The State]. M.: Akademknyha [in Russia]
18. Rolz Dzhon. Teoriya spravedlivosti (1995). Novosibirsk: Izd-vo NGU. [A theory of justice]. [in Russia]
19. Rus Albert. Narod maiia (1986). [Mayan nationality]. Moskva: Mysl [in Russia]
20. Sotsialni nerivnosti: spryiniattia ukrainskym suspilstvom (zakliuchnyi zvit) (2018). [Social inequalities: perception by Ukrainian society] Sociological research The Sociological association of Ukraine [in Ukrainian]
21. Sotsialno-politychna sytuatsiia v Ukraini (2020). [Socio-political situation in Ukraine] Sociological research The Razumkov Centre [in Ukrainian]
22. Ukraini – 29. De my zaraz ta kudy priamuiemo? (2020) [Ukraine - 29. Where are we now and where are we going?] Sociological research The Razumkov Centre [in Ukrainian]
23. Khëffe Otfryd. Spravedlyvost: fylosofskoe vvedenye (2007) [Justice: a philosophical introduction]. M.: PRAKSYS [in Russia]
24. Ium Dëvyd. Yssledovanye o pryntsyakh moraly. O spravedlyvosti [Research on the principles of morality. About justice] [in Russia]

## Modernization of Ukrainian society in the context of forming new views on social justice

Dymova Olena Valentyniwna

---

Candidate of Political Sciences,  
Associate Professor at the Department  
of Philosophy  
Odessa National Marine University  
Mechnikov str., 34, Odessa, Ukraine

*The article is devoted to the search for a truly working model of the Ukrainian state of social welfare with the help of a qualitative construct – the category of «social justice». This will allow ways to develop ways to reform social institutions by the political elite through a legal framework based on customary law and the nation's deep mental guidelines. This will be a guarantee of a supportive position on the part of the majority of the population. The purpose of this article is to identify the deep ideological core of the category of «social justice» of the citizens of Ukraine, which was formed of specific historical conditions, which will be the foundation for the formation of dialogue between the elite and the majority. A retrospective view of the emergence of human notions of justice complements by a consideration of modern liberal-democratic concepts, in particular J. Rawls and O. Hoffe. Modern philosophers offer a consistent chain of analysis of social reality: limited material and non-material resources and goods – private property – rational activity (based on certain conscious choices of mutual benefit of two or more entities) – cooperation (based on obtaining, again, all sub 'objects of tangible and intangible benefits) – justice. As an alternative to this system, other, non-European worldview systems propose that have certain features identical to the Ukrainian ones: cooperation the basis of egalitarian views and collective property management. This is attempt to identify the characteristic features of the deep construct of «justice» in the guidelines of the national mentality. The study bases on the use of system-analytical approach, historical method, methods of comparative and structural-functional analysis, dialectical and sociological methods, which helped to clarify the features of mass attitudes of citizens and the possibility of implementing the theory in social practice. Recent sociological research confirms the existence of two equivalent guidelines. The first guideline relates to the traditional chain of liberal doctrine. This chain determinates by citizens, which are focuses primarily on meeting their own needs, which allow us to define this factor as «selfish». The second tendency demonstrates the egalitarian principles of cooperation and the position of altruistic value of the post-materialism.*

**Key words:** social justice, social politics, social institution, social inequality, political elite.

Довбиш Микита Олегович

## Соціальні програми Європейського Союзу в контексті державної політики Іспанії у сфері соціального захисту безробітних

УДК 364.334:364.652:331.56(460)  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.8>

Довбиш Микита Олегович  
аспірант кафедри політичних наук і права  
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського  
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

*В умовах глобальної економічної та фінансової кризи Іспанія, країна-член ЄС і єврозони, зіткнулася з низкою серйозних соціальних проблем. Найбільш складна ситуація склалася на ринку праці.*

*Реформа соціальної політики є одним із найбільш важливих питань не тільки для окремих держав-членів ЄС, а й для Європейського Союзу загалом. Вартість економічної інтеграції за наявності браку адекватного рівня соціального захисту – це зростання нерівності, відсутності безпеки й маргіналізації серед громадян ЄС. Отже, чітко просліджується неефективність довгострокових моделей зайнятості, котрі більше не підходять для сучасного світу, який характеризується швидкими технологічними змінами і сильною глобальною конкуренцією.*

*Соціальна політика виконує регулюючу і стимулюючу роль у забезпеченні розвитку економіки й створенні умов для ефективного функціонування системи соціального захисту і стає вже не «актом благодійництва», а способом посилити економічну активність працездатних верств для забезпечення гідного життя всього суспільства.*

*Для реалізації соціальної політики держава шляхом регулювання втручається в перерозподіл суспільних благ і зменшує негативні наслідки функціонування ринку праці. Країнам ЄС властиві досить різні системи соціального забезпечення і сама ідеологія здійснення соціальної допомоги.*

*У даній статті розглядаються заходи, що вживаються іспанським урядом, для подолання кризи і скорочення рівня безробіття. У статті здійснено аналіз заходів державної політики Іспанії у сфері соціального захисту безробітних. Розглянуто особливості призначення допомоги по безробіттю та внесено пропозиції щодо зменшення кількості осіб, яким така допомога має надаватися. Акцентовано увагу на пріоритетності активних заходів державної політики у сфері соціального захисту безробітних.*

*Соціальна політика є визначальним напрямом внутрішньої політики держави. Вона є складником загальної політики, втілена в соціальні програми й різноманітні заходи, які спрямовані на задоволення потреб та інтересів людей і суспільств, на необхідність посилення соціального захисту молодих спеціалістів.*

*Практичні рекомендації, які здійснені урядом Іспанії, сприятимуть розумінню важливості модернізації політики зайнятості та розвитку інфраструктури ринку праці в Україні, сприятимуть пошirenню в Україні європейських соціальних стандартів. Даний аналіз проблем та перспектив політики зайнятості, ринку праці та трудової міграції нам потрібен у контексті євроінтеграції України та адаптації європейського досвіду до вітчизняних реалій.*

**Ключові слова:** державна політика, соціальний захист безробітних, соціальна допомога, моделі соціального захисту.

**Вступ.** Процес інтеграції з Європейським Союзом вимагає від України здійснення широкого спектру реформ, у тому числі й у сфері трудових відносин. Обов'язковою умовою формування передумов для економічного зростання є подолання проблем високого рівня безробіття (явного та прихованого) та низькопродуктивної зайнятості значної частини населення, які є характерними для України на даний час. З цієї причини все більшої значимості набувають дослідження міжнародного досвіду у сфері забезпечення продуктивної зайнятості населення і гарантій соціального забезпечення.

Проблема безробіття та соціального захисту безробітних не є проблемою лише однієї країни, тому кожна держава розробляє та реалізує заходи щодо соціального захисту безробітних осіб. Використання позитивного досвіду зарубіжних країн у розробці заходів державної політики України

у сфері соціального захисту безробітних, на нашу думку, сприятиме розвитку державної політики в цій сфері та дасть змогу вдосконалити існуючу систему соціального захисту безробітних в Україні.

Процес створення ефективної системи соціального захисту в Україні залежить від багатьох чинників. Значний інтерес являє собою система соціального захисту, яка формується в рамках Європейського Союзу, зокрема в Іспанії, зважаючи на прагнення України ввійти до ЄС. Багаторівневість політики соціального захисту та регіонального розвитку, поєднання наднаціональних, національних та регіональних аспектів є нагальними питаннями порядку денного багатьох загальноєвропейських програм і форумів. Європейські стандарти у сфері соціального захисту, стандарти щодо соціального забезпечення повинні братися до уваги під час ухвалення нових законодавчих актів в Україні у сфері соціального захисту.



**Мета та завдання.** Метою статті є огляд системи соціального забезпечення безробітних у країнах ЄС, насамперед в Іспанії. Для вирішення зазначеної мети були поставлені такі наукові завдання: визначити ідеологію здійснення соціальної допомоги в країнах ЄС, зокрема в Іспанії; запропонувати шляхи імплементації цього досвіду щодо соціальних програм по безробіттю в Україні.

**Методи дослідження.** Застосовані такі загальнонаукові та спеціально-наукові методи: аналізу та синтезу, метод аналогії та узагальнення, порівняльний, системний методи, що дало можливість зрозуміти систему соціального захисту безробітних у країнах ЄС, насамперед в Іспанії, висвітлити динаміку цього процесу, порівняти з аналогічними процесами в сучасній Україні, розкрити їхні закономірності та особливості.

**Результати.** Дослідження проблем соціального захисту населення як однієї з комплексних систем розвинутої ринкової економіки займають важливе місце в роботах численних учених і практиків в економічно розвинених країнах, у діяльності Міжнародної організації праці, Європейського союзу, Ради Європи, міжнародних фінансових організацій, таких як Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд.

Засади формування ефективної політики зайнятості та розвитку соціально-трудового потенціалу як на національному, так і на європейському рівнях є предметом досліджень багатьох науковців – М.І. Долішнього, С.М. Злупка, Л.М. Ільїч, Е.М. Лібанової, М.І. Пітюлича, І.Я. Садової, Л.К. Семів, С. Трубича, Л. Чвертко, Л.Т. Шевчук.

Однак натепер під час дослідження методологічних і практичних аспектів управління соціально-трудоим потенціалом постає потреба в посиленні уваги щодо проблем входження України до європейського економічного простору, включаючи і ринок праці.

Іспанська економіка серйозно стурбована проблемами підвищення рівня безробіття. Згідно зі статистичними даними рівень безробіття в країні досяг позначки 25,6% від кількості працездатних громадян. Іспанські економісти склали список причин, які впливають на підвищення числа безробітних і рівень життя в Іспанії. Експерти, які займаються дослідженням проблем іспанського безробіття, виділяють близько десятка факторів, що впливають на його рівень як суспільну проблему.

Першою причиною, яка залишається актуальною і в 2020 році, вони вважають невідповідність навчальних програм для учнівської молоді вимогам сучасного життя. У результаті таке відставання від реальних потреб призводить до того, що молодь не отримує необхідних навичок роботи, і рівень її кваліфікації залишається дуже низьким. Такі фахівці, та ще й без досвіду роботи, нікому не потрібні. Цінність таких найманих працівників

менша, ніж вартість їхньої праці. Тому підприємцям не вигідно утримувати їх і платити державі податки, а податки в Іспанії високі. Дослідники відзначають, що вже друге покоління молодих іспанців стикається з такою проблемою.

Всім відомо, що безробітним належить соціальна допомога. Ця соціальна норма грошової допомоги є гарантією, що надається державою, для підтримки людини в той період, коли вона займається пошуком роботи. Сучасною проблемою, пов'язаною з виплатою допомоги, стає той фактор, що часто його розмір може перевищувати рівень нових доходів у Іспанії. До яких наслідків це призводить? Більшість експертів сходяться на думці, що величина допомоги призводить до того, що людина вважає за краще стати державним утриманцем. Це означає, що він готовий отримувати гроші, а не працювати за суму, яка лише трохи перевищує допомогу з безробіття, а іноді може бути навіть меншою.

Водночас разом із такою соціальною допомогою було дозволено отримувати й інші види соціальної допомоги, наприклад, соціальна допомога для студентів або інвалідів. Таким чином, підтверджується думка дослідників про характер утриманства, коли люди фактично живуть за державний рахунок. Сприяють збільшенню числа безробітних також зміни в трудовому законодавстві країни. Раніше правила прийому на роботу, як і процес звільнення, були строго регламентовані. При цьому умови контракту підписував роботодавець, профспілковий лідер, представник міністерства і найманий працівник. Всі зобов'язувалися дотримуватися підписаних умов, тому процес звільнення був справою досить важкою. Нові реформи трудового законодавства були проведені в інтересах роботодавців. Вони спростили процес звільнення найманих працівників, що сприяє їх соціальній незахищеності. У результаті безробіття в Іспанії значно зросло.

Іспанський безробітний може відхилити пропозиції про роботу багато разів, пояснюючи це невідповідними умовами для себе. Це жодним чином не впливатиме на розмір одержуваної ним допомоги. Наступна причина безробіття полягає в тому, що багато людей працюють нелегально. У 2020 році до них належать не тільки робочі іммігранти, а й самі іспанці. Така робота має в собі небезпеку соціальної незахищеності, адже такі наймані працівники не можуть претендувати на компенсації у випадках, передбачених законом, або захист своїх прав. У разі пенсійного забезпечення та медичного обслуговування у них також немає ніяких гарантій. Причина такого становища криється як у соціальній безвідповідальності тих, хто працює таким чином, так і у формальному дотриманні нагляду за виконанням роботодавцями податкової дисципліни та законодавства

Іспанії. До факторів, що впливають на рівень безробіття, експерти відносять малоефективність іспанських аналогів центрів зайнятості. Організації INEM покликані займатися підбором вакансій для бажаючих знайти роботу. Однак їх часто називають «центрами незайнятості», оскільки насправді часто вони просто оформлюють документи для того, щоб можна було отримувати допомогу з безробіття в Іспанії. Остання реформа надала безробітним можливість підтвердження свого статусу через Інтернет. У результаті багато іммігрантів, які були зареєстровані на біржах раніше, повернулися до себе додому. Вони можуть працювати у себе на батьківщині й одночасно отримувати іспанську допомогу з безробіття.

Рівень безробіття в Іспанії, в порівнянні з іншими країнами ЄС, досить високий, і самі іспанці вважають це однією з головних проблем. Проте за великого бажання знайти роботу у сфері туризму або обслуговування неважко. За станом на 2015 рік у країні налічувалося 4 779 000 безробітних. Залежно від складу сім'ї розмір виплат з безробіття становить від 497,01 до 1397,84 євро [1].

Швидке зростання безробіття, що почалося в постфранкістський період, зумовлене рядом причин. По-перше, модернізація і структурна перебудова промисловості, орієнтовані на раціоналізацію виробництва і їх перехід на новітню техніку, призвели до різкого скорочення попиту на низько кваліфіковану робочу силу і кількості зайнятих у традиційних кризових галузях (металургійній, текстильній, вугільній, суднобудівельній). Одночасно спостерігалася гостра нестача фахівців вищої і середньої кваліфікації для наукомістких галузей промисловості (так, у другій половині 90-х років у радіоелектронній промисловості попит на фахівців перевищував пропозицію на 88%), що швидко розвивалася.

По-друге, збільшенню числа безробітних сприяли різке збільшення на ринку праці іспанських жінок (32% в 1975 р., 42,7% в 1995 р. і 49% у 2005 р.) за слабкої економічної активності населення в цілому (близько 60%, що не мають роботи, змирилися зі своїм станом), а також низька мобільність робочої сили в країні (у 90-і роки поміняли місце проживання лише 0,6% усього населення). Звідси недостатня гнучкість національного ринку праці та значні регіональні диспропорції в рівнях безробіття. Наприклад, в Андалусії і Наварре ці показники на початку 90-х років становили відповідно до 24,5 і 5,9%. По-третє, свій вклад у зростання безробіття вніс новий трудовий кодекс [3].

Надзвичайна гострота проблеми безробіття (до середини 90-х років її рівень піднявся до 25% – найвищий показник серед країн ЄС), змусило уряд почати пошук шляхів вирішення цих викликів, які постали перед державою. Спочатку це були переважно інструменти макроекономічної політики,

пов'язані зі збільшенням витрат на створення інституціональної системи зайнятості. Надалі акцент робиться на мікроекономічне регулювання, реформування трудового законодавства і трудових стосунків у компаніях, розвиток соціального діалогу, широке використання так званих пасивних заходів боротьби. Зайнятість, як відомо, знаходиться в прямій залежності від рівня освіти і кваліфікації. За останні 25 років тенденція свідчить про більшу затребуваність на ринку праці Іспанії людей із середньою і особливо вищою освітою. Для них рівень зайнятості становить 80% проти 20% для малокваліфікованих людей [2].

Найважливішим підсумком освітньої реформи стало створення системи професійно-технічної підготовки і перепідготовки кадрів для дорослого населення, дрібних і середніх фірм, високотехнологічних галузей. Як правило, програми професійної підготовки розробляються на рівні регіональної адміністрації в співпраці з місцевими освітніми установами, підприємницькими асоціаціями і профспілками з урахуванням реального попиту на робочу силу, з метою збереження і розвитку місцевих традицій і промислів, підвищення рівня і якості життя населення.

Насамперед передбачається перепідготовка і навчання дефіцитним професіям людей, що особливо страждають від безробіття: молоді до 26 років, літні робітники, безробітні, які тривалий час не мали роботи, жінки (у тих секторах економіки, де їх менше, ніж передбачають існуючі нормативи), інваліди, сільськогосподарські робітники, державні службовці. Особлива увага приділяється створенню структур, що координують підготовку менеджерів і технічних фахівців і їх галузевий розподіл.

Важливо відмітити, що на всі підприємницькі ініціативи зі створення нових робочих місць поширюється державна економічна і позаекономічна підтримка (у формі прямих грошових виплат, значного пільгового кредитування й оподаткування, скорочення соціальних відрахувань і так далі). До 2005 р. доля тих, що навчалися в системі професійно-технічної підготовки, перевищила 40% загальної чисельності робочої сили, що, проте, нижче, ніж у Німеччині (71%), Італії і Португалії (51 і 48% відповідно). При цьому 3/4, що пройшли навчання, були забезпечені роботою [5].

А іспанський імміграційний бум пов'язаний зі значними змінами на ринку праці країни, в тому числі з лібералізацією надмірно зрегульованих трудових стосунків, зростанням зайнятості та якості людського потенціалу, скороченням рівня безробіття. Для вирішення всіх цих труднощів в Іспанію в бюджетний період 2014–2020 було направлено 28,596 млрд євро. Треба сказати, що більше отримала тільки Польща (77,6 млрд євро). Для порівняння можна згадати, що за бюджетний період 2007–2013 Іспанія отримала інвес-

тицій на 31,54 млрд євро, і знову ж Іспанія була другим найбільшим одержувачем після Польщі (59,7 млрд євро) [1].

Соціальне забезпечення в Іспанії є системою, на чолі якої стоїть Міністерство зайнятості і соціального забезпечення. У Міністерстві головну функцію бере на себе Державний секретаріат соціального забезпечення, який у свою чергу ділиться на два напрями:

Головне управління по захисту соцзабезпечення, Головна інспекція, Служба правового управління; Національний інститут соцзабезпечення, Морський соціальний інститут, Головне казначейство й Інформаційне управління.

Також в Іспанії існує багато неурядових організацій, які ведуть свою діяльність на місцевому і міжнародному рівнях у таких сферах: гуманітарна допомога, сприяння особам, що відносяться до маргінальних груп, недієздатних, тяжкохворих, наркозалежних і так далі.

Дія системи соціального забезпечення поширюється на громадян Іспанії, а також іноземців, що легально перебувають на території країни, незалежно від їхніх статі, цивільного стану і професії, і що здійснюють свою діяльність на території Іспанії (це наймані робітники, індивідуальні підприємці, учасники кооперативів, студенти, громадські діячі, цивільні службовці, військові) [5].

Найбільш детальна інформація міститься в Основному законі 8/2015 «Про соціальне забезпечення», який складається із 6 частин, що регулюють основні норми системи соціального забезпечення, загальний регламент соцзабезпечення, захист від безробіття, спеціальний регламент соцзабезпечення, захист у зв'язку з припиненням діяльності й перелік соціальної допомоги, яка надається. Усе вищеперелічене передбачає різні виплати і субсидії в порядку, встановленому Законом.

Що стосується іноземців, то Іспанія надає резидентам ті ж умови соціального забезпечення, що і своїм громадянам, включаючи відповідні виплати й соціальні послуги. Така норма відбита в статті 14 Закону 4/2000 «Про регулювання прав і свобод іноземних громадян в Іспанії».

Натепер існує три види «надзвичайних» виплат по безробіттю.

Допомога RAI (Renta Activa de Inserción) – для безробітних у ситуації матеріальної скрути, які мають серйозні труднощі з доступом до ринку праці. Призначена для «довгострокових» безробітних старше 45-ти років, репатріантів старше 45-ти років, жертв гендерного насильства та людей з інвалідністю. Щомісячний розмір RAI – € 430, максимальний термін виплат – 6 місяців.

Допомога Plan Prepara для сімей. Щомісячна допомога становить від € 400 до 450 в залежності від кількості членів сім'ї, виплачується протягом 6 місяців.

Програма активізації зайнятості Programa Extraordinario de Activación PAE для людей, що мають на руках утриманців і знаходяться без роботи понад 18 місяців. Місячну допомогу € 430 виплачують в межах до 6 місяців [6].

В останніх числах 2018 року Рада міністрів Іспанії схвалила закон про індексацію пенсій і вжиття термінових заходів у сфері зайнятості, праці й соціального захисту (Real Decreto – ley 28/2018, de 28 de diciembre, para la revalorización de las pensiones públicas y otras medidas urgentes en materia social, laboral y de empleo).

Багато змін торкнулися приватних підприємців (Autónomos), які, на думку міністра праці Магдалени Валеріо, потребують більшої захищеності. Міністр відмітила, що підвищення захисту можливе в обмін на невелике підвищення соціальних відрахувань. Як результат, Іспанія нарівні з Люксембургом очолить список країн із найвищою мірою захисту приватних підприємців.

Отже, підвищення соціальної захищеності базується на збільшенні мінімальної оподаткованої бази на 1,25%: з 932,70 € до 944,35 € на місяць з одночасним збільшенням відсотка відрахувань з 29,8% до 30% на місяць. Передбачено щорічне прогресивне зростання відрахувань, і до 2021 року вони будуть становити 31% [6].

Підприємець в Іспанії, що декларує мінімальну оподатковувану базу і, відповідно, виплачує мінімальну квоту, платитиме 283,30 € на місяць (на 5,36 € більше, ніж минулого року, а в перерахунку на рік це становить 63,60 € додаткових витрат). Соціальні відрахування підприємців-керівників виростуть на 6,70 € на місяць (83,00 € на рік), а мінімальна оподатковувана база підніметься до 1.214,00 € [6].

З 1 січня 2019 року підприємці мають право отримувати соціальну допомогу з безробіття і соціальну допомогу з тимчасової непрацездатності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням з першого дня непрацездатності.

Починаючи з другого місяця перебування на лікарняному або в статусі тимчасово непрацездатного, підприємець отримує право на 100% пільгу із соціальних відрахувань до того моменту, коли зможе повернутися до роботи. Також підприємці мають доступ до програм професійної підготовки і перепідготовки, а жінки-підприємці – великий захист у період вагітності і пологів.

Якщо раніше підприємець міг вибирати, робити йому страхові відрахування щодо професійних захворювань, тимчасової непрацездатності, безробіття і профпідготовки, то зараз права вибору в нього немає: всі підприємці в обов'язковому порядку повинні страхуватися від указаних ризиків.

Мінімальний термін виплати соціальної допомоги з 2019 року збільшується з двох до чотирьох

місяців. Максимальний термін також збільшується вдвічі: з 12 до 24 місяців. Період, на який призначається соціальна допомога з безробіття, залежить від стажу [4].

До допомоги в разі безробіття відноситься не тільки допомога по безробіттю. Державна служба зайнятості SEPE (Servicio público de empleo estatal) надає безробітним різні види допомоги «el pago» у вигляді виплат у разі втрати роботи: виплати по безробіттю; субсидія для сім'ї безробітного; надзвичайна допомога.

Потрібно відзначити, що на всі ці види виплат мають право як громадяни, так і резиденти Іспанії, ті, хто легально проживає і працював в Іспанії, а потім з різних причин цієї роботи позбувся.

Всі види матеріальної допомоги спрямовані на захист працівника в таких випадках:

- раптова втрата роботи, незаплановане звільнення або закінчення контракту;
- повернення громадянина в Іспанію з іншої країни;
- закінчення відбування тюремного ув'язнення;
- сільськогосподарські роботи в Андалусії і Естремадура.

Для боротьби з безробіттям в Іспанії була створена система професійно-технічної підготовки і перепідготовки кадрів, також застосовується нова для країни система тимчасових контрактів.

**Висновки.** Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок про те, що теперішній стан речей носить закономірний характер. Він сформувався за часів економічного процвітання і був пов'язаний зі значним зростанням кількості робочих місць. Однак тоді був запущений і зворотний механізм, який призвів до безробіття. По-перше, молоде покоління іспанців не бачило престижності освіти і приходило на ринок праці непередготовленими. По-друге, роботодавці пропонували велику кількість посад, які стали «зайвими» в епоху економічної кризи. Таким чином, неправильна розстановка пріоритетів призвела до кризової ситуації з рівнем зайнятості в останні роки і у 2020 році. Змінилися і пріоритети в наданні соціальної допомоги.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Позиция Европейской Комиссии относительно развития Партнерского Соглашения и программ в Испании в период 2014–2020. 6 с. (Position of the Commission Services on the development of Partnership Agreement and programmes in SPAIN for the period 2014–2020, p. 6). URL: [http://ec.europa.eu/regional\\_policy/what/future/pdf/partnership/es\\_position\\_paper.pdf](http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/pdf/partnership/es_position_paper.pdf)
2. Понеделко Г.Н. Зрушення на ринку праці Іспанії. *Світова економіка і міжнародні відносини*. 2008. № 2. С. 86–93.
3. Сидоренко Т.В. Испания: национальная антикризисная программа и опыт модернизации экономики. *Вестник РГГУ Серия: Экономические науки*. 2011. № 10. С. 315–323.
4. Пособие по безработице в Испании в 2018 году. URL: <https://espanarusa.com/ru/pedia/article/640167>
5. Convergencia y empleo. Programa nacional de reformas de España (13 de octubre 2005). URL: [www.mec.es](http://www.mec.es).
6. Безработица в Испании. URL: <https://visasam.ru/emigration/rabota/bezrobotica-v-ispanii.html>

#### REFERENCES:

1. Pozytyzia Evropeyskiy Komysyzyy odnosytelno razvytyia Partnerskoho Sohlasheniya y prohramm v Yspanyy v peryod «2014–2020». 6 s. URL: [http://ec.europa.eu/regional\\_policy/what/future/pdf/partnership/es\\_position\\_paper.pdf](http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/pdf/partnership/es_position_paper.pdf) (Position of the Commission Services on the development of Partnership Agreement and programmes in SPAIN for the period 2014–2020, p. 6).
2. Ponedelko H. N. Zrushennia na rynku pratsi Ispanii. *Svitova ekonomika i mizhnarodni vidnosyny*. 2008. № 2. S. 86–93.
3. Sydorenko T. V. Yspaniya: natsyonalnaia antykrizysnaia prohramma y opyt modernyzatsyy ekonomyky. *Vestnyk RHHU Seriya: Ekonomycheskye nauky*. 2011. № 10. S. 315–323.
4. Posobyie po bezrabortytse v Yspanyy v 2018 hodu. URL: <https://espanarusa.com/ru/pedia/article/640167>
5. Convergencia y empleo. Programa nacional de reformas de España (13 de octubre 2005). URL : [www.mec.es](http://www.mec.es).
6. Bezrobotia v Ispanii. URL: <https://visasam.ru/emigration/rabota/bezrobotica-v-ispanii.html>.



## Social programs of the European Union in the context of Spain's state policy in the field of social protection of the unemployed

Dovbysh Mykyta Olehovych

---

Postgraduate Student at the Department of Political Science and Law  
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky  
Staroportofrankovska str., 26, Odesa, Ukraine

*In the context of the global economic and financial crisis, Spain, a member of the EU and the eurozone, has faced a number of serious social problems. The most difficult situation is in the labor market.*

*Social policy reform is one of the most important issues not only for individual EU member states, but also for the European Union as a whole. The cost of economic integration in the absence of an adequate level of social protection is the growth of inequality, insecurity and marginalization among EU citizens. We see the inefficiency of long-term employment models that are no longer suitable for today's world, which is characterized by rapid technological change and strong global competition.*

*Social policy plays a regulatory and stimulating role in providing economic development and the creation of conditions for the effective functioning of the social protection system and becomes no longer an «act of charity», but a way to strengthen the economic activity of the working class to ensure a decent life for society as a whole.*

*In order to implement social policy the state by its regulation intervenes in the redistribution of public goods, reduces the negative effects of the labor market. EU countries have quite different social security systems and the very ideology of social assistance.*

*This article highlights the measures being taken by the Spanish government to overcome the crisis and reduce unemployment. The article analyzes the measures of Spanish public policy in the field of social protection of the unemployed people. The peculiarities of assigning unemployment benefits are considered and proposals are made to reduce the number of people to whom such benefits should be provided. Emphasis is placed on the priority of active state policy measures in the field of social protection of the unemployed.*

*Social policy is a defining direction of domestic policy. It is a component of general policy, embodied in social programs and various activities aimed at meeting the needs and interests of people and society. And it's about the need to strengthen the social protection of young professionals.*

*The practical recommendations implemented by the Spanish government will help to understand the importance of modernization of employment policy and the development of labor market infrastructure in Ukraine, it will promote the spread of European social standards in Ukraine. We need this analysis of the problems and prospects of employment policy, labor market and labor migration in the context of Ukraine's European integration and adaptation of the European experience to domestic realities.*

**Key words:** state policy, social protection of the unemployed, social assistance, models of social protection.

Каретна Ольга Олександрівна  
Милосердна Ірина Михайлівна  
Ігнат'єва Ірина Ігорівна

## Роль та особливості інформаційно-комунікаційних технологій у взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством

УДК 004.738.5:323.2  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5-9>

Каретна Ольга Олександрівна  
кандидат політичних наук, доцент,  
доцент кафедри соціології  
Національного університету  
«Одеська юридична академія»  
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса,  
Україна

Милосердна Ірина Михайлівна  
кандидат політичних наук, доцент,  
доцент кафедри політичних теорій  
Національного університету  
«Одеська юридична академія»  
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса,  
Україна

Ігнат'єва Ірина Ігорівна  
кандидат політичних наук, доцент,  
доцент кафедри соціології  
Національного університету  
«Одеська юридична академія»  
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса,  
Україна

*У статті проаналізовані роль та особливості інформаційно-комунікаційних технологій у забезпеченні та відкритості взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством у сучасних умовах. Кінець XX – початок XXI століть – це період стрімкого розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, які в умовах технологічного розвитку людства виступають каталізатором радикальних змін у житті суспільства, змінюючи тим самим традиційні уявлення про політичні та культурні цінності людства.*

*Інформаційно-комунікаційні технології виступають невід'ємним елементом функціонування сучасного суспільства, від яких залежить не тільки розвиток науки і техніки, а й демократії. У свою чергу однією з необхідних передумов сталого демократичного розвитку є прозора та відкрита влада, яка є запорукою здійснення ефективної політики. Тому в сучасних демократичних державах продовжується впровадження концепції відкритого урядування.*

*Реалізація концепції відкритого урядування можлива на основі дотримання під час здійснення державних повноважень і функцій таких принципів: принципу інформаційної відкритості, принципу зрозумілості, принципу залучення громадського суспільства, принципу підзвітності.*

*Одним з інструментів відкритості влади є електронне урядування, яке забезпечує нові форми комунікації між громадянами, бізнесом та владою, безперешкодний доступ до публічної інформації сприяє участі громадян у виробленні та впровадженні державних рішень, наданні більш якісних послуг.*

*В українській системі взаємодії органів державної влади та громадськості можна виділити дві інформаційно-комунікативні системи: внутрішню (комунікації, що забезпечують взаємодію суб'єктів різних рівнів управління, підрозділів, посадовців шляхом налагодження комунікаційних каналів у процесі особливих контактів, обміну документацією, функціонування електронних засобів зв'язку) і зовнішню (комунікації з органами влади різного рівня, які знаходяться в системі підпорядкування один одному, наприклад, для районних державних адміністрацій – обласні державні адміністрації, для облдержадміністрацій – виконавчі органи центрального рівня, а також різні групи громадськості).*

***Ключові слова:** комунікація, інформаційно-комунікаційні технології, взаємодія, державно-управлінська діяльність, е-урядування.*

**Вступ.** У сучасних умовах розвитку та функціонування суспільства роль інформаційно-комунікаційних процесів збільшується, а актуальність їх дослідження зумовлюється як необхідністю комплексного аналізу феномену, так і виокремленням особливостей їх реалізації в українському континуумі. У сучасному українському суспільстві діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування трансформується в напрямі якісних змін за рахунок використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Підвищення ефективності державного управління за допомогою сучасних інформаційних технологій не викликає сумніву, адже використання автоматизованих систем підвищить якість та швидкість обробки та передачі інформації, потік якої постійно зростає. Також інформаційно-комунікаційні процеси забезпечують активну та рівноправну участь нашого суспільства в процесах інформаційної та економічної інтеграції разом з іншими державами. Все це зумовлює необхідність комплексного аналізу комунікативної інтеракції влади та суспільства в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Дослідженню проблем комунікації та інформаційно-комунікаційних технологій присвячені роботи Н.І. Білана, В.Г. Мазур, С.М. Луценко, В.Б. Томлін-Тотаренко та ін. Слід підкреслити значний внесок у дослідження інформаційно-комунікаційних процесів у сфері державного управління праць С.М. Квіта, О.П. Дубас, С.Б. Жаденко, О.Г. Череп, Є.О. Романенко, Д.А. Терещенко тощо.

У статті здійснено комплексний аналіз та узагальнення уявлень щодо взаємодій органів державної влади із суспільством в умовах розвитку інформаційних технологій на прикладі українського досвіду.

**Мета та завдання.** Метою статті є аналіз сутності та специфіки комунікацій та концептуалізація інформаційно-комунікаційних технологій як показника розбудови відкритого сучасного демократичного суспільства. Досягнення поставленої мети зумовило постановку та вирішення таких завдань: здійснити аналіз поняття «інформаційно-комунікаційні технології»; здійснити аналіз е-урядування та його особливостей в умовах впровадження інформаційно-комунікаційних технологій; проана-

лізувати особливості інформаційно-комунікаційних технологій у забезпеченні відкритості взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством.

**Результати.** Сьогодення характеризується становленням та розвитком відкритого, цивілізаційного суспільства, з'являються принципово нові форми спілкування та комунікації, які засновані на соціальному та особистому партнерстві, конкуренції на правових та соціальних основах формальної рівності громадян суспільства та на раціональному врегулюванні суспільних відносин. Сучасне інформаційне суспільство характеризується постійним збільшенням комунікаційних відносин.

На думку Д. Белла, «знання та інформація стають стратегічними ресурсами та агентом трансформації постіндустріального суспільства. Бурхливе протікання суспільних змін здійснюється за посередництвом специфічних технологій, що неминуче ставить перед суспільством складні політичні проблеми <...> Інформація – це влада. Доступ до інформації є умовою свободи» [4, с. 61].

Дослідження інформаційно-комунікаційних технологій та їх ефективності у сфері публічного управління необхідно здійснити передусім через аналіз сутності таких понять, як «комунікація», «інформаційно-комунікаційні технології».

Термін «комунікація» (від лат. communicatio) з'явився в науковій літературі на початку ХХ ст. Один із засновників американської соціології Ч. Кулі розглядав комунікацію як механізм, за допомогою якого стає можливим існування і розвиток міжлюдських відносин, до котрого входять жести, міміка, спілкування, тон голосу, слова, письменність, телеграф, телефон тощо [13, с. 35]. Зміст поняття «комунікація» змінюється одночасно з розвитком та ускладненням технічних засобів передачі повідомлень, глобалізацією і дедалі більшою інформатизацією світового суспільства. Отже, комунікація представляє собою процес взаємодії людей або груп, що передбачає активний зворотній зв'язок між учасниками спілкування, обміном інформацією, яка фіксується в матеріалізованому механізмі знаків.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття – період стрімкого розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), які в умовах технологічного розвитку людства виступають каталізатором радикальних змін у житті суспільства, змінюючи тем самим традиційні уявлення про цінності людства. У результаті цих глобальних змін ми можемо бачити, як відбувається поступовий перехід до інформаційного суспільства, в якому визначна роль належить інформації та знанням.

У сучасному суспільстві простежуються тенденція зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій у соціально-політичній та економічній сферах загалом та в державному управлінні зокрема.

Формування і відтворення владно-управлінських відносин та інститутів можливо тільки за умов ефективної публічної комунікації як форми взаємодії суб'єктів і об'єктів управління. Серед визначальних властивостей і ознак комунікації зазначимо такі: наявність двох або більше учасників комунікативного процесу, що володіють єдиним способом передачі інформації, ситуація, яку учасники намагаються осмислити, набір символів (тексти, слова або жести), за допомогою яких передається зміст ситуації [13, с. 515].

Як зазначав К. Дойч, державно-управлінську комунікацію слід розглядати як «нервову систему державного управління», оскільки вона є визначальним фактором, зумовлюючи поведінку та діяльність людей у процесах формування та реалізації державної політики. Найбільш деталізований зміст державно-управлінської комунікації було запропоновано Р.-Ж. Щварценбергом, під якою він розумів «процес передачі політичної системи до іншої, та між політичною системою та соціальною системою <...> йде безперервний процес обміну інформацією між індивідами та групами на всіх рівнях» [7, с. 1].

Процес публічної управлінської комунікації містить складники, типові для будь-якого комунікативного акту, зокрема: суб'єкт – комунікатор (орган державного управління різних рівнів), саме повідомлення, об'єкт – реципієнт або одержувач (суспільство в цілому), канали поширення інформації, канали зворотного зв'язку, процес кодування/декодування інформації [13, с. 515].

Особливий інтерес у контексті дослідження структури державно-управлінської комунікації становить концепція канадського вченого Дж. Томсона, в межах якої ним було розроблено складну структуру ІКТ у сфері державно-управлінської діяльності, складниками якої виступають:

1. Семантичний (розкриває залежність процесів передачі інформації та виникнення комунікації між суб'єктами від уживаних знаково-мовних форм). Саметому органи державної влади у своєму арсеналі мають володіти такими інституційними структурами, які б запроваджували відповідні мовні форми, для подолання протиріч між спеціалізованими та неспеціалізованими споживачами урядової інформації.

2. Технічний (включає різні технічні засоби, які забезпечують реалізацію інформаційно-комунікативних процесів) є важливим складником інформаційної діяльності органів державної влади, оскільки вони мають володіти необхідною кількістю каналів для поширення офіційної інформації у формі мовних (брифінгів, інтерв'ю керівників) паперових (урядові бюлетені, публікації в газетах і журналах), візуальних та електронних (канали державного телебачення, національні та регіональні системи зв'язку), які забезпечують безперебійну комунікацію зі своїми громадянами.

3. Інфлуєнтальний (забезпечує ступінь впливу інформації на людську свідомість) рівень інформаційно-комунікативної діяльності держави визначає джерела, передумови та фактори ефективності функціонуючих на інформаційному ринку ідей та уявлень про систему державного управління.

Що стосується інформаційних технологій, то під ними можна розуміти сукупність сучасних електронних технологічних засобів і програмного забезпечення, а також організаційних форм і методів їх застосування в інформаційній роботі, яка спрямована на ефективне використання інформаційних ресурсів [14].

Нові ІКТ мають ряд переваг порівняно з традиційними інформаційними технологіями, які полягають у: переведенні інформаційного обміну на безпаперовий рівень, прискорюють підготовку документів, підвищують якість оформлення, автоматизують більшість функцій в інформаційних і комунікаційних процесах, перетворюють масиви документів у інформаційні ресурси розвитку й вирішення складних проблем життєдіяльності суспільства.

Органи державної влади, використовуючи переваги нових ІКТ, мають можливість створювати якісно нові способи взаємодії між собою та громадянами, підвищуючи, таким чином, ефективність управління в цілому. Використання ІКТ в органах влади дозволяє здійснювати надання державних послуг населенню й бізнесу через Інтернет, збільшувати доступ до державної інформації, встановити прозорість прийнятих рішень через постійний діалог із громадськістю і, як результат, розвиток демократичної, інформаційно відкритої для населення держави [12, с. 61–62].

Отже, основною метою використання інформаційних технологій у державному управлінні є підвищення ефективності механізмів даного управління на основі створення загальної інформаційно-технологічної інфраструктури, що включає державні інформаційні системи, ресурси та засоби, що забезпечують їх функціонування, взаємодію між собою, населенням і організаціями в рамках надання державних послуг. У зв'язку з цим державна політика у сфері використання сучасних ІТ покликана забезпечити координацію діяльності органів державної влади зі створення державних інформаційних систем і підвищення ефективності бюджетних витрат у цій сфері [10, с. 227–228].

У даному випадку ІКТ виступають невід'ємним елементом функціонування сучасного суспільства, від яких залежить не тільки розвиток науки і техніки, а й демократії, оскільки однією з необхідних передумов сталого демократичного розвитку є прозора та відкрита влада, яка є запорукою здійснення ефективної політики та спроможна створити реальний громадський контроль, забезпечення прав людини та громадянина і зміцнення довіри громадян до влади. Тому в сучасних демо-

кратичних державах продовжується впровадження концепції відкритого урядування.

Слід зазначити, що концепція відкритого урядування запозичена з ідеї «відкритого управління» в бізнесі, автором якої вважають американського менеджера Дж. Стека. Вперше на державному рівні термін «відкрита держава» був запропонований герцогом Ланкастером у 1993 році, й він мав такий зміст: «відкрита держава – це частина ефективної демократії. Громадяни повинні мати адекватний доступ до інформації та аналізу, на основі яких держава працює» [3].

Одним з інструментів відкритості влади є електронне урядування (далі – е-урядування), яке забезпечує нові форми комунікації між громадянами, бізнесом та владою, безперешкодний доступ до публічної інформації сприяє участі громадян у виробленні та впровадженні державних рішень, наданні більш якісних послуг.

Фахівцями з Європейської комісії електронний уряд визначається як: «застосування ІКТ у державному управлінні в поєднанні з організаційними змінами і новими навиками державних службовців з метою підвищення якості державних послуг і демократичних процесів, зміцнення підтримки політики держави» [8, с. 8].

У науковій дискусії про е-урядування фахівці вказують на те, що сама ця концепція вже і є концепцією взаємодії і новою формою в співпраці держави та громадян в інформованому суспільстві. З огляду на це навіть виокремлюють декілька класифікацій взаємодії, які відбуваються в е-урядуванні. Виділяють декілька основних видів (секторів) взаємодії: G2C (уряд – громадянин), G2G (уряд – уряд), G2B (уряд – бізнес). Деякі дослідники додають ще четвертий вид (сектор) взаємодії G2E (уряд – держслужбовці). Ще інші додають і окремий п'ятий вид (сектор) взаємодії C2G9 (громадяни – уряд), акцентуючи увагу саме на цьому виді взаємодії з урядом.

Отже, можна виділити три чітко виокремлені сектори взаємодії: між органами державного управління (G2G), між державою і бізнесом (G2B) і між державою та громадянами (G2C). Якщо говорити про сектори електронної взаємодії, то саме вищезазначені три сектори (держава, бізнес, суспільство) можна віднести і до простору електронної взаємодії [8, с. 9–10].

А.А. Асанова зазначає, що як механізм державного управління електронний уряд виконує роль засобу суспільного самоуправління, який припускає інтерактивність і безперервність взаємодії громадян і держави, наявність громадського контролю за діяльністю органів влади. За останні декілька років активізувалась практика звернення громадян до органів публічного управління саме із застосуванням комп'ютерних технологій. Наприклад, за інформацією Секретаріату Кабінету Міністрів Укра-



їни з травня 2011 р. по липень 2017 р. до Секретаріату Кабінету Міністрів надійшло 17 654 запити на інформацію. Із них отримано електронною поштою 10 614 (60,1%), поштою – 6300 (35,7%), телефоном – 633 (3,6%), факсом – 107 (0,6%) [1, с. 167].

Громадськість відносить до переваг електронного уряду такі його характеристики: краща підзвітність суспільству (36%), більша доступність інформації (23%), покращення результативності й ефективності витрачання коштів (21%), більш зручні послуги (13%) [9, с. 165].

Але незважаючи на переваги е-урядування, варто не забувати про загрози, які можуть виникнути в процесі застосування цифрових технологій у публічному управлінні. Як приклад можна навести блокування у 2013 році електронних реєстрів Міністерства юстиції приватними компаніями, яке фактично призвело до повного призупинення всіх інтернет-ресурсів та інформаційно-комунікаційних систем органів публічного управління, а також ураження вірусом інформаційних ресурсів органів публічної влади в червні 2017 р. Ці приклади свідчать про необхідність суворого дотримання умов інформаційної та кібербезпеки, освоєння нових засобів захисту інформації в інформаційно-комунікативних системах.

Реалізація концепції відкритого урядування у здійсненні державних повноважень і функцій можлива на основі дотримання таких принципів:

1. Принципи інформаційної відкритості – своєчасне надання інформації про діяльність органів державної влади, доступ до якої спеціально не обмежений законами, актами президента та уряду, яка є відкритою, загальнодоступною і достовірною, у форматі, зручному для її пошуку, обробки і подальшого використання, в тому числі у формі відкритих даних.

2. Принцип зрозумілості – уявлення цілей, завдань, планів і результатів діяльності органів виконавчої влади у формі, що забезпечує просте і доступне сприйняття суспільством інформації про діяльність зазначених органів влади.

3. Принцип залучення громадського суспільства – забезпечення можливості участі громадян, громадських об'єднань і підприємницької спільноти в розробленні й реалізації управлінських рішень з метою врахування їхніх думок і пріоритетів, а також створення системи постійного інформування та діалогу [3].

Що стосується досвіду впровадження відкритого урядування в українській державі, то слід відзначити реалізацію низки кроків, важливих для підвищення рівня відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та побудови електронної демократії:

– створений урядовий веб-сайт «Громадянське суспільство і влада» (<https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada>), що

спрощує доступ громадян до обговорення проектів суспільно важливих державних рішень та інформації про заходи, що здійснюються урядом і органами виконавчої влади в напрямі налагодження взаємодії з громадськістю, відповідні сайти утворені органами державного управління на всіх рівнях;

– створені центри надання адміністративних послуг, функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг, ведення Реєстру адміністративних послуг;

– запроваджено окремі технології електронного урядування (можливість громадян подавати електронні петиції на сайтах Верховної Ради та Президента), створено Державне агентство з питань електронного урядування України;

– функціонують елементи електронної демократії – Національний портал відкритих даних, електронні системи Prozorro;

– використовуються інформаційні технології – робота системи електронного вступу до ЗВО, онлайн-калькулятору для розрахунку субсидій, електронний кабінет платника податків, можливість відстеження транспорту онлайн, інфраструктура електронної ідентифікації: ЕЦП та альтернативні механізми електронної ідентифікації (BankID, MobilID) тощо.

Отже, можна виокремити такі наслідки впровадження е-урядування, відкритість та прозорість діяльності органів влади, значне підвищення якості надання адміністративних послуг, забезпечення доступу громадян до інформації органів влади за допомогою сучасних інформаційних технологій [8, с. 18].

Варто також зазначити, що стабільність і розвиток демократичної держави неможливі без організації дієвого діалогу між органами державної влади, організаціями громадського суспільства і громадянами. Комунікаційні процеси в державному управлінні відіграють надзвичайно важливу роль у процесі підготовки, прийняття та реалізації управлінських рішень.

Згідно з результатами опитування громадськості є суперечності між цілями адміністративних реформ і реальними результатами комунікативної діяльності місцевих органів влади, характерними рисами якої є брак у державних службовців професіоналізму для налагодження ефективної комунікації з громадянами-клієнтами (53% опитаних), надмірна політизованість інформування населення (47), невідповідність потребам споживачів публічних послуг (45%), поширеність корупції (41%), ненадійність зворотних зв'язків з населенням (35%), бюрократизація управлінського апарату (33%). Доведено, що подальша розбудова демократичного, правового, інформаційного суспільства в Україні можлива за умови подолання зазначених недоліків [11].

Досліджуючи питання стратегічних комунікацій в українському державотворенні, О. Кушнір наго-

лошує що в сучасній практиці державного управління «стратегічні комунікації» здебільшого розглядаються з позиції національної безпеки. Зокрема, визначення цьому поняттю дано у Воєнній доктрині України, затвердженій Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555, як «належне використання комунікативних можливостей держави—публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» [5]. Тобто структура стратегічних комунікацій включає такі елементи: військові зв'язки, зв'язки з громадськістю, інформаційні та психологічні операції, заходи, спрямовані на просування цілей держави, публічна дипломатія.

Так, у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах та затвердження плану заходів щодо її реалізації» зазначається, що реалізація спрощення управлінських процедур, скорочення адміністративних витрат, застосування сучасних методів державного управління, здійснення контролю за ефективністю діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечити високий ступінь інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, надати можливості громадянам та організаціям безпосередньо брати участь у процесах підготовки проектів рішень, що приймаються на всіх рівнях державного управління, зменшити рівень корупції та тонізації економіки, досягти якісно нового рівня управління державою і суспільством у цілому, а також зміцнити довіру до інститутів держави [6].

В українській системі взаємодії органів державної влади та громадськості можна виділити дві інформаційно-комунікативні системи: внутрішню (комунікації, що забезпечують взаємодію суб'єктів різних рівнів управління, підрозділів, посадовців шляхом налагодження комунікаційних каналів у процесі особливих контактів, обміну документацією, функціонування електронних засобів зв'язку) і зовнішню (комунікації з органами влади різного рівня, які знаходяться в системі підпорядкування один одному, наприклад, для районних державних адміністрацій – обласні державні адміністрації, для облдержадміністрацій – виконавчі органи центрального рівня, а також різні групи громадськості).

За світовим індексом розвитку електронного уряду ООН (e-Government Development Index), який міститься в дослідженнях E – Government – Survey, у 2016 році Україна зайняла 62-гу позицію зі 193-х. Рейтинг рівня розвитку країн розподіляється на основі отриманого ними загального індексу, який складається з трьох підіндексів, що характеризують стан веб-присутності державних органів, телекомунікаційної інфраструктури, людського капіталу [6].

У порівнянні з рейтингом 2014 року «United Nations E – Government Survey 2014. E – Government For The Future We Want» (проводиться раз на два роки) Україна спромоглася піднятися в рейтингу 2016 року на 25 позицій. У 2018 році Україна посіла 82-ге місце [2].

**Висновки.** У результаті аналізу можна сказати, що на ІКТ впливають такі показники, як відкрита та прозора влада, автоматизація більшості управлінських процесів, електронна демократія. За допомогою інформаційних комунікацій можливе істотне підвищення ефективності таких ланок, як: ефективність внутрішньої роботи кожної установи окремо: ефективність взаємодії органів влади між собою.

Визначено, що складовими структурами інформаційно-комунікативних процесів у сфері державно-управлінської діяльності виступають: семантичний, технічний та інфлуєнтальний рівні. Саме ці складники дозволяють виявити та найбільш детально описати основні компоненти державно-управлінської комунікації, які забезпечують умови ефективної взаємодії суб'єктів державно-управлінської діяльності з їхніми безпосередніми партнерами.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Берназюк О. Роль та місце цифрових технологій у сфері публічного управління. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. С. 166–170.
2. Електронне врядування для підзвітності влади та участі громади (EGAP). URL: <http://eef.org.ua/programi/efektivne-upravlinnya-ta-gromadyansk/elektronne-vryaduvannya-egap/>.
3. Карлова В. Впровадження концепції відкритого урядування в Україні як інструмент демократизації державного управління. *Відкрити очі*. 2017. URL: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2017/03/blog-post.html>.
4. Луценко С.М., Кучабський О.Г. Генезис інформаційно – комунікаційних теорій сучасного суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 2. С. 60–67.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 22. Ст. 1291.
6. Про схвалення Концепції впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2017 р. № 844 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/844-2017-%D1%80#Text>.
7. Романенко Є.О. Державно-управлінська комунікація як механізм реалізації державної політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur\\_2013\\_2\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_2_5)
8. Семенченко А.І., Серенок А.О. Електронне урядування та електронна демократія. Київ, 2017. Частина 2: Електронне урядування: основи та стратегії реалізації. 72 с. URL: [https://onat.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Part\\_002\\_Feb\\_2018.pdf](https://onat.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Part_002_Feb_2018.pdf)

9. Синицький К., Олійник Я., Міхальова М. Кращі практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід. *Методичні матеріали до навчальної дисципліни: «Теоретико-методологічні, організаційні та інституційні основи електронного урядування»*. Київ, 2010. 166 с.

10. Степанов В.Ю. Інформаційне забезпечення системи державного управління. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 1. С. 226–231.

11. Терещенко Д.А. Організаційно-правове забезпечення комунікативної діяльності місцевих органів влади : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня к.н.з. держ. управління. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj117-91cjNAhWhF5oKHTEfDhYQFggjMAE&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbu.gov.ua>

12. Томлін-Тотаренко В.Б. Інформаційні технології в державному управлінні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. 2013 Т. 226. Вип. 214. С. 61–65.

13. Чернов С. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід. Запоріжжя, 2017. 603 с.

14. Шпак Н.О. Переваги використання інформаційно-комунікаційних технологій в Україні. *Вісник Національного університету «Львів. Політехніка»*. 2012. № 727. 479 с.

#### REFERENCES:

1. Bernaziuk O. (2017) Rol ta mistse tsyfrovyykh tekhnolohii u sferi publichnoho upravlinnia. [The role and place of digital technologies in public administration]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10. S. 166–170.

2. Elektronne vriaduvannia dlia pidzvitnosti vlady ta uchasti hromady (EGAP). [E-government for government accountability and public participation]. Rezhym dostupu: URL: <http://eef.org.ua/programi/efektivne-upravlinnya-ta-gromadyansk/elektronne-vryaduvannya-egap>.

3. Karlova V. (2017) Vprovadzhennia kontseptsii vidkrytoho uriaduvannia v Ukraini yak instrument demokratyzatsii derzhavnoho upravlinnia [Introduction of the concept of open governance in Ukraine as a tool for democratization of public administration]. *Vidkryty ochi*. URL: <http://www.vidkryty-ochi.org.ua/2017/03/blog-post.html>.

4. Lutsenko S.M. (2012) Henezys informatsiino-komunikatsiinykh teorii suchasnoho suspilstva. [The genesis of information and communication theories of modern society]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. № 2. S. 60–67.

5. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 veresnia 2015 roku № 555/2015 (2015) [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 2, 2015 «On the new edition of the Military Doctrine of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine of September 24, 2015 № 555/2015]. *Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy*. № 22. St. 1291.

6. Pro skhvalennia Kontseptsii vprovadzhennia informatsiinoi systemy upravlinnia liudskymy resursamy v derzhavnykh orhanakh ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.12.2017 № 844 – r (2017) [On approval of the Concept for the implementation of the information system for human resources management in state bodies and approval of the action plan for its implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 01.12.2017 No. 844-p. Kabinet Ministriv Ukrainy. № 844-r.

7. Romanenko Ye. O. (2013) Derzhavno-upravliiska komunikatsiia yak mekhanizm realizatsii derzhavnoi polityky [The Public-management communication as a mechanism for implementing public policy]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur\\_2013\\_2\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_2_5).

8. Semenchenko A.I., Serenok A.O. (2017) Elektronne uriaduvannia ta elektronna demokratiya. Chastyna 2: Elektronne uriaduvannia: osnovy ta stratehii realizatsii. [E-government and e-democracy. Part 2: E-Government: Fundamentals and Implementation Strategies] K. 72 s.

9. Synytskyi K. (2010) Krashchi praktyky vprovadzhennia elektronnoho uriaduvannia: zarubizhnyi dosvid. *Metodychni materialy do navchalnoi dystsypliny: «Teoretyko-metodolohichni, orhanizatsiini ta instytutsiini osnovy elektronnoho uriaduvannia»* [The best practices in implementing e-government: foreign experience. Methodological materials for the academic discipline: «Theoretical and methodological, organizational and institutional foundations of electronic management»]. K. 166 s.

10. Stepanov V. Iu. (2013) Informatsiine zabezpechennia systemy derzhavnoho upravlinnia. [The snformation support of the public administration system]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia..* № 1. S. 226–231.

11. Tereshchenko D. A. Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia komunikatyvnoi diialnosti mistsevyykh orhaniv vlady. *Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata nauk z derzhavnoho upravlinnia* [Organizational and legal support of communicative activities of local authorities]. URL: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj117-91cjNAhWhF5oKHTEfDhYQFggjMAE&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbu.gov.ua>.

12. Tomlin-Totarenko V.B. (2013) Informatsiini tekhnolohii v derzhavnomu upravlinni. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. [The information technologies in public administration]. T. 226. Vyp. 214. S. 61–65.

13. Chernov S., Voronkova V., Banakh V., ta in (2017) Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh informatsiinoho suspilstva: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid: monohrafiia. [The public management and administration in the context of the information society: domestic and foreign experience]. Z. 603 s.

14. Shpak N.O. (2012) Perevahy vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v Ukraini. [Advantages of using information and communication technologies in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lviv. Politekhnik»*. № 727. 479 s.

## The role and features of information and communication technologies interaction of public authorities with civil society

Karetna Olga Alexandrivna

---

PhD (Political Sciences),  
Associate Professor,  
Associate Professor at the Department  
of Sociology  
National University  
"Odessa Law Academy"  
Fontanska doroha str., 23, Odessa,  
Ukraine

Myloserdna Iryna Mykhailivna

---

PhD (Political Sciences),  
Associate Professor,  
Associate Professor at the Department  
of Political Theories  
National University  
"Odessa Law Academy"  
Fontanska doroha str., 23, Odessa,  
Ukraine

Ignatieva Iryna Ihorivna

---

PhD (Political Science),  
Associate Professor,  
Associate Professor at the Department  
of Sociology  
National University  
"Odessa Law Academy"  
Fontanska doroha str., 23, Odessa,  
Ukraine

*The article analyzes the role and features of information and communication technologies in ensuring and open interaction of public authorities with civil society in modern conditions. The end of the XX – the beginning of the XXI centuries - a period of rapid development of new information and communication technologies, which in the technological development of mankind act as a catalyst for radical changes in society, thus changing traditional ideas about political and cultural values of mankind.*

*Information and communication technologies are an integral part of the functioning of modern society, on which depends not only the development of science and technology, but also democracy. In turn, one of the necessary prerequisites for sustainable democratic development is transparent and open government, which is the key to effective policy. Therefore, the concept of open government continues to be implemented in modern democracies.*

*The implementation of the concept of open government is possible on the basis of compliance with the following principles in the exercise of state powers and functions: the principles of information openness, the principle of clarity, the principle of involving civil society, the principle of accountability.*

*One of the open government tools is e-government, which provides new forms of communication between citizens, business and government, unimpeded access to public information promotes citizen participation in the development and implementation of government decisions, providing better services.*

*Two information and communication systems can be distinguished in the Ukrainian system of interaction between public authorities and the public: internal (communications that ensure the interaction of entities of different levels of government, departments, officials by establishing communication channels in the process of special contacts, exchange of documents, electronic means of communication), and external (communications with authorities of different levels, which are in the system of subordination to each other, for example, for district state administrations and - regional administrations to regional administrations - the executive body of the central level and various community groups)*

**Key words:** communication, information and communication technologies, cooperation, state and administrative activity, e-government.



Лясота Аліна Євгенівна

## Особливості посткомуністичних трансформацій партійних систем країн Центральної та Східної Європи

УДК 321.357

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.10>

Лясота Аліна Євгенівна  
кандидат політичних наук,  
доцент кафедри політології  
Дніпровського національного  
університету імені Олеся Гончара  
вул. Наукова, 13, Дніпро, Україна

*Статтю присвячено дослідженню партійного будівництва в рамках європейського інтеграційного об'єднання з урахуванням національних особливостей країн-членів. Актуальність роботи полягає в необхідності більш глибокого аналізу особливостей функціонування партійних структур та партійних систем країн Центральної та Східної Європи на національному і наднаціональному рівні. Враховуючи те, що політичні партії та партійні системи країн ЦЄ відзначаються організаційною стійкістю та високим рівнем інституалізації та незважаючи на те, що там існували досить тривалі час однопартійні системи комуністичного типу, цей досвід може бути корисним для України.*

*У сучасному науковому дискурсі накопичений великий теоретичний обсяг, який підкріплено практикою, що дозволяє проводити теоретичний аналіз. Однак відчувається певний дефіцит у дослідженнях формування та функціонування партійних структур та партійних систем країн Центральної та Східної Європи, в умовах організаційної трансформації та певних кризових явищ у межах досліджуваного регіону.*

*Інтеграційний процес у рамках ЄС охоплює багато сфер європейського суспільства, в тому числі питання створення партійної системи. Під впливом даного процесу відбувається об'єднання однорідних політичних сил держав-членів ЄС у «політичні партії європейського рівня», які також відомі як «європейські політичні партії» та «транснаціональні партії», які на відміну від національних партій діють не в межах однієї країни, а в декількох і беруть участь у роботі установ ЄС.*

*Особливістю партійної системи ЄС є те, що партійні структури існують як на національному рівні (у межах окремих країн), так і на наднаціональному рівні (у межах ЄС у цілому). Основою наднаціональних партійних структур є об'єднання національних партій певного ідеологічного та ціннісного спрямування.*

*У процесі інтеграції в ЄС поступово утворилися транснаціональні партійні об'єднання. Основою їх формування стала діяльність представницького інституту Союзу – Європейського парламенту, члени якого об'єднуються у фракції не за національною, а саме за партійною ознакою.*

**Ключові слова:** трансформаційні процеси, партійна система, політична система.

**Вступ.** За результатами Другої світової війни низка країн Центральної та Східної Європи опинилася під політичним контролем СРСР. До цих країн відносяться Болгарія, Румунія, Чехословаччина, Польща, Угорщина та НДР, які утворювали т.зв. «соціалістичний табір». Особливостями партійних систем даних країн стало те, що в них зберігалась формальна багатопартійність, але ключова роль належала лише одній партії. Такими партіями були СЄПН (НДР), ПОРП (Польща), БКП (Болгарія), УСРП (Угорщина), РКП (Румунія) та КПЧ (Чехословаччина).

Розпад «соціалістичного табору» на початку 90-х років ХХ століття поставив перед країнами Центральної та Східної Європи питання про вектор подальшого розвитку держави і суспільства. Загальною тенденцією для більшості країн став шлях демократичного транзиту, який передбачає набір визначених реформ, успішне проведення яких сприяє повному оновленню політичної, економічної та соціальної систем. У контексті трансформації політичної системи слід виділити формування партійної системи як одного з важливіших інструментів ефективного функціонування державного апарату.

У рамках політичної теорії проблематику формування нових партійних систем у країнах Центральної і Східної Європи досліджували такі вчені,

як В. Бурдяк [1], В. Горбатенко [4], Б. Геремек [3], І. Жуковський [5], І. Яжборовська [7] та ін.

Особливістю функціонування партійних систем країн ЦЄ у кінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття було домінування комуністичної ідеології в програмних документах політичних партій, а також конституційне закріплення керівної ролі відповідних партій у політичній системі. Тому трансформація партійних систем зазвичай супроводжувалась внесенням змін до Конституції і прийняттям нових законів, які регламентували діяльність політичних партій, а також суттєвим реформуванням виборчих процедур. Однак повну декомунізацію в більшості країн регіону провести не вдалося, незважаючи на люстрацію, яка розглядалась «молодими демократіями» як відмова від комуністичного минулого.

Партії лівого спрямування згодом поверталися до владних структур. У значній мірі це пов'язано з неготовністю широких верств населення сприймати західноєвропейський тип демократії. Крім того, формування середнього класу як рушійної сили демократичних перетворень проходило не одночасно, а з деякими затримками.

Важливим фактором стала також відсутність політичного досвіду у представників посттоталітарної еліти. У результаті спостерігалось «циклічне»

формування державної влади представниками різних, часто діаметрально протилежних ідеологій.

**Мета та завдання дослідження.** Метою статті є дослідження трансформаційних процесів партійних систем країн Центральної та Східної Європи.

**Методи дослідження.** Використання структурно-функціонального аналізу та системного методу як основних у дослідженні дозволило розглянути особливості посткомуністичних трансформацій партійних систем країн Центральної та Східної Європи.

Серед країн ЦСЄ окремо слід виділити Угорщину. Трансформація політичної системи в цій країні має ознаки реконструкції. Так, до 2012 р., тобто до набуття сили нової Конституції (наймолодшої у Європі), діяла Конституція Угорської республіки 1949 року (зі змінами 1989 р. та 1997 р.), яка була соціалістичною за своїми принципами і змістом. Проте «стартові умови» демократичного транзиту Угорщини виділяють її серед інших держав регіону, оскільки процеси економічної лібералізації і політичної демократизації почалися раніше. Ще в 60-ті роки ХХ століття під керівництвом лідера Угорської соціалістичної робітничої партії Я. Кадара в країні були проведені ринкові за змістом економічні реформи, які привели до формування середнього класу вже до початку процесів розпаду «соціалістичного табору». У 1989-му, в результаті переговорів правлячої партії з опозицією (т. зв. «Круглого столу») почалися політичні реформи в рамках діючої на той момент соціалістичної Конституції.

Фактично без будь-яких політичних конфліктів була узгоджена стратегія внутрішньої і зовнішньої політики. У 1990 р. в Угорщині діяло близько 50-ти різних політичних партій та громадських об'єднань.

Важливе місце в партійній системі займав опозиційний Угорський демократичний форум (УДФ) – політична партія, що виникла з руху інтелігенції. Партійна ідеологія – християнсько-демократичні етичні цінності, ринкові відносини, захист прав національних меншин, невизнання сліпого копіювання західних зразків.

Друга опозиційна партія – Союз вільних демократів (СВД) виступала за радикальні ринкові перетворення, ліберально-демократичні цінності, захист національних меншин. Угорська соціалістична робітничка партія (УСРП) була перейменована в Угорську соціалістичну партію (УСП). Саме ці партії, а також Спілка молодих демократів, починаючи з парламентських виборів 1990 року, є партійним ядром угорської політичної системи. Причому домінування в парламенті тої чи іншої партії, а відповідно і формування уряду, відбувається за «принципом маятника» – з перемінним формуванням парламентської більшості й уряду з представників то лівих, то правих партій.

Діаметрально протилежними угорським були «стартові позиції» демократичних реформ у Болгарії.

У цій країні протягом десятиліть функціонувала класична комуно- авторитарна політична система. Розвитку процесів демократизації перешкоджав консерватизм партійної номенклатури Болгарської комуністичної партії (БКП).

На думку А. Мироненка, згідно з Конституцією Народної Республіки Болгарії 1971 р. в країні складалася така політична система: Болгарська комуністична партія (БКП) – Народні збори – Державна рада – Рада міністрів – місцеві народні ради – прокуратура [6, с. 8]. Фактично проводити політичні та економічні реформи на основі положень соціалістичної за змістом конституції було неможливо, оскільки вона нормативно гарантувала узурпацію політичної влади Болгарською комуністичною партією та Державною радою, які були поставлені над усіма органами держави.

Аналізуючи політичні процеси в країнах ЦСЄ, В. Бурдяк обґрунтовано вважає, що соціалістичну Болгарію завжди вважали пасивною та єдиною країною, в якій не було криз у взаєминах із СРСР. 35-річне правління Т. Живкова призвело до повної політичної іммобільності громадян. СРСР постійно підтримував Болгарію, значно більше, ніж інші країни ЦСЄ.

У 70-80-ті роки тісні економічні та політичні зв'язки НРБ із СРСР гальмували всі антиурядові настрої, в країні не було досвіду боротьби з режимом. Протягом десятиліть болгари покірно сприймали політичну реальність і не проявляли опозиційної політичної активності, як громадяни інших країн ЦСЄ [1, с. 40].

У Болгарії політичні партії почали формуватися після зміни режиму в 1989 р. Крім діючих на той час Болгарської комуністичної партії і Болгарського землеробського народного союзу, утворилося ще 80 політичних партій і рухів.

На парламентських виборах 1990 р. перемогу здобув опозиційний до правлячої партії Союз Демократичних Сил (СДС), на вимогу якого було скликано Велике народне зібрання і схвалено нову Конституцію Республіки Болгарія. Нова Конституція закріпила основні принципи функціонування політичної та економічної системи як фундаменту для проведення демократичних перетворень. Норми Конституції встановлювали, що політичні партії є елементом політичної системи.

Вагомим внеском у трансформацію політичної системи став Закон «Про політичні партії», який регулював порядок їх організації, діяльності, правовий статус, принципи внутрішньої структури, процедури участі у виборах. На початку 1990-х років кількість політичних партій зросла до 200.

Перші вільні парламентські вибори принесли перемогу Союзу Демократичних Сил (СДС), однак на позачергових виборах у 1994 році (брали участь 48 партій) відбувся реванш лівих сил – соціалісти (перейменована БКП) отримали 125 депутатських місць у парламенті з 240.

На позачергових виборах 1997 р. спрацював «принцип маятника» – СДС отримує 52% голосів, БСП – 22%. Парламентські вибори 2001 р. продемонстрували «втому» виборців як від соціалістів, так і від демократичних сил, переконливу перемогу на цих виборах здобув новий, створений за два місяці до виборів «Національний рух Симеона ІІ» – 43%. СДС отримує 18%, соціалісти з блоку «За Болгарію» – 17%. При цьому на президентських виборах перемагає голова БСП – Г. Пирванов. Наступні парламентські та президентські вибори демонструють постійну зміну політичних партій на «владному Олімпі». У 2014 р. відбувається певний «правий поворот» – домінування в системі влади блоку «Громадяни за європейський розвиток Болгарії». Таким чином, у Болгарії, незважаючи на інші «стартові позиції» для реформ, ніж в Угорщині, спостерігається аналогічна тенденція постійної зміни домінуючих концепцій трансформації держави [8].

У Польщі, наприклад, можна було спостерігати дещо іншу ситуацію. До 1989 р. там існували 3 політичні партії – Польська об'єднана робітничка партія (ПОРП), Об'єднана селянська партія (ОКП) і Демократична партія (ДП). У 1990 р. кількість партій зросла до 200. Правова основа багатопартійності закладалася законом «Про політичні партії» 1990 р. Особливістю нової політичної системи Польщі стало утворення «Солідарності» – потужної незалежної профспілки портових робітників м. Гданська, яка потім трансформувалась у політичну партію.

На перших парламентських виборах у 1989 р. «Солідарність» здобуває переконливу перемогу, що дає одному з її лідерів Т. Мазовецькому «карт бланш» для проведення радикальних реформ – «шокової терапії». Однак реформи були дуже неоднозначно сприйняті в суспільстві. Крім того, відбувається розкол у таборі демократів. До 1991 р. з усього різноманіття реформаторських політичних партій виділяються дві: Союз центристських сил (СЦС) і Демократичний союз (ДС) Т. Мазовецького.

На виборах до Сейму 1991 р. з незначною перевагою перемагає Демократичний союз. При цьому Сейм формується з представників 24-х політичних партій. На думку Б. Геремека, «іншого прикладу такого плюралізму у світі просто немає» [3, с. 24].

Наступні парламентські вибори в Польщі демонструють знову ж таки «принцип маятника» – у 1993 р. перемагають ліві сили, в 1997 р. відбувається «правий поворот», у 2001 р. – перемога лівих сил. І тільки із середини 2000-х років спостерігається відносна стійкість переваги правих політичних партій.

Певний науковий інтерес становить приклад Словаччини, яка досить довгий період разом із

Чехією була частиною єдиної держави – Чехословаччини, тут спостерігалася нерозвиненість традицій політичної культури. Незважаючи на 20-річний період демократичного розвитку між двома світовими війнами, вона зберігала характер країни з недостатньо зрілим громадянським суспільством, будучи переважно аграрною. Індустріалізація відбувалася тільки в період комуністичного режиму.

У кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ століття ключову роль у політичних змінах зіграли неорганізовані групи альтернативної культури (художників, письменників), які не мали досвіду політичної діяльності, для яких виступ проти режиму був особистим моральним вчинком, спрямованим проти контролю над суспільним життям. Мобілізуючу роль у цих умовах грав стихійно організований демократичний рух «Суспільство проти насильства». Незважаючи на перемогу на перших вільних виборах у 1990 р., лідери руху не ввійшли до складу уряду, в результаті чого рух розпався. Таким чином, був зроблений вибір на користь структурованих політичних партій як основних гравців політичної сфери [2, с. 5].

До структуризації партійної системи Словаччини політичні партії позиціонувалися як рухи, а не як партії, наприклад «Християнсько-демократичний рух, «Рух за демократичну Словаччину» та ін.

Надалі відбувається характерна для країн ЦСЄ тенденція, яка полягає у поляризації партій за ідеологічною ознакою (праві та ліві). Словаччина не стала винятком і в «принципі маятника», коли парламентські вибори поперемінно демонструють перевагу то лівих, то правих сил. Безумовно, розвиток та функціонування партійних систем країн ЦСЄ має свої специфічні риси та характерні відмінності від процесів патогенезу, який відбувався у країнах Західної Європи.

Отже, в усіх країнах ЦСЄ, які згодом стали членами ЄС, є певні загальні тенденції в процесах трансформації партійних систем, а саме:

- трансформація та «ребрендинг» комуністичних партій, які залишилися активними суб'єктами політичного процесу;

- більшість країн на конституційному рівні закріпила відмову від однопартійної системи та домінування певних ідеологічних засад;

- на початковому етапі трансформації спостерігалася стрімке зростання кількості політичних партій, але домінуючі позиції в суспільстві займали одиниці;

- майже в усіх країнах ЦСЄ спостерігається поляризація між партіями соціалістичного та ліберально-демократичного спрямування, що відображає інтереси різних суспільних верств та формує політичні системи даних країн.

**ЛИТЕРАТУРА:**

1. Бурдяк В.І. Політичні трансформаційні процеси в Болгарії у посткомуністичний період. Київ, 2010. 56 с.
2. Бухарин Н.И. Строительство гражданского общества в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 90-е годы XX века – начало XXI века. *Новая и новейшая история*. 2005. № 1. С. 26–49.
3. Геремек Б. Парламентаризм в Центральной Европе. *Конституционное право: восточноевропейское обозрение*. 1995. № 3 (12). С. 23–27.
4. Еволюція політичних партій від кадрових та масових до картельних і новітніх. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. № 10. С. 57–69. URL: <http://www.epp.eu/sites/default/files/lmp.pdf> (дата звернення: 04.10.20).
5. Жуковский И. Партийные системы Вышеградских стран и европейская интеграция. Киев, 2005. 112 с.
6. Мироненко А. Конституционная юстиция на рубеже тысячелетий. *Закон и бизнес*. 2017. № 1. С. 6–10.
7. Яжборовская И.С. Политический маятник. Политический плюрализм в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. *Свободная мысль – XXI*. 2012. № 3. С. 27–39.
8. Keith D., McGowan F. Radical Left Parties and Immigration Issues, 2014. URL: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=working-paper-132.pdf&site=266> (дата звернення: 04.10.20).

**REFERENCES:**

1. Burdjak V. I. (2010) Politychni transformacijni procesy v Bolghariji u postkomunistychnyj period. [Political transformation processes in Bulgaria in the post-communist period]. K. (in Ukrainian)

2. Bukharin N.I. (2005) Stroitel'stvo grazhdanskogo obshchestva v stranakh Tsentral'noy i Yugo-Vostochnoy Evropy. 90-e gody XX veka – nachalo XXI veka. [Civil society building in the countries of Central and South-Eastern Europe. 90s of XX century – beginning of XXI century] *Novaya i noveyshaya istoriya*. No. 1, pp. 26–49.
3. Geremek B. (1995) Parlamentarizm v Tsentral'noy Evrope. [Parliamentarianism in Central Europe] *Konstitutsionnoe pravo: vostochnoevropeyskoe obozrenie*, no. 3 (12), pp. 23–27.
4. Evoljucija politychnykh partij vid kadrovyykh ta masovykh do kartelnykh i novitnykh (2016) [The evolution of political parties from cadre and mass to cartel and new]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova* (electronic journal), no. 10, pp. 57–69. Retrieved from: <http://www.epp.eu/sites/default/files/lmp.pdf> (accessed 4.10.20.)
5. Zhukovskiy I. (2005) Partiynye sistemy Vyshegradskikh stran i evropeyskaya integratsiya. [Party systems of the Visegrad countries and European integration] K. [in Russian].
6. Mironenko A. (2017) Konstitutsionnaya yustitsiya na rubezhe tysyacheletiy. [Constitutional justice at the turn of the millennium]. *Zakon i biznes*, no. 1, pp. 6–10.
7. Yazhborovskaya I.S. (2012) Politicheskij mayatnik. Politicheskij plyuralizm v stranakh Tsentral'noy i Yugo-Vostochnoy Evropy. [The political pendulum. Political pluralism in the countries of Central and South-Eastern Europe]. *Svobodnaya mysl -XXI*, no. 3, pp. 27–39.
8. Keith, D., McGowan, F. (2014) Radical Left Parties and Immigration Issues. Retrieved from: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=working-paper-132.pdf&site=266> (accessed 4.10.20.)

## Features of post-communist transformations of party systems in Central and Eastern Europe

Liasota Alina Yevgenivna

PhD in Political Science,  
Senior Lecturer at the Department  
of Political Science  
Oles Honchar Dnipro National University  
Naukova str., 13, Dnipro, Ukraine

*The article is sanctified to research of party building within the framework of European integration association taking into account the national features of countries-members.*

*The urgency of the work lies in the need for a deeper analysis of the peculiarities of the functioning of party structures and party systems in Central and Eastern Europe, both at the national and supranational levels. Given that the political parties and party systems of the CEE countries are characterized by organizational stability and a high level of institutionalization, and despite the fact that there have long been one-party communist-type systems, this experience can be useful for Ukraine.*

*In modern scientific discourse has accumulated a large theoretical volume, which is supported by practice that allows for theoretical analysis. However, there is a certain deficit in research on the formation and functioning of party structures and party systems in Central and Eastern Europe, in terms of organizational transformation and certain crises within the study region.*

*The peculiarity of the functioning of the party systems of the CEE countries in the late 80's – early 90's of XX century was the dominance of communist ideology in the program documents of political parties, as well as the constitutional consolidation of the leading role of relevant parties in the political system. Therefore, the transformation of party systems was usually accompanied by amendments to the Constitution and the adoption of new laws regulating the activities of political parties, as well as significant reform of electoral procedures. However, full decommunization has failed in most countries in the region, despite lustration, which was seen by «young democracies» as a rejection of the communist past.*

*The integration process within the EU covers many areas of European society, including the issue of creating a party system. Under the influence of this process, the homogeneous political forces of the EU member states are united into «political parties of the European level», which are also known as «European political parties» and «transnational parties», which, unlike national parties, do not operate within one country, and in several take part in the work of EU institutions.*

*The peculiarity of the EU party system is that party structures exist both at the national level (within individual countries) and at the supranational level (within the EU as a whole). The basis of supranational party structures is the unification of national parties of a certain ideological and value orientation. In the process of EU integration, transnational party associations were gradually formed. The basis of their formation was the activity of the representative institution of the Union – the European Parliament, whose members unite in a faction not on a national, but on a party basis.*

**Key words:** transformation processes, party system, political system.



Ляшенко Тетяна Михайлівна

## Соціально-економічні моделі: варіанти подолання світової кризи. Світовий досвід та українські реалії

УДК 32.330.8:331.5

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.11>

Ляшенко Тетяна Михайлівна  
доктор політичних наук,  
провідний науковий співробітник  
відділу теоретичних та прикладних  
проблем політології  
Інституту політичних  
та етнонаціональних досліджень  
імені І. Ф. Кураса  
Національної академії наук України  
вул. Генерала Алмазова, 8, Київ,  
Україна

**Актуальність** дослідження моделей соціально-економічного розвитку випливає з нагальної потреби створення умов для подолання наслідків кризи, спричинених пандемією та визначенням теоретично обґрунтованого курсу держави, необхідністю побудувати модельну конструкцію, яка може претендувати на реальне втілення концепції соціальної гармонії.

**Метою** статті є визначення особливостей основних європейських моделей соціально-економічного розвитку. На основі аналізу сучасної соціально-економічної та політичної ситуації в Україні окреслено варіанти національної моделі розвитку.

**Методи дослідження.** Структурно-функціональний аналіз дозволяє визначити основні характеристики соціально-економічних моделей Європейського Союзу. Використано ретроспективний і порівняльно-аналітичний та прогностичний методи.

**Результати.** Для ефективного функціонування ринку необхідно, з одного боку, поважати права конкретної людини, а з іншого – дотримуватися загальних демократичних правил, насамперед принципу громадянської участі для представництва інтересів. Криза соціальної держави, яка спостерігається в Європі останніми роками, та пандемія COVID-19 вимагають перегляду та переорієнтації впорядковуючої та організуючої ролі держави в запровадженні національних соціально-економічних моделей.

Європейські моделі соціально-економічного розвитку керуються не лише культурними традиціями, але й узгоджуються з вимогами загальноєвропейської Стратегії розвитку, яка передбачає сталий розвиток та соціальну згуртованість. Здійснення послідовних реформ потребує визначення конкретної соціально-економічної моделі, логіці функціонування якої повинні підпорядковуватись усі плани і дії реформаторів. Натомість лише за останні півтора року ідеологічною доктриною України проголошувалося спочатку лібертаріанство, а потім «щось між ліберальними та соціалістичними поглядами».

**Висновки.** Політичні характеристики розвитку Української держави залишаються невтішними значною мірою через надмірну концентрацію капіталу в невеликій групі людей. Натепер Україна залишається чи не єдиною країною у світі, де олігархи, домінуючи у ключових галузях економіки, здійснюють занадто вагомий вплив на державну політику.

Формулюючи цілі соціально-економічного та політичного розвитку держави, варто окреслити параметри національної моделі розвитку. Для цього необхідно осмислити та перевірити можливість використання Україною моделей, які були теоретично обґрунтовані та перевірені багаторічною практикою в інших країнах, для визначення як доцільності їх запозичення, так і конструювання власної моделі.

**Ключові слова:** соціально-економічні моделі, глобальна криза, Україна, пандемія, ідеологія.

**Вступ.** Термін «соціально-економічний розвиток» характеризує взаємозалежність між соціальним та економічним складниками розвитку держави. В Україні наразі існує потреба в аналізі існуючих соціально-економічних моделей та дослідженні світових тенденцій соціально-економічного розвитку.

Сучасна криза, що значно посилюється пандемією, як ніколи раніше підтверджує актуальність дослідження та вибору обґрунтованої соціально-економічної моделі.

Переважаюча більшість досліджень цієї проблематики зосереджується на економічному складнику. У даному дослідженні робиться наголос на політико-ідеологічному аспекті, який, на нашу думку, є визначальним для вибору і побудови соціально-економічної моделі.

Порівнюючи різні соціально-економічні моделі, є можливість визначити, яка форма соціально-економічної моделі найбільш підходить для вирішення соціально-економічних та політичних криз [23].

Соціально-економічна модель стосується можливостей членів суспільства осмислювати економічні та соціальні питання і вирішувати проблеми за допомогою соціального співробітництва. Соціально-економічна модель пояснює, чому країни, що стикаються з однаковими соціальними проблемами, демонструють різні аспекти їх подолання.

Протягом останнього року в більшості країн світу відбулось зростання соціальної нерівності, фактичне гальмування росту заробітної плати та зниження економічних показників. Ці фактори безпосередньо вплинули на перегляд принципів соціальної політики в Європі, призвели до зростання інтересу щодо нового соціального діалогу. Зараз, як ніколи раніше, суспільний добробут, окрім економічних характеристик, повинен включати показники здоров'я, тривалості життя та екології [28].

Україна як частина Європейського простору не може залишатись осторонь соціальних та економічних процесів, що наразі кардинально змінюють

всю традиційну уяву як про соціальну політику загалом, так і про соціально-трудові відносини зокрема.

Протягом багатьох років ведеться пошук оптимальної моделі соціально-економічного розвитку України, про що свідчить велика кількість наукових праць у різних галузях науки. Значна частина праць вітчизняних науковців присвячена економічному аспекту запровадження соціально-економічної моделі та шляхам трансформації української економіки [16; 22].

Деякими вченими досліджувались типи соціально-економічних моделей у контексті модернізації пострадянського простору [7; 19]. У стратегії соціально-економічного розвитку України задекларовано європейський вибір нашої держави. Тому українські науковці досліджували безпосередньо процеси інтеграції України до світового фінансового простору [17]. Велику частку досліджень з вибраної теми займають праці, присвячені теорії соціальної держави [14; 20] та її побудові в Україні [3; 8; 9; 12].

Необхідно наголосити, що посилення інститутів громадянського суспільства іноземні партнери України визначають сьогодні як першочергову і безумовну необхідність для гарантування успішного розвитку України як незалежної демократичної держави, вирішення ключових завдань суспільно-політичного та соціального характеру [11; 13; 21].

Об'єкт дослідження – процеси політико-економічного розвитку українського суспільства в контексті регуляції соціально-трудових відносин.

**Мета та завдання.** Мета статті – виявити і проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні причини, що впливають на вибір соціально-економічної моделі України.

**Методи дослідження.** Структурно-функціональний аналіз дозволяє визначити основні характеристики соціально-економічних моделей Європейського Союзу. Для визначення передумов та чинників, що зумовлюють вибір тієї або іншої моделі, а також для дослідження трансформаційної динаміки соціально-економічного розвитку використано ретроспективний і порівняльно-аналітичний методи. Прогностичний метод є необхідним під час аналізу можливостей та ефективності впровадження моделей соціально-економічного розвитку, а також для прогнозування політичного, економічного та соціального розвитку України.

**Результати.** Політика соціально-економічного розвитку країни передбачає одночасне і рівноправне залучення двох вищезгаданих складників. Це означає, що соціальний розвиток зумовлює розвиток економічний, і навпаки, правила економіки створюють умови для соціального розвитку суспільства, регульований ринок стає рушійною силою соціального та суспільного розвитку.

Ринок – це необхідний механізм функціонування держави, який, проте, не може існувати без розвинених соціальних інституцій. Для ефективного

функціонування ринку необхідно, з одного боку, поважати права конкретної людини, а з іншого – дотримуватися загальних демократичних правил, насамперед принципу громадянської участі для представництва інтересів. Криза соціальної держави, яка спостерігається в Європі останніми роками, та пандемія COVID-19 вимагають перегляду та переоцінки впорядковуючої та організуючої ролі держави в запровадженні національних соціально-економічних моделей. Також економічний розвиток сучасного інформаційного суспільства характеризується зростанням впливу соціо-гуманітарного складника, ідеологічного підґрунтя і навіть політичного виміру, що не може не вплинути на функціонування таких моделей.

Розробляючи соціально-економічну модель розвитку, варто враховувати, що така модель є досить відкритою, на неї можуть впливати як внутрішні, так і зовнішні чинники. Формування моделі розвитку нагадує механізм політичної демократії, що передбачає процедурне узгодження багатьох груп інтересів та акторів, які мають різні переконання, знання та політичні зв'язки. Однак держава може створювати сприятливі умови для цих процесів, особливо впливаючи на інституційні рамки та правила поведінки для конкретних суб'єктів.

Сьогодні майже для всіх європейських країн, зокрема для країн-членів ЄС, характерним є значний вплив держави на процеси в економіці та суспільному житті. Цей вплив поширюється на інвестиції, виробництво, зайнятість, трудові відносини, тобто держава виступає посередником між працівниками та роботодавцями і виступає гарантом суспільного добробуту. Наприклад, у Стратегії розвитку Європейського Союзу «Європа-2020» зазначено, що основною метою об'єднання є створення конкурентоспроможної, динамічної та соціально-орієнтованої економіки, яка базується на знаннях [24]. Проте єдиної соціально-економічної моделі в Європейському Союзі не існує, що зумовлено різними економічними показниками, розбіжностями в менталітеті та особливостями соціокультурного розвитку.

Виділяються чотири основні європейські соціально-економічні моделі – скандинавська, англосаксонська, континентальна та середземноморська [32].

Скандинавська модель (Данія, Фінляндія та Швеція, Нідерланди) – колективістсько-універсалістська модель соціально-економічного розвитку на основі приватної власності й ринку. Ця система характеризується найвищим рівнем видатків на соціальний захист та забезпечення. Держава активно втручається в економіку, встановлюючи високі ставки оподаткування. Доходи розподіляються на користь малозабезпечених громадян, а наявність сильних профспілок гарантує чітку систему заробітної плати.

Англосаксонська (ліберальна) модель (Велика Британія, Ірландія) характеризується незначною соціальною допомогою, фінансове стимулювання орієнтовано насамперед на працездатне населення. Високий рівень відповідальності індивідів зумовлює активність ринкових гравців. Трудові відносини є децентралізованими, переговори відбуваються на рівні фірм. Для цієї моделі наявні слабкі профспілки та значна диференціація зарплат з великою часткою зайнятих на низькооплачуваних роботах.

Континентальна (корпоративістська) модель (Німеччина, Франція, Бельгія, Австрія) базується на суттєвих страхових виплатах, виплатах по безробіттю та пенсіях. Профспілки залишаються сильними, хоча чисельність їх падає.

Середземноморська (сімейноорієнтована) модель (Іспанія, Італія, Португалія, Греція) характеризується низьким рівнем державних соціальних видатків у порівнянні з попередніми моделями, які переважно спрямовані на пенсії, соціальна система передбачає захист найманих працівників. Низький рівень соціальних видатків частково компенсується сильною підтримуючою роллю сімейних зв'язків, тому сім'ї відіграють велику роль у забезпеченні домогосподарств. Зберігається патерналістський уклад суспільства та значна гендерна нерівність, профспілки та представники роботодавців є важливими учасниками в централізованому процесі переговорів щодо зарплат та умов праці, рівень зайнятості, особливо для жінок та молоді, низький.

Отже, кожна із цих чотирьох моделей має свій варіант економічної ефективності та соціальної справедливості. Скандинавська та англосаксонська моделі більш ефективні, але лише першій вдається поєднати справедливість і ефективність. Континентальна та середземноморська моделі вважаються менш ефективними й нестійкими,

а тому вимагають удосконалення та реформування. Але в будь-якому випадку всі європейські моделі соціально-економічного розвитку керуються не лише культурними традиціями, але й узгоджуються з вимогами загальноєвропейської Стратегії розвитку, яка передбачає сталий розвиток та соціальну згуртованість, тобто цінності, на яких базується організація Європейського Союзу, хоча криза соціальної держави і наносить останнім часом відчутні удари по засадничих принципах ЄС.

Глобалізація, стійкі тенденції до лібералізації економіки та широка економічна криза, викликана пандемією, не сприяють поширенню моделей європейської соціальної моделі в інших державах Європи. Для України такі моделі на даний момент убачаються тим більш непридатними, оскільки наша держава за більшістю показників наближена до країн із найбіднішою економікою, а не до Європейського Союзу, членом якого вона прагне стати.

У табл. 1 наведені загальні риси основних соціально-економічних моделей ЄС та аналогічні дані по Україні (ILOSTAT; European Trade Union; Trading Economics) [18; 25; 27].

Як видно з наведених даних, теперішню українську соціально-економічну модель досить умовно можна порівняти лише із середземноморською. Схожість проявляється і в наявності патерналістських настроїв в українському суспільстві: «За даними опитування соціологічної групи «Рейтинг», майже 60% громадян тією чи іншою мірою впевнені, що відповідати за їх життєзабезпечення має держава, 40% підтримують зрівняння доходів населення й близько 50% виступають за збільшення держвласності в бізнесі та промисловості. Крім того, 70% українців готові поступитися частиною власних свобод заради підвищення порядку в країні» [1]. Одночасно з цим в Україні суттєву роль відіграють неформальні/ неопатримоніальні інститути. В основі підтримки стійкості неформальних

Таблиця 1

**Загальні риси основних соціально-економічних моделей ЄС та аналогічні дані по Україні**

	Скандинавська (універсалізуюча) Швеція	Континентальна (корпоративістська) Німеччина	Англосаксонська (ліберальна) Велика Британія	Середземноморська Італія	Україна
Кількість працівників, залучених до колективних переговорів (%)	88	62	29	80	45,9
Кількість працівників-членів профспілок (%)	70	18	26	35	43,8
Представництво на робочому місці	профспілка	Рада профспілок	Профспілка, інші структури та окремі працівники	профспілка	профспілки
Представництво найманих працівників у керівних структурах підприємств	В державних та приватних компаніях	В державних та приватних компаніях	немає	немає	немає
Рівень безробіття (%)	7,10	3,10	3,90	9,90	8,80

Політичні характеристики соціально-економічних моделей ЄС та України [29; 30; 31]

	Скандинавська (універсалізуюча) Швеція	Континентальна (корпоративістська) Німеччина	Англосаксонська (ліберальна) Велика Британія	Середземноморська Італія	Україна
Індекс якості законодавства	99,04	92,82	96,17	74,64	28,71
Індекс сприйняття корупції	85	80	80	52	32
Індекс демократії	9,39	8,68	8,53	7,71	5,69
Індекс верховенства закону	99,53	91,94	92,89	62,09	23,22

інститутів, починаючи з моменту виникнення Української держави, лежать традиційні цінності [2].

Здійснення послідовних реформ потребує визначення конкретної соціально-економічної моделі, логіці функціонування якої повинні підпорядковуватись усі плани і дії реформаторів. Натомість лише за останні півтора року ідеологічною доктриною України проголошувалося спочатку лібертаріанство, а потім «щось між ліберальними та соціалістичними поглядами».

Подібна невизначеність навряд чи сприятиме розвитку економіки, чіткому визначенню орієнтирів соціальної політики та вдалим комунікаціям із громадянським суспільством. Адже «лібертаріанство», «лібералізм» та «соціалізм» – різні політико-економічні теорії, іноді з протилежними цілями та засобами їх досягнення [5; 6; 15]. Невсвідомлення цього вказує на відсутність чіткої системи цінностей, що може призвести до краху системи соціальної, економічної та політичної [10]. Підтвердженням цього стали не надто демократичні кроки українського уряду під час пандемії коронавірусу. Наприклад, заборона на виїзд з України заробітчан та скасування чартерних рейсів стали прямим порушенням конституційних прав громадян. Подібне втручання держави у сферу не лише трудових відносин, але й фактично у приватне життя людини, абсолютно не корелюється з проголошеною ідеологією лібералізму, а тим більше – лібертаріанства.

Отже, дії держави не призводять до зниження рівня безробіття, українцям доводиться обмежувати витрати, що так само впливає на спад економіки. Замість реальної допомоги влада пропонує фактично «уявні гроші» та потужну пропаганду своєї діяльності. Альтернативою мала би стати можливість для громадян заробляти та чіткий і зрозумілий план подолання пандемії, наприклад, масове тестування на COVID-19 та цільова ізоляція хворих. У соціальному плані важливим мав би стати широкий діалог держави з усіма учасниками трудових відносин, насамперед профспілками, які під час кризи є важливою ланкою в намаганнях держави подолати економічну кризу. Це сприяло би впевненості громадян та формуванню в них почуття безпеки, наскільки це можливо в такий непростий час.

До прикладу, в Польщі захист працівників – один з основних принципів, на яких базується Кодекс законів про працю, відповідно до якого роботодавець зобов'язаний берегти життя і здоров'я працівників, забезпечуючи їм безпечні та гігієнічні умови праці. Більше того, на час пандемії коронавірусу в Польщі введені широкі нормативні акти стосовно захисту працівника та зобов'язань роботодавця. Вони стосуються віддаленої роботи, відпустки, догляду за дітьми, відряджень, дотримання правил охорони праці, а також роботодавець зобов'язаний забезпечити адекватний захист здоров'я працівників. Міністр сім'ї, праці та соціальної політики Польщі Марлена Малець підкреслила, що пріоритетом уряду зараз є захист робочих місць. Усі ці заходи отримали назву «Антикризового щита» [26].

Не останню роль у виборі та реалізації соціально-економічної моделі відіграють основні політичні характеристики країни.

Як видно з табл. 2, дані по Україні значно поступають показникам усіх соціально-економічних моделей. Тож, є очевидним, що успішний соціально-економічний розвиток безпосередньо пов'язаний з реальними реформами в політичній сфері. Політичні характеристики розвитку Української держави залишаються невтішними значною мірою через надмірну концентрацію капіталу у невеликій групі людей. Натепер Україна залишається чи не єдиною країною у світі, де олігархи, домінуючи у ключових галузях економіки, здійснюють занадто вагомий вплив на державну політику [4].

Формуючи цілі соціально-економічного та політичного розвитку держави, варто окреслити параметри національної моделі розвитку. Для цього необхідно осмислити та перевірити можливість використання Україною моделей, які були теоретично обґрунтовані та перевірені багаторічною практикою в інших країнах, для визначення як доцільності їх запозичення, так і конструювання власної моделі. Особливої уваги потребує досвід Європейського Союзу, прагнення стати членом якого закріплено в Конституції України.

**Висновки.** Світовий досвід показує, що ринок праці варто підтримувати під час економічного спаду політичними рішеннями. Жодна країна під час кризи не обходилась без урядового «плану дій» або «антикризового пакету». Отже, сучасна



соціально-економічна криза вимагає від владних органів радикальних реформ у сфері державного господарства, які забезпечать економічне зростання та соціальний розвиток.

Вибираючи модель соціально-економічного та політичного розвитку, насамперед необхідно виходити з економічних можливостей країни, враховувати потенціал громадянського суспільства й усвідомлювати тенденцію зміни ролі держави і громадянина, який з об'єкту соціальної та економічної політики держави перетворюється на активного суб'єкта та виробника соціальних послуг. Звідси походить сучасна тенденція до відмови від політики соціального забезпечення на користь створення робочих місць, задоволення життєвих потреб самостійно громадянами, стимулювання соціального капіталу через інвестування науки й освіти. Досягти цього можна не лише шляхом скорочення соціальних програм, але насамперед через підвищення їх економічної ефективності та віддачі, чому може сприяти розширення соціального партнерства, децентралізація влади, посилення місцевих органів та активна взаємодія з інститутами громадянського суспільства. Соціальний розвиток зумовлює розвиток економічний, і навпаки, правила економіки створюють умови для соціального розвитку суспільства.

#### ЛІТЕРАТУРА:

- Віхров М. Прагматичний патерналізм. Як досвід і розрахунок відвертають українців від ліберальних реформ. *Тиждень.ua*. 2018. 6 червня. URL: <https://tyzhden.ua/Society/214700>
- Єврореформування України: цінності мають значення. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». URL: <http://od.org.ua/uk/>
- Кресіна І., Хома Н. Моделі соціальної держави: модернізуючий вплив глобалізації. *Публічне право*. 2015. № 1 (17). С.185–192.
- Кумівський капіталізм в Україні: економічні наслідки. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/435491521811321988/pdf/124551-UKRAINIAN-PUBLIC-cronycapitalismukraineukr.pdf>
- Лібералізм. *Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець (голова) та ін.* Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 402.
- Лібертаризм. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
- Ляшенко Т.М. Моделі економічних і політичних реформ в державах Центральної Азії в умовах сучасних глобальних викликів «Європейська та євразійська парадигми інтеграції як фактор трансформації пострадянського простору» : Монографія / за редакцією кандидата історичних наук, доцента А.Г. Бульвінського. Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020.
- Ляшенко Т.М. Перспективи соціально-економічного і політичного розвитку країни. *Вибірчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О.М. Майбороди*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 171–191.
- Наливайко Л.Р. Принцип соціальної держави як принцип державного ладу України. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 8–12.
- Ніколаєнко М. Будемо брати в борг – банкір вказав на ризики підвищення мінімальної зарплати. 14 серпня 2020. URL: <https://ukraina24.segoday.ua/ua/dengi-news/3645-budem-brat-dengi-v-dolg-bankir-ukazal-na-riski-povysheniya-minimalnoy-zarplaty>
- Паливода Л. Організації громадянського суспільства України: соціально-економічний вимір. Київ : ТЦК, 2018. 18 с.
- Панкевич О.З. Соціальна держава: проблеми загальної теорії : монографія ; за заг. ред. П.М. Рабінювича. Львів : Львівський юридичний інститут МВС України, 2004. 183 с
- Сабадуха М.В. Соціальна справедливість як підґрунтя формування громадянського суспільства: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 ; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2019. 17 с.
- Сковронський Д.М. Теоретичне підґрунтя концепту «соціальна держава». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 332–338.
- Соціалізм. *Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець (голова) та ін.* Київ : Парламентське видавництво, 2011.
- Стукало Н.В., Сімахова А.О. Моделі соціальної економіки в ринкових умовах. *Економічний вісник університету*. 2017. Випуск № 34/1. С. 214–220.
- Тропіна В.Б., Євтушенко Н.М. Інтеграція України до європейського фінансового простору: передумови, проблеми, перспективи. *Економічний вісник університету*. 2018. Вип. 38. С. 145–153.
- Уровень безработицы – список стран. *Trading Economics*. URL: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate>
- Фомін С.С. Типи соціально-економічних моделей та їхній вплив на процеси модернізації. *Країни пострадянського простору: виклики модернізації : збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського ; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». С. 32–46.
- Хубер Э.Р. Правовое и социальное государство в современном индустриальном обществе. *Политическая философия в Германии / сб. ст. Й. Изензее и др. ; пер. с нем.* Москва, 2005. С. 172.
- Цвих В.Ф. Профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 455 с.
- Шимченко Л.А., Курок О.О. Українські трансформаційні процеси в економіці: реалії та шляхи змін. *Економічний вісник університету*. 2017. Випуск № 35/1. С. 163–169.
- Combarrous F., Rougier E. Institutions, socio-economic models and development: An overview of the literature and a methodology rançois. University of Bordeaux. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/9bae/e4ca9b65b60e3a5adcd160b0932616ea432a.pdf>
- Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the European Commission (2010). URL: <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?Uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>

25. ILOSTAT Country Profiles (2019). URL: <https://www.ilo.org/ilostatcp/cpdesktop/?List=true&lang=en&country=UKR>

26. Malec A. (2020). Prawo pracy a koronawirus – konsekwencje dla pracownika i pracodawcy [Labor law and coronavirus – consequences for the employee and the employer]. Kancelaria Jedliński, Bierecki i Wspólnicy. URL: <https://krpj.pl/pl/blog/prawo-pracy-a-koronawirus-konsekwencje-dla-pracownika-i-pracodawcy.html>

27. Map of european industrial relations. European Trade Union. URL: <http://www.worker-participation.eu/national-industrial-relations/map-of-european-industrial-relations>.

28. Sen Amartya (1987). On Ethics and Economics. New York, NY : Basil Blackwell.

29. The Corruption Perceptions Index (2018). URL: <http://transparency.org/>

30. The Democracy Index. (2018). The Economist Intelligence Unit. URL: <http://www.eiu.com/>

31. The Worldwide Governance Indicators, 1996–2013. The World Bank. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/>

32. Torrisi G. (2007). European Social Models between Globalisation and Europeanisation. University of Newcastle. URL: <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/12863/>

#### REFERENCES:

1. Vikhrov, M. (2018, červen). Prahmatychnyi paternalizm. Yak dosvid i rozrakhunok vidvertait ukrainsiv vid liberalnykh reform [Pragmatic paternalism. As experience and calculation, Ukrainians are deterred from liberal reforms]. Tyzhden.ua. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/Society/214700>

2. Yevroreformuvannia Ukrainy: tsinnosti maiut znachennia [Euro Reforming Ukraine: values matter]. Analitichnyi tsentr Observatoriia demokratii. Retrieved from: <http://od.org.ua/uk/>

3. Kresina, I., Khoma, N. (2015). Modeli sotsialnoi derzhavy: modernizuiuchy vplyv hlobalizatsii [Models of the welfare state: the modernizing impact of globalization]. Publichne pravo, 1 (17), 185-192.

4. Kumivskyi kapitalizm v Ukraini: ekonomichni naslidky [Kumiv capitalism in Ukraine: economic consequences] (2020). Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/435491521811321988/pdf/124551-UKRAINIAN-PUBLIC-cronycapitalism-ukraineukr.pdf>

5. Liberalizm (2011). Politychna entsyklopediia (p.402). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo.

6. Libertaryzm (2002). Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk (p.331). Kyiv : Abrys.

7. Stukalo, N., Simakhova, A. (2017). Modeli sotsialnoi ekonomiky v rynkovykh umovakh [Models of social economy in market conditions]. Ekonomichnyi visnyk universytetu, 34/1, 214-220

8. Liashenko, T., Bulvynskyi, A. (2020). Yevropeiska ta yevraziiska paradyhmy intehratsii yak faktor transformatsii postradianskoho prostoru: monohrafiia [European and Eurasian paradigms of integration as a factor in the transformation of the post-Soviet space: monograph]. Kyiv: Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy».

9. Liashenko, T., Maiboroda, O. (2019). Vyborychyi protses 2019 roku v Ukraini u svitli suspilnykh ochikuvan:

monohrafiia [The election process of 2019 in Ukraine in the light of public expectations]. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

10. Nalyvaiko, L. (2011). Pryntsyp sotsialnoi derzhavy yak pryntsyp derzhavnogo ladu Ukrainy [The principle of the welfare state as a principle of the state system of Ukraine]. Pravo i suspilstvo, 4, 8-12.

11. Nikolaienko, M. (2020). Budemo braty v borh – bankir vказav na ryzyky pidvyshchennia minimalnoi zarplaty [We will borrow – the banker pointed out risks of increase of the minimum wage]. Retrieved from: <https://ukraina24.segodnya.ua/ua/dengi-news/3645-budem-brat-dengi-v-dolg-bankir-ukazal-na-riski-povysheniya-minimalnoy-zarplaty>

12. Palyvoda, L. (2018). Orhanizatsii hromadianskoho suspilstva Ukrainy: sotsialno-ekonomichni vymiry [The Civil Society Organizations of Ukraine: Socio-economic dimensions]. Kyiv : TTsk

13. Pankevych, O. (2004). Sotsialna derzhava: problemy zahalnoi teorii [Welfare state: problems of general theory]. Lviv: Lvivskyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy.

14. Sabadukha, M. (2019). Sotsialna spravedlyvist yak pidgruntia formuvannia hromadianskoho suspilstva: sotsialno-filosofskyi analiz [Social justice as a basis for the formation of civil society: a socio-philosophical analysis] (PhD thesis Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka).

15. Skovronskyi, D. (2016). Teoretychne pidgruntia kontseptu “sotsialna derzhava” [The theoretical basis of the concept “social state”]. Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. 837, 332-338.

16. Sotsializm (2011). Politychna entsyklopediia (p. 402). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo.

17. Tropina, V., Yevtushenko, N. (2018). Intehratsiia Ukrainy do yevropeiskoho finansovoho prostoru: perydumy, problemy, perspektyvy [Ukraine’s integration into the European financial space: preconditions, problems, prospects]. Ekonomichnyi visnyk universytetu. 38, 145-153.

18. Uroven bezrabotytsy – spysok stran [Unemployment rate – a list of countries]. Trading Economics. Retrieved from: <https://ru.tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate>.

19. Fomin, S. (Red.) (2016). Krainy postradianskoho prostoru: vyklyky modernizatsii [Post-Soviet countries: challenges of modernization]. Kyiv : Derzhavna ustanova Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy.

20. Shymchenko L., Kurok O. (2017). Ukrainski transformatsiini protsesy v ekonomitsi: realii ta shliakhy zmin [Ukrainian transformation processes in the economy: realities and ways of change]. Ekonomichnyi visnyk universytetu, 35/1, 163-169.

21. Tsvykh V. (2002). Profspilky u hromadianskomu suspilstvi: teoriia, metodolohiia, praktyka: Monohrafiia [Trade unions in civil society: theory, methodology, practice: Monograph]. Kyiv: VPTs Kyivskyi universytet

22. Khuber, E. (Red.) (2005). Politycheskaia fylosofiia v Hermany [Political philosophy in Germany]. Moskva, 172.

23. Combarnous F., Rougier E. Institutions, socio-economic models and development: An overview of the literature and a methodology rançois. University of Bordeaux. Retrieved from:

<https://pdfs.semanticscholar.org/9bae/e4ca9b65b60e-3a5adcd160b0932616ea432a.pdf>.

24. Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the European Commission (2010). Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?Uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>.

25. ILOSTAT Country Profiles (2019) Retrieved from: <https://www.ilo.org/ilostatcp/cpdesktop/?List=true&lang=en&country=UKR>.

26. Malec, A. (2020). Prawo pracy a koronawirus – konsekwencje dla pracownika i pracodawcy [Labor law and coronavirus – consequences for the employee and the employer]. Kancelaria Jedliński, Bierecki i Wspólnicy. Retrieved from: <https://krpj.pl/pl/blog/prawo-pracy-a-koronawirus-konsekwencje-dla-pracownika-i-pracodawcy.html>.

27. Map of european industrial relations. European Trade Union. Retrieved from: <http://www.worker-participation.eu/national-industrial-relations/map-of-european-industrial-relations>.

28. Sen, Amartya (1987). On Ethics and Economics. New York, NY: Basil Blackwell.

29. The Corruption Perceptions Index (2018). Retrieved from: <http://transparency.org/>

30. The Democracy Index. (2018). The Economist Intelligence Unit. Retrieved from: <http://www.eiu.com/>

31. The Worldwide Governance Indicators. 1996–2013. The World Bank. Retrieved from: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/>

32. Torrasi, G. (2007). European Social Models between Globalisation and Europeanisation. University of Newcastle. Retrieved from: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/12863/>

## The socio-economic models: options for overcoming the global crisis. World experience and the Ukrainian realities

Liashenko Tetiana Mykhailivna

Doctor of Political Science,  
Leading Research Fellow  
at the Department of Theoretical  
and Applied Problems of Political Science  
I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic  
Studies of the National Academy  
of Sciences of Ukraine  
Generala Almazova str., 8, Kyiv, Ukraine

*This article reveals the features of the main European models of socio-economic development. Based on the analysis of the current socio-economic and political situation in Ukraine, the variants of the national development model are outlined. It is stated that the current socio-economic crisis in Ukraine requires effective reforms from the authorities in not only socio-economic sphere but, primarily, in politics enabling the successful implementation of an effective model of socio-economic development.*

*The current crisis significantly aggravated by the pandemic justifies the urgency of study and the choice of a well-founded socio-economic model as never before.*

*The majority of studies on this issue focuses on the economic component. This study emphasizes the political and ideological aspects, which, in our opinion, are crucial for choosing and building a socio-economic model.*

*The market is a necessary mechanism of national functioning, but it cannot exist without developed social institutions. For the effective functioning of the market, it is necessary, on the one hand, to respect the rights of a particular person and, on the other, to adhere to general democratic rules, primarily, to the principle of civic participation for representation of interests. The social state crisis that has been observed in Europe in recent years and the COVID-19 pandemic require a review and reassessment of the state's regulating and organizing role in the implementation of national socio-economic models*

*When formulating the goals of the state socio-economic and political development, the parameters of the national development model should be outlined. For this purpose, it is necessary to understand and test the possibility of using models in Ukraine that have been theoretically justified and tested by many years of practice in other countries in order to determine both the feasibility of their borrowing and building one's own model.*

**Key words:** socio-economic models, global crisis, Ukraine, pandemic, ideology.

## Фінансування політичних партій як політико-правовий механізм протидії політичній корупції в європейських країнах

УДК 329:33.012.3 (292.42/43)  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.12>

Музиченко Ганна В'ячеславівна  
доктор політичних наук, професор  
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського  
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

*Досліджується інститут прямого державного фінансування політичних партій як один з інструментів запобігання та протидії політичній корупції в сучасних європейських країнах та в Україні зокрема, який позитивно впливає на зниження рівня корупції в державі та сприяє демократизації політичної системи сучасних країн.*

*На основі аналізу міжнародних стандартів та європейських правових документів, зокрема рекомендацій Групи країн проти корупції GRECO, аналізуються політико-правові засади здійснення прямого фінансування політичних партій із державного бюджету в сучасних країнах Європи. Визначається, що саме пряме державне фінансування політичних партій вважається демократичним стандартом, який сприяє прозорості джерельної бази, тобто фінансових ресурсів сучасних політичних партій на здійснення їхніх статутних функцій, зокрема під час виборів, запобігав політичній корупції та корупції в державі загалом, сприяє деолігархізації політичного процесу тощо.*

*Порівняльний аналіз досвіду фінансування політичних партій визначає пряме фінансування політичних партій із державного бюджету щодо тих політичних сил, які пройшли до складу представницького органу влади, як типову європейську практику, що передбачає закріплення її на законодавчому рівні з необхідністю забезпечення звітності та прозорості всіх фінансових операцій щодо формування бюджету виборної кампанії та витрачання коштів на статутну діяльність партії.*

*Доведено, що національні законодавства країн Європи імплементують рекомендації Групи країн проти корупції GRECO, сприяючи зростанню рівня довіри до політичних сил та ствердженню плюралістичної демократії загалом.*

*Більшість країн Європи вибирає пряме державне фінансування політичних партій залежно від їх підтримки на виборах та отриманню місць у представницькому органі влади, а також передбачає прозору фінансову звітність політичних сил під час та після виборів. Для посилення ефективності цього інструменту більшість країн додатково запроваджує непрямі форми фінансування, такі як надання безоплатного ефірного часу, податкові пільги тощо.*

**Ключові слова:** політична корупція, запобігання корупції, політичні фінанси, фінансування політичних партій, пряме державне фінансування політичних партій.

**Вступ.** Уся світова спільнота з метою приборкання корупційних процесів звертає увагу на політичну корупцію як на найбільш небезпечний складник корупційних загроз державного ладу. Питання фінансування політичних партій порушували такі автори, як Л. Гонюкова, Д. Кадміков, С. Кустова, І. Кушнарєв, Г. Петришина-Дюг та інші. Крім того, у ХХ ст. на міжнародному рівні були ухвалені відповідні документи та створені міжнародні організації Transparency International, Група країн проти корупції GRECO та інші, які спродукували велику кількість нормативних документів, рекомендацій тощо, які є обов'язковими для імплементації національними законодавствами країн-підписантів, до складу яких входить і Україна.

**Мета та завдання.** Ця стаття має на меті дослідити досвід країн сучасної Європи щодо фінансування політичних партій як політико-правовий механізм протидії політичній корупції на рівні законодавчого регулювання та теоретичного визначення.

**Методи дослідження.** Для реалізації поставленої мети запроваджено аналітичний метод для оцінки міжнародних та європейських стандартів щодо регулювання фінансів політичних партій, а також порівняльний аналіз для з'ясування типо-

вого для країн Європи варіанту фінансування політичних партій, спільного та відмінного в національних практиках тощо.

**Результати.** Наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. в різних країнах Європи зріс інтерес до діяльності найбільш потужних політичних партій із боку олігархів, які прагнуть впливати на ті сфери, які для них є визначальними. Одним із механізмів такого впливу стала фінансова підтримка діяльності політичних партій, особливо під час виборчих перегонів, завдяки чому олігархи отримували змогу зайняти виборче місце в представницьких органах влади і в такий спосіб впливати на політичний процес загалом.

З іншого боку, щороку обсяг витрат, який є необхідним для нормального функціонування та ведення ефективної політичної боротьби, зростає, що зумовлено, передусім, стрімким розвитком різних видів ЗМІ та суттєвим збільшенням вартості їхніх послуг. Власних коштів на ефективну політичну боротьбу в таких партіях катастрофічно не вистачає, що підштовхує їх до пошуку «додаткових» джерел фінансування. І саме в цей момент «на допомогу» цим партіям приходять гроші з бізнесу – гроші, за допомогою яких олігархи та фінан-



сово-промислові групи прагнуть у незаконний спосіб лобювати власні економічні інтереси.

Фінансування політичної партії – це, на думку Л. Гонюкової, «передбачувані законом випадки цільового використання фінансових надходжень для політичної діяльності партій. Таким чином, під державним фінансуванням політичних партій ми можемо розуміти передбачувані законом випадки цільового використання бюджетних коштів для фінансування підтримки державою політичної діяльності партій» [1].

Із середини 60-х рр. ХХ ст. почала здійснюватися широкомасштабна правова регламентація фінансової діяльності політичних партій в Європі. Проте в окремих зарубіжних країнах історично склалося так, що загальних законів про партії немає, а законодавчо регулюється тільки питання їх фінансування, як це зроблено, зокрема, у Швеції і Фінляндії.

Одним із перших державне фінансування діяльності політичних партій було започатковане в Німеччині у 1959 р., а у 1966 р. державна фінансова допомога законом про партії була визнана обов'язковою. «Грошова допомога надавалась на передвиборчу діяльність. Партія, за яку на виборах проголосувало більше 2,5% виборців, отримувала з держбюджету по 2,5 марки за кожен голос» [1].

Бюджетне фінансування політичних партій – нормальна демократична практика.

Більшість стандартів у цій сфері закріплена в регіональних документах, зокрема таких організацій, як Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Рада Європи (РЄ). Попри це, є кілька глобальних інструментів, які визначають загальні принципи у сфері регулювання політичних фінансів. Так, важливим документом є Конвенція Організації Об'єднаних Націй (ООН) проти корупції, в якій міститься заклик до держав-підписантів запровадити нормативне регулювання, необхідне для забезпечення прозорості фінансування кандидатів і партій. Крім того, в Загальному коментарі № 25 Комітету ООН із прав людини (1996) до ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачено право держав установлювати обмеження витрат під час виборів, аби зменшити вплив грошей на результати голосування.

До числа основних документів, які нині визначають міжнародні стандарти у сфері фінансування партій, варто зарахувати:

1) Правила фінансування політичних партій, прийняті Венеціанською Комісією на 46-му пленарному засіданні у м. Венеція (9–10 березня 2001 р.), в яких наголошується на двох аспектах щодо правил визначення кола партій, які мають отримувати державне фінансування: 1) *державне фінансування має бути обов'язково призначеним для кожної партії, представленої в парламенті;* 2) *з метою забезпечення рівності можливостей для різних політичних сил державне фінансування*

*партій доречно поширювати й на політичні сили, що репрезентують важливу частину електорату та висувують кандидатів на виборах* [6];

2) Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1516 (2001) «Про фінансування політичних партій», прийняті Постійним Комітетом від імені Асамблеї 22 травня 2001 р., де в пункті «8.а.ii.» зазначається, що «політичні партії мають отримувати фінансову допомогу з державного бюджету, аби запобігти їхній залежності від приватних донорів і гарантувати рівність можливостей між політичними партіями. Обсяг державного фінансування, з одного боку, має бути вираховано пропорційно до рівня підтримки, який мають партії, визначеного на основі об'єктивних критеріїв, таких як кількість отриманих голосів чи депутатських мандатів, і, з іншого боку, допомагати новим партіям виходити на політичну арену та конкурувати на рівних умовах з більш стійкими партіями» [7];

3) Рекомендації РЕС (2003) 4 Комітету Міністрів Державам-членам Ради Європи, прийняті Комітетом Міністрів на 835-му засіданні Заступників Міністрів (8 квітня 2003 р.), якими було затверджено Спільні правила проти корупції у фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній;

4) Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 2004/2003 від 4 листопада 2003 р. про статус і фінансування політичних партій на європейському рівні.

Рада Європи та ОБСЄ активно долучилися до питань регулювання політичних фінансів на рівні європейської спільноти. Крім того, з 1999 р. Група держав проти корупції (GRECO) стежить за дотриманням стандартів РЄ у сфері боротьби з корупцією, а у 2006 р. до повноважень цього органу також додався моніторинг за прозорістю фінансування політичних партій.

Загалом європейські стандарти за визначенням IFES у сфері політичного фінансування стосуються кількох ключових сфер: «приватні внески на користь партій і кандидатів, державне фінансування, регулювання витрат, фінансова звітність, державний контроль за політичними фінансами і санкції» [5].

Державне фінансування політичних партій, на думку Д. Калмикова, «дозволяє посилити рівень фінансової, організаційної і кадрової спроможності партій, диверсифікувати джерела фінансування партійної діяльності, зменшити рівень залежності партій від великих донорів, зменшити ризики корупції у політиці шляхом зменшення залежності партій від приватних донорів, компенсувати скорочення кількості членів партій і, відповідно, надходжень від членських внесків, переорієнтувати діяльність партій із постійного пошуку джерел фінансування на внутрішньопартійний розвиток, створити умови для чесною та вільною політичною конкуренції, розвитку нових партій тощо» [2].

Фінансова допомога зазвичай надається в грошовій формі. Таку форму державного фінансування називають прямим державним фінансуванням. У межах прямого державного фінансування виділяють два підходи: щорічна допомога партіям на регулярній основі для підтримки повсякденної, або статутної, діяльності та/або відшкодування витрат партій під час проведення виборчої кампанії.

В європейських країнах склалися такі варіанти прямого державного фінансування статутної діяльності політичних партій:

1) фінансуються тільки політичні партії, представлені в парламенті, а субсидії розподіляються між ними пропорційно до числа отриманих мандатів;

2) державні субсидії розподіляються з урахуванням кількості отриманих на виборах голосів. Таким чином, державне фінансування одержують ті партії, які або подолали необхідний прохідний бар'єр, або отримали необхідну згідно з чинними в країні нормами кількість голосів;

3) державні субсидії на поточну діяльність політичних партій, представлених у парламенті, розподіляються пропорційно як до чисельності мандатів, отриманих партіями, так і кількості отриманих голосів;

4) фінансується статутна діяльність всіх політичних партій, що взяли участь у виборах, незалежно від представленості в парламенті.

Що стосується відшкодування витрат, пов'язаних з участю партій у виборах, то в більшості європейських країн на покриття витрат, пов'язаних із передвиборчою агітацією тощо, можуть сподіватися лише ті сили, які потрапили в парламент.

Фінансова допомога з боку державних фондів або може надаватися кожній партії, або залежить від визначених умов. До методів умовної фінансової допомоги, або непрямого державного фінансування, належать: а) надання безплатного ефірного часу; б) звільнення від податків на пожертвування на політичні цілі; в) податкові пільги (метод, який відповідає інтересам партій, чиї прихильники представляють бідні прошарки населення). Ще одним методом непрямого державного фінансування вважається надання партіям або кандидатам спеціальних податкових пільг. Обсяг зазначеного виду непрямого фінансування дорівнює сумі, що могла б бути сплачена, без застосування відрахувань або знижок.

Практика політичного фінансування свідчить про те, що норми, які регулюють фінансування партій і виборів, часто порушуються. При цьому для фінансової сфери характерна значна частка латентних правопорушень. У цих умовах від реалізації законодавчих приписів із контролю за фінансуванням партій і діяльності правоохоронних органів залежить ефективність правового регулювання загалом. Чинний механізм фінансового контролю та звітності партій включає три основних еле-

менти: загальні положення, що стосуються всіх організацій, спеціальні норми закону про партії та положення законодавства про вибори.

Податкові органи наділяються повноваженнями з контролю за джерелами доходів партій, розмірами одержуваних ними грошових коштів, перевірки їхніх фінансових звітів. Таким чином, вони є спеціально уповноваженими органами партійного фінансового контролю. Такий підхід видається виправданим, оскільки податкові органи мають для здійснення зазначених повноважень відповідні можливості. Водночас вони входять у систему органів виконавчої влади, що не дає змоги говорити про їх незалежність. На думку Л. Гонюкової, «цю обставину не можна недооцінювати, оскільки партійне фінансування являє собою політизовану сферу» [1]. Адміністративний тиск виражається в упередженому ставленні податкових та інших контролюючих органів не лише до жертводавців. Багато організацій і підприємців були змушені відмовлятися від угод із «небажаними партіями» і кандидатами під загрозою з боку представників влади. Разом із тим «виключити повноваження з контролю за партійним фінансуванням із компетенції податкових органів було б недоцільно, оскільки вони здійснюють також реєстрацію юридичних осіб та володіють відомостями про доходи та витрати юридичних осіб та громадян» [1].

Контроль за фінансуванням політичних партій здійснюється різними органами: в Австрії – комісією при Міністерстві внутрішніх справ, в Мексиці та США – Федеральною виборчою комісією, в Угорщині – Державною рахунковою палатою, в Іспанії – Рахунковим трибуналом.

Відповідальність політичних партій за фінансові порушення та зловживання зазвичай досить жорстка. В основному це штрафні санкції та вилучення неправомірно отриманих сум і майна на користь держави, в деяких країнах – позбавлення партії права на отримання державних субсидій (Франція) і навіть позбавлення волі для винних осіб (в Італії на термін від 6 місяців до чотирьох років).

Відповідно до принципу прозорості і відкритості фінансові звіти політичних партій мають публікуватися в офіційних друкованих органах й бути доступними кожному громадянину, засобом масової інформації. Нерідко передбачається вимога опублікування звітів. Крім фінансових звітів, політичні партії іноді зобов'язані надавати контрольним органам інші звітні документи: звіти про партійне майно (Німеччина), списки пожертв (Австрія, Іспанія), бюджет партії (Італія), а найчастіше відомості про доходи та витрати, пов'язані з виборчими кампаніями. Для подання звітів про використання партіями фінансових коштів закони зазвичай встановлюють терміни і визначають форму звітних документів. Терміни ці в країнах різняться: в Італії – один місяць після закінчення звітного року,

в Угорщині – чотири місяці, в Іспанії – 6 місяців, а в Австрії, Німеччині – 9 місяців.

**Висновки.** Дослідження досвіду сучасних країн Європи щодо запровадження державного фінансування політичних партій як механізму протидії політичній корупції свідчить про усталену практику, що ґрунтується на міжнародних та загальноєвропейських стандартах демократичного врядування та боротьби з корупцією, зокрема політичною. Національні законодавства країн Європи імплементують рекомендації Групи країн проти корупції GRECO, що сприяє прозорості фінансових джерел політичних партій, унеможливує її залежність від олігархів та створює рівні конкурентні можливості під час виборів, сприяючи зростанню рівня довіри до політичних сил та ствердженню плюралістичної демократії загалом.

Більшість країн Європи вибирає пряме державне фінансування політичних партій залежності від їх підтримки на виборах та отримання місць у представницькому органі влади, а також передбачає прозору фінансову звітність політичних сил під час та після виборів. Для підсилення ефективності цього інструменту більшість країн додатково запроваджує непрямі форми фінансування, такі як надання безоплатного ефірного часу, податкові пільги тощо.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Гонюкова Л.В. Державне регулювання фінансової діяльності політичних партій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=783> (дата звернення: 25.09.2020)
2. Калмиків Д. Міжнародні стандарти запровадження державного фінансування політичних партій. URL: <http://www.pravo.org.ua/ua/news/20872857-migenarodni-standarti-zaprovadzeennya-dergeavnogo-finansuvannya-partiy> (дата звернення: 25.09.2020)
3. Кустова С.М. Державне фінансування політичних партій як передумова демократизації суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1040> (дата звернення: 25.09.2020)
4. Кушнарєв І.В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація. Київ : Вид-во «Юридична думка». 2018. 408 с.
5. *Посібник для політичних партій з політичного фінансування*. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) в Україні. URL: [https://www.ifes.org/sites/default/files/ifes\\_2018\\_political\\_finance\\_manual\\_for\\_political\\_parties\\_ukr.pdf](https://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_2018_political_finance_manual_for_political_parties_ukr.pdf) (дата звернення: 25.09.2020)
6. Правила щодо фінансування політичних партій, прийняті Венеціанською Комісією. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. URL: [http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar\\_id=147&iar\\_id=181&as=2](http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=147&iar_id=181&as=2) (дата звернення: 25.09.2020).

7. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1516 (2001). Фінансування політичних партій. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. URL: [http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar\\_id=147&iar\\_id=180&as=2](http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=147&iar_id=180&as=2) (дата звернення: 25.09.2020).

#### REFERENCES:

1. Gonyukova, L. V. (2014). Derzhavne reguluvannya finansovoyi diyal`nosti polity`chny`h partiy [State regulation of political party financial activities.] Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvy`tok. 2014. 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=783> (data zvernennya: 25.09.2020)
2. Kalmy`kov, D. (2017). Mizhnarodni standarty` zaprovadzheniya derzhavnogo finansuvannya polity`chny`h partiy. [ International standards for the introduction of political party public funding]. URL: <http://www.pravo.org.ua/ua/news/20872857-migenarodni-standarti-zaprovadzeennya-dergeavnogo-finansuvannya-partiy> (data zvernennya: 25.09.2020)
3. Kustova, S. M. (2016). Derzhavne finansuvannya polity`chny`h partiy yak peredumova demokraty`zacyi suspil`stva [ State funding of political parties as a prerequisite for democratization of society]. Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvy`tok. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1040> (data zvernennya: 25.09.2020)
4. Kushnarev, I. V. (2018). Polity`chna korupciya: porivnyal`no-politologichna konceptualizaciya [Political corruption: comparative political science conceptualization]. Ky`yiv : Vy`d-vo «Yury`dy`chna dumka».
5. Posibny`k dlya polity`chny`h partiy z polity`chnogo finansuvannya [A handbook for political parties on political financing]. (2018). Mizhnarodna fundaciya vy`borchy`h sy`stem (IFES) v Ukrayini. URL: [https://www.ifes.org/sites/default/files/ifes\\_2018\\_political\\_finance\\_manual\\_for\\_political\\_parties\\_ukr.pdf](https://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_2018_political_finance_manual_for_political_parties_ukr.pdf) (data zvernennya: 25.09.2020).
6. Pravy`la shhodo finansuvannya polity`chny`h partiy, pry`jnyati Veneciya`ns`koyu Komisiyeyu [Rules on the financing of political parties adopted by the Venice Commission.]. (2001). Laboratoriya zakonodavchy`h iniciaty`v. URL: [http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar\\_id=147&iar\\_id=181&as=2](http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=147&iar_id=181&as=2) (data zvernennya: 25.09.2020).
7. Rekomendaciya Parlaments`koyi Asambleyi Rady` Yevropy` 1516 (2001). Finansuvannya polity`chny`h partiy [Financing of political parties]. Laboratoriya zakonodavchy`h iniciaty`v. URL: [http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar\\_id=147&iar\\_id=180&as=2](http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=147&iar_id=180&as=2) (data zvernennya: 25.09.2020).
8. Recommendation Rec (2003) 4 of the Committee of Ministers to member states on common rules against corruption in the funding of political parties and electoral campaigns. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cc1f1> (data zvernennya: 25.09.2020).

## Financing political parties as a political and legal mechanism for combating political corruption in European countries

Muzychenko Ganna Vyacheslavivna

Doctor of Political Sciences, Professor,  
South Ukrainian National Pedagogical  
University named after K.D. Ushynsky  
Staroportofrankivska str., 26, Odessa,  
Ukraine

*The Institute for Direct Public Financing of Political Parties is investigated as one of the instruments for preventing and combating political corruption in modern European countries, which has a positive effect on reducing the level of corruption in the country and contributing to the democratization of the modern country political system.*

*Based on the analysis of international standards and European legal documents, in particular the recommendations of the Group of States against Corruption (GRECO), the political and legal principles of direct financing of political parties from the state budget in contemporary European countries are analyzed.*

*It is determined that the direct public financing of political parties is considered a democratic standard that promotes the transparency of the modern political party financial resources for the exercise of their statutory functions, in particular during elections, prevents political corruption and corruption in the state as a whole, promotes political de-oligarchization, etc.*

*A comparative analysis of the political parties' financing experience proves that the direct financing of political parties from the state budget for those of them which have received seats in the representative body is a typical European practice, which requires to implement in special law the obligation of any political party to ensure reporting and transparency of all financial transactions in the election campaign budget formation as well as spending on party statutory activities.*

*European national legislation promotes the transparency of political parties' financial resources, creates equal competitive opportunities in elections, thus increasing confidence in political parties and promoting pluralism.*

*Most European countries choose direct public funding of political parties based on their support in elections and seats in the representative body, and provide for transparent financial reporting of political parties during and after elections. To enhance the effectiveness of this tool, most countries additionally introduce indirect forms of funding.*

**Key words:** political corruption, corruption prevention, political finance, political parties' financing, direct political party public financing.



Mustafa Nezar Harb

## Political modernization theory: criticisms of democratic transition theorists

UDC 321.7-048.35:303.833.6  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.13>

Mustafa Nezar Harb  
Postgraduate Student at the Department  
of Political Science  
V. N. Karazin Kharkiv National University  
Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine

*The link between modernization theory and democracy originates from Lipset in his article "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Development" in 1959. Lipset hypothesized that as societies develop economically, their citizens no longer tolerate repressive political regimes. The rise in per capita GDP, he argued, triggers a transition to democracy. Modernization theory considers that the economic field is related to public policy as one of its most important applications. The theory assumes that third world countries are poor and traditional, and the western countries are rich and modern. And it sets a clear course of development for those poor countries in the third world to follow, based on western values, aiming to increase the living standards of the poor. This creates a state of dependency on poor countries to rich countries. Modernization theory prerequisites for democracy demand the third world countries a high level of modernization, urbanization, expansion of the middle class, and democratic culture for the general public, in order to gain a modern democratic political system. Democratic transition theorists criticize this theory and its prerequisites for democracy as it is difficult for some nations to apply these prerequisites. This article focuses on analyzing the logic of modernization theory, its definitions, origins, and requirements for a modern democratic society. It views upon the modernization theory and its prerequisites for democracy by reviewing the literature on the relations between socio-economic development and political democracy. It also concentrates on some criticism of this theory made by democratic transition scientists. The contemporary political science has faced much criticisms by transit study's theorists (Arab scientists included) due to the difficulty of applying the prerequisites of transition from traditional to modern societies to reach a stable democratic system.*

**Key words:** modernization theory, prerequisites of modernization, transfer to democracy, criticism of modernization theory, stable democratic system.

**Introduction.** Modernization theory has been one of the major perspectives in the study of national development since the 1950s. This theory is concerned with the process of transferring from traditional to a modern society. Political scientists primarily from Europe and the United States such as Barrington Moor, Martin Lipset, Walt Rostow, and others, made an important contribution in studying the process of modernization in order to understand and explain the economic development in different countries. Their works paid the attention to the characterization of the relationships between economic development and democratization.

**Purpose and objectives.** The aim of this article is to present the concept of modernization theory and its requirements for reaching democracy and examine the criticisms that have been directed at it by some theorists of the democratic transition.

**Research methods.** The theoretical framework of modernization theory analysis is based on historical, comparative, analytical and some other methods.

### What is modernization theory and its origins?

According to Jonathan Westover, "modernization theory is a description and explanation of the processes of transformation from traditional or underdeveloped societies to modern societies and looks at the economic growth within societies" [1, p. 115]. The theory seeks to identify the social variables that contribute to social progress and development in different countries, and to explain the process of social transformations. Modernization theory does not only

emphasize the process of change, but it considers the responses to that change. It also looks at internal dynamics with reference to social and cultural structures and adaptations to new technologies.

The origin of modernization theory can be traced to the response of American political elites and intellectuals to the international setting of the post-Second World War era, particularly during the cold war period [2]. Most of the modern social and human sciences in Europe and North America can be summed up as a study of this transition (from traditional society to a modern one) by Karl Marx, Max Weber, Émile Durkheim and their successors. Practically all theories related to modernization, study the transition of society from the traditional state to modernity with differences in the understanding of the structure of this transition, the essence of modern society, characteristics of traditional society, and views about the positive and negative effects of this transition. While their specific ideas on religion, education, politics etc. have been a source of much interest, it is their general theories of social change that have attracted most attention and inspired the emergence of the "sociology of development" in the twentieth century [3, p. 41–42].

According to Alvin So, there are three main historical events that were favorable to the inception of the modernization theory [4, p. 17–23]. First, the rise of the United States as a superpower after WWII. Second, the emergence of new third world nation-states in the wake of the disintegration of the European colonial empires in Asia, Africa,

and Latin America. These nascent nation-states were in search of a model of development to promote their economy and to enhance their political independence [5, p. 32–34, 56–9]. Third, the spread of the world communist movement and the world split into two camps: communist and capitalist, which led to the emergence of the Cold War.

**Prerequisites of modernization theory for democracy**

Many researchers and scientists such as Martin Lipset, Robert Dal, Barrington Moore, and others began their studies of the democratic transition through the focus of the modernization theory in order to explain the democratic system and to explore the confrontation in the socialist camp. An attempt to directly link modernization theory with democracy was made in the famous article by Martin Lipset in 1959 “*Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Development*” [6, p. 69–105], where he addresses the possible role of economic development in the democratization of the third world countries. In his attempt to link the level of development of a country and its probability of being democratic, he refers to the extremely high correlation between aspects of social structure, such as income, education, religion, on the one hand, and democracy, on the other.

In his article, he presented the social and economic requirements of democracy such as urbanization, wealth, education, the size of the middle class, industrialization, and the degree of education in the community. On the other hand, he proposed the idea of legitimacy, in the sense of the political system’s ability to generate ideas more suitable for society and more appropriate to solve its deep problems. Lipsett made a hypothesis that the more developed a country is economically, the more likely that the country would be a democracy and be characterized by a more stable political situation overall. [6, p. 70–72].

Other researchers such as B. Moore related democratization to the rise of the middle class and to the terms of its political incorporation [8]. Social sociologist Alex Inkeles, discusses the consequences

of the modernization process for individual attitudes and behavior. As for Adam Przeworski and his co-authors, they argued that countries may become democratic due to reasons unrelated to their level of economic development [9, p. 39–55]. Once prosperous, however, democracies with higher levels of GDP per capita were to avoid slipping back into autocracy, then over time the relationship between GDP and democracy would emerge. It would be so even if economic growth does not lead to democratization.

Modernization theory considers that the economic field is related to public policy as one of its most important applications. W. Rostow presents five stages of economic development, which are: 1. Traditional society. 2. Precondition for takeoff. 3. The takeoff process. 4. The drive to maturity. 5. The age of high mass consumption society. According to this exposition, Rostow’s model illustrates his desire to promoted a development model to assist lower-income countries in the development process by providing capital, technology, and expertise [10, p. 3–13]. The U.S foreign policy was influenced by Rostow’s political theories when it adopted the Marshall plan as alliance for progress in Latin America countries. It was aimed not only at the development of these countries, but also at the assertion the United States’ influence over communist Russia. Rostow argues that economic development will be achieved when a country has high industrial productivities and exports goods to the rest of the world.

Modernization theory assumes that third world countries are poor and traditional, and the western countries are rich and modern. And it sets a clear course of development for those poor countries in the third world to follow, based on the western values, aiming to increase living standards of the poor. In this context, the third world countries have to look up to rich countries such as U.S.A and Europe as their model for economic prosperity and democratic stability. This creates a state of dependency of poor countries from the rich states. Once poor countries come into contact with the western countries, they will not be able to resist the temptation toward modernization.

In summary, modernization theory attempts to identify the social variables that contribute to social progress and the development of societies and seeks to explain the process of social development. The theory deals with internal dynamics with reference to social and cultural structures and adaptation to new technologies. Modernization theory by nature is a homogenizing process that produces inclinations toward resemblance among societies. It is based on

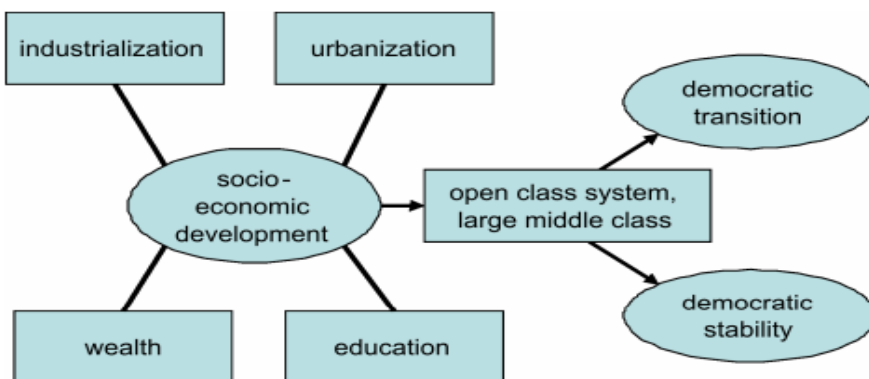


Figure 1. Modernization Theory according to Lipset

Source: [7, p. 2]

optimistic economic growth models. The western countries that are economically rich serve as a model for this theory. And the poor countries are believed to be in their initial state of economic growth. The theory proponents focus on choosing the right techniques and technologies designed by western countries to achieve industrialization in the poor countries. They emphasize the importance of lending capitalist values.

#### **Criticism of modernization theory by democratic transition scientists**

Modernization theory was popular in the 1960s but came under heavy attack in the beginning of the 1970s. During the 1970s, a very important phenomenon occurred in Southern Europe when Greece, Portugal, and Spain transitioned to democracy. Then a wave of democratic transfers began in Latin America and later in the rest of the world. These transitions were accompanied by new scientific works of political scientists. Among these scientists were a group of researchers headed by G. O'Donnell, P. Schmitter and L. Whithead, who edited and published four volume edition "*Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*" in 1986 which has been used later as a paradigm for transitology. Also, researchers such as J. Linz, A. Stepan, J. Higly, T. Karl and others made a great contribution into the development of this theory.

Guillermo O'Donnell and other transitology scientists criticized the theories of modernization from a liberal democratic standpoint, contrary to the leftist standpoint which characterized the so-called dependency theorists. The Dependency theorists assume that western democracy, culture, and capitalism are modern and idle, and these western institutions and values must be exported throughout the rest of the world to aid the development of impoverished nations. If the third world countries don't follow the same development path as their European and United States counterparts, there will be no democracy in these less-developed nations. In this context, should the third world countries wait for the expansion of the middle class, the spread of education, urbanization and so on in order to obtain a liberal democracy? What should we say to our people under fascist dictatorships? That we are not ready for democracy? Theoretically, can this be true?

Basing on these questions, the democratic transition theories were made to support the democratic process in the third world. And democratic transition theorists believe that these preconditions for democratic transition are incorrect. S. Eisenstadt states: "Historically, modernization is the process of change towards those types of social, economic, and political systems that have developed in Western Europe and North America from the seventeenth century to the nineteenth and have then spread to other European countries and in the nineteenth and twentieth centuries to the South American, Asian, and African continents" [11, p. 27].

When the United States of America moved to democracy in the eighteenth century, then the majority of its population was peasantry, and the literacy rate in the United States was not high. What modernization theory required of the Third World countries – development of economic growth, urbanization, etc. – didn't exist in western Europe and in the U.S.A when they transferred to democracy. Democracy in Europe gradually rose with the expansion of suffrage. What modernization theorists demand from the third world countries – a high level of modernization, urbanization, expansion of the middle class, and a democratic culture for the general public are not preconditions for democracy, but rather they are the results of democracy. What this theory demands from the third world countries is in fact the results of what the U.S.A and western Europe have already obtained when they transferred to democracy in the eighteenth and nineteenth centuries. According to modernization theory, these prerequisites must be present in Latin America and in Asia, and without them democracy can't be held in these countries.

Some political researchers such as Azmi Bishara, see the preconditions for democracy advocated by modernization theory, as part of the Cold War between capitalism represented by the U.S.A and Communism repressed by the Soviet Union. As the United States wanted to justify its alliance with tyrannical governments in the world by saying that these peoples are not ready for democracy, modernization theory in this sense was justification for the alliance with dictatorships in many countries as these countries were not ready for democracy. When the Cold War ended, suddenly these claims evaporated and democracy became permissible even among these backward nations. And alliance with dictatorships is no longer inevitable, because there is no longer the standard for countries to be either with the U.S.A or with communism for alliance with dictatorship. Therefore, the United States is no longer hostile to democracy in its allied countries. These changes in standards open the door widely for the development of the democratic transition studies branch.

Here, Azmi Bishara mentions, that the Cold War ended everywhere in the world except in the Arab region. Bishara refutes the thesis that "the US became a supporter of democratic transformation after the Cold War, and makes the point that the "democratic realism" that guided American policy in the Middle East is a continuation of Cold War policies with new enemies" [12, p. 40]. For the U.S.A the Cold War did not end in the Arab region, and it continued to deal with the region by logic of the Cold War, meaning that it continued to support dictatorships in the Arab region for fear of three things: the willingness to ensure the security of Israel, the chances to lose access to Arab oil and the emergence of terrorist groups which resulted from many reasons, the most impor-

tant of them were the existence of tyrannical regimes, the Palestine issue and the Arab-Israeli conflict.

**Conclusions.** Modernization theory soon began to lose support in some academic circles in favor of the theory of democratic transition. As researchers had increasing difficulty in understanding why some nations were unable to achieve the pre-democratic conditions, they became disappointed by ideas of modernization theory. However, the assumptions of modernization theory can be applied in case of consolidation of democracy rather than in case of democratic transition. When talking about consolidating democracy, it becomes clear that it is difficult to consolidate democracy without economic growth and without a certain degree of education, culture, urbanization, the standard of living, the size of the middle class, and so on. After the transition takes place, the new democratic order must be concerned with what modernization theory calls the social and economic conditions for democratic transition.

**REFERENCES:**

1. Westover, J. (2018). *Shifting Trajectories in Globalization, Labor, and the Transformation of Work*. Cambridge Scholars Publishing [in English]
2. Tipps, D.C. (1973). *Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective*. [Comparative Studies in Society and History, 15(2), 199–226]. Cambridge University Press [in English]
3. Webster, A. (1984). *Introduction to the Sociology of Development*. Macmillan International Higher Education [in English]
4. So, A. Y. (1990). *Social Change and Development*. SAGE Publishing [in English]
5. Chirot, D. (1976). *Social Change in a Peripheral Society: [The creation of a Balkan colony]*. New York: Academic Press [in English]
6. Lipset, S. M. (1959). *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*. [The American Political Science Review, Vol. 53, No. 1]. American Political Science Association [in English]
7. Wucherpfennig, J. & Deutsch F. (2009). *Modernization and Democracy: Theories and Evidence Revisited*. *Living Reviews in Democracy* [in English]
8. Moore, B. (2015). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Beacon Press [in English]
9. Przeworski, A., Alvarez, M., Cheibub, J., & Limongi, F. (1996). *What Makes Democracies Endure?* [Journal of Democracy, vol. 7 no. 1]. Johns Hopkins University Press [in English]
10. Rostow, W. W. (1959). *The Stages of Economic Growth*. [The Economic History Review, New Series, Vol. 12, No. 1]. Blackwell Publishing on behalf of the Economic History Society [in English]
11. Hennayake, N. (2006). *Culture, Politics, and Development in Postcolonial Sri Lanka*. Lexington Books [in English]
12. Bishara, A. (2019). *Remarks on External Factors in Democratic Transition*. [AIMuntaqa, Vol. 2, No. 2]. Arab Center for Research & Policy Studies [in English]

## Теорія політичної модернізації: критика теоретиків демократичного переходу

Мустафа Низар Харб

аспірант кафедри політології  
Харківського національного  
університету імені В.Н. Каразіна  
майдан Свободи, 4, Харків, Україна

*Зв'язок між теорією модернізації та демократією бере початок від статті Ліпсета «Деякі соціальні реквізити демократії: економічний розвиток та політичний розвиток» у 1959 році. Ліпсет висунув гіпотезу, що в міру економічного розвитку суспільств їх громадяни більше не терплять репресивних політичних режимів. Зростання ВВП на душу населення, стверджував він, зумовлює перехід до демократії. Теорія модернізації вважає, що економічна сфера пов'язана з державною політикою як одне з найважливіших її застосувань. Теорія передбачає, що країни третього світу є бідними і традиційними, а західні – багатими і сучасними. І це визначає чіткий курс розвитку для тих бідних країн третього світу, заснований на західних цінностях, спрямований на підвищення рівня життя бідних. Це створює стан залежності від бідних країн до багатих країн. Теорія модернізації передумови демократії вимагають від країн третього світу високого рівня модернізації, урбанізації, експансії середнього класу та демократичної культури для широких верств населення, щоб отримати сучасну демократичну політичну систему. Теоретики демократичного переходу критикують цю теорію та її передумови для демократії, оскільки деяким країнам важко застосувати ці передумови. Ця стаття зосереджується на аналізі логіки модернізаційної теорії, її визначеннях, походженні та вимогах до сучасного демократичного суспільства. Вона розглядає теорію модернізації та її передумови до демократії шляхом огляду літератури про співвідношення соціально-економічного розвитку та політичної демократії. Вона також концентрується на деякій критиці цієї теорії, висловленої вченими, які вивчали демократичний перехід. Сучасна політична наука зіткнулася з тим, що існує багато критики з боку теоретиків транзитології (між ними також арабські вчені) через труднощі застосування цих передумов традиційними суспільствами з метою переходу до сучасного суспільства та досягнення стабільної демократичної системи.*

**Ключові слова:** теорія модернізації, передумови модернізації, теоретики транзитології, перехід до демократії, стабільна демократична система.



Новосельський Іван Федорович

## Українські соціальні мережі: специфіка та проблеми функціонування

УДК 35.076.2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.14>

Новосельський Іван Федорович  
аспірант кафедри політичних інститутів та процесів  
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника  
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна

*Розглянуто соціальні мережі як майданчик для привернення уваги до актуальних та резонансних подій, підвищення рівня громадянської активності, з одного боку, та поле глобальних комунікативних війн – з іншого. Останні характеризуються широким застосуванням дезінформаційних кампаній, створенням фейкових медіахолдингів, фабрик тролів, що зумовлює виникнення нових викликів для демократичного розвитку України.*

*Метою статті є визначення специфіки та особливих рис функціонування соціальних мереж як різновиду нових медіа в сучасному інформаційному просторі України. Метою розкрито за допомогою таких завдань: з'ясовано роль соціальних мереж у демократичному розвитку України, охарактеризовано специфіку функціонування соціальних мереж у політичній боротьбі, окреслено напрями подолання деструктивного впливу соціальних мереж.*

*З'ясовано, що соціальні мережі в сучасній Україні сприяють реалізації принципу плюралізму думок, розширюють можливості людей бути більш інформованими споживачами медіаконтенту, водночас виступають ефективним майданчиком для маніпуляцій. Стверджується, що блокування російських мереж посилює процес зростання кількості українських користувачів світових соціальних мереж та дало підстави для розвитку українських мереж. Водночас констатовано зменшення рівня критичного мислення та інтелектуального потенціалу середнього користувача соціальної мережі, зростання простору для маніпуляцій та нездатність більшості вітчизняних мереж конкурувати на медіаринку, організувати спеціальні потужні рекламні компанії в мережі Інтернет і розробляти стратегію залучення уваги користувачів.*

*Доведено домінуючий характер деструктивного використання соцмереж у контексті політичної боротьби в сучасній Україні, їхній маніпулятивний вплив, замовний характер дезінформаційних кампаній за допомогою створення фейкових медіахолдингів, фабрик тролів, що підриває довіру громадян до публічного дискурсу та демократичного процесу. Обґрунтовано необхідність посилення медіаграмотності громадян України, яка має фокусуватися на формуванні засад критичного мислення та імунітету до маніпуляцій громадською свідомістю та пропаганди.*

**Ключові слова:** нові медіа, соціальні мережі, інформаційна війна, дезінформація.

**Вступ.** Стрімкий технологічний розвиток Інтернет-технологій призвів до визнання суперечливості їхнього впливу на розвиток демократії через витоки даних користувачів соцмереж, бажання окремих країн регулювати діяльність світових ІТ-гігантів на рівні законів, сумніви щодо монополії власників на глобальні канали комунікації. Особливу увагу привертає швидкість зростання популярності соціальних мереж, які виступають, з одного боку, майданчиком для привернення уваги до актуальних та резонансних подій, підвищення рівня громадянської активності, а з іншого – полем ведення глобальних комунікативних війн. Останнє характеризується активним просуванням дезінформаційних кампаній, створенням фейкових медіахолдингів, фабрик тролів та зумовлює виникнення нових викликів для функціонування демократичних країн.

**Мета та завдання.** Метою статті є визначення специфіки та особливих рис функціонування соціальних мереж як різновиду нових медіа в сучасному інформаційному просторі України. Мета розкривається за допомогою таких дослідницьких завдань: з'ясувати роль соціальних мереж у демократичному розвитку України, охарактеризувати специфіку діяльності соціальних мереж у полі-

тичній боротьбі, окреслити напрями подолання деструктивного впливу соціальних мереж.

**Методи дослідження.** Для реалізації вказаної мети було застосовано систему методів, зокрема інституціональний, структурно-функціональний, прогностичний, компаративний тощо. Було зроблено акцент на соціологічному (вторинна соціологія) та статистичному методах дослідження.

**Результати.** Стрімкий розвиток Інтернету зумовив необхідність для класичних медіа освоювати віртуальний простір. Згідно з даними дослідження Digital 2020, нині понад 60% громадян у світі регулярно користуються інтернетом, а у віковій групі до 35 років цей відсоток перевищує 90% [12]. Саме тому тільки у 2019 році припинили вихід на папері два загальнонаціональних видання в Україні – «Сьогодні» та «Дзеркало тижня».

Дедалі частіше в сучасному світі як головне джерело інформації виступають соціальні мережі. Вони набувають ролі потужних інструментів формування громадянської думки. Так, кількість користувачів соцмереж на липень 2020 року становила вже більше половини населення світу (3,96 млрд) [12]. При цьому найпопулярнішою мережею було визнано Facebook, який нині налічує майже 2,5 млрд активних користувачів [14].

До введення в дію рішення РНБО України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» щодо низки російських компаній, найпопулярнішими соціальними мережами серед українців були Вконтакте та Однокласники, для аудиторії яких характерним був низький рівень критичного мислення та інтелектуального потенціалу, спрощення сприйняття картини світу та схильність виступати об'єктом застосування маніпулятивних технік. Так, 76,1% українських користувачів ВКонтакте після заборони російських мереж в Україні мігрували до інших соцмереж. Найпопулярнішими серед українців стали Facebook, YouTube, Instagram. За даними дослідження агентства PlusOne, українська аудиторія Facebook нині становить майже 15 млн, а число користувачів Instagram – майже 13 млн. При цьому Україна залишається у трійці лідерів серед сусідніх країн та великих європейських держав за проникненням Instagram, а за проникненням Facebook Україна, як і раніше, випереджає Німеччину, Молдову, Білорусь та Росію [13].

Заборона російських мереж також простимулювала розвиток власне українських проєктів соціальних мереж. Ц.укр, GoBeside стали свого роду альтернативами забороненій мережі ВКонтакте. Так, Ц.укр дає змогу зберегти і перенести всю свою інформацію із заблокованих мереж до акаунтів на своїй платформі. Соціальну мережу Friendin.net називали українським Facebook. На момент її запуску у 2011 році вона могла запропонувати значний функціонал (нічний режим перегляду, спеціальне меню, плейлисти, адаптація сторінки під монітор користувача). Втім через технічні недоопрацювання мережі проєкт було згорнуто.

Нова патріотична соціальна мережа Zozu.org позиціонує себе як аналог Twitter. В основу проєкту розробники поклали ідею надання українцям змоги вільно спілкуватися, уникаючи маніпуляцій і обмежень сусідньої країни. Доступна 13 мовами, крім російської. На згуртування нації та підняття національного духу спрямована діяльність однієї з перших українських соціальних мереж – «Українці». Однак обмежений функціонал (відсутність стрічки новин, музики, відео) значним чином зменшує конкурентоздатність мережі. Змогу бути в курсі останніх подій, обговорювати сучасний новинний контент надає мережа UkrOpen. UkrFace позиціонувалась як єдина соцмережа, яка містила переклад інтерфейсу кримськотатарською мовою, але її робота часто супроводжувалась технічними проблемами.

Таким чином, стати потужним компонентом українського інформаційного простору українські соціальні мережі нині не змогли. Так, мережу «Друзі» довелося закрити через крадіжку домена, UkrFace – через проблеми з авторськими правами, Ukrainians.co – через нерентабельність і низькі

результати. Серед проблем, з якими стикнулись розробники, – нерентабельність проєктів, фінансова неспроможність конкурувати зі світовими мережами-лідерами, недостатній рівень забезпечення доступу користувачів до розважального контенту, технічна недоопрацьованість, нездатність забезпечити збереження даних користувачів через численні хакерські атаки.

Отже, найпопулярнішою соціальною мережею для отримання інформації про ситуацію в Україні та світі для українців залишається Facebook. Згідно з даними опитування компанії Research & Branding Group перевагу в отриманні новинного контенту Facebook віддають 58% української аудиторії, Instagram – 25%, телеграм-каналам – 9%, Twitter – 8%, російським соцмережам Однокласники – 6% та ВКонтакте – 5% [11]. Соціальні мережі для отримання інформації під час передвиборної кампанії 2019 року використовували 27% українців [7].

Водночас рівень довіри до суспільно-політичної інформації із соцмереж низький. Це стосується як найпопулярніших із них (Facebook, YouTube, Instagram, Telegram), так і менш використовуваних (Вконтакте, Однокласники, Twitter, Linkdn). Інформації з означених соцмереж довіряє менше десятої частини користувачів, більшість довіряє частково і приблизно п'ята частина користувачів взагалі не використовує соцмережі як джерело суспільно-політичної інформації [8]. Недовіру до повідомлень у ЗМІ та соцмережах виказують близько двох третин громадян [10].

За даними дослідження ГО «Інтерньюз-Україна» та аналітичної компанії Singularex, нині в соцмережах домінує негатив. Об'єднувальний потенціал платформ часів Майдану демонструє від'ємну динаміку. Так, наприклад, у Facebook 42% постів про політику – негативні, і лише 15% мають позитивну риторичу [2].

Недовіра до новинного контенту соціальних мереж пов'язана з підвищенням рівня застосування в політичній боротьбі деструктивних технологій: поширення фейкових новин, тролінг, діяльність ботоферм, створення інформаційних бульбашок, посилення інформаційних шумів, активне просування технологій «інтернет-дискусій за участю веббригад», «клікбейтингу» тощо. Наприклад, Facebook схильний створювати інформаційні бульбашки, які ускладнюють сприйняття реальної ситуації в країні. За допомогою спеціально налаштованого алгоритму, ґрунтуючись на інформації про власника акаунту, його схильності, політичних поглядах, уподобаннях, певним чином формується персоналізована стрічка новин. Не отримуючи інформації, яка б відрізнялась від його особистих поглядів і смаків, користувач потрапляє всередину своєрідної бульбашки, що формується з його власних уявлень про світ. Як наслідок, відбувається посилення поляризації в соціумі.

Також популярні блогери, лідери думок часто можуть підтримувати конкретну політичну силу і просувати певні меседжі у віртуальному вимірі. Однак у реальності рейтинги політичної сили можуть значно відрізнятись. Соцмережі характеризуються чутливістю реакції на той чи інший «інформаційний вибух», на гучні заголовки новин, які привертають увагу користувача (techtoday). Наприклад, застосування технології «клікбейт» передбачає надмірне спрощення новин задля більшої привабливості посту через фрагментарність інформаційного потоку, алогічність, повну різномірність надходження інформації, високу швидкість перемикавання між фрагментами інформації.

Спотворені публікації через складність сприйняття в соціальних мережах деформують цілісну картину сприйняття навколишнього середовища, втрачаючи важливі факти на користь кричущого заголовка та утримання уваги читачів. Загрозу підвищення рівня спотворення інформації соціальними медіа довели учені лабораторії Emerging Media Studies Університету Бостона. Дослідження показало, що головним критерієм віри в написаний пост є його автор. Читачі швидше сприймуть його як правдивий, якщо вони отримують його від друзів чи близьких членів родини [5, с. 51].

Перебіг виборчих кампаній у сучасній Україні у 2019 році засвідчив часте маніпулятивне використання соцмереж. Найбільш поширеними технологіями стали поширення дезінформації за допомогою ботів або так званих лідерів думок, тиражування фейкових меседжів деякими ЗМІ, використання послуг ботоферм. За даними дослідження VoxUkraine спільно з Artelligence, боти активно коментували та загалом взаємодіяли із Facebook-сторінками найвідоміших українських політиків: В. Зеленського, П. Порошенка, С. Вакарчука, Ю. Тимошенко, В. Гройсмана та інших [9].

Парламентські та президентські вибори в Україні 2019 року змусили Facebook шукати фейковий політичний контент та блокувати його. За неодноразове поширення недостовірної інформації сторінки українських конвєсерів контенту Znaj., Politeca у Facebook були видалені.

Аналіз стилів діяльності в соціальних мережах основних кандидатів на пост Президента України В. Зеленського та П. Порошенка засвідчив принципово різні підходи та техніки. Команда П. Порошенка робила ставку на широке застосування технології «лідери думок», які забезпечували команді П. Порошенка 80% всіх взаємодій із політичними дописами. Команда В. Зеленського застосовувала технології «міграції розважальної аудиторії в політичну», прямувавши свої зусилля на ментально іншу нішу користувачів у Facebook, схильних до поширення на своїх сторінках розважального контенту, уникнення публічності та висловлювання особистої думки. Аналітики також звертали увагу

на той факт, що стилістично кампанія В. Зеленського нагадувала кампанії російської пропаганди. Так, чотири із шести найпопулярніших негативних меседжів про П. Порошенка були фейковими або, принаймні, дуже маніпулятивними. Найважливішим сценарієм було поширення на сході та півдні України думки про підготовку фальсифікацій виборів. Дуже важливу роль у дискусіях відігравали «інформаційні бульбашки», які відповідають за успіх політики «пост-правди» і змушують користувачів вірити у фейки [4, с. 26–27]. Також у соцмережах активно просувалися теми підкупу, зриву роботи виборчих комісій, використання адмінресурсу, введення воєнного стану тощо.

Натомість низка експертів, посилаючись на результати голосування, вважає, що роль соціальних мереж у президентській кампанії 2019 року в Україні було перебільшено. Дослідники стверджують, що 73% підтримки В. Зеленського пояснюється, перш за все, його особистим телевізійним образом та впливом, а не дискусіями в соцмережах [4].

Швидкий доступ та поширення новинного контенту, високий рівень інформаційної активності, стрімке збільшення впливу соціальних мереж на суспільні настрої створює ризики для використання маніпулятивних технологій, здійснення пропаганди та ведення інформаційних воєн на сторінках соціальних мереж. Кожен українець у середньому підписаний на 69 публічних сторінок. Проаналізувавши 68 605 сторінок, учасники волонтерської ініціативи «Як не стати овочем» виділили десять найпопулярніших інформаційних сторінок, 7 з яких імітують онлайн-ресурси (так звані «інформаційні сміттярки»). Такі сторінки відрізняються публікацією новин без дотримання етичних стандартів, частими посиланнями на тексти, які містять маніпулятивну інформацію, фейками, спонуканнями пройти тести розважального характеру та ігри з доступом зацікавлених сторін до даних у разі використання останніх.

Тобто застосування певних алгоритмів дає змогу через соцмережі слідувати та використовувати дані, формувати портрет виборця з його звичками, інтересами і таким чином органічно вбудовувати у свою політичну кампанію. Втім часто самі власники акаунтів стають джерелом поширення неправдивої інформації. Так, 54% українських користувачів Facebook публікують фейки та маніпуляції. Тобто сім українців із десяти вірять у фейки, маніпуляцію, конспірологію. І тільки 11% українців здатні розпізнати фейки [1].

Одним із способів боротьби із деструктивним використанням соцмереж є підвищення медіаграмотності населення. Серед способів перевірки сумнівної інформації українські громадяни назвали пошук повідомлень в інших джерелах (41%), визначення вигодоотримувачів певного тлумачення події (29%), пошук власника ЗМІ чи автора сумнівної

інформації (8%). Менше 3% при перевірці даних звертається до організацій, які перевіряють факти, що свідчить про низький рівень медіаграмотності населення. Проте відповідальність за поширення дезінформації та вигадок у соцмережах українці схильні покладати більше на власників соцмереж і державу, ніж визнавати власний обов'язок боротися з фейками (21%). Ще 11% респондентів покладають таке завдання на громадські організації [10].

Останні намагаються боротися з дезінформаційними кампаніями в українському сегменті Facebook. Так, ГО «Інтерньюз-Україна», посиляючись на успішність боротьби з троями в молдовському сегменті Facebook, виступила з ініціативою запуску проєкту TrollessUa. Свого часу молдовський проєкт Trolless надіслав представнику Facebook базу із 700 підозрілих акаунтів. Після власної перевірки компанія за два тижні до запланованих на 24 лютого 2019 року парламентських виборів у Молдові заблокувала 168 акаунтів у Facebook, 28 фейсбук-сторінок і вісім облікових записів в Instagram.

Крім того, громадськими організаціями було викрито мережі фейкових підписників, які активно використовуються в інформаційній війні проти України гравцями, пов'язаними з проросійськими партіями або певними українськими олігархами. Вони активно просувають наративи «Україна під зовнішнім управлінням Заходу», «Україна має вирватися з-під контролю МВФ, Америки, Сороса» тощо та намагаються дискредитувати проєвропейські реформи в українській державі. Зокрема, ймовірні тролі просували проросійські та антизахідні ідеї Медведчука (понад 300 тисяч), Шарія (80%), Дубінського (80%) [3].

Серед поширювачів фейкових новин, суперечливих та шкідливих повідомлень про ЄС та Україну найактивніше проявляє себе РФ, що підтверджується звітом East Stratcom команди Європейської служби зовнішніх дій. Так, російські прокремлівські джерела поширювали твердження щодо неспроможності ЄС впоратися з пандемією, надати допомогу Італії, на відміну від РФ, зради власним цінностям, а отже, неминучий крах ЄС. В Україні просувалися повідомлення про «неспроможність української держави, яку покинули її європейські союзники». Таким чином, можна прослідкувати бажання певних держав використати кризу суспільної охорони здоров'я для просування геополітичних інтересів [6].

Для боротьби з дезінформацією в умовах пандемії, наприклад, британський уряд ініціював кампанію під назвою «Не годуй звіра» з закликом ретельно обмірковувати той контент, яким вони діляться в Інтернеті, а також для боротьби з фейками про епідемію коронавірусу, які ширяться в соцмережах. Було створено окремий підрозділ для видалення підроблених новин і шкідли-

вого контенту в соцмережах. На протидію фейкам щодо поширення коронавірусу COVID-19 спрямований спеціально створений для цього сайт Єврокомісії. Про готовність співпрацювати з урядами у боротьбі з поширенням неправдивої інформації заявили Facebook, Google, Microsoft і Reddit. Компанії взяли на себе зобов'язання видаляти фейки про коронавірус зі сторінок з одночасним просуванням точної інформації від офіційних органів охорони здоров'я, застосувати інструменти для блокування потенційно шкідливої інформації.

**Висновки.** Таким чином, соціальні мережі активно впливають і скеровують громадську думку у певному напрямі. З одного боку, вони сприяють реалізації принципу плюралізму думок, розширюють можливості людей бути більш інформованими споживачами медіаконтенту, з іншого – є ефективним майданчиком для маніпуляцій.

Блокування російських мереж посилило процес зростання кількості користувачів Facebook, але водночас змінило вектор його умовної елітарності у бік зменшення рівня критичного мислення та інтелектуального потенціалу середнього користувача соціальної мережі та зростання простору для маніпуляцій. Заборона російських мереж через визнання їх як одного з інформаційно-психологічних засобів гібридної війни проти України дала підстави для розвитку українських мереж. Водночас питання їх рентабельності загострюється нездатністю більшості конкурувати на ринку, організувати спеціальні потужні рекламні компанії в Інтернеті і розробляти стратегію залучення уваги користувачів.

Український медіапростір характеризується деструктивним використанням соцмереж у контексті політичної боротьби, посиленням можливостей маніпулятивного впливу на користувачів соцмереж, замовним характером роботи «лідерів думок», цілеспрямованою дезінформацією, створенням фейкових медіахолдингів, фабрик тролів, які продовжують підривати довіру громадян до публічного дискурсу та демократичного процесу.

В умовах зовнішньої російської інформаційної агресії українській владі необхідно посилювати швидкість реагування на виникнення викликів із застосуванням сучасних технологій, сприяти формуванню медіаграмотності громадян України, яка має фокусуватися на формуванні засад критичного мислення та імунітету до маніпуляцій громадською свідомістю та пропаганди.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. 54% українців не дотримуються інформаційної гігієни в Facebook – дослідження. *Detector media*: вебсайт. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/25487/2020-09-14-54-ukraintsiv-ne-dotrimuyutsya-informatsiinoi-gigieni-v-facebook-doslidzhennya/> (дата звернення 14.09.2020).



2. В українському інстаграмі домінує Зеленський – дослідження. *Detector media*: веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/23203/2019-07-18-v-ukrainskomu-instagrami-dominue-zelenskii-doslidzhennya/> (дата звернення 02.10.2020).

3. Викрито мережі тролів антизахідних політиків в Україні: дослідження. *Internews Ukraine*: веб-сайт. URL: <https://internews.ua/opportunity/trolles-fans-research> (дата звернення 25.09.2020)

4. Захарченко А., Максимцова Ю., Юрченко В. Російський стиль пропаганди і лідери думок на пенсії: як Зеленський і Порошенко воювали у соцмережах. *Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки*. 2019. № 9. С. 24–27.

5. Корольов Є. Соцмережі розчиняють науку та перетворюють її на «клікбейт». *Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки*. 2019. № 1. С. 51–52.

6. Не годуй звіра: уряд Британії запровадив кампанію проти фейків про коронавірус. *MediaSapiens*: вебсайт. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/24414/2020-03-30-ne-godui-zvira-uryad-britanii-zaprovadiv-kampaniyu-proti-feikiv-pro-koronavirus/> (дата звернення 15.06.2020).

7. Світ соцмереж 2019: головні події і тренди у Facebook, Youtube, Instagram, Twitter і TikTok. *Detector media*: вебсайт. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/23993/2019-12-27-svit-sotsmerezh-2019-golovni-podii-i-trendi-u-facebook-youtube-instagram-twitter-i-tiktok/27> (дата звернення 02.10.2020).

8. Соцсети как источник информации. *Research & Branding Group*: вебсайт. URL: <http://rb.com.ua/blog/socmerezhi-jak-dzherelo-informacii/> (дата звернення 02.10.2020).

9. У Зеленського найбільше активних ботів у Фейсбуці – дослідження. *Detector media*: веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/23195/2019-07-17-u-zelenskogo-naibilshe-aktivnikh-botiv-u-feisbutsi-doslidzhennya/> (дата звернення 02.10.2020).

10. Українці вважають, що боротьба з фейками – це справа держави і власників соцмереж. *Detector media*: вебсайт. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/25608/2020-09-29-ukraintsiv-vvazhayut-shcho-borotba-z-feikami-tse-sprava-derzhavi-i-vlasnikiv-sotsmerezhi/> (дата звернення 29.09.2020).

11. Як змінились уподобання та інтереси українців до ЗМІ після виборів 2019 р. та пандемії Covid-19: аналітичний звіт. *Detector media*: веб-сайт. URL: <https://detector.media/infospace/article/181066/2020-09-29-yak-zminilis-upodobannya-ta-interesi-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislyavivoriv-2019-r-ta-pochatku-pandemii-covid-19/> (дата звернення: 27.09.2020).

12. Digital 2020: July Global Statshot. *Datareportal*: вебсайт. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-july-global-statshot> (дата звернення: 02.10.2020).

13. Facebook в Україні: дослідження. *PlusOne*: вебсайт. URL: [https://plusone.com.ua/fb/facebook\\_in\\_ukraine.pdf](https://plusone.com.ua/fb/facebook_in_ukraine.pdf) (дата звернення: 02.10.2020).

14. Global social networks ranked by number of users 2020. *Statista*: вебсайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> (дата звернення: 20.09.2020).

## REFERENCES:

1. 54% ukrainyinciv ne dotry`muyut`sya informacijnoyi gigiyeny` v Facebook – doslidzhennya [54% of Ukrainians do not follow information hygiene on Facebook – research]. *Detector media*: vebsajt. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/25487/2020-09-14-54-ukraintsiv-netrimuyutsya-informatsiinoi-gigiyeni-v-facebook-doslidzhennya/> [in Ukrainian].

2. V ukrayins`komu instagrami dominuye Zelens`ky`j – doslidzhennya [The Ukrainian Instagram is dominated by Zelensky – research]. *Detector media*: vebsajt. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/23203/2019-07-18-v-ukrainskomu-instagrami-dominue-zelenskii-doslidzhennya/> [in Ukrainian].

3. Vy`kry`to merezhi troliv anty`zahidny`h polity`kiv v Ukrayini: doslidzhennya [Networks of trolls of anti-Western politicians in Ukraine are revealed: research]. *Internews Ukraine*: vebsajt. URL: <https://internews.ua/opportunity/trolles-fans-research> [in Ukrainian].

4. Zaxarchenko A., Maksy`mczova Yu., Yurchenko V. Rosijs`ky`j sty`l` propagandy` i liders` dumok na pensiyi: yak Zelens`ky`j i Poroshenko voyuvaly` u socmerezah [Russian propaganda style and retired opinion leaders: how Zelensky and Poroshenko fought on social networks]. *Social`ni merezhi yak chy`nny`k informacijnoyi bezpeky*, 2019. № 9. С. 24–27 [in Ukrainian].

5. Korol`ov Ye. Socmerezhi rozchy`nyayut` nauku ta peretvoryuyut` yiyi na «klikbejt» [Social networks are dissolving science and turning it into «clickbait»]. *Social`ni merezhi yak chy`nny`k informacijnoyi bezpeky`*, 2019. № 1. С. 51–52 [in Ukrainian].

6. Ne goduj zvira: uryad Bry`taniyi zaprovady`v kampaniyu proty` fejkiv pro koronavirus [Don't feed the beast: The British government has launched a campaign against fake coronavirus]. *MediaSapiens*: vebsajt. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/24414/2020-03-30-ne-godui-zvira-uryad-britanii-zaprovadiv-kampaniyu-proti-feikiv-pro-koronavirus/> [in Ukrainian].

7. Svit socmerezh 2019: golovni podiyyi i trendy` u Facebook, Youtube, Instagram, Twitter i TikTok [World social networks 2019: main events and trends on Facebook, Youtube, Instagram, Twitter and TikTok]. *Detector media*: vebsajt. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/23993/2019-12-27-svit-sotsmerezh-2019-golovni-podii-i-trendi-u-facebook-youtube-instagram-twitter-i-tiktok/27> [in Ukrainian].

8. Soczsety` kak y`stochny`k y`nformacy`y` [Social networks as a source of information]. *Research & Branding Group*: vebsajt. URL: <http://rb.com.ua/blog/socmerezhi-jak-dzherelo-informacii/> [in Ukrainian].

9. U Zelens`kogo najbil`she akty`vny`h botiv u Fejsbuci – doslidzhennya [Zelensky has the most active bots on Facebook – research]. *Detector media*: vebsajt. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/23195/2019-07-17-u-zelenskogo-naibilshe-aktivnikh-botiv-u-feisbutsi-doslidzhennya/> [in Ukrainian].

10. Ukrayinci vvazhayut`, shho borot`ba z fejkamy` – ce sprava derzhavy` i vlasny`kiv socmerezhi [Ukrainians believe that the fight against fakes is a matter for the state and social network owners]. *Detector media*: vebsajt. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/25608/2020-09-29-ukraintsiv-vvazhayut-shcho-borotba-z-feikami-tse-sprava-derzhavi-i-vlasnikiv-sotsmerezhi/> [in Ukrainian].

11. Yak zminy`ly`s` upodobannya ta interesy` ukra-  
inciv do ZMI pislya vy`boriv 2019 r. ta pandemiyi Covid-19:  
analytichny`j zvit [How Ukrainians' preferences and  
interests in the media have changed since the 2019 elec-  
tions and the Covid-19 pandemic: an analytical report].  
*Detector media*: vebsajt. URL: <https://detector.media/infospace/article/181066/2020-09-29-yak-zminilis-upodobannya-ta-interesi-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoi-informatsii-pislya-viboriv-2019-r-ta-pochatku-pandemii-covid-19/> [in Ukrainian].

12. Digital 2020: July Global Statshot. *Datareportal* : vebsajt. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-july-global-statshot>.

13. Facebook v Ukraini: doslidzhennya [Facebook in Ukraine]. *PlusOne*: vebsajt. URL: [https://plusone.com.ua/fb/facebook\\_in\\_ukraine.pdf](https://plusone.com.ua/fb/facebook_in_ukraine.pdf) [in Ukrainian].

14. Global social networks ranked by number of users 2020. *Statista*: vebsajt. URL: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>

## Ukrainian social networks: specifics and problems of functioning

Novoselskyi Ivan Fedorovych

Postgraduate Student at the Department  
of Political Institutions and Processes  
Vasyl Stefanyk Precarpathian National  
University  
Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk,  
Ukraine

*Social networks are considered as a platform for drawing attention to current and resonant events, increasing the level of civic activity, on the one hand, and the field of global communication wars, on the other. The latter are characterized by the widespread use of disinformation campaigns, the creation of fake media holdings, troll factories, which causes new challenges for the democratic development of Ukraine.*

*The research problem for this article is to determine the specifics and special features of the social networks functioning as a kind of new media in the modern information space of Ukraine. The goal is revealed with the help of the following tasks: to identify the role of social networks in the democratic development of Ukraine, to characterize the specifics of the social networks functioning in the political struggle, to outline the directions of overcoming the destructive influence of social networks.*

*The paper describes that social networks in modern Ukraine contribute to the implementation of the principle of opinion pluralism, expand the opportunities for people to be more informed consumers of media content, while acting as an effective platform for manipulation. The Russian networks blocking has intensified the process of increasing the number of Ukrainian users of global social networks and provided grounds for the development of Ukrainian networks. At the same time, there is a decrease in the level of critical thinking and intellectual potential of the average social network user, increasing space for manipulation and the inability of the vast majority of domestic networks to compete in the media market, organize special powerful advertising campaigns on the Internet and develop strategies.*

*The study showed the dominant nature of destructive use of social networks in the context of political struggle in modern Ukraine, their manipulative influence, custom nature of disinformation campaigns by creating fake media holdings, troll factories, which undermines public confidence in public discourse and democratic process. The need to strengthen the media literacy of the citizens of Ukraine, which should focus on forming the foundations of critical thinking and immunity to manipulation of public consciousness and propaganda, is substantiated.*

**Key words:** new media, social networks, information war, misinformation.

Саєнко Ірина Валентинівна

## Гендерний прорив у секторі оборони та безпеки України: міжнародні зобов'язання та національне законодавство

УДК 305:355.02:341.231.14  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.15>

Саєнко Ірина Валентинівна  
кандидат політичних наук,  
доцент кафедри гуманітарних  
та соціально-економічних дисциплін  
Військової академії (м. Одеса)  
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса,  
Україна

*У статті проаналізовано основні засади і шляхи формування гендерної політики Північноатлантичного альянсу та окреслено напрями реформування і результат інтеграції Збройних сил України відповідно до вимог НАТО стосовно дотримання принципу гендерної рівності у війську.*

*У сучасній Україні Збройні сили доволі тривалий час залишалися традиційно одними з найконсервативніших щодо питання перебування жінок на військовій службі. Участь жінок у військових діях тривалий час викликала чимало суперечок. Однак реальні бої на сході України змусили ретельніше поставитися до питання інтеграції жінок до війська.*

*Реформи та ініціативи з нарощування потенціалу, що впроваджувалися урядом, громадянським суспільством, неурядовими організаціями та міжнародним співтовариством, в останні роки посилити концептуальне розуміння гендеру в секторі безпеки та оборони. Нині гендерні питання обговорюються більш відкрито, ніж кілька років тому. Тим не менш радянське минуле України все ще впливає на гендерні відносини та те, як жінок сприймають у цьому секторі. Розуміння гендерної рівності та питань, пов'язаних із гендерними проблемами, серед персоналу Збройних сил України та й, власне, інших силових структур залишається у кращому разі обмеженим. В українському суспільстві загалом переважають традиційні та патріархальні гендерні норми, і сектор безпеки та оборони не є винятком. Внаслідок традиційних гендерних норм та стереотипів, сектор безпеки та оборони розглядається переважно як чоловічий сектор. У той час як чоловіки ризикують отримати поранення або загинути в зоні проведення ООС чи під час міжнародних миротворчих операцій, більшість респондентів вважають, що жінок, як матерів, потрібно захищати від такої небезпеки.*

*Сучасне українське суспільство висуває набір професійних і морально-етичних вимог як для окремих військовослужбовців, так і для системи військово-професійної підготовки загалом. У зв'язку з цим необхідно підготувати якісно новий управлінський персонал для військовослужбовців усіх рівнів. Необхідна певна підготовка для реалізації військових реформ у контексті демократизації та оптимізації української армії з урахуванням як кращого національного, так і провідного світового досвіду.*

**Ключові слова:** гендерна політика, гендерна рівність у війську, Резолюція 1325, ООН Жінки, гендерна етика, гендерна компетентність, національна безпека.

**Вступ.** У 1980 році Україна ратифікувала Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) [12]. Починаючи з 2000 року, національні збройні сили та партнери, які працюють із ними в галузі дій стосовно жінок, миру та безпеки, докладають зусиль для поліпшення гендерного балансу військових сил, від рядових солдатів до старших офіцерів та керівників, для того, щоб переконатися, що гендерні питання враховуються в процесі розробки, планування, проведення та оцінки мирних операцій, для усунення сексуальної експлуатації, зловживання чи домагання, вчинених власними силами, та запобігання або реагування на конфліктне сексуальне насильство та інші порушення прав людини в громадах, де вони працюють. І хоча певний прогрес очевидний, значна частина цього відбулася завдяки поступовим, а іноді і тимчасовим заходам, які ще мають трансформувати військові структури та менталітет, або змінити тенденцію до збільшення військових бюджетів та надмірної опори на військові рішення.

Питаннями гендерного дискурсу в різний час у різних галузях науки цікавилися такі вітчизняні учені, як А. Архангельська, К. Бондаренко, Н. Гапон, О. Горошко, Т. Кравець, Ю. Маслово, Н. Остапенко, А. Пелещишин, О. Погода, Я. Пузиренко, І. Семенюк, Н. Сидоренко, М. Скорик, Л. Ставицька, Л. Таран, О. Тараненко та ін.

Серед основних нормативних актів, якими передбачається гендерна рівність, є Статут Організації Об'єднаних Націй, Пекінська декларація 1995 року та інші. Для України актуальними є Угода про Асоціацію між Україною та ЄС, яка гарантує рівні можливості для жінок і чоловіків у 8 сферах працевлаштування, освіти, навчання, економіки, у суспільстві та прийнятті рішень, Державна соціальна програма забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. У національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» від 15 вересня 2017 року Уряд України представив поняття гендерної рівності, що є необхідною умовою досягнення Цілей Сталого Розвитку [20].

**Мета та завдання.** Мета статті – обґрунтувати, що у сучасній українській армії та силових структурах загалом відбулися значні зміни щодо імплементації гендерного компонента як на законодавчому рівні, так і на виконавчому, що аналізується як важлива складова частина зовнішньополітичного пріоритету України.

**Методи дослідження.** Були застосовані загальнонаукові та спеціально наукові методи – аналізу та синтезу, метод аналогії та узагальнення, порівняльний, системний методи, що дало змогу окреслити основні засади і шляхи формування гендерної політики в секторі оборони та безпеки України відповідно до вимог НАТО стосовно дотримання принципу гендерної рівності у війську.

**Результати.** Присутність жінок у секторі безпеки значно знижує кількість скарг на неправомірне поведіння, значно нижчі показники неналежного використання сили чи неналежного використання зброї та менш авторитарні у взаємодії з громадянами та офіцерами нижчого рангу. Було встановлено, що жінки в миротворчих операціях збільшують довіру сил, отримують доступ до громад та життєво важливої інформації та призводять до збільшення кількості повідомлень про злочини, що ґрунтуються на гендері [13].

Зрештою, для прихильників сталого миру та безпеки, пов'язаних із розвитком та правами людини, цінність програми дій «Жінки, мир, безпека» – це потенціал для трансформації, а не більш широке представлення жінок у наявних парадигмах мілітаризованого реагування. Саме тому автор цієї статті поставив за мету окреслити основні засади і шляхи формування гендерної політики в секторі оборони та безпеки України відповідно до вимог НАТО стосовно дотримання принципу гендерної рівності у війську.

Нині статус учасника бойових дій за участь в АТО / ООС надано 9916 жінкам, 166 військовослужбовиць у період з 2014 року відзначено державними нагородами України. І, на превеликий жаль, 7 жінок-військовослужбовиць загинуло під час проведення АТО / ООС [7].

Останнім часом збройні конфлікти поширюються швидшими темпами, ніж наша здатність ефективно їх вирішувати. Це поширення відбулося в умовах посиленої мілітаризації, що відображалось як у стабільному зростанні військових бюджетів, так і в частому використанні військової сили для вирішення суперечок. У 2000 році глобальні військові витрати вже оцінювались у понад один трильйон доларів [16]. Відтоді щорічні військові витрати зросли приблизно на 60 % [16], що еквівалентно 2500-річним витратам міжнародних організацій на роззброєння та непоширення ядерної зброї [19]. Окрім односторонніх військових операцій, нині розширюється перелік військових розгортань, що підтримуються ООН та регіональними

організаціями, такими як НАТО, Європейський Союз, Африканський Союз та Арабська Ліга.

За останні два десятиліття дедалі більша кількість країн збільшує відсоток жінок у своїх збройних силах. Останнім часом деякі країни, у тому числі й Україна, зробили це після прийняття гендерної політики національними військовими установами або підписання національного плану дій щодо жінок, миру та безпеки [18]. Деякі заходи щодо підвищення представництва жінок включали:

- цільові кампанії з підбору персоналу;
- усунення бар'єрів та виключення жінок із певних категорій військовослужбовців;
- поліпшення та диверсифікація шляхів зайнятості;
- використання зображень військових офіцерів у рекламних та комунікаційних кампаніях;
- проведення опитувань та досліджень щодо вербування та утримання жінок у збройних силах;
- відстеження точних даних про представництво та досвід жінок у збройних силах;
- зміни в сімейній політиці;
- реформи щодо сексуального домагання та жорстокого поведіння [17].

Більшість країн, які вжили таких заходів, – це країни НАТО. У 2000 році лише п'ять країн цього військового союзу повідомили про конкретні політики та законодавство щодо участі жінок у збройних силах. До 2013 року ця політика проводилась у всіх 28 країнах НАТО [17]. Наприклад, у 2000 році лише шість країн НАТО мали рівний облік для жінок та чоловіків. До 2013 року всі члени НАТО запропонували таку можливість, хоча в низці країн все ще є певні посади, закриті для жінок, особливо на бойових посадах, підводних човнах та танках. Тим не менш, хоча ці зрушення в політиці значні, в середньому представництво жінок зросло зовсім трохи – з 7,4% в 1999 році до 10,6% в 2013 році [4]. У збройних силах багатьох країн світу, миротворчих місій ООН, у НАТО вже тривалий час пильну увагу приділяють гендерному інтегруванню, з часом поглиблюють його і деталізують. Дослідження показують, що чим вищий рівень політичної і соціально-економічної гендерної рівності, тим менша ймовірність внутрішнього збройного конфлікту в країні, тим більш миролюбна країна загалом [14].

Деякі країни, що не є членами НАТО, мають навіть вищий відсоток жінок у своїх збройних силах. Наприклад, в Аргентині, де були прийняті заходи щодо призову та утримання жінок у всіх гілках збройних сил, жінки нині становлять 14,2% армії, 16,4% ВМС і 22,6% ВВС або 16,2% від усієї сили [14]. Один із таких заходів був зосереджений на наданні військовим жінкам змоги отримувати підтримку та реалізовувати своє право на послуги з сексуального та репродуктивного здоров'я без перешкод чи затримок – персонал військових шпиталів, які виступали проти переривання вагітності



були перепризначені, і були відкриті дитячі центри спеціально для батьків, які працюють у силових структурах [16].

ООН Жінки – це структура Організації Об'єднаних Націй, яка займається питаннями гендерної рівності та уповноваження жінок. ООН Жінки була створена для прискорення прогресу з питань задоволення потреб жінок у всьому світі [11].

Великою перемогою глобального руху жінок є той факт, що найвищий орган влади, до завдань якого входить забезпечення миру та безпеки в цілому світі, визнав, що мир нерозривно пов'язаний із гендерною рівністю та лідерською роллю жінок [11].

У лютому 2016 року Україна прийняла Національний план дій із виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року, на цей час, окрім України, такі плани діють у 55 країнах світу (25 країн, разом з Україною, в Європі). Мета Резолюції Ради безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» і національних планів на її виконання є проста і складна одночасно – посилити роль жінок як рівних партнерів у вирішенні та розбудові миру в країнах, уражених конфліктами, війнами, небезпекою.

Є такі напрями посилення жінок під час та після військових конфліктів:

- жінки як рівні учасниці у вирішенні конфлікту;
- захист жінок під час та після конфлікту;
- посилення жінок у запобіганні конфлікту;
- рівний доступ жінок до відновлення після конфлікту [11].

Україна є єдиною країною у світі, яка приймала свій НПД 1325 під час військового конфлікту. Задля виконання НПД у межах своїх повноважень органи місцевої влади будуть розробляти місцеві плани дій, тому важливо, щоб відповідальні особи володіли знаннями щодо міжнародних документів у відповідній сфері, важливо, щоб були враховані відмінності різних регіонів, потреби та інтереси внутрішньо переміщених жінок та чоловіків, осіб з обмеженими можливостями, членів місцевої громади тощо.

Тому у збройних силах багатьох країн світу, миротворчих місіях ООН, в НАТО вже тривалий час пильну увагу приділяють гендерному інтегруванню, з часом поглиблюють його і деталізують. Дослідження показують, що чим вищий рівень політичної і соціально-економічної гендерної рівності, тим менша ймовірність внутрішнього збройного конфлікту в країні, тим більш миролюбна країна загалом [15].

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» поняття «гендерна рівність» виходить із правового контексту і пов'язане з впливом суспільних структур на життя жінок і чоловіків – їхні права, свободи, можливості, потреби тощо. Саме це чітко і однозначно закри-

плено законодавством. «Гендерна рівність» визначається як «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [3].

Реалізація гендерної політики НАТО охоплює збір та аналіз інформації про особливості забезпечення принципу гендерної рівності у збройних силах країн-членів НАТО та країнах-партнерах. Крім того, Міжнародний офіс військового штабу радника з гендерних питань (IMS GENAD) забезпечує належну координацію з командними структурами НАТО та штаб-квартирою НАТО, сприяє діалогу з країнами-партнерами щодо відповідних гендерних питань та встановлює зв'язки з міжнародними організаціями та агенціями, що здійснюють інтеграцію гендерної перспективи у військову сферу [10].

У центрі гендерної політики НАТО міститься поняття «гендерна інтеграція», що визначається як стратегія досягнення гендерної рівності у збройних силах через активізацію залучення жінок та чоловіків до ефективного виконання завдань за призначенням на всіх рівнях, із метою врахування інтересів та досвіду обох статей.

Саме критерій ефективності є визначальним вектором формування гендерної політики НАТО. За даними Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних сил України, нині у війську 27074 жінок-військовослужбовців, з них 949 – старші офіцери. Для порівняння, торік у війську проходило службу 24897, у 2017 році – понад 23 тисячі, а у 2008 році їх було 1800 [6].

Лише кілька років тому місце жінки в українському війську сприймалося військовослужбовцями не завжди коректно, проте нині ми спостерігаємо реальні позитивні зрушення і досягнення. Кількість жінок, які проходять службу на різних посадах у ЗС України, становить 23%. Протягом останніх років було знято всі обмеження щодо обійняття жінками-військовослужбовцями посад рядового, сержантського і старшинського складу. У 2016 році було розширено перелік військових професій для жінок. Якщо раніше вони претендували переважно на посади зв'язківців, діловодів, кухарів (не бойових), то нині вони можуть бути механіками, водіями, артилеристами тощо [6].

Для країни надто важлива якість війська, тому Збройні сили України нині не зважають на стать – передусім професіоналізм. Міноборони почало просуватися в цьому напрямі доволі активно і стало чи не єдиним відомством, яке повністю взяло на себе виконання цілей партнерства із НАТО саме в гендерних аспектах військової служби. Нині створено якісний алгоритм, який охоплює всі аспекти, що відповідають національному плану дій на виконання резолюції Радбезу ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Передусім, це забез-

печення жінкам перспективи кар'єрного зростання відповідно до рівня освіти, досвіду і результатів службової діяльності.

З 27 жовтня 2018 року набув чинності Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях», який зрівняв права жінок та чоловіків [2].

Віднині жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками, за винятком випадків, передбачених законодавством із питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі [4].

В арміях різних країн-членів НАТО жінки вже давно обіймають найвищі керівні посади. В Австралії з 2011 року вже немає жодних обмежень для жінок на будь-яких посадах, а в Норвегії аналогічний закон ухвалено ще у 1985 року. Кілька років тому Міноборони США відкрило всі штати для жінок. Проте всі показники «б'є» Ізраїль – 34% загальної чисельності ЦАХАЛ є саме жінки. Найвідомішим підрозділом в ізраїльській армії є створений у 2004 році жіночий батальйон «Каракаль» (піщана рись) [5].

Ще одним позитивним зрушенням у ЗСУ стало те, що нині військовослужбовиці проходять службу і на посадах миротворчого персоналу в складі Місії ООН зі стабілізації в Конго (спостерігач), Місії ООН у Республіці Південний Судан (штабний офіцер) та Спільних миротворчих силах у зоні безпеки Придністровського регіону Республіки Молдова (спостерігач).

У Збройних силах України працюють над тим, аби кількість жінок-військовослужбовців зростала. Нині триває активний відбір та підготовка жінок із подальшим направленням до складу міжнародних операцій із підтримки миру і безпеки на посади офіцерів штабу та радників із гендерних питань.

Кількість жінок-офіцерів, які навчаються на оперативному рівні, за останні п'ять років зросла в кілька разів. Якщо раніше жінка на оперативному рівні – це поодинокий випадок на кшталт медика чи гуманітарія, то нині жінки є і на командних спеціальностях. За кілька років опинимось у ситуації, коли жінки претендуватимуть на заміщення керівних посад не лише в галузі юриспруденції чи медзабезпечення, а й на серйозних командних посадах, як у НАТО. Головне – це ментальна готовність офіцерів-чоловіків до сприйняття і виконання рішень та команд, які віддає жінка-офіцер. Під час нинішньої війни всі побачили, що і в нас є військовослужбовиці, які дивують навіть західних партнерів.

Утім є і «але»: жінка-військовослужбовець за посадою має виконувати увесь обсяг навантаження на рівні з чоловіками згідно з її посадовими обов'язками. Такі службові вимоги діють і в арміях країн НАТО.

Наша країна має й інші міжнародні зобов'язання, які стосуються гендерної рівності, відповідно:

- Загальної декларації прав людини (1948 р.);
- Міжнародного пакту ООН про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.);
- Міжнародного пакту ООН про громадянські та політичні права (1966 р.);
- Міжнародних пактів про громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права (1966 р.);
- Декларації ООН про соціальний прогрес (Копенгаген, 1995 р.);
- Декларації та Платформи дій, прийнятих на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок (Пекін, 1995 р.);
- Політичної декларації й Підсумкового документа «Подальші заходи й ініціативи щодо реалізації Пекінської декларації і Платформи дій», прийнятих на Спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН із порядком денним «Жінки у 2000 році: рівність між жінками і чоловіками. Розвиток і мир у XXI столітті»;
- Декларації глав держав і урядів, прийнятої на Саміті Тисячоліття (2000 р.);
- Підсумкового документа Всесвітнього саміту 2005 року;
- Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.);
- Європейської соціальної хартії (зі змінами) тощо.

Ст. 24 Конституції України стверджує засади рівності, зокрема, гендерної: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [1].

Гендерна політика і проходження служби жінками – різні речі. Доцільно це прояснити. Так, генерал-лейтенант Анатолій Петренко, заступник МОУ з питань європейської інтеграції, вважає з цього приводу, що «коли говоримо про проходження служби жінками військовослужбовцями, маємо на увазі особливості, які вимагають управлінських рішень і створення умов, забезпечення відповідної обізнаності й навченості особового складу. Коли ж йдеться про гендерну політику, ми порушуємо тему рівних

умов проходження військової служби незалежно від статі». І з цим, безумовно, варто погодитися.

**Висновки.** Підбиваючи підсумки, можна впевнено констатувати той факт, що у сучасній українській армії та у силових структурах загалом відбулися значні зміни щодо імплементації гендерного компонента як на законодавчому рівні, так і на виконавчому. Це є надзвичайно важливою складовою частиною зовнішньополітичного пріоритету України – курсу на вступ України до НАТО. А вже в арміях держав НАТО перевагу віддають саме компетентності, спроможності, досвіду та знанням, одним словом, «професіоналізму», а не статі та соціокультурним особливостям.

Окрім загальних підходів, важливою є концепція рівноправної участі жінок у всіх сферах службової діяльності, якої зазвичай не дотримуються в структурах сектора безпеки, у зв'язку з тим, що гілки управління в ЗСУ не проходять навчання та не навчають своїх підлеглих гендерної рівності. Майже ніхто не має чіткого уявлення про самі поняття «гендер», «гендерна рівність» та «рівноправ'я». Тому надзвичайно важливим є проводити навчання на гендерну тематику.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: чинне законодавство станом на 1 березня 2019 р. Київ : Алерта, 2019. 80 с.
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях : Закон України № 2523-УШ від 06.09.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19>.
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України № 2866-ІУ від 07.01.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
4. В Україні набув чинності закон, що має урівняти права чоловіків і жінок на службі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-men-women-ukrarmy/29566884.html>
5. Кількість жінок в українській армії значно збільшилась. URL: <https://dyvys.info/2019/09/19/>
6. Кількість жінок у нашому війську за десять років збільшилась у 15 разів. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2019/09/17/>
7. Матеріали ІV Міжнародної конференції «Комплексний підхід до інтеграції гендерних аспектів у діяльність сектору безпеки та оборони України». 3–4 квітня 2019 р. Center for Civilians in Conflict. Київ, 2019.
8. Петренко А. Жінкам-генералам в Україні бути. URL: <http://www.mil.gov.ua/dlya-zmi/vistupi-ta-intervyu/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-butii%E2%80%93general-lejtenant-anatolij-petrenko/>
9. Подобна Є. Дівчата зрізають коси. *Книга спогадів* (російсько-українська війна). Український інститут національної пам'яті. Київ : Люта справа, 2018.
10. Салкуцан С., Кривець Л. Гендерна політика НАТО: історичний аспект і досвід інтеграції. *Наука і*

*оборона: Науково-теоретичний та науково-практичний журнал*. 2019. № 3. С. 21–24.

11. Сусліва О. Жінки, мир, безпека. Інформаційно-методичний збірник для співробітників Міністерства Оборони і Генерального штабу України. URL: [http://www.un.org.ua/images/documents/4461/UN\\_Women\\_WPS%20MoD%20Guide\\_UKR.pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/4461/UN_Women_WPS%20MoD%20Guide_UKR.pdf)
12. Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against women. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
13. Keeping the Peace in an Increasingly Militarized World: Preventing Conflict. Transforming Justice. Securing the Peace/ A Global Study on the Implementation of United Nations Security Council resolution 1325 / Chapter 6. URL: <https://wps.unwomen.org/>.
14. Marcela Donadio and María de la Paz Tibiletti. Atlas Comparativo de La Defensa En América Latina Y Caribe. (RESDAL Latin America Security and Defence Network. 2014. P. 134–141.
15. PfPC SSRWG and EDWG, Handbook on Teaching Gender in the Military (Geneva: DCAF and PfPC, 2016). URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF-PfPC-Teaching-Gender-in-the-Military-Handbook.pdf>.
16. Sam Perlo-Freeman et al. Trends in World Military Expenditure, 2014. SIPRI Fact Sheet (Stockholm International Peace Research Institute, April 2015. № 1. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41111-017-0049-z>.
17. Submission of NATO to the Global Study. (North Atlantic Treaty Organization (NATO), March 23, 2015). URL: <https://law.emory.edu/eilr/content/volume-34/issue-special/articles/north-atlantic-treaty-article-9.html>.
18. Yearly national reports of NATO members to the NATO Committee on Gender Perspectives, or in country submissions to the Secretary-General's annual report on Women, Peace and Security. URL: <https://www.nato.int/>
19. You Get What You Pay For (Women's International League for Peace and Freedom, 2014), 13. URL: <https://wilpf.org/wp-content/uploads/2014/07/You-Get-What-You-Pay-For-Web.pdf>.
20. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь–2017. URL: [http://www.un.org.ua/images/SDGs\\_NationalReportUA\\_Web\\_1.pdf](http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf).

#### REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy: chynne zakonodavstvo stanom na 01 bereznia 2019 r. Kyiv: Alerta, 2019. 80 s.
2. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia rivnykh prav i mozhlyvostei zhink i cholovikiv pid chas prokhozhenhnia viiskovoi sluzhby u Zbroinykh sylakh Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvanniakh" (Dokument 2523-USh vid 06.09.2018 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19>.
3. Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhink i cholovikiv" (Dokument 2866-IU vid 07.01.2018 r.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
4. V Ukraini nabuv chynnosti zakon, shcho maie urivniaty prava cholovikiv i zhink na sluzhbi. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-men-women-ukrarmy/29566884.html>



5. Killkist zhinok v ukrainskii armii znachno zbilshylas. URL: <https://dyvys.info/2019/09/19/>

6. Killkist zhinok u nashomu viisku za desiat rokov zbilshylas u 15 raziv. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2019/09/17/>

7. Materialy IV Mizhnarodnoi konferentsii “Kompleksnyi pidkhid do intehtratsii gendernykh aspektiv u diialnist sektoru bezpeky ta oborony Ukrainy”. 3–4 kvitnia 2019 r. Center for Civilians in Conflict. Kyiv, 2019.

8. Petrenko A. «Zhinkam-heneralam v Ukraini buty», 18 veresnia 2018 r. URL: <http://www.mil.gov.ua/dlya-zmi/vistupi-ta-intervyu/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-buti%E2%80%93general-lejtenant-analij-petrenko/>

9. Podobna Ye. Divchata zrizaiut kosy. Knyha spohadiv (rosiisko-ukrainska viina). Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. Kyiv : Liuta sprava, 2018.

10. Salkutsan S., Krymets L. Genderna polityka NATO: istorychnyi aspekt i dosvid intehtratsii. Nauka i oborona: Naukovo-teoretychnyi ta naukovo-praktychnyi zhurnal, 2019. № 3. S. 21–24.

11. Suslova O. Zhinky, myr, bezpeka. Informatsiino-metodychnyi zbirnyk dlia spivrobitnykiv Ministerstva Oborony i Heneralnogo shtabu Ukrainy. URL: [http://www.un.org.ua/images/documents/4461/UN\\_Women\\_WPS%20MoD%20Guide\\_UKR.pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/4461/UN_Women_WPS%20MoD%20Guide_UKR.pdf)

12. Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against women. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

13. Keeping the Peace in an Increasingly Militarized World: Preventing Conflict. Transforming Justice. Securing the Peace/ A Global Study on the Implementation of

United Nations Security Council resolution 1325 / Chapter 6. URL: <https://wps.unwomen.org/>

14. Marcela Donadio and María de la Paz Tibiletti. Atlas Comparativo de La Defensa En América Latina Y Caribe. (RESDAL Latin America Security and Defence Network. 2014. R. 134–141.

15. PfPC SSRWG and EDWG, Handbook on Teaching Gender in the Military (Geneva: DCAF and PfPC, 2016). URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF-PfPC-Teaching-Gender-in-the-Military-Handbook.pdf>

16. Sam Perlo-Freeman et al. Trends in World Military Expenditure, 2014. SIPRI Fact Sheet (Stockholm International Peace Research Institute, April 2015. № 1. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41111-017-0049-z>

17. Submission of NATO to the Global Study. (North Atlantic Treaty Organization (NATO), March 23, 2015). URL: <https://law.emory.edu/eilr/content/volume-34/issue-special/articles/north-atlantic-treaty-article-9.html>

18. Yearly national reports of NATO members to the NATO Committee on Gender Perspectives, or in country submissions to the Secretary-Generals annual report on Women, Peace and Security. URL: <https://www.nato.int/>

19. You Get What You Pay For (Womens International League for Peace and Freedom, 2014), 13. URL: <https://wilpf.org/wp-content/uploads/2014/07/You-Get-What-You-Pay-For-Web.pdf>

20. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid–2017. URL: [http://www.un.org.ua/images/SDGs\\_NationalReportUA\\_Web\\_1.pdf](http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf)

## Gender breakthrough in the defense and security sector of Ukraine: international obligations and national legislation

Saienko Iryna Valentynivna

Candidate of Political Sciences,  
Senior Lecturer at the Department  
of Humanitarian and Socio-Economic  
Disciplines  
Odesa Military Academy  
Fontanska doroha str., 10, Odesa,  
Ukraine

*The article analyzes the basic principles and ways of forming the gender policy of the North Atlantic Alliance and outlines the directions of reform and the result of integration of the Armed Forces of Ukraine in accordance with NATO requirements to adhere to the principle of gender equality in the army.*

*In modern Ukraine, the Armed Forces have remained traditionally one of the most conservative on the issue of women's stay in military service for a long time. Women's participation in military actions for a long time caused a lot of controversy. However, real battles in the East of Ukraine forced to take more carefully the issue of integration of women into the army. Capacity building reforms and initiatives implemented by the government, civil society, NGOs and the international community have increased conceptual understanding of gender in the security and defense sector in recent years. Today, gender issues are discussed more openly than just a few years ago. Nevertheless, Ukraine's Soviet past still affects gender relations and how women are perceived in this sector. Understanding gender equality and issues related to gender problems among the personnel of the Armed Forces of Ukraine and, in fact, other security agencies remains at best limited. Ukrainian society as a whole is dominated by traditional and patriarchal gender norms, and the security and defense sector is no exception. As a result of traditional gender norms and stereotypes, the security and defence sector is seen mainly as a male sector. While men are at risk of being injured or killed in the OOC area or during international peacekeeping operations, most respondents believe that women as mothers need to be protected from such danger.*

*Modern Ukrainian society puts forward a set of professional and moral and ethical requirements for individual servicemen, as well as for the system of military-professional training in general. In this regard, it is necessary to prepare a qualitatively new management staff for servicemen of all levels. Some training is needed for the implementation of military reforms in the context of democratization and optimization of the Ukrainian army, taking into account both the best national and world-leading experience.*

**Key words:** gender policy, gender equality in the army, Resolution 1325, UN Women, gender ethics, gender competence, national security.



Тіхонова Ольга Вікторівна

## Громадські організації у вимірі європейських стандартів: перспективи та дилеми акомодатії українського законодавства

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.16>

Тіхонова Ольга Вікторівна  
аспірантка кафедри політичних наук  
Національного педагогічного  
університету імені М.П. Драгоманова  
вул. Тургенівська, 8/14, Київ, Україна

*У статті виокремлені основні організаційно-методологічні принципи формування громадських організацій в Україні та розвинених країнах світу у світлі сьогочасних європейських тенденцій. Політико-соціальне спрямування діяльності громадських організацій у сфері суспільного життя передбачає кілька напрямів, серед яких виділено такі: превентивна діяльність щодо попередження настання непередбачуваної соціально-політичної напруги в суспільстві; тісний зв'язок із діяльністю громадських організацій та відповідність нормативно-правової бази Закону України «Про громадські об'єднання» сучасним європейським тенденціям розвитку соціально активної діяльності громадян. Концептуально процес імплементації та впровадження законодавчих позицій Європейського Союзу має базуватися на чітко окреслених принципових положеннях. Серед найважливіших виокремлено цілісність і наступність системи апарату державного управління та її публічно-правовий характер, поєднаний із різноманітністю. Доповнюють логічно угрупований зв'язок загальноправові принципи: гуманізм та демократизм. Зрештою, діяльність громадських організацій базується на нормативних приписах, закладених Конституцією України, адже це – Основний закон, що має найвищу юридичну силу та ієрархічно є найбільш дієвим інструментом впливу на життя суспільства загалом.*

*У статті зазначаються та висвітлюються основні принципи діяльності громадських організацій в Україні та розвинених країнах Європейського Союзу, отже, наукове дослідження має порівняльно-ідеологічний характер. Особливості діяльності громадських об'єднань зазначені у Законі України «Про громадські об'єднання», рецепція яких у сферу державно-владного впливу на життя суспільства є логічною та органічною з точки зору формування належного рівня владно-соціального діалогу з населенням, основними принципами якого є гуманізм, демократизм та високий рівень політико-правової культури. Варто зазначити, що фахові знання у сфері громадської ініціативи та принципів діяльності громадських організацій ототожнюються та співвідносяться з розвитком та динамічністю світової системи політики та права загалом. Тому ця тематика має бути розглянута комплексно, з огляду на усі особливості процесів народного представництва та соціальної активності не лише на території України, а й з урахуванням запозиченого євроатлантичного досвіду країн-членів Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки.*

**Ключові слова:** громадські організації, гуманізм, демократизм, законність, верховенство права, громадянське суспільство, апарат державного управління, владно-політичний курс.

**Вступ.** Громадські організації та об'єднання завжди символізують собою демократизм, гуманізм, законність та верховенство права. За допомогою громадської (або народної) ініціативи суспільство здійснює та реалізовує функцію самопредставництва, що, власне, і є символом соціалізації держави та застосування нею «м'якого права» стосовно власних громадян.

Громадські об'єднання насправді є інструментарієм, що дає змогу зрозуміти сутність та ідейні тенденції демократії як політико-соціальної течії, що справляє прямий, а не опосередкований, вплив на владно-політичний курс держави та позиціонування владою власних правових поглядів на стан прав та свобод громадян загалом.

Громадянський рух активістів, волонтерів та загальна демократизація суспільства будують нові ідеали та моделі досконалого політико-соціального діалогу між владою та населенням. У цьому контексті особливо важливою є підтримка, яку держава надасть органам народної ініціативи: демократизм має існувати не лише на

папері (наприклад, у нормах Конституції України), а й знаходити відповідне відображення в подібних постулатах на практиці. Державний Департамент Сполучених Штатів Америки слушно висловився з приводу народної ініціативи як базису, що демократизує суспільство: публічність громади призводить до публічного характеру влади, а все сумарно створює прецедент прозорості, гласності та відкритості в процесі здійснення апаратом державного управління власних політико-оборонних та соціально-стратегічних функцій.

Проблеми співвідношення в нормативно-правовому регулюванні діяльності вітчизняних та міжнародних громадських організацій висвітлювали у працях такі вчені, як О. Бабкіна, Р. Енгибарян, Л. Чернявська, А. Мацко, Б. Кістяківський, С. Кравченко.

**Мета та завдання.** Мету статті можна охарактеризувати як пошук консенсуальних підходів до імплементації та акомодатії українського владно-законодавчого апарату управління діяльністю громадських організацій у проєвропейську демократичну площину.

**Результати.** Американський дослідник, науковець та політолог Дж. Райт зазначає таку тенденцію: в Європейському Союзі підтримку від уряду та апарату державного управління отримують лише ті громадські організації, які можуть чітко та послідовно окреслити бачення перспективного розвитку лояльного громадянського суспільства і, зрештою, відповідних тенденцій до людиноцентристських змін у ньому.

Як відомо, порівняно нещодавно було розроблено та введено в дію Дворічний проєкт ЄС на період 2017–2019 рр. Відповідно, цим актом було регламентовано та затверджено обов'язковість сприяння та культивування демократизму та теорій громадянського суспільства на теренах України. Зазначимо, що це, власне, і є процесом акомодатції (себто пристосування) української державно-законодавчої сфери управління громадянською активністю та її одночасного узгодження зі стандартами Європейського Союзу [1].

Керівною та основоположною в контексті гуманного державотворення та процесу слідування євроатлантичним державним курсом для України є Угода про асоціацію між Україною та ЄС від 2014 року. Необхідно зауважити, що деякі євроінтеграційні перетворення та особливості, пов'язані зі стилістикою державного управління на території Європейського Союзу та держави Україна, є концептуально схожими: і країни-члени ЄС, і Україна належать до романо-германської правової сім'ї. Цей висновок своєю чергою веде до висновку щодо позитивних перспектив запровадження проєвропейських державно-політичних тенденцій та поглядів на структуру державно-соціального апарату загалом [2].

Відповідно, як можна охарактеризувати роль громадянського суспільства? Звісно, це зміни, перетворення, гнучкий та сучасний підхід до державно-політичних звершень у державі загалом. Дослідник та політолог Дж. Райт зазначив: державний розвиток неможливий в умовах стагнації, а головна рушійна сила, яка допомагає створити динамічний апарат політичних перетворень, – народ, адже саме суспільство є головним ідеологом та «ресурсом» впливу на владу та державний апарат. Отже, як зазначав Ш. Монтеск'є, принцип стримувань та противаг (розподіл влади на три гілки задля недопущення її узурпації) завжди має не лише політико-правовий, але й соціально-демократичний підтекст: люди, народ, народо-владдя та соціальна активність. Це насправді є основою демократичного суспільства, з яким ототожнюється вільна та безперервна діяльність громадських організацій [3].

Закордонний досвід свідчить, що громадські організації найчастіше асоціюються з поняттям неприбутковості та неурядовості. Є також негласний розподіл: наприклад, у Сполучених Штатах

Америци громадська організація найчастіше співвідноситься з неможливістю отримання прибутку; водночас у країнах-членах Європейського Союзу найчастіше зустрічається ототожнення соціальної активності з «неурядовим характером організації». Так, спираючись на стилістично-концептуальні погляди, висловлені ООН та відтворені нею у власному Статуті від 1945 року, євроатлантичний погляд на сутність громадських організацій можна визначити як ідейно натхненний, власноруч здійснений шлях громадянського суспільства до покращення кондицій власного існування. Фактично, за позицією, наданою Європейським Союзом, зрозуміло, що статус громадського об'єднання та його успішність вирішує не лише держава власноруч. Це процес самосвідомості суспільства, його політико-соціальної активності: головний атрибут – патріотизм та бажання конструктивного діалогу з владними органами та інститутами. Крім того, досвід Сполучених Штатів Америки, які по праву можна вважати «колицею демократії», підводить до такого висновку: гуманізм як державний курс та наявність політико-соціального діалогу між державою та громадянським суспільством є обов'язковим, двостороннім процесом, в якому беруть участь два рівноправних гравці [4].

Історично та ретроспективно ситуація з формуванням громадських об'єднань на теренах Європейського Союзу мала складну структуру. Наприклад, у часи Середньовіччя (та й раніше) поширеним був умовний поділ на групи залежно від рівня спроможності соціальних груп вирішувати питання суспільно-політичного характеру. Згодом така картина набула трансформаційних змін, адже тенденція до демократизму на території Європи стала набувати дедалі більшої рушійності. Це відбулось, насамперед, у дозволі на створення політичних партій, неурядових організацій та профспілок, а, як наслідок, у закріпленні подібних норм у національному законодавстві країн-членів Європейського Союзу. Доцільним буде зауважити, що двигуном та способом руху у бік гуманізації суспільства споконвічно виступали Стародавній Рим та Стародавня Греція. Як відомо, громадянське суспільство можна побудувати лише кропіткою працею. Втрати, як людські, так і політико-соціальні, більш чітко визначають та окреслюють важливість демократичного руху на теренах будь-якої держави, що орієнтується на забезпечення прав, свобод та інтересів громадян та суспільства [5].

В Україні ситуація із законодавчим регулюванням діяльності громадських організацій знаходиться у досить статичному положенні. Є Закон України «Про громадські об'єднання», який регулює основи діяльності громадських та інших неурядових організацій. Цим Законом поняття громадського об'єднання обов'язково ототожнюється із захистом та вдосконаленням культур-

ного, соціального, економічного та суспільного інтересу. Цей підхід є досить прогресивним, адже дає змогу сконцентрувати увагу на цінностях, що притаманні західноєвропейській політико-правовій культурі: насправді створення громадських організацій, їх неприбутковий і неурядовий характер покликані забезпечити функціонування надважливої складової частини громадянського суспільства – демократизму в контексті ставлення до людини як до найвищої соціальної цінності (про що, власне, і сказано в Основному Законі – Конституції України) [6].

Законодавче регулювання свободи створення громадського об'єднання повинно мати чітку регламентацію. Відображення в Основному Законі (Конституції) права на свободу об'єднань – прояв соціального напрямку діяльності державно-владного апарату держави та націленість на соціальний діалог із громадянами у правовому полі. Яскравими прикладами є Австрія (ст.ст. 12, 27 Конституції) та Данія (ст.ст. 78–79 Конституції), де за умови законності мети та правомірного бажання створити громадське об'єднання громадяни мають право невідкладно реалізувати окреслену вище конституційну гарантію. В Україні право на об'єднання громадян задеклароване Основним Законом – Конституцією України (ст. 36). Відповідно, теоретичний і практичний аспект державного управління в Україні та розвинених країнах Європейського Союзу має спільні риси: підхід, що використовується в Україні, має євро орієнтовані ознаки та властивості. Ще одна така ознака – добровільність вступу у громадську організацію або неприпустимість примусової заборони на участь у ній. Вищезазначена конституційна гарантія є особливо важливою, адже декларує абсолютне і непорушне право громадянина на ініціативність та народовладдя, яке своєю чергою гарантоване Конституцією України. У 2002 році у місті Страсбург Рада Європи прийняла «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій», якими чітко окреслила таке: по-перше, громадські об'єднання мають мати повну незалежність та автономність; по-друге, вони мають отримувати від держави гарантію щодо неприпустимості втручання та перешкоджання їхньої діяльності. У контексті вищезазначеного важливим є запровадження подібних Європі постулатів не лише на законодавчому рівні, але у площині предметної реалізації таких приписів та норм [7].

Європейський та американський демократичний підхід має бути запозичений Україною. Варто вірно розставляти акценти: по-перше, демократія є інструментом народовладдя, а, по-друге, народовладдя проявляється в наданні повної свободи громадянам та юридичним особам, які мають право на створення громадських організацій задля виявлення власної громадянської та політичної позиції.

Неурядові організації завжди пов'язують тему та мету власної діяльності з отриманням соціального, а не матеріального прибутку. Досвід Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки демонструє, що свобода та демократизм є функціонують одночасно: економічне, соціальне та політичне благоденство держави завжди отожнюється з громадянською активністю. М.Л. Кінг сказав: «Бунт – мова тих, кого не вислухали». Справді, задля того, аби не було прецеденту для громадського невдоволення, воно має бути почутим: на нього має бути своєчасна відповідь. Респондувати соціальному невдоволенню влада має через діалог із громадянами, тому що основою справжньої демократії є повага до людської сутності та волі вибору. Доцільно згадати слова Н. Мандели, який зазначив, що «бути вільним – це не просто позбавитись від гніту; це в першу чергу означає повагу та примноження свободи інших». Це висловлювання, хоч і має більше соціальний, аніж політичний підтекст, демонструє, що свобода – явище соціальне, адже джерелами його формування є концепція загального блага, поєданого з повагою та культивуацією розуміння та усвідомлення людської волі, свободи та незалежності від зовнішніх, політичних чи соціальних, факторів [8].

**Висновки.** Акомодация українського законодавства в європейську площину має виявлятися у кропіткому та неухильному слідуванні стандартам, закладеним Європейським Союзом та Сполученими Штатами Америки. Тому особливої важливості набуває рецепція у вітчизняне законодавство тих нормативно-правових приписів, що пропагуються розвиненими країнами світу та Європейського Союзу (до таких можна зарахувати Австрію та Данію, витяги з Конституцій яких були наведені в роботі раніше). Водночас проблема не лише в тому, яким чином здійснюється інкорпорація законодавчих норм та їх пристосування до національного законодавства: люди та громада мають відчувати підтримку та заохочення власної соціально активної поведінки. Питання не лише у статтях 3 та 36 Конституції України, які декларують визнання людини найвищою соціальною цінністю та право на створення громадських об'єднань, адже населення має відчувати довіру до влади. Довіра у владно-соціальному діалозі є складним механізмом, а досягти її можна лише за умови чіткого слідування стандартам та нормам законодавчої та політичної техніки, закладеним позиціями Європейського Союзу, Сполученими Штатами Америки та іншими розвиненими країнами світу.

Українське законодавство у сфері регулювання діяльності громадських організації є не досить комплексним. Фактично, таке регулювання здійснюється лише за допомогою Конституції України та Закону України «Про громадські об'єднання». У цьому контексті особливої слушності набуло б

створення окремих, галузевих та профільних актів законодавства, за допомогою яких здійснювалось би більш узагальнене та компетентне управління державними та соціальними справами держави. Незначна правова регламентація окремих питань призводить до правових колізій, які є джерелом утворення конфліктів на внутрішньодержавному рівні.

Побудова правової, соціальної та демократичної держави – шлях, яким йде Україна. Він є тернистим та складним, проте за умови грамотного управління та владного впливу на сферу діяльності громадських організацій та запозичення тенденцій державного управління Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки така діяльність набуде нових, сучасних, демократичних та проєвропейських обрисів, що, звісно, і є тим завданням, вирішення якого треба прагнути, використовуючи усі можливі інструменти: владно-соціальні, політичні, культурні та громадські.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Джон Райт: ЄС підтримує громадські організації, які мають чітке бачення змін. *Громадська організація «Інформаційно-аналітичний центр «Громадський Простір»*. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=es-pidtrymuje-hromadski-orhanizatsiji-yakimayut-chitke-bachennya-zmin>.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Верховна Рада України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text).
3. Держава та право в ученні Ш. Монтеск'є. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. 2020. URL: [http://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1\\_2020/7.pdf](http://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1_2020/7.pdf).
4. Крушельницька Т.П. Громадянське суспільство: проблеми і напрями інституційного розвитку / Т.П. Крушельницька, В.В. Карлова. Київ, 2008. 56 с. (НАДУ).
5. Енгибарян Р.В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции. Москва : Норма, 2007. 496 с.
6. Закон України «Про громадські об'єднання» : Документ 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

7. Бабкіна О.В. Політологія / О.В. Бабкіна, В.П. Горбатенко. Київ : Академія, 2006. 568 с.

8. Кучик О.С. Міжнародні організації. *Знання*. 2007. № 2. 749 с.

#### REFERENCES:

1. Public organization "Information and analytical center" Gromadsky Prostir / Dzhon Rait: YeS pidtrymuie hromadski orhanizatsii, yaki maiut chitke bachennia zmin [John Wright: The EU supports NGOs that have a clear vision of change]. Retrieved from: <https://www.prostir.ua/?focus=es-pidtrymuje-hromadski-orhanizatsiji-yakimayut-chitke-bachennya-zmin> (accessed 20 September 2020).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (200) Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, with the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. Retrieved from: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text) (accessed 20 September 2020).
3. Derzhava ta pravo v uchenni Sh. Monteskie Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. [State and law in the teachings of S. Montesquieu]. Retrieved from: [http://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1\\_2020/7.pdf](http://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1_2020/7.pdf) (accessed 20 September 2020).
4. Krushelnytska T.P. (2008) Hromadianske suspilstvo: problemy i napriamy instytutsiynoho rozvytku [Civil society: problems and directions of institutional development]. Kyiv–NADU (in Ukraine).
5. Engibaryan R.V. (2007) Konstitucionnoe razvitie v sovremennom mire. Osnovnye tendencii [Constitutional development in the modern world. Basic tendencies]. Moscow : Norma, pp. 496.
6. Zakon Ukrainy "Pro hromadski obiednannia" : Dokument 4572-VI / Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Law of Ukraine "On Public Association"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#> (accessed 20 September 2020).
7. Babkina O.V., Gorbatenko V.P. (2006) Politolohiia [Political Science]. Kyiv – VC (in Ukraine).
8. Kuchik A.S. (2007) Mizhnarodni orhanizatsii [International organizations]. Kyiv: Znannja (in Ukraine).



## Public organizations in the framework of European standards: prospects and dilemmas of accommodation of Ukrainian legislation

Tikhonova Olha Viktorivna

---

Postgraduate Student at the Department  
of Political Sciences  
National Pedagogical Dragomanov  
University  
Turhenievska str., 8/14, Kyiv, Ukraine

*The article highlights the main organizing and methodological principles of forming public organizations in Ukraine and in developed countries of the world in the light of modern European trends. Political and social direction of activity of public organizations in the field of public life provides for several directions, among which the following directions are highlighted: preventive activities to prevent the occurrence of unpredictable social and political tensions in the society; close relationship with the activity of public organizations and compliance of the legal framework of the Law of Ukraine "On Public Associations" with modern European trends in the development of community-minded activity of citizens. Conceptually, the process of implementation and enforcement of the legislative positions of the European Union should be based on clearly defined conceptual provisions. Among the most important the following provisions are highlighted: integrity and continuity of the system of governmental administration apparatus and its public and legislative nature, combined with diversity. After all, the activity of public organizations is based on the regulatory provisions laid down by the Constitution of Ukraine, because it is the Fundamental law, which has the highest legal force and is hierarchically the most effective tool for influencing the life of society in general. Specifies and highlights the essential principles of public organizations in Ukraine and in the developed countries of the European Union. Peculiarities of the activity of public associations are specified in the Law of Ukraine "On Public Associations", the reception of which in the field of state and power influence on life of the society is logical and organic from the point of view of forming an appropriate level of power and social dialogue with the population, the essential principles of which are humanism, democracy and a high level of political and legal culture. Therefore, this topic should be considered comprehensively, taking into account all the peculiarities of the processes of public representation and social activity not only in Ukraine, but also taking into account the borrowed Euro-Atlantic experience of the European Union and the United States of America.*

**Key words:** public organizations, humanism, democracy, legality, rule of law, civil society, governmental administrative apparatus, power and political course.

Шедяков Владимир Евгеньевич

## Опасности манипулирования сквозь призму налаживания гражданского полилога

УДК 32.01:323.1

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.17>

Шедяков Владимир Евгеньевич  
доктор социологических наук,  
независимый исследователь

*Предмет исследования – особенности информационных воздействий при налаживании полилога сквозь призму переходного периода. Задачей подготовки текста является выделение ключевых направлений информационной политики в сфере защиты реального суверенитета и возможностей эндогенного развития в условиях форсированного перехода к новой общественной парадигме. Актуальность проблемы обусловлена выдвиганием информационного давления в арсенал важнейших ресурсных баз оказания влияния. Методология проведения работы базируется на сочетании логического и исторического подходов, анализа объективных тенденций и их субъективных рефлексий в осознании социально-политических процессов и формулировании стратегии действий. Особенности как формирующейся общественной парадигмы, так и переходного периода к ней предрасполагают к кардинальному расширению диапазона выбора. Органичность социально-политического пространства как общественных форм организации жизнедеятельности становится общим условием максимизации поля творчества. Вместе с тем необходимо различать: с одной стороны, волны митингов, протестов, требований референдумов и внедрения мер электронной демократии оказываются важным фактором общественного согласия и развития. С другой стороны, акцентирование нигилизма и разрушения, десаκραлизация и вульгаризация власти граничат с дезинтеграцией культурно-цивилизационного мира, разъеданием его социальной ткани. Социальный уровень информационного влияния трансформируется с изменениями общественных отношений. Конечная эффективность и прочность информационного влияния требуют формирования информационной установки. Общественные нормы, закреплённые традициями, длительное время предопределяли отношение к вариантам и чертам прошлого, настоящего и будущего. Оформление стратегических инициатив исторического масштаба невозможно без расширения как мобилизации общества и роста ёмкости внутреннего рынка, так и информационного «коридора возможностей»: элементы эндогенности развития – условие его устойчивости и органичности при гибкости форм. Соответственно, необходим комплекс стратегических, тактических и оперативных мер как во внутренней, так и в международной жизни. В частности, отстаивание реального суверенитета и расширение поля эндогенного развития предполагает обновление информационных инфраструктур и повышение социального иммунитета на основе своих базовых ценностно-смысловых комплексов.*

**Ключевые слова:** нравственно-духовное развитие, ценностно-смысловые комплексы, глобальные трансформации, переходный период, информационное влияние, информационное давление, манипулирование.

*Но когда вы сдаётесь толпе, вы не получаете свободу, вы получаете фашизм. В Америке мы никогда не сдадимся власти толпы, потому что если толпа правит, то демократия действительно мертва.*

**Д. Трамп**

**Введение.** Как известно, «жить в свободе значительно труднее, чем в несвободе» [7, с. 3]. Просоциальное развитие природных склонностей и позитивное освоение в свободной самодеятельности окружающего мира коррелирует с самопознанием и нравственным ростом. К тому же, со смещением в центр общественного богатства духовного творчества обостряется как конкуренция вокруг его продуктивного развёртывания и использования, так и усилия, направленные на его негативное перерождение. При изменениях парадигмального уровня неизбежно переструктурирование мирового порядка и трансформация социокультурной ткани. Вместе с тем фавориты прежнего уклада всеми

силами стремятся законсервировать соотношение сил, уповая на мощь накопленного и совершенствуемого инструментария пренебрежения и доминирования [16–18]. Системный кризис выражается и в том, что предпринимаемые фаворитами уходящего способа производства действия приводят к результатам, прямо противоположным желательным для них. А поскольку и при принятии решений апеллируют к нуждам и чаяниям народа и эффективность средств препарирования и подачи сведений увеличивается, то, соответственно, резко нарастает многоуровневый арсенал информационного влияния.

Период сфокусированных общественных преобразований, с одной стороны, расширяет рамки возможностей, с другой – формирует основание последующих социально-экономических трансформаций, и, соответственно, характер использования этого времени во многом предопределяет дальнейший «коридор свободы» как во внутренней, так и в международной жизни. При этом

подъём одной страны при ослабевании другой по закону неравномерности исторического развития обостряет конфликтность эпохи. Растёт искус, уводя от внутренних проблем внимание населения, усиливать агрессию внешней политики и манипулятивность подачи информации. Так период форсированных перемен проявляется и в обострении конкуренции за овладение общественной идеологией и психологией [2; 3; 8; 9].

Теоретико-методологические основания исследования составляют исследования Д. Абзалова, Ж. Алфёрова, Л. Альтюссера, А. Антонова, Э. Аронсона, Л. Архангельского, В. Афанасьева, А. Ачлея, М. Бахтина, У. Бека, Г. Бехманна, Р. Блэквилла, В. Большакова, К. Брантса, М. Бри, А. Бузгалина, В. Букреева, П. Бьюкенена, В. Вазюлина, И. Валлерстайна, В. Виммера, К. Волтмера, Р. Газенко, А. Гусейнова, Э. Гэмбла, Н. Данилевского, Р. Дарендорфа, М. Делягина, В. Дрожжинова, А. Дынкина, В. Ефимова, А. Зиновьева, В. Зомбарта, Л. Ивашова, Э. Ильенкова, И. Ильина, В. Иноземцева, Л. Ионина, С. Карамурзы, М. Кастельса, Я. Кедми, М. Ковальзона, Л. Ларуша, А. Лосева, А. Лукина, Э. Люттвака, Б. Макнейра, Г. Малинецкого, О. Матвейчева, В. Межуева, А. Миграняна, Ф. Михайлова, С. Михеева, Г. Моргенту, А. Наумова, А. Окасио-Кортес, В. Орлова, З. Оруджева, И. Острецова, И. Панарина, С. Переслегина, Д. Перкинса, К. Петрова, Э. Пратканиса, В. Пякина, Е. Режабека, Э. Розенталя, В. Сагатовского, Б. Славина, Ю. Согомонова, А. Спиркина, Е. Спицына, С. Ткаченко, А. Тойнби, В. Толстых, Н. Трубникова, В. Тугаринова, А. Уледова, Дж. Урри, В. Цыганова, П. Фёдорова, П. Флоренского, А. Фурсова, М. Хазина, С. Хантингтона, А. Харина, О. Четвериковой, А. Чучина-Русова, Т. Шанина, О. Шпенглера, В. Шульгина, Э. Шульца, И. Яковлева и др.

**Цель и задания.** Целью текста является изучение сквозь призму переходного периода информационных воздействий и их результатов при налаживании полилога.

**Результаты.** Налаживание полилога как умения высказывать и защищать свои взгляды, вслушиваться, воспринимать и понимать любые (кроме губительно-человеконенавистнических) подходы, искать в них зёрна Истины – необходимое условие не только максимизации поля творческой активности, но и существования гражданского общества. С усилением в глобальном масштабе черт общества знания усиливается роль информационной сферы в комбинациях индивидуального и социального полилога, чему способствуют новые медиа, социальные сети и т.п. Вместе с тем переходный период формирует практико-теоретическую задачу усиления продуктивного вектора трансформаций, созидательной направленности инициативы. Времена ценностного хаоса про-

веряют на излом качество не только культурно-цивилизационных миров, но и каждого человека. Подмена базовых ценностно-смысловых комплексов антиценностями в процессе «освобождения человека», а де-факто разнузданных животных инстинктов – элемент соскальзывания в общественный регресс. Болезненная патологизация социально-политической реальности тесно перекликается с нравственно-духовным провалом; «отчуждённая мораль чем-то смахивает на злополучного троянского коня, хитроумным способом проникшего в самые интимные, «подвальные» этажи сознания человека, и уже оттуда она повелевает его поведением» [7, с. 227].

Темп истории изменчив, как и сравнительная ценность её периодов. «Ускорение» её движения, «повышение плотности», насыщенности промежутков социального времени происходит и за счёт активизации политических процессов. Как известно, каждой эпохой востребуются разные черты, действуют свои нормы и формы выхода за них (как в моральное, так и в аморальное, как в героическое, так и в низменное). Соответственно, качество политической культуры и социальных институтов испытываются на прочность с разной интенсивностью [1; 5; 6]. Между тем, к XXI веку длительная эпоха приоритета гонки за уровнем удовлетворения растущих материальных потребностей на базе преимущественного расходования простого труда зримо выявила свои пределы, связанные с неравномерностью концентрации возможностей, атомизацией общества и угрозами всей планетарной экосистеме. Причём достигнутый уровень потребления и отходов, характерный для привилегированных регионов, даже близко не может быть распространён на всех из-за уровня давления на среду обитания. Вместе с тем подневольный труд малоэффективен и проигрывает самодеятельному творчеству. На первый план жизнедеятельности и конкуренции выходит духовно-информационная мотивация жизни. Нарастает значение морально-нравственных ориентиров и научно-интеллектуальной активности в осуществлении деятельности. Но и усиливаются объективные основания для фатальных рисков существования человечества, минимизация которых вместе с продуктивным использованием открывающихся возможностей – безусловный вызов всей ойкумене с поиском ответов, приемлемых для каждого из культурно-цивилизационных миров. При этом социально-политический метаязык жизни, её смыслы переформируются историей, но тонус духовного поиска остаётся необходимостью органичного развития культурно-ценностного мира. Нравственный ригоризм, хорошо сопрягаемый с аскезой и противостоящий как потребительству, так и стяжательству, – опора духовного опыта, интенсивной духовной жизни не только человека,

но и общества. Характер постглобальности оказывается особенно восприимчив к социальным комбинациям потребительского самоограничения в пользу творческого процесса и индивидуальной самодисциплины ради реализации сущностных сил. Органичность социально-политического простора как совокупности общественных форм организации жизнедеятельности становится условием максимизации поля творчества. Это выступает критичным фактором не только развития, но и безопасности культурно-цивилизационного мира при надвигающейся новой парадигме.

Переходный период к новой эпохе не только позволяет глубже познать законы общественного развития и использовать их продуктивный потенциал, но и несёт серьёзные «испытания на прочность» социально-политических конструкций. Условия, характеризующиеся социальной эклектикой, плюральностью, разнонаправленностью, движением общности от свойств социально-экономической системы к бессистемным социокультурным целостностям, особенно потворствуют формированию социокультурных динамик на основе методологии и техник оперирования образами. Соответственно, общественные формы связывают прошлое с будущим, обеспечивая защиту и новизну претворения базовых ценностно-смысловых комплексов; собственно, «всеобщее с точки зрения диалектической логики – синоним закона, управляющего массой индивидов и реализующегося в движении каждого из них, несмотря на их неодинаковость и даже благодаря ей» [4, с. 390]. При этом тяга к преображениям, инновациям обеспечивается почвенностью и насыщением за счёт разделения базовых ценностно-смысловых комплексов. И, напротив, отрыв от базовых ценностно-смысловых комплексов чреват и утратой нравственно-духовных ориентиров, и приспособленчеством, концентрацией на сугубо внешней изменчивости. Так, «верность невозможному обеспечила Петру Великому его грандиозный успех, равно как ... именно ориентация на посильное и вполне возможное – на европейский лад – сгубила, скажем, Александра II» [7, с. 121].

Оформление стратегических инициатив исторического масштаба невозможно без расширения как мобилизации общества и роста ёмкости внутреннего рынка, так и информационного «коридора возможностей»: элементы эндогенности развития – условие его устойчивости и органичности при гибкости (а при необходимости и инновационности) форм. Соседствуя с международным разделением труда и глобализацией важнейших социально-политических процессов, фрагментация общественной жизни и распыление власти накладываются на сетцентризм мировосприятия. Кардинальность перемен провоцирует патологические формы ухода от осознания их сущности

и исторической логики. В этой ситуации возрастает объективная предрасположенность к информационному соскальзыванию (например, в духе «окна Овертона»), что и фиксируется разнообразными формами использования социального пласта информационного воздействия, например, т.н. «цветными революциями», «бархатными событиями» [10–12]. Причём производимые «на экспорт» под влиянием искусства использования во внутренних конфликтах технологии вернулись к их разработчикам. Вместе с тем, поскольку общественное воспитание человека осуществляется в определённых объективных мыслительных формах, процесс их затянувшейся смены по своей болезненности может уподобляться сдиранию кожи. Так, устаревшие государственные подсистемы тех же США (особенно ярко – медицины, образования, охраны порядка, чрезвычайных обстоятельств) хоть и проявляют свою совершенную неадекватность запросам времени, тем не менее, продлевают существование. С одной стороны, этому способствуют островная изолированность и отсутствие войн на своей территории, с другой – длительное обирание остального мира. Соответственно, для сдирания законсервировавшегося социально-политического уклада и архаики неэффективных форм государственного устройства (например, соотношения инструментария прав и обязанностей разноуровневых властей) необходимы мощные протестные движения. Вместе с тем предельная нетерпимость (ксенофобия и расизм) раскалывают страну. Одновременно, несмотря на то, что обе господствующие там партии воплощают интересы правящих кругов, но отражают различие подходов с позиций промышленного и финансово-спекулятивного капитала.

Наряду с этим для наращивания манипулирования сознанием населения собственной страны, правящие слои США нагнетают международную обстановку, «мёртвые хватают живых». Кроме прямых и косвенных многоуровневых (в частности, информационных) атак против основных конкурентов – народов, создающих собственные модели будущего и успешно наращивающих свой потенциал, США по-прежнему пытается применять инструменты своей мощи (прежде всего, доллар, флот и пропаганду) для получения массы преимуществ за счёт других стран. И, соответственно, резкое падение привлекательности американского образа жизни пытаются компенсировать ужесточением прессинга в своих интересах: как известно, любые правила США признают, только пока те работают на них. Например, и после Октябрьской революции 1917 г. и с территории распадающегося СССР было украдено невиданно большое количество не только материальных драгоценностей, но и прорывных разработок и изобретений. Слабость государственных образований постсо-



ветского пространства также препятствовала организации эффективной защиты своего достояния.

Массированность вбросов и обеспечение взаимного перепева текстов упрощает использование глобальных СМИ и социальных сетей для целей пропаганды и агитации в пользу интересов их собственников. Длительная история на Западе создания и совершенствования пропаганды и манипулирования позволяет наращивание активности информационного давления. Социальные (по уровню) и социокультурные (по существу) коммуникации становятся важнейшим ресурсом участия народа в выработке и реализации решений. Причем коммуникации становятся ныне не только орудийным, но и сущностным ресурсом адекватности организационно-управленческих отношений требованиям, возможностям и рискам эпохи. Вместе с тем необходимо различать, с одной стороны, волны митингов, протестов, референдумов и внедрения электронной демократии оказываются важным фактором общественного согласия и развития. С другой стороны, акцентирование нигилизма и разрушения, десакрализация и вульгаризация власти граничат с дезинтеграцией культурно-цивилизационного мира, разъеданием его социальной ткани. Сохранение и формообразование базовых ценностно-смысловых комплексов каждого культурно-цивилизационного мира – весомый фактор не только его социально-политического иммунитета, но и сохранения своей идентичности [13–15; 19].

Социальный уровень информационного воздействия трансформируется с изменениями общественных отношений. Так, бесструктурное управление наиболее эффективно при комплексности, когда инвалидные или отсутствующие социальные коммуникации замещаются прочими (или комбинациями прочих), в частности, формируя превращённые и иррациональные общественные отношения, мнимые структуры и ложные социальные величины. Для плодотворного использования социальных коммуникаций ныне имеет принципиальное значение доминирование: среды развития творческой активности; условий развёртывания универсальной одарённости; инновационного развития базовых ценностно-смысловых комплексов, традиций и укладов, культивирования сонма конкретных, вдохновляющих и каждого отдельно, и всё человечество как целое, проектов развития. Жизнедеятельность культурно-цивилизационных миров интегрирует образное восприятие социокультурной постистории (где можно использовать и реактуализировать образы из самых разнообразных эпох) и предыстории (когда ничего не предрешено, могут победить самые противоречивые формы), что обостряет антагонизм между системными началами олигархического монополизма и интеллектуально-культурного развития

как формирующих среду общественных отношений. При этом парадоксальный характер постмодерна упрощает формирование самых причудливых альянсов. Так, неприятие и отторжение современного взлома традиционной жизни с присутствием ему эксцессами и конфликтностью (в частности, между возможностями и качеством жизни в городе и селе) может стать одним из факторов социального наполнения протестных движений в политической жизни общества, правового нигилизма и выборочного правосудия с давлением радикалов на судебные инстанции.

Ресурсно-методологические базы подготовки и проведения информационных воздействий «культуры клика» и «смайликового общения» отражают усиление и «новых медиа» с взаимодействием «многие с многими», и передачу эмоций, отношения. При этом ослабевают начала рационального подхода и определённости критического мышления. Повышается избирательность. Зачастую решение принимается интуитивно, на уровне чувств, а потом логика лишь обосновывает уже решенное, доказывая правоту даже для себя. Растут основания для индивидуального выбора, однако, зачастую, он осуществляется под определяющим влиянием либо иррациональных причин, либо внешнего канона «моды». Вместе с тем, не только всякий выбор имеет свою «цену». Отказ от выбора, попытки (сознательно или бессознательно) уйти от него или переложить его на других (т.е., по сути, готовность и тяготение к «внешнему управлению») также обладают ценой. Полный информационно-аналитический цикл в качестве своих основных этапов включает: получение информации, её обработку (прежде всего, первоначальную, делающую возможной дальнейшее употребление; проверку; оценку; углублённое изучение, например, анализ, синтез, сопоставление, выделение актуального и потенциального, важного и второстепенного, закономерного и случайного, общего и исключительного, требующего управленческих реакций и объективного форматора, прогнозирование и т.д.), использование (в частности, передачу непосредственно для осуществления управленческих решений и распространение для воздействия на индивидуальном и социальном уровнях сознания), накопление. Так, создание полного информационного цикла может преследовать целью, например, предоставление информации инстанциям для принятия управленческого решения или информационное воздействие на постороннего субъекта для стимулирования его благоприятного действия/бездействия; «обработку» более концентрированного, узко направленного (индивидуального и группового) или рассеянного (общественного) мнения; способствование корпоративно-хозяйственным, идеологическим или социально-политическим процессам

и т.п. Впрочем здесь действует и классическое разграничение осуществления агитации и пропаганды. На разных уровнях в истории осуществлялись и получили распространение такие приёмы информационного воздействия, как развенчание, вскрытие, обнаружение, приведение умышленно сокрытых фактов и прочие. Подготовка и осуществление информационного воздействия – существо и квинтэссенция информационного цикла. Мера информационного воздействия в конкретных случаях зависит от разных комбинаций факторов и этапов информационного цикла, но, как правило, тесно связана с качеством осуществлённой аналитической деятельности. Эффективность информационного влияния требует формирования информационной установки. Общественные нормы, закреплённые традициями, длительное время предопределяли отношение к вариантам и чертам прошлого, настоящего и будущего. Соответственно, информационное якорение облегчается учётом ожиданий объекта (представлений о должном, справедливом и т.д.), коллективного бессознательного и родовой жизни.

**Выводы.** Таким образом, комплекс опасностей, прямо привносимых или же тесно связанных с манипулированием во время форсированных изменений при движении к новой общественной парадигме достаточно весом. Применение обширного диапазона средств воздействия на общественное мнение способно существенно дополнить методы экономического, политического и т.д. давления. При этом конец XX – начало XXI вв. ознаменовалось повышением изощённости в использовании социального уровня информационного взаимодействия, что, очевидно, искажает и патологизирует его. Между тем, сохранение и развитие в новых формах социокультурного основания модернизации требует отнюдь не «битвы монологов эгоцентристов», а организацию подлинного продуктивного диалога с поиском взаимоприемлемых решений сложных возникающих вопросов. Алгоритмы компромисса порой гораздо сложнее лобового отстаивания правоты или интересов, в частности, поскольку требуют учёта правомерности и кардинально отличного мировоззрения – вне возможности насильственного навязывания штампов и подходов.

Между тем нарастание внутренней антагонистичности западных форм организации общества ведёт к повышению напора этих стран, в т.ч. информационного, на государства с альтернативным образом жизни населения. Резкое расширение массовых протестных движений на Западе ставит мировое сообщество перед задачами минимизации своего ущерба от этого и использования этого периода для максимизации просоциальных развития и реализации творческой активности своего населения. Соответственно, необходим комплекс

стратегических, тактических и оперативных мер как во внутренней, так и в международной жизни.

Надо учитывать, что социальный уровень информационного влияния трансформируется с изменениями общественных отношений. Конечная эффективность и прочность информационного влияния требуют формирования информационной установки. В частности, отстаивание реального суверенитета и расширение поля эндогенного развития предполагает обновление информационных инфраструктур и повышение социального иммунитета на основе базовых ценностно-смысловых комплексов. Нравственный императив целенаправленного противостояния деградации и хаосу, но основы нравственности разнообразны соответственно особенностям культурно-цивилизационного мира.

Социально-политический иммунитет, способность к устойчивости от проникновения информационных вирусов и враждебных факторов, множущихся при форсированном изменении культурно-цивилизационных миров, во многом определяются сплетённостью (в частности, под влиянием исторического опыта, социокультурного наследия и ментальных матриц народа) объективных и субъективных факторов структурирования, формирующих разнокачественные обратные связи и отношение к творчеству (индивидуальному и массовому, в труде и управлении). Соответственно, сохранение и развитие инакомыслия, культивирование самостоятельного и критичного взгляда на решение проблем – важнейший потенциал развития общественной целостности. Особенности как формирующейся общественной парадигмы, так и переходного периода к ней предрасполагают к кардинальному расширению диапазона выбора.

Вместе с тем переходный период формирует практико-теоретическую задачу усиления продуктивного вектора трансформаций, созидательной направленности инициативы. Времена ценностного хаоса проверяют на излом качество не только культурно-цивилизационных миров, но и каждого человека. Органичность социально-политического простора как общественных форм организации жизнедеятельности становится общим условием максимизации поля творчества. Налаживание диалога как умения высказываться и защищать свои взгляды, вслушиваться, воспринимать и понимать любые (кроме губительно-человеконенавистнических) подходы, искать в них зёрна Истины – необходимое условие не только максимизации поля творческой активности, но и существования гражданского общества. Вместе с тем необходимо различать, с одной стороны, волны митингов, протестов, требований референдумов и внедрения мер электронной демократии оказываются важным фактором общественного согласия и развития. С другой стороны, акцентирование

нигилизма и разрушения, десакрализация и вульгаризация власти граничат с дезинтеграцией культурно-цивилизационного мира, разъеданием его социальной ткани.

Повышение плодотворности научных исследований в этой сфере требует, по нашему мнению, приоритетного изучения эффективных направлений совершенствования форм сочетания государственного управления и местного самоуправления.

#### ЛИТЕРАТУРА:

1. Анчел Е. Этнос и история. Москва : Мысль, 1988. 126 [2] с.
2. Аронсон Э., Пратканис Э. Современные технологии влияния и убеждения. Эпоха пропаганды. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. 543 с.
3. Большаков В.В. Агрессия против разума. Москва : Молодая гвардия, 1984. 256 с.
4. Ильенков Э.В. Философия и культура. Москва : Политиздат, 1991. 464 с.
5. Келле В.Ж., Ковальзон М.Я. Теория и история: проблемы теории исторического процесса. Москва : Политиздат, 1981. 288 с.
6. Матвейчев О.А. Повелительное наклонение истории. Москва : Эксмо «Издатель Пудовкина Людмила», 2010. 464 с.
7. Освобождение духа / под ред. А.А. Гусейнова, В.И. Толстых. Москва : Политиздат, 1991. 352 с.
8. Шедяков В.Е. Быть или манипулировать: осуществление жизненных стратегий в зеркале социального медиа-маркетинга. *Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії* : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конференції. Київ, 2018. С. 48–51.
9. Шедяков В.Е. Возможности и угрозы для творческой реализации человека в сетевом обществе. *Development of Socio-Economic Systems in a Global Network Environment: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Le Mans*, 2020. P. 88–90.
10. Шедяков В.Е. Информационное давление на нынешнем этапе конкуренции культурно-цивилизационных миров. *Вестник Прикамского социального института*. 2018. № 2 (80). С. 176–184.
11. Шедяков В.Е. Социальный уровень информационного влияния: стратегическая культура и управленческие композиции. *Social sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium* / Economics College in Stalowa Wola. Riga : Baltija Publishing, 2018. P. 157–174.
12. Шедяков В.Е. Формирование умного общества и расширение оснований контрманипулятивных практик. *Час вибору: виклики інформаційної епохи* / заг. ред. О.А. Івакіна, Д.В. Яковлева. Одеса : Гельветика, 2016. С. 196–216.
13. Шедяков В.Е. Ценностные основания национальных моделей социально-экономического развития. *National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine* / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce: Baltija Publishing, 2016. Vol. 2. P. 164–190.
14. Blackwill R.D., Harris J.M. War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft. Cambridge: Harvard University Press, 2016. 384 p.

15. Castells M. The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II. Wiley-Blackwell, 2010. 584 p.

16. Foote J.S. Television Access and Political Power: The Networks, the Presidency, and the «Loyal Opposition». Praeger Publisher, 1990. 240 p.

17. Fulbright J.W. The Arrogance of Power. Canada : Penguin Books, 1970. 253 p.

18. Quigley C. The Anglo-American establishment. GSG & Associates, 1981. 354 p.

19. Shedyakov V. Strategy of forces transformations: moral-spiritual bases of socio-economic changes. *Theoretical and practical aspects of the development of the European Research Area* / scient. ed. & project dir. A. Jankovska. Riga : Baltija Publishing, 2020. P. 1–26. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-53-2-30>

#### REFERENCES:

1. Anchel, E. (1988). Etos i istoriya. [Ethos and history]. Moskva: Mysl', 126, [2] s. [in Russian].
2. Aronson, E., Pratkanis, E. (2008). Sovremennye tekhnologii vliyaniya i ubezhdeniya. Epokha propagandy. [Modern technologies of influence and persuasion. The era of propaganda]. Sankt-Peterburg: Praym-EVROZNAK, 543 s. [in Russian].
3. Bol'shakov, V. V. (1984). Agressiya protiv razuma. [Aggression against reason]. Moskva: Молодая гвардия, 256 с. [in Russian].
4. Il'enkov, E. V. (1991). Filosofiya i kul'tura. [Philosophy and culture]. Moskva: Politizdat, 464 s. [in Russian].
5. Kelle, V. Zh., Koval'zon, M. Ya. (1981). Teoriya i istoriya: problemy teorii istoricheskogo protsesssa. [Theory and history: problems of the theory of the historical process]. Moskva: Politizdat, 288 s. [in Russian].
6. Matveychev, O. A. (2010). Povelitel'noe naklonenie istorii. [The imperative mood of history]. Moskva: Eksmo «Izdatel' Pudovkina Lyudmila», 464 s. [in Russian].
7. Guseynov, A. A., Tolstykh V. I. (Ed.). (1991). Osvobozhdenie dukha [Freeing of the spirit]. Moskva: Politizdat, 352 s.
8. Shedyakov, V. E. (2018). Byt' ili manipulirovat': osushchestvlenie zhiznennykh strategiy v zerkale sotsial'nogo media-marketinga. [To be or to be manipulated: realization of life strategies in the mirror of social media marketing]. [in Russian]. Aktualjni pytannja suspilnykh nauk: naukovy diskusiji: Mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, s. 48–51.
9. Shedyakov, V. E. (2020). Vozmozhnosti i ugrozy dlya tvorcheskoy realizatsii cheloveka v setevom obshchestve. [Opportunities and Threats for Human Creative Realization in a Networked Society]. [in Russian]. Development of Socio-Economic Systems in a Global Network Environment: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Le Mans, pp. 88–90.
10. Shedyakov, V. E. (2018). Informatsionnoe davlenie na nyneshnem etape konkurentsii kul'turno-tsivilizatsionnykh mirov. [Information pressure at the current stage of competition between cultural and civilizational worlds]. Vestnik Prikamskogo sotsial'nogo instituta, no. 2 (80), s. 176–184. [in Russian].
11. Shedyakov, V. E. (2018). Sotsial'nyy uroven' informatsionnogo vliyaniya: strategicheskaya kul'tura i upravlencheskie kompozitsii. [The social level of information

influence: strategic culture and management compositions]. [in Russian]. Social sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium / Economics College in Stalowa Wola. Riga: Baltija Publishing, pp. 157–174.

12. Shedyakov, V. E. (2016). Formirovaniye umnogo obshchestva i rasshireniye osnovaniy kontrmanipulyativnykh praktik. [A smart society's formation and expanding the foundations of counter-manipulative practices]. [in Russian]. Chas vyboru: vyklyky informatsijnoi epohi (zag. red. O.A. Ivakina, D.V. Yakovleva). Odesa, Gheljvetyka, pp. 196–216.

13. Shedyakov, V. E. (2016). Tsennostnye osnovaniya natsional'nykh modeley sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya. [Value foundations of national models of socio-economic development]. [in Russian]. National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine (ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov). Kielce: Baltija Publishing, vol. 2, pp. 164–190.

14. Blackwill, R. D., Harris, J. M. (2016). War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft. Cambridge: Harvard University Press, 384 p.

15. Castells, M. (2010). The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II. Wiley-Blackwell, 584 p.

16. Foote, J. S. (1990). Television Access and Political Power: The Networks, the Presidency, and the "Loyal Opposition". Praeger Publisher, 240 p.

17. Fulbright, J. W. (1970). The Arrogance of Power. Canada: Penguin Books, 253 p.

18. Quigley, C. (1981). The Anglo-American establishment. GSG & Associates, 354 p.

19. Shedyakov, V. (2020). Strategy of forces transformations: moral-spiritual bases of socio-economic changes. Theoretical and practical aspects of the development of the European Research Area. (scient. ed. & project dir. A. Jankovska). Riga: Baltija Publishing, pp. 1–26. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-53-2-30>.

## The dangers of manipulation through the prism of set going a civil polylogue

Shedyakov Vladimir Evgenievich

Doctor of Sociological Sciences,  
Independent Researcher (Kyiv)

*The subject of the research is the peculiarities of informational influences when set going a polylogue – through the prism of a transitional period. The task of preparing the text is to highlight the key areas of information policy in the field of protecting real sovereignty and opportunities for endogenous development in the context of a forced transition to a new social paradigm. The urgency of the problem is due to the advancement of information pressure into the arsenal of the most important resource bases for influencing. The methodology of the work is based on a combination of logical and historical approaches, analysis of objective trends and their subjective reflections in understanding socio-political processes and formulating an action strategy. The features of both the emerging social paradigm and the transition period to it predispose to a radical expansion of the range of choice. The organic nature of the socio-political space as social forms of organizing life becomes a general condition for maximizing the field of creativity. At the same time, it is necessary to distinguish: on the one hand, waves of rallies, protests, demands for referendums and the introduction of e-democracy measures are an important factor in social harmony and development. On the other hand, the accentuation of nihilism and destruction, desacralization and vulgarization of power border on the disintegration of the cultural and civilizational world, erosion of its social fabric. The social level of informational influence is transformed with changes in social relations. The ultimate efficiency and strength of information influence require the formation of an information attitude. For a long time, social norms, enshrined in traditions, predetermined the attitude towards the options and features of the past, present and future. The design of strategic initiatives of a historic scale is impossible without expanding both the mobilization of society and the growth of the capacity of the domestic market, and the information "corridor of opportunities": elements of endogenous development are a condition for its sustainability and organicity with flexibility of forms. Accordingly, a complex of strategic, tactical and operational measures is needed both in domestic and international life. In particular, defending real sovereignty and expanding the field of endogenous development presupposes the renewal of information infrastructures and an increase in social immunity based on their basic value-sense complexes.*

**Key words:** moral-spiritual development, value-sense complexes, global transformations, transition period, information influence, information pressure, manipulation.



Щедрова Галина Петрівна

## Інституціональна еволюція державної молодіжної політики в Україні

УДК 329.78-043.86(477)  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.18>

Щедрова Галина Петрівна  
доктор політичних наук, професор,  
професор кафедри права, політології  
та міжнародних відносин  
Університету імені Альфреда Нобеля  
вул. Січеславська Набережна, 18,  
Дніпро, Україна

*Молодіжна політика як одна зі складових частин сучасної державної політики України почала формуватися в партійних нарративах, еволюціонуючи в напрямі політико-правової інституціоналізації. Ключовими маркерами цієї еволюції визначено: формування молодіжного законодавства – спочатку спрямованого на включення молоді до порядку денного політичного курсу держави, згодом на формальне залучення до співпраці з органами влади та місцевого самоврядування; поступовий перехід від сприйняття молоді як об'єкта відповідного напрямку політики до ототожнення її зі суб'єктом цієї політики; розробка цільових програм молодіжної політики з широким спектром пріоритетів – від формування громадянської позиції до фінансової підтримки молодіжних ініціатив та потреб і забезпечення міжнародного молодіжного співробітництва. Головна відмінність у змісті молодіжної політики України та держав сталої демократії полягає в ключовому принципі – активізація цільової аудиторії проти створення умов для реалізації її прагнень та ідей. Методологічну базу дослідження становить, зокрема, історично-ретроспективний аналіз, який дав змогу визначити еволюційні маркери трансформації державної молодіжної політики. За допомогою системного методу з'ясовано, що молодіжний вектор залишається розпорощеним у змішаних напрямках урядової діяльності. Інструментарій функціонального методу визначив ролі і призначення молодіжної політики. Компаративний підхід застосовано для зіставлення принципів вітчизняного та зарубіжних підходів до інституціонального забезпечення реалізації молодіжної політики.*

*Завданнями подальшої еволюції молодіжної політики України визначено створення механізмів участі молоді у формуванні її програм, організацію структур для консолідації молодіжного партисипаторного потенціалу, підтримку курсу на професіоналізацію молоді, зокрема, через функціонування осередків неформальної освіти, заохочення появи молодіжних кластерів у сферах економіки, культури, освіти на місцевому рівні.*  
**Ключові слова:** *молодь, державна молодіжна політика, державна політика, євроінтеграція, політична трансформація, громадянське суспільство, політична соціалізація.*

**Вступ.** 29 років незалежності накопичили низку фактів і чинників, які підводять нас до того, що молодіжна політика в Україні поза межами інституціональної складової частини перестає бути одним із напрямів державної політики. З одного боку, молодь як соціально-демографічна група стає дедалі активнішим учасником політичних процесів, часто каталізуючи найважливіші з них, з іншого боку, сама вітчизняна політика молодшає. Останнє підтверджує хоча б вік президентів України – від 57-річного Л. Кравчука у 1991 р. до 41-річного В. Зеленського у 2019 р. Глави держави були молодшими за попередника, а виключенням став лише В. Янукович. Логічним буде наше припущення, що за таких обставин молодіжна політика мала б із пріоритетів урядової структури трансформуватися в загальнодержавний пріоритет.

**Мета та завдання.** Метою статті є визначення аспектів інституціональних перетворень у реалізації державної молодіжної політики в Україні, з'ясування чинників подальшої еволюції та пріоритетних напрямів молодіжної політики з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн.

**Методи дослідження.** Історично-ретроспективний аналіз використано для дослідження еволюції молодіжної політики в Україні, системний – для визначення її місця у стратегічних пріоритетах

держави. Інструментарій функціонального методу визначив ролі і призначення напрямів молодіжної політики. Компаративний підхід застосовано для співставлення принципів вітчизняного та зарубіжних підходів до інституціонального забезпечення реалізації молодіжної політики. Статистичний метод дав змогу визначити кількісні показники в межах предметного поля дослідження.

**Результати.** Погоджуючись, що ключовим елементом у молодіжній політиці є саме молодь, з'ясуємо сутність цієї дефініції. Так, англійський учений С. Фріз у дослідженні «Соціологія молоді» виходив із соціального контексту поняття «молодь», наголошуючи, що це стан переходу від дитинства до зрілості з його сутнісними ознаками – переходом від залежності до незалежності та від безвідповідальності до відповідальності. Вік молоді дослідник вписував у межі 11–30 років [16, с. 47]. До того соціолог В. Лісовський визначив молодь як покоління людей, які проходять стадію соціалізації, засвоюють, а в певному віці вже засвоїли освітні, професійні, культурні й інші соціальні функції. При цьому науковець у вікових критеріях молоді вказує 16–35 років [9, с. 41]. Дискусії щодо вікового цензу в категоризації молоді тривають донині, впливаючи, зокрема, на зміни сучасного українського законодавства, про що йтиметься нижче.

Вітчизняний політолог Б. Буяк вказує, що питання визначення поняття «молодь», критерії виділення її в самостійну групу, вікових та інших меж служать основами полеміки для науковців та практиків у сфері молодіжної проблематики. Політологи розглядають молодь як інноваційний ресурс розвитку країни, соціологи – як соціокультурну групу, психологи – як групу із властивими їй психофізичними особливостями дорослішання особи [2, с. 199]. На нашу думку, визначення молоді як «ресурсу розвитку країни», а у нашому випадку – реалізації молодіжної політики, є цивілізаційним мірилом зрілості чи незрілості цього напрямку державної політики.

Молодіжна політика в Україні до того, як потрапила до нормативно-правових актів, активно фігурувала в програмних документах політичних партій, через що часто сприймалася як частина партійної діяльності. Молодіжні організації політичних партій можуть і не фігурувати в партійних статутах, але є беззаперечним активом, особливо затребуваним в електоральні періоди. Молодіжна тематика присутня практично в усіх передвиборчих програмах політичних партій на місцевих виборах 2020 р.

Першим законом, який регламентував розвиток молоді в державі, став чинний Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993 р.) [8]. До того було прийнято Декларацію «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (1992 р.), яка визначила її пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави, який здійснюється:

- в інтересах молоді людини, суспільства, держави;

- з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді [4].

Разом із цим із 1991 р. в Україні функціонує державна установа «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», підпорядкована відповідному міністерству. Метою діяльності установи є ефективне наукове забезпечення формування та реалізації державної політики в молодіжній сфері, сфері національно-патріотичного виховання на національному та місцевому рівнях [7].

Фактичні функції з формування і реалізації молодіжної політики покладалися на урядові структури, які за роки незалежності України видозмінювалися близько десяти разів. Відповідно до Закону УРСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української РСР» від 1991 р. питаннями молодіжної політики опікувалося Міністерство у справах молоді і спорту, згодом перейменоване в Міністерство України у справах сім'ї, молоді і спорту, у 1996 р. – у Міністерство України у справах сім'ї та молоді, у 1999 р. воно реорганізовано у Державний комітет України

у справах сім'ї та молоді, у 2000 р. – у Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України, у 2002 р. – у Державний Комітет України у справах сім'ї та молоді, у 2005 р. – у Міністерство України у справах молоді та спорту, потім у Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. У 2010–2013 рр. функціонувало Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, а з 2013 р. діє Міністерство молоді та спорту України.

Попри вагому роль молоді у формуванні демографічного складу населення, її політичну і соціальну активність, питання молодіжної політики ніколи не сприймалися як самодостатній напрям державної політики. Виконавчі органи по всій вертикалі влади об'єднували проблематику молодіжної сфери зі спортом, туризмом, освітою, наукою, сімейним будівництвом, тим самим розпорошуючи важливі галузеві питання в змішаних міністерствах. Не заперечуючи взаємопов'язаність вказаних сфер, наголосимо, що молодіжна політика не доотримувала ані уваги в державних стратегіях, ані фінансової підтримки, ані механізмів залучення молоді до формування політики як такої, на чому наголошують висновки регулярних зарубіжних моніторингов.

Втілення положень молодіжної політики в Україні тривалий час супроводжується полемікою щодо такого важливого критерію визначення категорії «молодь», як її вік, адже це зумовлює охоплення вказаними положеннями частки населення держави. Молодь в Україні – це люди віком 14–35 років, тоді як за визначенням ООН цей вік становить 15–24 роки, а в документах Європейського Союзу – 13–30 років. Влітку 2020 р. Верховна Рада ухвалила в першому читанні законопроект «Про основні засади молодіжної політики», спрямований на роботу з такими групами молоді: школярі від 14 до 17 років; молоді люди, які отримали освіту в закладах освіти I–IV рівнів акредитації від 18 до 24 років; молодь, що працює, віком від 25 до 29 років [3]. За підсумками останніх щорічних доповідей про становище молоді в Україні, остання становила в середньому чверть від усього населення держави [13, с. 6], що свідчить про важливість як включення молоді до порядку денного державної політики, так і залучення її до реалізації цієї політики.

Майже сім років в Україні триває системний процес адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів. Стратегія Європейського Союзу щодо молоді на 2010–2018 рр. визначала такі завдання: по-перше, створити більше можливостей для молоді у сфері освіти і ринку праці та забезпечити, щоб ці можливості були рівними; по-друге, популяризувати серед молодих людей ідеї активної громадянської позиції, соціального включення та солідарності усієї молоді. У 2013 р. Президент України своїм указом затвердив Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 р. з такими завданнями:

– консолідувати зусилля щодо створення умов для інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її освітнього і творчого потенціалу;

– забезпечити участь молоді у формуванні та реалізації державної молодіжної політики;

– підвищити ефективність реалізації державної молодіжної політики на державному, регіональному та місцевому рівнях;

– підвищити конкурентоспроможність молоді на ринку праці [1, с. 16–17].

У 2015 р. робоча група з представників ключових міністерств, молодіжних організацій та інших структур громадянського суспільства й агенцій ООН розробила Концепцію Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр. У концепції визначено низку заходів відповідно до кожного із шести напрямів, перерахованих у вищевказаній Стратегії:

- громадянська позиція та патріотизм;
- здоровий та безпечний спосіб життя;
- розвиток неформальної освіти;
- молодіжне працевлаштування;
- житло для молоді;

– партнерська підтримка молодих людей на тимчасово окупованих територіях та молодих внутрішньо переміщених осіб [6].

Станом на 2020 р. у пріоритетах державної політики в молодіжній сфері зафіксовано такі напрями: формування громадянської позиції і національно-патріотичне виховання; здоровий спосіб життя молоді; розвиток неформальної освіти; зайнятість молоді і забезпечення її житлом; партнерська підтримка молоді, що проживає на тимчасово окупованій території України, та внутрішньо переміщених осіб; надання фінансової підтримки молодіжним та дитячим громадським організаціям; забезпечення міжнародного молодіжного співробітництва [5]. Питання окупованого Донбасу стали з'являтися в нормативних та програмних державних документах із 2014 р., зокрема, щодо інтеграції молоді з тимчасово окупованих територій в український освітній та культурний простір. Для цього державою були запропоновані пільгові умови вступу до вищих навчальних закладів, спрощена процедура атестації тощо.

На сучасному етапі державотворення в умовах реформи децентралізації актуалізувалися питання реалізації молодіжної політики на рівні територіальних громад, визначення відповідних компетенцій органів місцевого самоврядування. На відміну від загальнодержавних пріоритетів молодіжної політики, на місцевому рівні серед них перевагу віддають створенню умов, за яких молодь не мала би бажання залишати свої громади, а реалізовувала свій інтелектуальний, творчий та соціальний потенціал за місцем проживання. Урядова концепція передбачає, що досягти цієї мети можна

за умов виконання трьох стратегічних завдань: 1) опрацювання концепції реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації; 2) розробка методології формування єдиного молодіжного простору, що сприятиме поширенню кращих практик, які існують у різних громадах і за кордоном; 3) побудова моделі функціонування округу, в якій молодіжна політика займатиме центральну позицію [14].

Якщо в Україні ще не сформовано спеціального законодавства, яке б формувало правове поле для участі молоді в розробленні засад місцевої політики, то країни ЄС вирішували ці завдання, послуговуючись положеннями Європейської Хартії участі молоді в місцевому та регіональному житті, яку в середині 90-х рр. минулого століття прийняла Рада Європи і яка була змістовно переглянута у 2003 р. Ключовий меседж документа зводиться до того, що активна участь молодих людей в ухваленні рішень і діяльності на місцевому і регіональному рівнях має важливе значення для розбудови демократичного, солідарного і процвітаючого суспільства. Участь та активна громадянська позиція передбачають наявність прав, засобів, простору і можливостей, а де необхідно – підтримку, щоб впливати на рішення, брати участь в акціях і заходах, щоб сприяти побудові кращого суспільства [19].

Молодіжна політика на місцевому рівні потребує більшої концентрації інформаційних та просвітницьких заходів, ніж на загальнодержавному, адже відповідний інституціональний досвід у представників громад нині відсутній, хоча потенціал, зокрема фінансовий, значно покращився. За висновками експертів ООН, молоді люди мотивовані діяти у своїх громадах, але їм не вистачає навичок, часу та прибічників серед однолітків та дорослих. Вони не вважають себе уповноваженими урядом і не знають про можливості, які надає уряд [12].

Зауважимо, що сучасна вітчизняна наука своїми розвідками охопила напрями реалізації молодіжної політики в глобальних умовах, в контексті здійснення реформи децентралізації та розбудови новостворених об'єднаних територіальних громад. Водночас не втрачає актуальності напрям вивчення ролі і потенціалу молодіжної політики як частини формування дієвого громадянського суспільства. Ці та інші аспекти увійшли до переліку відповідних урядових звітів, захищених дисертацій із політичних наук та державного управління. Також оцінки перелічених напрямів входять до змісту експертних звітів міжнародних місій та організацій щодо України.

У 2015 р., аналізуючи прогалини вітчизняного законодавства про молодіжну політику в контексті рекомендацій Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС й інших відповідних політичних документів ЄС, фахівці наголошували на недостатності:

– врахування необхідності забезпечити скоординоване бачення молодіжної політики та координації на національному рівні;

- участі молодих людей у розробці молодіжної політики;
- дієвої системи моніторингу та оцінки;
- врахування особливо вразливих та виключених груп у стратегічних політичних документах;
- реалізації антидискримінаційного законодавства [1, с. 19–25].

На основі виявлених недоліків було рекомендовано: визначити віковий діапазон поняття «молодь»; поліпшити міжвідомчу співпрацю з питань молоді; внести молодіжні питання до сфери компетенції відповідних міністерств; забезпечити участь молоді в розробці політики; вдосконалити моніторинг та оцінку досягнень і впливу молодіжної політики; включити до Концепції Державної програми молодіжної політики найбільш вразливі та виключені групи молоді; вдосконалити антидискримінаційне законодавство задля утвердження принципів рівності.

Важливі висновки щодо участі молоді у політичному житті в Україні були викладені у відповідному звіті ООН у 2019 р. Так, зазначалося, що Україна не збирає жодних уніфікованих статистичних даних щодо участі молоді в суспільному та політичному житті. І це в умовах, коли 94% респондентів опитування «U-Report» повідомляли, що думки молоді та дітей мають враховуватися в процесі прийняття рішень. Водночас близько третини молоді в Україні не цікавляться політикою, а третина виявляє лише низький рівень цікавості до політичних подій, а з 2006 р. спостерігається тенденція до зниження явки молоді на вибори [12]. Причиною таких тенденцій можна вважати відсутність єдиного підходу в державній молодіжній політиці щодо залучення молоді до участі в суспільному та політичному житті та комплексної державної молодіжної стратегії.

Світовий досвід реалізації молодіжної політики дав змогу виокремити кілька її різновидів та моделей. Серед останніх найпоширенішими є неоконсервативна (США, Італія) та соціал-демократична (більшість європейських країн). Перша характеризується превалюючою турботою державних органів про соціально незахищені й так звані «неблагонадійні» групи молоді з активним втручанням держави у відносини суспільства і молоді, якій відведено роль споживача послуг, а не активного учасника процесу. За цієї моделі держава опікується досить вузьким прошарком суспільства, жорстко регламентує фінансування і контроль за витрачанням коштів [15, р. 37]. Соціал-демократична модель передбачає всебічну підтримку молоді з боку держави в соціально-економічній, культурно-інформаційній сфері та діяльності молодіжних спільнот. Держава також бере на себе відповідальність за інтеграцію та соціалізацію молоді [11, с. 32].

Ще один підхід ґрунтується на виокремленні моделей за країнами, які уособлюють певний формат молодіжної політики, а це шведська модель

з її значним державним втручанням у відносини молоді та суспільства, американська – з фрагментарною участю держави в житті молоді, що обмежується вирішенням незначної частини нагальних проблем, німецька, що характеризується балансом державної та громадської участі. За критерієм динаміки змін у молодіжній політиці вирізняють динамічну модель (Великобританія, Данія, країни Середземномор'я) та статичну модель (країни Північної Європи) [10, с. 45–46].

Застосувавши вказані характеристики до вітчизняної практики, констатуємо, що описані моделі одночасно є протилежними і не схожі на параметри української молодіжної політики. Щодо першої класифікації, то очевидно, що Україна тяжіє до соціал-демократичної моделі, переважно через декларативне спрямування молодіжної політики на загальну верству молоді та охоплення усіх сфер її реалізації. У перспективі формування засад молодіжної політики за вказаним взірцем створить умови для розвитку молоді як джерела соціокультурних та економічних перетворень. Друга класифікація дає привід характеризувати молодіжну політику України як динамічну, але переважно через активний процес нормотворчості, який регламентує здійснення державної політики щодо молоді. Фактично ж прописані норми не завжди встигають бути втіленими в життя.

Спільними елементами молодіжної політики у країнах Європи фахівці називають: соціальний взаємозв'язок між урядом, молодими людьми і суспільством через консультації та вплив; інформування про права молоді та можливості для неї; свободу культурного, творчого та політичного вираження; культуру впровадження освіти і професійної освіти; підтримку молодим сім'ям; спеціальну підтримку для молодих людей із чутливих верств населення; підтримку і заохочення активного дозвілля; правильну організацію професійної підготовки тих, хто працює з молоддю; дослідження проблем молоді; сприяння її міжнародним зв'язкам [18, р. 106–110].

Світовий досвід здійснення молодіжної політики акцентує на можливостях для участі молоді, а не чинниках опіки над нею з боку держави. Бельгійські дослідники М. Янс і К. де Бекер наголошували на тому, що, організовуючи діяльність і створюючи простір для активної участі, важливо знайти баланс між інтересами, здібностями і можливостями молодих людей. Свою модель фахівці назвали «Три С вдалої участі»: Challenge – виклик, Connection – зв'язок, Capacity – здібності:

1) виклик – це тема або галузь, якою цікавиться молода людина і в якій молодь має намір спробувати щось нове;

2) здібності. Обираючи методи або певну діяльність, важливо зробити так, щоб рівень виклику був під силу молоді, щоб вона повірила, що своїми



силами зможе змінювати своє оточення, реалізувати свої власні ідеї тощо;

3) зв'язок. Молоді люди мають уявляти зв'язок між своїми інтересами, вподобаннями і групами, організаціями, рухами, які можуть допомогти ці інтереси реалізувати [17, р. 5–7].

Не можна заперечувати, що вказані властивості модерної молодіжної політики в західних країнах проігноровані в Україні. Вони беруться до уваги, часто з ініціативи самих молодих людей, які через громадські інституції є інтегрованими до міжнародних молодіжних рухів і організацій. Інституціональна еволюція державної політики щодо молоді разом з аспектами законодавчого забезпечення обов'язково має визначати практичні маркери включення молодих людей до формування політичної реальності. Зокрема, пропонується акцентувати на таких пріоритетах:

- спрямованість на створення механізмів участі молоді у формуванні програм молодіжної політики з попереднім моніторингом потреб, прагнень і очікувань молоді;

- створення організаційних структур для консолідації молодіжного партисипаторного потенціалу;

- розробка і підтримка курсу молодіжної політики на професіоналізацію молоді;

- формування молодіжних кластерів у сферах економіки, освіти, культури на місцевому рівні – від області і об'єднаної територіальної громади до міст, селищ і сіл.

Втілення таких пріоритетів лише підвищить життєздатність громадянського суспільства в Україні, рушійною силою якого завжди була молодь – від Студентської революції на граніті у 1990 р., коли виборювалася фактична незалежність країни, до подій Революції Гідності у 2013–2014 рр., коли визначався цивілізаційний вектор розвитку української державності.

**Висновки.** Вважаємо, що нарікання на радянське минуле чи традиції у формуванні молодіжної політики втрачає актуальність, позаяк Україна вже сформувала свою нормативно-правову базу, яка з 2014 р. була поступово підпорядкована європейським стандартам. Еволюція у здійсненні молодіжної політики почалася саме з етапу її вноормування, формування відповідних виконавчих органів на центральному і місцевому рівнях, створення дорадчих молодіжних рад різного галузевого спрямування тощо. Однак всі ці етапи характеризуються сприйняттям молоді як об'єкта молодіжної політики, що позбавляє цей напрям реального змісту – молодь не отримує механізмів транслювати свої ініціативи і бачення у площину державної політики. Відповідно, продовженням реалізації молодіжної політики має бути набуття молоддю статусу суб'єкта політики та одночасно ресурсу її реалізації, запровадження спільних консультативних практик молодіжного активу та органів влади різних рівнів замість

кількісних показників молодіжних рад. Чинниками підвищення ефективності такої співпраці стануть забезпечення стабільного функціонування осередків неформальної освіти молоді, сприяння участі молодіжних громадських організацій у міжнародних проєктах задля практичної адаптації світового досвіду підвищення потенціалу соціально активної молоді, розбудова молодіжної інфраструктури з її подальшим секторальним фінансуванням у новостворених громадах, постійна інформаційно-просвітницька діяльність, включення до засадничих принципів молодіжної політики аспекту інвестування в молодь.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналіз прогалин законодавства України про молодіжну політику в контексті рекомендацій Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС й іншими відповідними політичними документами ЄС. Підсумковий звіт. 2015. 89 с.

2. Буяк Б. Молодь як особлива соціально-демографічна група в умовах становлення соціальної правової держави та громадянського суспільства. *Наукові записки*. 2018. № 36. С. 198–209.

3. В Україні планують знизити офіційний вік молоді з 35 до 29 років. ІА «Укрінформ». 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3067292-v-ukraini-planuut-zniziti-oficijnij-vik-molodi-z-35-do-29-rokiv.html>.

4. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12#Text>.

5. Державна молодіжна політика в Україні – 2020. Міністерство молоді та спорту України. URL: [https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/148/Molodizhna\\_politiika\\_v\\_Ukrayini.pdf](https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/148/Molodizhna_politiika_v_Ukrayini.pdf).

6. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text>.

7. Державний інститут сімейної та молодіжної політики. URL: <https://dismp.gov.ua/about/info>.

8. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України № 2998-XII від 05.02.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>

9. Лисовский В. Социология молодежи. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1996. 361 с.

10. Мотречко В. Організація діяльності суб'єктів місцевого самоврядування щодо реалізації молодіжної політики : дис. ... канд. наук із держ. упр. / Одеський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України. Одеса, 2018. 241 с.

11. О'Коннелл Б. Пересматривая роли и взаимоотношения добровольческих организаций и правительства. Вашингтон, 2005. 152 с.

12. Становище молоді в Україні. Аналітичний звіт, складений Робочою групою ООН у справах молоді. Київ, 2019. URL: <http://www.un.org.ua/images/documents/4790/THE%20STATE%20>

OF%20YOUTH%20IN%20UKRAINE%202019%20%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf.

13. Участь молоді в процесах реформування держави. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2017 р.). Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ : ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України». 2018. 100 с.

14. Ярема О. Молодіжна політика в умовах децентралізації орієнтована на розвиток молоді в своїх територіальних громадах. Урядовий портал. 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/250243760>.

15. Eberly D. National Youth Service in the 20th and 21st centuries. New Zealand, 2007. 56 p.

16. Frith S. The Sociology of Youth. London : Open University Press. 1984. 65 p.

17. Jans M., K. De Backer. Youth (work) and social participation. Elements for a practical theory. Flemish Youth Council YeP! 2002. 22 p.

18. Report of Policy Action Team 2: Young People. L., 2000. P. 106–110.

19. Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life. Printed at the Council of Europe. 2015. URL: <https://rm.coe.int/168071b4d6>.

#### REFERENCES:

1. Analiz prohalyn zakonodavstva Ukrainy pro molodizhnu polityku v konteksti rekomendatsii Uhody pro Asotsiatsiu mizh Ukrainoiu ta YeS y inshymy vidpovidnyimi politychnymi dokumentamy YeS. Pidsumkovyi zvit [Analysis of gaps in the legislation of Ukraine on youth policy in the context of the recommendations of the Association Agreements between Ukraine and the EU and other relevant EU policy documents]. 2015. 89 s. [in Ukrainian].

2. Buiak B. Molod yak osoblyva sotsialno-demografichna hrupa v umovakh stanovlennia sotsialnoi pravovoi derzhavy ta hromadianskoho suspilstva [Youth as a special socio-demographic group in the context of the formation of the social rule of law and civil society]. Naukovi zapysky. 2018. № 36. S. 198–209 [in Ukrainian].

3. V Ukraini planuiut znyztyy ofitsiinyi vik molodi z 35 do 29 rokiv [Ukraine plans to reduce the official age of young people from 35 to 29 years]. IA "Ukrinform". 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3067292-v-ukraini-planuut-zniziti-oficijnij-vik-molodi-z-35-do-29-rokiv.html> [in Ukrainian].

4. Deklaratsiia "Pro zahalni zasady derzhavnoi molodizhnoi polityky v Ukraini" [Declaration "On General Principles of State Youth Policy in Ukraine"]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12#Text> [in Ukrainian].

5. Derzhavna molodizhna polityka v Ukraini – 2020 [State youth policy in Ukraine – 2020]. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy. URL: [https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/148/Molodizhna\\_politiika\\_v\\_Ukrayini.pdf](https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/148/Molodizhna_politiika_v_Ukrayini.pdf) [in Ukrainian].

6. Derzhavna tsilova sotsialna prohrama "Molod Ukrainy" na 2016–2020 roky [Government social program "Youth of Ukraine" for 2016–2020 years]. Verk-

hovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky [State Institute of Family and Youth Policy]. URL: <https://dismp.gov.ua/about/info> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy "Pro spriannia sotsialnomu stanovlenniu ta rozvytku molodi v Ukraini" [Law of Ukraine "On Promoting Social Formation and Development of Youth in Ukraine"] № 2998-XII vid 05.02.1993 r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text> [in Ukrainian].

9. Lisovskiy V. Sotsiologiya molodezhi [Sociology of Youth]. SPb: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo universiteta. 1996. 361 s. [in Russian].

10. Motrechko V. Orhanizatsiia diialnosti subiektiv mistsevoho samovriaduvannia shchodo realizatsii molodizhnoi polityky [Organization of activities of local governments in the implementation of youth policy]. Dys. ... k. nauk z derzh. upr. Odeskyi rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia NADU pry Prezydentovi Ukrainy. Odesa. 2018. 241 s. [in Ukrainian].

11. O'Connell B. Peresmatrivaya roli i vzaimootnosheniya dobrovolcheskikh organizatsiy i pravitelstva [Redefining the roles and relationships of volunteer organizations and government.]. Vashington. 2005. 152 s. [in Russian].

12. Stanovyshche molodi v Ukraini. Analychnyi zvit, skladyeni Robochoiu hrupoiu OON uspravakh molodi [The situation of youth in Ukraine. Analytical report prepared by the UN Working Group on Youth]. Kyiv. 2019. URL: <http://www.un.org.ua/images/documents/4790/THE%20STATE%20OF%20YOUTH%20IN%20UKRAINE%202019%20%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf> [in Ukrainian].

13. Uchast molodi v protsesakh reformuvannia derzhavy. Shchorichna dopovid Prezydentovi Ukrainy, Verkhovni Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovishche molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2017 r.) [Youth participation in the process of reforming the state. Annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (following the results of 2017)]. Derzh. in-t simeinoi ta molodizhnoi polityky. Kyiv: DP "Redaktsiia informatsiynoho biuletenu "Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy". 2018. 100 s. [in Ukrainian].

14. Iarema O. Molodizhna polityka v umovakh decentralizatsii oriientovana na rozvytok molodi v svoikh terytorialnykh hromadakh [Youth policy in the context of decentralization is focused on the development of youth in their local communities]. Uriadovi portal. 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/250243760> [in Ukrainian].

15. Eberly D. National Youth Service in the 20th and 21st centuries. New Zealand, 2007. 56 p. [in English].

16. Frith S. The Sociology of Youth. London: Open University Press. 1984. 65 p. [in English].

17. Jans M., K. De Backer. Youth (work) and social participation. Elements for a practical theory. Flemish Youth Council YeP! 2002. 22 p. [in English].

18. Report of Policy Action Team 2: Young People. L., 2000. P. 106–110. [in English].

19. Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life. Printed at the Council of Europe. 2015. URL: <https://rm.coe.int/168071b4d6> [in English].

## Institutional evolution of youth policy in Ukraine

Shchedrova Galina Petrivna

---

Doctor of Political Sciences, Professor,  
Professor at the Department of Law,  
Political Science and International  
Relations  
Alfred Nobel University  
Sicheslavskya Naberezhna str., 18, Dnipro,  
Ukraine

*Youth policy as one of the trends of modern public policy of Ukraine started its formation in political party narratives, evolving in the direction to political and legal institutionalization. Key markers of such evolution have been defined, and these are: the formation of youth legislation – first aimed at inclusion of youth into agenda of state political course, then at formal involvement into the cooperation with local and state forms of government; gradual transition from perceiving youth as an object of appropriate political course to identifying youth as a subject of this policy; development of purposeful programs of youth policy with a wide range of priorities – from formation of civic standpoint to financial support of youth needs and initiatives and ensuring international youth collaboration. The main difference in the content of the youth policy in Ukraine and the states of established democracy lies in the key principle – the activation of target audience against the creation of conditions for implementation of their ideas and aspirations.*

*The methodological basis of the study is historical and retrospective analysis which allowed to define evolutionary markers of transformation of the state youth policy. With the help of system method it has been found out that youth vector remains dispersed in mixed directions of the state activities. A set of tools of the functional method has defined roles and mission of the youth policy. Comparative method was applied for confrontation of the principles of national and foreign approaches to institutional ensuring of the implementation of youth policy.*

*The tasks of further evolution of the youth policy of Ukraine have been defined, and these are the creation of mechanisms of participation of the youth in the formation of its programs, the organization of structures for consolidation of youth participational potential, the support of the course for professionalization of the youth, in particular, through the operation of centers of informal education, promotion of the emergence of youth clusters in economic, culture, education spheres at local level.*

**Key words:** youth, state youth policy, state policy, European integration, political transformation, civil society, political socialization.

Попович Яна Максимівна  
Макарчук Олександра Сергіївна

## Політичні партії як суб'єкти репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільстві (на прикладі Запорізької області)

УДК 329.1/6  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.19>

Попович Яна Максимівна  
кандидат філософських наук, доцент,  
доцент кафедри загальноправових  
та політичних наук  
Національного університету  
«Запорізька політехніка»  
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,  
Україна

Макарчук Олександра Сергіївна  
магістр кафедри загальноправових  
та політичних наук  
Національного університету  
«Запорізька політехніка»  
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,  
Україна

*У статті проаналізовано підходи до трактування політичних орієнтацій щодо інтерпретації об'єднання розуміння політичних орієнтацій як оцінного ставлення суб'єкта до явищ, процесів і норм політичного простору. Виявлена двофазність у формуванні політичних орієнтацій: по-перше, комунікативна взаємодія з простором реальних або віртуальних ідеологічних дискурсів, структурування цього простору і первинна ідентифікація реальних акторів політичного процесу, будь то інституції або персоналії в межах найпростіших дискурсивних опозицій, по-друге, позиціонування суб'єкта в межах сформованої системи координат, відшукування його власного місця на «політичній карті».*

*Дослідження окреслює, що політичні орієнтації виступають як взаємовпливові механізми, що визначають політичні інтереси і уподобання, представлені в суспільній свідомості, в основі яких лежить концептуально оформлена політична ідеологія.*

*Доведено, що політична ідеологія являє собою концептуально оформлений ціннісний конструкт сприйняття соціальної і політичної дійсності і місця особистості в такому соціально-політичному просторі щодо політико-ідеологічної орієнтації в суспільній свідомості.*

*У статті розглянуто особливості політичних партій як суб'єктів репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільстві. Визначено, що політичні партії можна розглядати як структурний елемент соціальної системи як колективну форму організації та інституалізації соціально-групової активності, як чинник формування й вираження громадської думки та ідеологічних установок різних соціальних груп, а отже, як суб'єкт репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільній свідомості. У статті наведено результати емпіричного дослідження особливостей політико-ідеологічних орієнтацій сучасних політичних партій (на прикладі Запорізької області), серед яких домінують ліберально-демократичні і соціал-демократичні ціннісні політико-ідеологічні орієнтації.*

***Ключові слова:** політика, політичні партії, політичні орієнтації, політична ідеологія, програмні партії, прагматичні партії.*

**Вступ.** Актуальність дослідження політико-ідеологічних орієнтацій у сучасному українському суспільстві зумовлена тим, що, по-перше, в основі політико-ідеологічних орієнтацій лежать ціннісні ідеологічні конструкти, які відображають сприйняття і оцінку суспільства і особистості в соціально-політичному вимірі, і, по-друге, дослідження політико-ідеологічних орієнтацій потребує виявлення домінуючих політичних ідеологій основних політичних суб'єктів – політичних партій і об'єднань.

Вивчення політико-ідеологічних орієнтацій має міждисциплінарний характер, ця проблематика перебуває на перетині наукових інтересів політології, соціології, політичної психології. Сучасні методологічні основи наукового аналізу політико-ідеологічних орієнтацій закладено в працях Г. Алмонда та С. Верби, вагомий внесок зробили А. Ваторопін, Д. Гавра, Є. Головаха, В. Матусович, Г. Пирог та інші.

В основі політико-ідеологічних орієнтацій лежить концептуально оформлена політична іде-

ологія. У сфері вивчення і класифікації політичних ідеологій плідно працюють як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, зокрема: А. Мендра, Р. Гароді, Ф. Кирилук, В. Пугачов, Дж. Лоррейн, К. фон Бейме, М. Дюверже, Ю. Шведа, А. Панеб'яно, С. Конончук, В. Лага, М. Тучек та багато інших.

**Мета та завдання.** Мета дослідження – виявити політико-ідеологічні орієнтації політичних партій (на прикладі Запорізької області).

**Результати.** Є кілька підходів до трактування політичних орієнтацій. Так, у роботах одних авторів політичні орієнтації розглядаються як «оцінно-однозначна реакція суб'єкта на політичний об'єкт» [4, с. 68]. Інші дослідники розглядають політичні орієнтації як «спрямованість особистості на певні політичні ідеї і цінності, на ті чи інші політичні сили; у сукупності є зовнішніми силами, які регулюють і детермінують мотивацію особистості і їх поведінку в політичній сфері» [3, с. 39–40]. Ці інтерпретації об'єднують розуміння політичних орієнтацій як оцінного ставлення суб'єкта до явищ, процесів і норм політичного простору.



Як зазначає Г. Пирог, завдяки своїй можливості оцінювати соціально-політичну дійсність політична орієнтація дозволяє структурувати зовнішній щодо суб'єкта соціально-політичний простір у змістовному й оцінному планах [10, с. 337]. Своєю чергою оцінне ставлення передбачає вибір за критерієм «своє» і «чуже», що і виявляється політичною орієнтацією ідентичності особистості.

Формування політичних орієнтацій характеризується двофазністю. Перша фаза – комунікативна взаємодія з простором реальних або віртуальних ідеологічних дискурсів, структурування цього простору і первинна ідентифікація реальних акторів політичного процесу, будь то інституції або персоналії в межах найпростіших дискурсивних опозицій. Друга фаза – це позиціонування суб'єкта в межах сформованої системи координат, відшукування його власного місця на «політичній карті» [4, с. 68].

Важлива роль у розумінні політичних орієнтацій належить Г. Ділігенському, який визначав їх як «уявлення про відповідні їхнім потребам цілі політичної діяльності та прийнятні для них засоби досягнення цих цілей» [5, с. 250]. Він визнає їх, з одного боку, продуктом соціально-політичних процесів, а з іншого – рушійною силою суспільно-політичної поведінки людей.

В. Павлов розуміє політичні орієнтації як систему ціннісно-мотиваційних уявлень про політичні процеси, явища і соціально-політичний простір в загалі, яка формує політичну поведінку [9]. За В. Павловим, політичні орієнтації, по-перше, визначають спектр політичних партій у демократичному суспільстві, по-друге, формують політичну культуру в суспільстві, яка орієнтує громадян на відповідальність за ухвалені органами влади політичні рішення і закріплює необхідні для цього форми політичної участі.

Загалом політичні орієнтації виступають як взаємовпливові механізми, що визначають політичні інтереси і уподобання, представлені в суспільній свідомості, в основі яких лежить концептуально оформлена політична ідеологія.

Політична ідеологія як категорія є однією з провідних у термінологічній системі політологічної науки і має досить широкий спектр тлумачення: 1) це практика відтворення ціннісно-сміслових систем у суспільстві; 2) комплекс ціннісних ідеологем і імперативів певної соціальної групи, прошарку, класу; 3) засіб легітимізації влади; 4) процес комунікації держави і суспільства; 5) сукупність ціннісних уявлень і переконань щодо соціального, політичного і економічного розвитку держави [11, с. 459]. Так, Б. Каріпов розглядає політичну ідеологію як своєрідну інтелектуальну схему, засіб спрощення політики, інструмент формалізації суспільної самосвідомості. Ідеологія в його розумінні постає як нормативно-символічний складник політики; вона формулює схематичні й розгорнуті кар-

тини минулого, сьогодення та майбутнього, а також раціоналізує політику, адже через проєктування політичного простору вибудовує певні конфігурації владних відносин [7, с. 283–284].

Політична ідеологія як основа політичних орієнтацій базується на певній ціннісній системі, тому саме цінності виступають як компоненти ідеологічної системи як окремих політичних суб'єктів, так і політичного простору суспільства загалом. Е. Хейвуд зазначив, що політичні ідеології можна розділити за ціннісними ознаками як праві (влада, традиція, порядок, радикалізм, націоналізм), центристські і ліві (свобода, права, рівність, реформи), і центристські, що представляють комбінацію цих цінностей [14, с. 313].

Отже, політична ідеологія являє собою концептуально оформлений ціннісний конструкт сприйняття соціальної і політичної дійсності і місця особистості в такому соціально-політичному просторі, що врешті-решт визначає політико-ідеологічні орієнтації в суспільній свідомості.

Дослідження політичних партій, які відіграють важливу роль у державно-політичній системі сучасних держав, є однією з найактуальніших проблем цілої низки сучасних суспільних наук – філософії, державознавства, політології, соціології та суспільствознавства. Є безліч визначень політичної партії з різних теоретико-методологічних підходів. Зупинимось на визначенні одного з відомих американських політологів Д. Ептера. Так, використовуючи системний підхід, він характеризує політичні партії як складові елементи політичної системи, «підсистему», що організовує діяльність уряду [13]. При цьому основною ознакою політичних партій він вважає формування громадської думки, розробку політичного курсу, який стає рушійним мотивом діяльності уряду й забезпечує розумний баланс між громадською думкою та державною владою. Інша важлива його характеристика полягає в тому, що форма політичної партії залежить від низки соціально-політичних характеристик суспільства, від наявних у суспільстві соціальних розколів.

Отже, політичні партії, рухи і об'єднання виступають основним суб'єктом репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій, що мають певну ідеологічну спрямованість і погляд на соціальний, економічний і політичний розвиток суспільства і представлені в масовій свідомості. Таким чином, політичні партії і рухи виступають як суб'єкти репрезентації політичної ідеології в суспільстві.

Нині є багато класифікацій політичних партій за ідеологічною спрямованістю. Так, К. фон Бейме за ідеологічною ознакою виділяє ліберальні, радикальні, консервативні, селянські, соціал-демократичні, соціалістичні, комуністичні, регіональні, етнічні, крайні праві та екологічні партії [2]. А. Ямруз виділяє такі основні типи політичної ідеології: консервативний, ліберальний і соціал-демократичний [15].

Французький соціолог, політолог М. Дюверже загалом вважав структурну диференціацію партій важливішою за ідеологічну, не заперечуючи мотиваційної ролі ідеології з боку як суспільних груп, так і партій. Дослідник зазначає, що в політичній орієнтації громадян відіграють роль дві групи чинників: приватні (локальні) та загальні, або чинники особистісні та чинники ідеологічні [6].

Особливої уваги потребує підхід А. Панеб'янка, який виділяє масово-бюрократичні партії і електорально-професійні партії [16]. Так, масово-бюрократичні партії у своїй основі мають виражений ідеологічний компонент, традиційну структурно-організаційну будову (партійна бюрократія, активне членство, колегіальність у керівництва), електорально-професійні партії, на думку А. Панеб'янка, відзначаються центральною роллю професійних політиків, є електорально орієнтованими, фінансуються за допомогою зацікавлених груп і державою, спрямовані на вирішення конкретних соціально-політичних і соціально-економічних проблем, причому ідеологічний складник не відіграє провідної ролі [16].

Спираючись на аналіз наукової літератури та на класифікацію типів партій А. Панеб'янка, роль ідеології у політичній практиці сучасних партій можемо представити таким чином (табл. 1) [16].

С. Конончук, погоджуючись із поділом сучасних політичних партій А. Панеб'янка, що в основі масово-бюрократичних партій лежить політична ідеологія, обґрунтовує роль і місце ідеології у функціонуванні електорально-професійних партій [8] і виділяє партії сильної ідеологічної артикуляції (програмні партії) та електорально-професійні партії слабкої ідеологічної артикуляції, або прагматичні.

Варто зазначити, що в українському політичному просторі присутні різні за ідеологічною ознакою і силою ідеологічної артикуляції політичні партії, але в умовах глобальних і локальних викликів політико-ідеологічний дискурс в українському політикумі трансформується і набуває специфічних рис. Так, М. Примуш виділяє такі ідеологічні тренди в процесі розвитку партійної системи в Україні [12, с. 63–70]: 1) гібридизація політичної ідеології як трансформація ідеологічних засад

політичних партій залежно від електоральних симпатій і очікувань суспільства, інтересів певних груп. Гібридизація полягає в тому, що політична партія, яка знаходиться у владі, трансформує свої ідеологічні погляди залежно від електоральних симпатій суспільства; 2) ідеологія як «необов'язковий атрибут» політичних партій; 3) феномен «партії влади» в Україні як чинник «деідеологізації» партійного життя. Історично в українських умовах, як це показали С. Конончук та С. Ярош, «партія влади» практично завжди змінює свої ідеологічні принципи залежно від політичної ситуації в країні та власного рейтингу напередодні виборів. Таким чином, ідеологічна криза в партійній системі лише поглиблюється; 4) феномен «лідерських» партій. Це підкреслює тезу щодо загальної кризи традиційних ідеологій, особливо в такому суспільстві, як Україна, що характеризується незавершеними процесами суспільної трансформації і консолідації демократії; 5) ідеологія як товар. Це одна з популярних в українських експертних і публіцистичних середовищах думок, що базується на тому, що ідеологія політичної партії розглядається фактично як передвиборчий товар, або ж, говорячи мовою бізнесу, «унікальна торгова пропозиція».

Загалом ідеологічний спектр українських партій традиційно демонструє ознаки розмитості, неузгодженості, протиріччя фундаментальних ідей, а сама ідеологія партій виступає ситуативним, необов'язковим явищем. Значною мірою це є відображенням ситуації, за якої національна ідея як система національних цінностей, на яких має базуватися спільна для всіх провідних політичних сил система цілей і пріоритетів державної політики, знаходиться у стадії свого формування і перебуває під впливом різного роду внутрішніх і зовнішніх чинників.

Для виявлення особливостей політико-ідеологічних орієнтацій українських політичних партій нами було здійснено контент-аналіз програм основних українських політичних партій, які представлені в парламенті.

На першому етапі дослідження за допомогою статистичної програми Text Statistic було визначено показник рівня ціннісно-ідеологічної наповненості програм політичних партій, тобто обсяг ідео-

Таблиця 1

**Ідеологічні складники у політичних практиках партій**

<b>Масово-бюрократичні</b>	<b>Електорально-професійні</b>
Артикуляція власних політичних інтересів як «загальної волі»	Артикуляція власних політичних інтересів як «загального інтересу»
Ідеологічна вмотивованість політичної діяльності	Ідеологія як один із мотивів політичної діяльності
Ефект «символічного впізнання»	Ефект «демократичного контракту»
Мобілізація мас для колективної політичної дії	Мобілізація виборців для електоральної підтримки
Наявність ідеологічного апарату, відповідального за роботу із членами	Наявність професійних служб, відповідальних за PR та роботу зі ЗМІ

Джерело: [16]

логем та інших понять, які виконують ідеологічну функцію в текстах програм політичних партій.

Аналіз спирається на частоту вживання в тексті загальних понять (ідея, ідеологія, ідеологічний), ідеологем (комунізм, соціалізм, тоталітаризм, лібералізм, консерватизм, націоналізм, центризм, демократія, громадянське суспільство, революція) та близьких за змістом слів, понять із ціннісним навантаженням (свобода, соціальна справедливість, добробут, загальне благо, гідність, воля, толерантність) – у відсотках до кількості слів у тексті. На рис. 1 представлено результати аналізу у відносних показниках.

Отже, за формальними ознаками, сильний рівень ідеологічності мають програми партій «Європейська солідарність» і партія «Опозиційна платформа – за життя», до них наближається ВО «Батьківщина». Слабкий рівень ідеологічності мають програми партій «Слуга народу» і «Голос».

Безперечно, наведений вище аналіз відтворює лише загальні риси ідеологічної поляризації політичних партій в Україні. Для визначення характеру ідеології необхідно розглядати контекст вживання ідеологем, до того ж варто враховувати, що на перший погляд нейтральні поняття (наприклад, «соціальна справедливість») можуть мати ідеологічні конотації і смисли.

Для цього було проведено контент-аналіз програм релевантних українських політичних партій за методикою, яка була розроблена О. Агарковим і спрямована на визначення напряму ціннісно-іде-



**Рис. 1. Індекс ідеологічності українських партій, що представлені у Верховній Раді України**

*Джерело: результати авторського дослідження*

ологічних орієнтацій: ліберально-демократичний (баланс гілок влади при взаємній конкуренції, можливість сильної президентської влади, пріоритет місцевого самоврядування, консервативно-реформаторська політика), соціал-демократичний (парламентаристська демократія, помірні реформи), соціалістичний/комуністичний (декларація власті трудящих при партійній монополії, схильність до радикалізму), націонал-демократичний (національний суверенітет, президентська влада, схильність до радикалізму) [1].

У таблиці 2 наведені кількісні результати контент-аналізу програм політичних суб'єктів.

Для подальшого дослідження політико-ідеологічних особливостей політичних суб'єктів було застосовано метод експертного опитування.

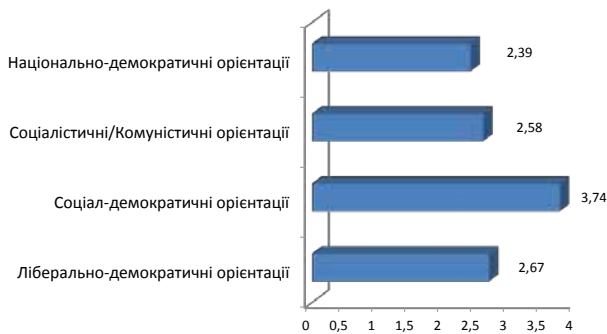
Таблиця 2

**Кількісні результати контент-аналізу програм політичних суб'єктів в українському політичному просторі**

Політичний суб'єкт	Напрями політико-ідеологічних орієнтацій	% висловлювань (ідеологем і цінностей)
Партія «Слуга народу»	Ліберально-демократичний	50
	Соціал-демократичний	45
	Соціалістичний/комуністичний	2
	Національно-демократичний	3
ВО «Батьківщина»	Ліберально-демократичний	38
	Соціал-демократичний	44
	Соціалістичний/комуністичний	9
	Національно-демократичний	9
Партія «Голос»	Ліберально-демократичний	30
	Соціал-демократичний	9
	Соціалістичний/комуністичний	3
	Національно-демократичний	58
Партія «Опозиційна платформа – за життя»	Ліберально-демократичний	20
	Соціал-демократичний	44
	Соціалістичний/комуністичний	28
	Національно-демократичний	8
Партія «Європейська солідарність»	Ліберально-демократичний	28,5
	Соціал-демократичний	14
	Соціалістичний/комуністичний	3
	Національно-демократичний	54,5

*Джерело: результати авторського дослідження*

Як експерти виступили керівники осередків і регіонального апарату українських партій у Запорізькому регіоні, а також депутати міської і обласної ради. Вибірка становила 50 експертів (серпень 2020 р.). (рис. 2).



**Рис. 2. Оцінка основних політико-ідеологічних ціннісних орієнтацій у сучасному українському суспільстві на прикладі Запорізької області (середні значення)**

Джерело: результати авторського дослідження

Отже, на думку експертів в українському суспільстві переважають соціал-демократичні і ліберально-демократичні політико-ідеологічні орієнтації. Порівняно низький показник національно-демократичних ідеологічних орієнтацій пов'язаний зі специфікою Запорізького регіону, де переважають ліві та лівоцентристські ідеології.

**Висновки.** Таким чином, можна зробити певні висновки: по-перше, політичні партії можна розглядати як структурний елемент соціальної системи, як колективну форму організації та інституалізації соціально-групової активності, як чинник формування й вираження громадської думки та ідеологічних установок різних соціальних груп, а отже, як суб'єкт репрезентації політико-ідеологічних орієнтацій у суспільній свідомості; по-друге, серед українських політичних інституцій переважають ліберально-демократичні і соціал-демократичні ціннісні політико-ідеологічні орієнтації, досить стійкими залишаються ідеологічні імперативи соціалістичної спрямованості; по-третє, серед політичних партій сильною ідеологічною артикуляції (програмні партії) провідне місце займають ВО «Батьківщина», «Опозиційна платформа – за життя», «Європейська солідарність», серед партій слабкої ідеологічної артикуляції (прагматичні партії) – «Слуга народу», «Голос».

Перспективним напрямом подальших досліджень є виділення механізмів формування політико-ідеологічних орієнтацій в українському соціумі в контексті розвитку інформаційного і мережевого суспільства.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков О.А. Соціально-політичний маркетинг: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2011. 316 с.

2. Бейме К. Партии. *Политология вчера и сегодня*. 1992. Вып. 4. С. 50–89.

3. Ваторопин А. Политические ориентации студенчества. *Социс*. 2000. № 6. С. 39–43.

4. Гавра Д., Соколов Н. Исследование политических ориентаций. *Социс*. 1999. № 1. С. 66–77.

5. Дилигенский Г. Социально-политическая психология. Москва : Новая школа, 1996. 352 с.

6. Дюверже М. Политические партии / пер. с фр. Зимина Л.А. 4-е изд. Москва : Акад. проект, 2007. 540 с.

7. Карипов Б.Н. Политические изменения и идеологический дискурс. *Социально-гуманитарные знания*. 2010. № 1. С. 281–290.

8. Конончук С.Г., Ярош О. Партийна система України: ідеологічний вимір / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. Київ : Агентство «Україна», 2010. 76 с.

9. Павлов В. Психологическая структура политических ориентаций. URL: <http://www.dslib.net/psichologia-politiki>.

10. Пирог Г. Політичні орієнтації: системно-психологічний підхід. *Вісник Львівського університету*. 2018. Випуск 18. С. 336–341.

11. Мельвиль А.И. Политология: учебник. Москва : МГИМО (Университет) МИД России; Проспект, 2010. 624 с.

12. Примуш М.В. Політико-ідеологічний спектр українських політичних партій на сучасному етапі. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 63–70.

13. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Львів : ЦПД–Астролябія, 2005. 366 с.

14. Сравнительное изучение цивилизаций : хрестоматия : учеб. пособие для студ. вузов / [сост., ред. и вступ. ст. Б.С. Ерасова]. Москва : Аспект Пресс, 2001. 556 с.

15. Шведа Ю. Політичні партії : енциклопедичний словник. Львів : Астролябія, 2004. 500 с.

16. Panebianco A. Political Parties: Organization and Power. Cambridge : Cambridge University Press, 1988. 264 p.

#### REFERENCES:

1. Agarkov O.A. (2011). Sotsialno-politychnyi marketing teoretychnyi i praktychnyi aspekty [Monografiya]. [Socio-political marketing: theoretical and practical aspects] [Monograph]. Zaporizhzhia: Prosvita. [S. 316].

2. Beime K. (1992). Partii. Politologiya vchera i segodnya. Vyp. 4. [Party. Political Science Yesterday and Today]. Issue 4. Moscow. [S. 50–89].

3. Vatoropin A. (2000). Politicheskie orientaczii studentchestva. Soczis. №6. Students' political orientations. [S. 39–43].

4. Gavra D., Sokolov N. (1999). Issledovanie politicheskikh orientaczij. Soczis. [Study of political orientations]. № 1. [S. 66–77].

5. Diligenskij G. (1996). Soczial'no-politicheskaya psikhologiya. [Socio-political psychology]. Moscow. Novaya shkola. [S. 352].

6. Dyuverzhe M. (2007). Politicheskie partii [per. s fr. Zimina L.A.] 4-e izd. [Political parties]. Moscow. Akad. proekt. [S. 540].

7. Karipov B.N. (2010). Politicheskie izmeneniya i ideologicheskij diskurs. № 1. [Political change and ideological discourse]. Social and humanitarian knowledge. [S. 281–290].



8. Kononchuk S.G., Yarosh O. (2010). Partiina systema Ukrainy ideolohichnyi vymir. [Party system of Ukraine: ideological dimension]. Ukr. regardless. political research center. Kyiv. Agency "Ukraine". [S.76].

9. Pavlov V. Psikhologicheskaya struktura politicheskikh orientaczij. [The psychological structure of political orientations]. URL: <http://www.dslib.net/psixologija-politiki>.

10. Pyroh H. (2018). Politychni Orientatsii Systemno-Psykholohichni Pidkhid. [Political orientations: a system-psychological approach]. Visnyk Lvivskoho Universytetu. Issue 18. [S. 336–341].

11. Melville A.I. (2010). Political science: textbook. Moscow: MGIMO (University) of the Russian Foreign Ministry, Prospect, [624 s.]

12. Primush M.V. (2018). Polityko-ideolohichni spektr ukrainskykh politychnykh partii na suchasnomu

etapi. [Political and ideological spectrum of Ukrainian political parties at the present stage Politychne Zhyttia. № 3. [S. 63–70].

13. Romaniuk A. Shveda Yu. (2005). Partii ta electoralna polityka. [Parties and electoral policy]. Lviv TsPD–Astroliabiia. [S. 366].

14. Sravnitel'noe izuchenie czivilizaczij : khrestomatiya : ucheb. posob. dlya stud. vuzov / [sost., red. i vstup. st. B.S. Erasova]. [Comparative study of civilizations: a reader: textbook. manual. for stud. universities]. Moscow : Aspekt Press, 2001. [S. 556].

15. Shveda Yu. (2004). Olitychni Partii Entsyklopedychnyi Slovyk. [Political parties: an encyclopedic dictionary]. Lviv : Astroliabiia. [S. 500].

16. Panebianco A. (1988). Political Parties: Organization and Power. Cambridge: Cambridge University Press. 264 p.

## Political batches as representation of political and ideological orientations subjects in the society (on Zaporizhzhia region example)

Popovych Yana Maksymivna

Candidate of Philosophical Sciences,  
Associate Professor,  
Senior Lecturer at the Department  
of General Law and Political Science  
Zaporizhzhia Polytechnic National  
University  
Zhukovsky str., 64, Zaporizhia, Ukraine

Makarchuk Oleksandra Sergijivna

Master at the Department of General Law  
and Political Science  
Zaporizhzhia Polytechnic National  
University  
Zhukovsky str., 64, Zaporizhia, Ukraine

*The article analyzes the approaches to the political orientations' treatment in relation to the interpretation of the unification, the understanding of political orientations as the subject evaluative attitude to the phenomena, processes and norms of the political space. A biphasic nature was found in the formation of political orientations: the first is, communicative interaction with the space of real or virtual ideological discourses, the structuring of this space and the primary identification of real actors in the political process, be they institutions or personalities within the simplest discursive oppositions. The second is, the positioning of the subject within the established coordinate system, finding his own place on the "political map".*

*The study determines that political orientations act as mutual influence mechanisms that determine political interests and preferences presented in the public consciousness, which are based on a conceptually formed political ideology.*

*It has been proved that political ideology is a conceptually formulated value construct of social and political reality perception and the place of an individual in such a socio-political space in relation to political and ideological orientation in public consciousness.*

*The article considers the features of political batches as representation of political and ideological orientations subjects in society. It has been determined that political batches can be considered as a structural element of the social system, as a collective form of organization and institutionalization of social group activity, as a factor in the formation and expression of public opinion and ideological attitudes of various social groups, and therefore as a representation of political and ideological orientations subject in public consciousness. The article presents the results of the empirical study in political and ideological orientations' peculiarities in modern political batches (on the example of the Zaporizhzhia region), among which liberal-democratic and social-democratic value political and ideological orientations dominate.*

**Key words:** politics, political parties, political orientations, political ideology, software parties, pragmatic parties.

Стеблина Наталія Олександрівна

## Складові цифровізації політики: цифровий форум, цифровий капітал та структура цифрових можливостей

УДК 321.01:004.9  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.20>

Стеблина Наталія Олександрівна  
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,  
докторант кафедри політології та державного управління  
Донецького національного університету імені Василя Стуса  
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна

*У роботі доводиться, що трактування цифрової політики тільки як такої, що використовує цифрові технології, є неповним і на цьому етапі цифровізації не дає змоги типологізувати держави з різними системами ухвалення рішень. На основі аналізу останніх досліджень виокремлюються складники цифровізації, що надалі дадуть змогу укласти таку типологію. Цими складниками є наявність дієвого цифрового форуму, що є основою цифрової демократії, активних горизонтальних шляхів для політичної взаємодії, можливості для політичних акторів здобувати цифровий капітал внаслідок інтенсивної взаємодії в межах цифрового форуму. Важливою є і наявність цифрових активістів, включення яких до цифрового форуму має відбуватися за допомогою цифрового ресурсу політичних еліт або ж інших політичних акторів. Знайдено низку перепон для функціонування цифрового форуму, внаслідок яких утворюється цифровий розрив і здобуття цифрового капіталу стає проблематичним.*

*На основі виокремлених складників цифровізації політики створено ідеальну модель цифрового поля політики, в межах якої розроблено взаємозв'язки між складниками. Зокрема, визначено, що для ідеальної моделі важливою є циклічна структура цифрових можливостей, в якій ключовою ланкою є спроможність політичних акторів досягати успіху внаслідок використання цифрових технологій, що своєю чергою призводить до постійної модернізації наявного цифрового інструментарію, який використовується в політичній боротьбі. Використання цієї структури залежить від цифрового поля політики конкретної держави, і, якщо поле передбачає саме циклічний її формат, це зумовлює існування активного цифрового форуму, в якому експлікована низка політичних акторів, що, взаємодіючи один з одним, накопичують цифровий капітал. Зіставляючи цифрове поле конкретної держави з ідеальною моделлю, можна визначити його особливості, а отже, виокремлювати ті держави, які використовують цифрові технології не для демократизації, сприяння відкритості, залучення громадян до процесів ухвалення рішень, а для посилення репресій, маніпулювання громадською думкою, імітування політичних процесів.*

**Ключові слова:** цифровізація політики, цифрове поле політики, цифровий капітал, цифровий форум, структура цифрових можливостей.

**Вступ.** Як правило, на поверхневому рівні цифровізацію політики розуміють як поступове впровадження цифрових технологій у систему ухвалення рішень чи ж модерацію політичного діалогу. Тим не менш трактування цифрової політики тільки як політики, що використовує цифрові технології, є, звісно, неповним. Технології не просто відтворюють політичні взаємини, а й «відіграють визначну роль в їхньому встановленні», а політичний процес сам може сприйматися як технологія. І в такому випадку «одна технологія (політичний процес) піддається впливу з боку іншої технології (цифрові форми вироблення і поширення інформації та комунікації)» [3]. Фактично, тут можемо говорити про взаємовпливи, де політичний процес призводить до появи певних цифрових технологій або ж і цифрові технології зумовлюють ті або інші політичні процеси.

Тим не менш наявність цифрових технологій не завжди веде до їх використання, а саме використання чи ж застосування цих технологій також може різнитися.

**Мета, завдання та методи дослідження.** Для розуміння феномена цифровізації маємо виокремити її певні складники, аналізуючи які можна буде визначити особливості цифрового поля, в якому здійснюється політичний процес.

Виокремлення цих складників у галузі цифровізації політики і створення ідеальної моделі цифрового поля політики і буде **метою** цієї роботи. **Методами** дослідження стали аналіз останніх досліджень у царині цифровізації політики, а також моделювання для створення відповідної моделі, **завданнями** – визначення та зіставлення окремих складників цифровізації політики (цифровий форум, цифрові компетенції, горизонтальні шляхи для політичної взаємодії, цифровий капітал та ін.), а також окреслення можливих перепон для функціонування цифрового форуму.

**Результати.** Позиції науковців щодо участі звичайних громадян у цифровій політиці різняться. У межах теорії мобілізації передбачається, що суспільство за цифрових часів має набагато більше можливостей впливати на процес ухвалення рішень і, відповідно, може активно їх використовувати, зокрема в авторитарних країнах (наприклад, під час «Арабської весни»). Натомість згідно з теорією нормалізації суспільство стало менш репрезентованим. Тим не менш існування **цифрового форуму**, або ж цифрової агори [2], і його реальний/потенційний вплив на систему ухвалення рішень є важливою складовою частиною цифрової політики. І знову ж такі “digital agora” – це не просто форум, в якому взаємодія між громадянами, спіль-

нотами, чиновниками, політичними силами тощо відбувається за допомогою цифрових технологій. Це таке середовище, що змінює як самих учасників форуму, так і саму взаємодію.

Важливим є формування **цифрових компетенцій суспільства**. При цьому припускається, що у наш час саме активність «міленіалів» призведе до більшої залученості суспільства до політики, а отже, до демократизації [18]. Тому з часом цифрові компетенції зростатимуть, оскільки до політичної взаємодії долучатиметься дедалі більше громадян, для яких цифрові технології від народження були невід'ємною складовою частиною життя. Згідно із цим поглядом, цифрове середовище активізує цифрових громадян, які в результаті цієї активізації використовують це середовище для впливу на ухвалення політичних рішень.

Фактично, тут йдеться про те, що в мережі відтворюється офлайн-модель політичної комунікації МакЛеода, який стверджував, що поінформованість громадян веде до більшої інтеграції, їх активізації у політичному плані і, відповідно, більшої репрезентованості в процесі ухвалення рішень [12]. Проте якщо поінформованість в офлайнову добу залежала від ефективних ЗМІ, то в онлайн-нову сподівання покладають якраз на активних користувачів із необхідними для цього навичками, інструментарієм та інтуїцією [18], зацікавленістю в політиці, що виражається через обмін думками про поточні політичні події в офлайн та онлайн [23], що застосовуватимуть цифрові медіа, отримуючи можливість до «просторово необмежених політичних артикуляцій» [10].

“Digital agora” передбачає, що у процесі цифровізації дедалі більша частина суспільства використовує цифровий інструментарій для того, аби долучитися до процесу ухвалення рішень. Але, звісно, є й інші важливі ознаки існування «цифрового форуму».

У його межах важлива і зміна звичних вертикальних і лінійних шляхів для поширення «політичних артикуляцій» на **горизонтальні шляхи**, що дають змогу громадянам обходити звичні «інституційні структури та процеси» [3]. Адже раніше політичну комунікацію визначали політики (виробники повідомлень та актори, що виробляли повістку) та журналісти (гейткіпери та поширювачі повідомлень) [3]. Тобто переважали саме вертикальні і лінійні шляхи, за яких суспільство було слабо репрезентованим і відіграло, швидше, пасивну роль у процесі ухвалення рішень. Хіба що ЗМІ діяли з точки зору відстоювання його інтересів. Нині ж мас-медіа відходять на другий план. Натомість саме у цифровому середовищі, де ЗМІ вже не є провідним гравцем, здійснюється провідна взаємодія. Тим не менш модель активного цифрового форуму, в якому громадяни/спільноти використовують різноманітний інструмен-

тарій для впливу на процес ухвалення рішень, є, звісно, ідеалістичною, бо «проблема рівної участі у політичних процесах ані вирішується, ані хоча б зменшується із допомогою цифрової політики» [9]. Виокремимо певні перепони для існування дієвого цифрового форуму.

Тут варто враховувати і те, що лише частина громадян готова долучитися до цифрового форуму з різних причин. По-перше, аудиторія, що має цілу низку можливостей отримати політичну інформацію або ж долучитися до політичної взаємодії, стає більш байдужою до політики. Політична позиція громадян формується спорадично, «без виразного інтересу»; сприйняття політичних новин стає фоновим, вони, як правило, впадають в око «через пошук або ж поширення інформації, яка не сприймається як «політична» [4, с. 134].

Пасивність більшої частини суспільств, у тому числі демократичних, спостерігається і через те, що маючи цифровий інструментарій як для отримання більш якісної та повної інформації щодо політики, так і для впливу на ухвалення політичних рішень, приміром, електронні петиції та ін., громадяни не використовують його, як правило. Це, приміром, показало дослідження Дуттона та колег, які вивчали використання пошуковиків у країнах ЄС для отримання політичної інформації. Фактично вони також зазначають існування значного цифрового розриву між тими, хто використовує мобільні телефони та Інтернет загалом для пошуку інформації, та тими, хто віддає перевагу розвагам [4, с. 134]. Таким чином, цифровий розрив, але вже не на рівні доступу до інструментарію, а на рівні його використання та на рівні цифрових компетентностей, є значною перешкодою на шляху формування справді впливового «цифрового форуму» та його участі в процесі ухвалення рішень. Тому цифровий розрив на рівні мотивації та цифрових навичок може призводити до демократичного розриву між тими, хто активно використовує Інтернет для політичних цілей, і тими, хто цього не робить [14, с. 32–33]. При цьому це може бути актуальним як для авторитарних, так і для демократичних держав.

Ще один аспект тут полягає в тому, що навіть у тих суспільствах, де «цифровий форум» є активною складовою частиною цифрової політики, інформаційне перенасичення може ставати проблемою. Адже чим більш інтенсивною є цифрова політична взаємодія, тим важче виокремити певні голоси в ній. «Низка політичних джерел, платформ, каналів та форматів робить майже неможливим для самотнього політичного голосу досягти як верховної влади, так і широкого загалу» [3]. Фактично в цифровому середовищі «перешкодою», «шумом» (у розумінні моделі Шеннона-Уївера) стає сама інформація, її надлишок, а не технічні чи інші перешкоди, що виникають

під час її передачі. Сам мережевий активізм, який на перших етапах дослідження цифрової політики сприймався як потенційний засіб для демократизації, в тому числі в авторитарних режимах, піддається критиці. Часто він зводиться до «кліктивізму» чи «слактивізму», при цьому підтримка певних політичних ініціатив у мережі не завжди призводить до зрушень в офлайн.

Потенціал цифрових комунікаційних технологій сприяти соціальним змінам через створення середовища для спілкування потроху «атрофується» [13]. Ще один відомий контраргумент щодо ідеалізованої візії «цифрової агори» – відома «бульбашка фільтрів» [15]. За цією концепцією, не може бути єдиного цифрового форуму, який об'єднує всіх, натомість кожен користувач формує свою мережу так, щоб в неї входили тільки люди зі схожими поглядами, життєвими стилями та ін. Досліджуючи феномен «вибіркового уникнення» в соціальних мережах, науковці дійшли висновків, що за часів політичних конфліктів (вивчалися протести в Гонконзі) громадяни уникають тієї інформації чи позицій, які суперечать їхнім поглядам, при цьому більше 15% опитаних учасників протестних акцій видаляли з «друзів» тих, хто висловлювався інакше. Внаслідок цього феномена «гетерогенне соціально-інформаційне середовище трансформується в більш ізольовану, закриту спільноту» [20]. Бульбашка фільтрів та вибіркоче уникнення є додатковими перешкодами для існування цифрового форуму, де будуть репрезентовані усі важливі точки зору.

Тим не менш цифровий форум все ж може активізуватися і підривати позиції еліт, особливо якщо йдеться про інформування щодо несправедливості, корупції, аварій/катастроф, неефективної реакції влади на стихійні лиха та ін. (приміром, під час т. зв. «Арабської весни»). Окрім того, окремі гучні мережеві кампанії, що виявилися неефективними, не перекреслюють важливості мережевого активізму та, відповідно, існування самого цифрового форуму. А деякі питання можуть об'єднувати громадян, навіть якщо вони й відстоюють різні політичні погляди. Дослідники вважають, що цифрова політична участь не є одновимірною, а багатовимірною, включає в себе низку активностей, тому «електронна республіка» чи «цифрова агора» передбачають вираження думок, досягнення розуміння, створення альянсів та ін., можливим стає колективне, напівдорадче ухвалення рішень [7]. Тому важливі не стільки окремі кампанії, а саме існування такого форуму, його постійна активність.

#### *Цифровий капітал та цифровий розрив*

Має бути й ознака, згідно з якою можна виміряти ефективність чи дієвість цифрової агори. Так, звісно, на початкових етапах цифровізації в мережі були активно репрезентовані альтернативні точки зору, приміром, саме змога поширювати альтер-

нативну повістку спричинила активне поширення блогерства у 2005 році після урагану Катріна, коли у традиційних ЗМІ якраз більше були присутні голоси «еліт». Тим не менш нині можемо говорити про політичну та корпоративну «колонізацію» соцмереж [19], а також збільшення диспропорції в репрезентації політичних акторів, за якої позиції еліт, які вже до того мали доступ до інших каналів комунікації, зміцнюються, при цьому «участь нових акторів і, можливо, нових голосів у політичних дебатах можлива, якщо тільки вони можуть мобілізувати достатньо ресурсів» [17]. При цьому, звісно, маються на увазі не звичні, традиційні ресурси, а саме цифрові.

І тут можна покласти на поняття «цифровий капітал», що еволюціонувало від того ж таки поняття «символічний капітал» у «політичному полі» Бурдьє. Він пояснює символічний капітал зокрема як «накопичення символічної влади нав'язування вірувань» [1], відповідно, взаємодія у полі політики є «боротьбою за нав'язування» цих вірувань. У цифровому середовищі для накопичення символічної влади видаються важливими «ресурси, що можуть бути досягнуті або ж мобілізовані через зв'язки усередині мережі» [22]. Тому, якщо говорити про цифровий капітал, то саме цифрові мережеві структури дають змогу накопичити більше ресурсів (зв'язків) та надавати інформацію або ж мобілізувати членів цих мереж швидше. При цьому Х. Цуніга та колеги, які розглядають поняття соціального капіталу соціальних мереж, доходять висновків, що цей капітал визначає не тільки онлайн активність, але й участь у справах громади як в онлайн, так і в офлайн [22]. Також соціальний капітал соціальних мереж передбачає мережеву та офлайн політичну участь, при цьому участь у виборах тут є винятком (зв'язок між соціальним капіталом соціальних мереж та голосуванням не є міцним), а от участь у протестних акціях якраз і визначається цим капіталом [21, с. 62]. Також, на думку дослідників, цифровий капітал, а саме соціальний капітал соцмереж, не є ідентичним офлайновому цифровому капіталу, тому що в цифровому середовищі люди інакше вибудовують мережу контактів, а це своєю чергою призводить до встановлення нових цінностей у соціальних взаєминах [21, с. 63].

Таким чином, вміння будувати мережі та використовувати їх є важливим для отримання цифрового капіталу, щоб бути включеним у «боротьбу за нав'язування вірувань». Про це ж говорять і М. Рагедда та М. Руї, розглядаючи цифровий капітал через цифровий розрив [16, с. 2]. Фактично, чим більший цифровий розрив, тим менше накопичується цифрових ресурсів і, відповідно, цифрового капіталу. Як відомо, цифровий розрив має три рівні: доступ (приміром, наявність смартфону та мобільного Інтернету), використання



(так звана цифрова грамотність, базові навички для роботи із цифровими технологіями) та застосування (отримання переваг, у тому числі, матеріальних; відповідно, вміння застосувати цифрові навички та цифрові технології для досягнення успіху, а отже, отримання цифрового капіталу). При цьому і М. Рагнелда та М. Руї погоджуються, що цифровий капітал може накопичуватися і конвертуватися в соціальний, політичний, економічний, персональний і культурний капітали. Отже, результати цього накопичення і конвертації видимі і в онлайні, і в офлайні [16, с. 5]. Повертаючись до ідеї цифрової агори та дискусійного питання щодо її значимості у цифровому політичному процесі, можемо зазначити, що здатність акторів накопичувати цифровий капітал, що буде видимий як в онлайні так і в офлайні, може бути ознакою дієвості цифрового форуму і його потенційної здатності до демократизації політики. А непрямым свідченням цієї здатності є також відсутність цифрового розриву між політичними акторами, репрезентованими в цифровій агорі.

Окрім суспільства, що вміє використовувати цифрові технології для участі в політиці, важливі конкретні політичні актори, які роблять те саме, їхня мотивація, боротьба за «цифровий капітал» та ін. Адже «цифрова політика конструюється акторами, які мотивовані до взаємодії через низку значень та практик, що конкурують між собою» [3]. Тому важливим є використання політичними акторами цифрових технологій для конструювання «значень» через різноманітні «практики» для впливу в межах «цифрової агори». Тут скористаємося поняттям «структура цифрових можливостей». Згідно із Д. Крейсом, ці структури визначають звернення політиків до тих або інших технологій для досягнення стратегічних цілей, при цьому важливою є множинність інструментів та форматів, які застосовуються. «Ці можливості реалізуються тільки тоді, коли кандидат і його помічники сприймають їх, а також мають навички роботи у мережевому, гібридному медіа середовищі» [8, с. 49]. Ці ж множинні канали, інструменти та формати необхідні і для того, щоб «збільшувати канали впливу в межах швидкозмінної, складної комунікаційної агори» [7]. Хоча, звісно, консерватизм та традиційні погляди на політичну комунікацію можуть ставати викликом для деяких політичних акторів [11]. Структури цифрових можливостей є унікальними для кожного політичного актора, а також визначаються політичним середовищем та символічними, матеріальними позиціями та позиціями взаємин, які формують можливості для використання цифрових медіа у стратегічних цілях [8, с. 49].

Говорячи про застосування технологій політичними акторами, Дж. Хофф та К. Шилі наголошують на динамічних взаєминах між дискурсами, що створюють «острівці порядку в соціальному

хаосі голосів різних акторів, припиняючи потік відмінностей і конструюючи центр», цифровими практиками, що утворюються внаслідок використання цифрових технологій у тих або інших ситуаціях, та політичними силами [6]. Політичні еліти, що, на думку П. Бурдьє, ведуть боротьбу за «символічне панування» (Бурдьє, 2002), породжують «дискурси, що спираються на практики, які створюють нові вимоги для нових поколінь програмного забезпечення (hardware, software)» [6]. Політична боротьба призводить не тільки до використання різноманітного інструментарію, але й до постійного вдосконалення технологій.

На матеріалі президентських виборів у Франції у 2012 році дослідники детальніше розкривають взаємодію між політичними партіями та виборцями, визначаючи три ролі, які останні можуть відігравати у цифровому середовищі: 1) аудиторія (у традиційному, офлайновому смислі – пасивна, без значної взаємодії, яка просто отримує інформацію і не формує ніяких мережевих спільнот); 2) прихильники або друзі, що якраз об'єднуються у спільноту і допомагають просувати партію через лайки чи поширення (зрозуміло, що ані перші, ані другі жодним чином не впливають на політику партії); 3) це цифрові активісти, які якраз є активними і можуть претендувати на роль співвиробників, беручи участь у політичній комунікації. Тим не менш, на думку дослідників, цифровий активізм не є провідним каналом взаємодії партії та громадян, хоча потенційно через нього все ж може здійснюватися вплив на політику [5]. Сама наявність/відсутність «цифрового активізму» може свідчити про більшу/меншу відкритість політичних сил.

Важливими є не тільки цифрові навички, політична компетентність, ресурси та ін., які мають громадяни для того, щоб забезпечувати присутність у цифровому форумі, але й мотивація політичних еліт долучати громадян до участі в політиці, роблячи їх співвиробниками політики. А існування каналів для взаємодії громадян та еліт є важливим для цифрової політики та цифрової демократії [9]. Повертаючись до важливості існування горизонтальних шляхів для політичної взаємодії, варто зазначити, що розробляти їх мають як самі громадяни, що мають відповідні цифрові ресурси, так і політичні еліти, хоча останнє, звісно, ідеалізує картину, адже, як правило, впровадження політичними інституціями горизонтальних шляхів політичної взаємодії є «косметичним» [3].

Проаналізувавши останні дослідження у сфері цифровізації та виокремивши її основні складові частини, створимо модель цифрового поля політики (рис. 1).

Для ідеальної моделі цифрового поля базовими є конвергентність (одночасне використання низки цифрових майданчиків) та наявність горизонтальних шляхів для політичної взаємодії. Звісно,



Рис. 1. Ідеальна модель цифрового поля політики

ці два компоненти залежать від цифрового поля конкретної держави, в одних випадках конвергентність може бути слабо вираженою, приміром, як у РФ, де за часів Д. Медведєва використовувалися і відеоблоги, і твіттер. Тим не менш оскільки більшість політичних акторів у цифровому середовищі з тих або інших причин, говорячи словами П. Бурд'є, «позбавлена засобів виробництва політичної думки» [1], така активність не призводить до породження структури цифрових можливостей. Так само і з горизонтальними шляхами для політичної взаємодії: вони можуть бути наявні, приміром, як на сайті президента Азербайджану – може бути можливість написати email президенту, проте оскільки вони не є задіяними, і таким чином звичайні громадяни не можуть долучатися до ухвалення політичних рішень, то так само це не призводить до утворення структури цифрових можливостей.

Розглянемо тепер цей компонент. Цифрові технології можуть використовуватися і створюватися, але для того, щоб цей процес був інтенсивним і до нього долучалося якомога більше учасників, необхідно, аби в результаті вони могли досягти успіху в боротьбі за «символічне панування» [1]. Для звичайних громадян, їхніх об'єднань ознакою такого успіху буде їх включення в дискурс влади. І тут, якщо порівнювати українське та російське цифрові поля, то в Україні це було можливо навіть за часів Януковича, коли державу розвертали у сторону авторитаризму (приміром, згадувався рух журналістів «Стоп цензури», що активно виступав проти

засудженого тепер у державній зраді президента), а от для РФ цілком можливим видається ігнорування будь-якого цифрового активізму (згадаємо, приміром, розслідування «Он вам не Димон», яке набрало кілька мільйонів переглядів на Youtube, але не викликало жодної реакції з боку Кремля).

Змога досягти успіху завдяки технологіям якраз і призводить до того, що процес винайдення цифрових технологічних новацій та їх використання у політичній боротьбі стає безперервним, отже, структура цифрових можливостей в ідеальній моделі цифрового поля є зацикленою. У реальності ж функціонування цієї структури залежить від особливостей цифрового поля конкретної держави.

Структура цифрових можливостей зумовлює і активність цифрового форуму: досягаючи успіху внаслідок використання цифрових технологій, політичні актори стають видимими або ж експлікуються в цьому форумі, відповідно, активною є їх взаємодія, що призводить до того, що актори здобувають цифровий капітал.

**Висновки.** У процесі аналізу останніх досліджень із цифровізації політики було виокремлено кілька її важливих складників: наявність дієвого цифрового форуму, активних горизонтальних шляхів для політичної взаємодії, змоги політичних акторів здобувати цифровий капітал внаслідок інтенсивної взаємодії в межах цифрового форуму. Тим не менш знайдено і низку перепон для функціонування цифрового форуму, який, звісно, є основою цифрової демократії. Це, зокрема, цифровий розрив, через що здобуття цифрового капіталу стає проблематичним. Також багато залежить від цифрових активістів, включення яких до цифрового форуму має відбуватися за допомогою цифрового ресурсу політичних еліт або ж інших політичних акторів.

На основі виокремлених складників цифровізації політики було створено ідеальну модель цифрового поля політики, в межах якої розроблено взаємозв'язки складників. Зокрема, визначено, що для ідеальної моделі важливою є циклічна структура цифрових можливостей, в якій ключовою ланкою є спроможність політичних акторів досягати успіху внаслідок використання цифрових технологій, що своєю чергою призводить до постійної модернізації наявного цифрового інструментарію, що використовується в політичній боротьбі. Використання цієї структури залежить від цифрового поля політики конкретної держави, і якщо це поле передбачає саме циклічний її формат, це зумовлює існування активного цифрового форуму, в якому експлікована низка політичних акторів, що, взаємодіючи один з одним, накопичують цифровий капітал.

Отже, зіставляючи цифрове поле конкретної держави з ідеальною моделлю, можна визначити його особливості, а отже, виокремлювати такі дер-

жави, які використовують цифрові технології не для демократизації, сприяння відкритості, залучення громадян до процесів ухвалення рішень, а для посилення репресій, маніпулювання громадською думкою, імітування політичних процесів.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурдые П. О телевидении и журналистике. Москва : Фонд научных исследований «Прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 2002.
2. Bang, H. Among everyday makers and expert citizens. In *Remaking governance: Peoples, politics and the public sphere* / J. Newman – editor. Bristol: Policy Press, 2005. P. 159–178.
3. Coleman, S., Freelon, D. Introduction: Conceptualizing Digital Politics. In *Handbook of Digital Politics* / S. Coleman, D. Freelon – editors. Cheltenham : Edward Elgar, 2015. P. 1–16.
4. Search and Politics: The Uses and Impacts of Search in Britain, France, Germany, Italy, Poland, Spain, and the United States. *Quello Center Working Paper* / W. Dutton et al. 2015. Vol. 5. P. 1–240.
5. Gibson, R., Greffet, F., Cantijoch, M. Friend or Foe? Digital Technologies and the Changing Nature of Party Membership. *Political Communication*. 2017. Vol. 31. № 4. P. 89–111. DOI: 10.1080/10584609.2016.1221011
6. Hoff, J., Scheele, C. Theoretical Approaches to Digital Services and Digital Democracy: The Merits of the Contextual New Medium Theory Model. *Policy & Internet*. 2014. Vol. 6. № 3. P. 241–267. DOI:10.1002/1944-2866.POI368
7. Koc-Michalska, K., Lilleker, D. Digital Politics: Mobilization, Engagement, and Participation. *Political Communication*. 2017. Vol. 34. № 1. P. 1–5. DOI:10.1080/10584609.2016.1243178
8. Kreiss, D. Digital Opportunity Structures: Explaining Variation in Digital Mobilization during the 2016 Democratic Primaries. In *Carpini, Digital Media and Democratic Futures* / M. Delli – editor. Philadelphia: University of Pennsylvania, 2019. P. 42–68.
9. Liden, G. Inequality in Local Digital Politics: How Different Preconditions for Citizen Engagement Can Be Explained. *Policy & Internet*. 2016. Vol. 8. № 3. P. 270–291. DOI:10.1002/poi3.122
10. *Political Turbulence How Social Media Shape Collective Action* / H. Margetts. Princeton: Princeton University Press, 2015.
11. Mattan, A., Puddister, K., Small, T. Tweet Justice: The Canadian Court's Use of Social Media. *American Review of Canadian Studies*. 2020. Vol. 50. № 2. P. 229–244. DOI:10.1080/02722011.2020.1759945
12. McLeod, J.M. Community, Communication, and Participation: The Role of Mass Media and Interpersonal Discussion in Local Political Participation. *Political Communication*. 1999. Vol. 16. № 3. P. 315–366.
13. Miller, M., Vaccari, C. Digital Threats to Democracy: Comparative Lessons and Possible Remedies. *The International Journal of Press/Politics*. 2020. Vol. 25. № 3. P. 333–356. DOI:10.1177/1940161220922323
14. Min, S.-J. From the Digital Divide to the Democratic Divide: Internet Skills, Political Interest, and the Second-Level Digital Divide in Political Internet Use. *Journal of Infor-*

*mation Technology & Politics*. 2010. Vol. 7. № 1. P. 22–35. DOI:10.1080/19331680903109402

15. Pariser, E. *The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. London: Penguin Group, 2011.
16. Ragnedda, M., Ruiu, M. *Digital Capital: A Bourdieusian Perspective on the Digital Divide*. Bingley: Emerald Publishing Limited, 2020.
17. Scaramuzzino, G., Scaramuzzino, R. The weapon of a new generation? – Swedish Civil Society Organizations' use of social media to influence politics. *Journal of Information Technology & Politics*. 2017. Vol. 14. № 1. P. 46–61. DOI:10.1080/19331681.2016.1276501
18. Udupa, S., Venkatraman, S., Khan, A. "Millennial India": Global Digital Politics in Context. *Television & New Media*. 2020. Vol. 21. № 4. P. 343–359. DOI:10.1177/1527476419870516
19. Watson, B. Is Twitter an Alternative Medium? Comparing Gulf Coast Twitter and Newspaper Coverage of the 2010 BP Oil Spill. *Communication Research*. 2016. Vol. 43. № 5. P. 647–671.
20. Zhu, Q., Skoric, M., Shen, F. I Shield Myself From Thee: Selective Avoidance on Social Media During Political Protests. *Political Communication*. 2017. Vol. 34. № 1. P. 112–131. DOI:10.1080/10584609.2016.1222471
21. Zuniga, H., Barnidge, M., Scherman, A. Social Media Social Capital, Offline Social Capital, and Citizenship: Exploring Asymmetrical Social Capital Effects. *Political Communication*. 2017. Vol. 34. № 1. P. 44–68. DOI:10.1080/10584609.2016.1227000
22. Zuniga, H., Jung, N., Valenzuela, S. Social Media Use for News and Individuals' Social Capital, Civic Engagement and Political Participation. *Journal of Computer Mediated Communication*. 2012. P. 319–336.
23. Digital Democracy: Reimagining Pathways to Political Participation / H. Zuniga. *Journal of Information Technology & Politics*. 2010. Vol. 7. № 1. P. 36–51. DOI:10.1080/19331680903316742

#### REFERENCES:

1. Bourdieu, P. (2002). O televidenii i jurnalistike [About Television and Journalism]. Moscow: Fond nauchnykh issledovaniy "Pragmatika kultury". Institut eksperimentalnoy sotsiologii.
2. Bang, H. (2005). Among everyday makers and expert citizens. In *Remaking governance: Peoples, politics and the public sphere* / J. Newman – editor. Bristol: Policy Press, 2005, pp. 159–178.
3. Coleman, S., & Freelon, D. Introduction: Conceptualizing Digital Politics. In *Handbook of Digital Politics* / S. Coleman, & D. Freelon – editors. Cheltenham: Edward Elgar, 2015, pp. 1–16.
4. Dutton, W., Reisdorf, B., Dubois, E., & Blank, G. (2015). Search and Politics: The Uses and Impacts of Search in Britain, France, Germany, Italy, Poland, Spain, and the United States. *Quello Center Working Paper*, vol. 5, pp. 1–240.
5. Gibson, R., Greffet, F., & Cantijoch, M. (2017). Friend or Foe? Digital Technologies and the Changing Nature of Party Membership. *Political Communication*, vol. 31. no 4, pp. 89–111. DOI: 10.1080/10584609.2016.1221011



6. Hoff, J., & Scheele, C. (2014). Theoretical Approaches to Digital Services and Digital Democracy: The Merits of the Contextual New Medium Theory Model. *Policy & Internet*, vol. 6, no 3, pp. 241–267. DOI:10.1002/1944-2866.POI368
7. Koc-Michalska, K., & Lilleker, D. (2017). Digital Politics: Mobilization, Engagement, and Participation. *Political Communication*, vol. 34, no 1, pp. 1–5. DOI:10.1080/10584609.2016.1243178
8. Kreiss, D. (2019). Digital Opportunity Structures: Explaining Variation in Digital Mobilization during the 2016 Democratic Primaries. In Carpini, *Digital Media and Democratic Futures* / M. Delli – editor. Philadelphia: University of Pennsylvania, pp. 42–68.
9. Liden, G. (2016). Inequality in Local Digital Politics: How Different Preconditions for Citizen Engagement Can Be Explained. *Policy & Internet*, vol. 8, no 3, pp. 270–291. DOI:10.1002/poi3.122
10. Margetts, H., John, P., Hale, S., & Yasseri, T. (2015). *Political Turbulence How Social Media Shape Collective Action*. Princeton: Princeton University Press.
11. Mattan, A., Puddister, K., & Small, T. (2020). Tweet Justice: The Canadian Court's Use of Social Media. *American Review of Canadian Studies*, vol. 50, no 2, pp. 229–244. DOI:10.1080/02722011.2020.1759945
12. McLeod, J. M. (1999). Community, Communication, and Participation: The Role of Mass Media and Interpersonal Discussion in Local Political Participation. *Political Communication*, vol. 16, no 3, pp. 315–366.
13. Miller, M., & Vaccari, C. (2020). Digital Threats to Democracy: Comparative Lessons and Possible Remedies. *The International Journal of Press/Politics*, vol. 25, no 3, pp. 333–356. DOI:10.1177/1940161220922323
14. Min, S.-J. (2010). From the Digital Divide to the Democratic Divide: Internet Skills, Political Interest, and the Second-Level Digital Divide in Political Internet Use. *Journal of Information Technology & Politics*, vol. 7, no 1, pp. 22–35. DOI:10.1080/19331680903109402
15. Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. London: Penguin Group.
16. Ragnedda, M., & Ruiu, M. (2020). *Digital Capital: A Bourdieusian Perspective on the Digital Divide*. Bingley: Emerald Publishing Limited.
17. Scaramuzzino, G., & Scaramuzzino, R. (2017). The weapon of a new generation?—Swedish Civil Society Organizations' use of social media to influence politics. *Journal of Information Technology & Politics*, vol. 14, no 1, pp. 46–61. DOI:10.1080/19331681.2016.1276501
18. Udupa, S., Venkatraman, S., & Khan, A. (2020). "Millennial India": Global Digital Politics in Context. *Television & New Media*, vol. 21, № 4. P. 343–359. DOI:10.1177/1527476419870516
19. Watson, B. (2016). Is Twitter an Alternative Medium? Comparing Gulf Coast Twitter and Newspaper Coverage of the 2010 BP Oil Spill. *Communication Research*, vol. 43, no 5, pp. 647–671.
20. Zhu, Q., Skoric, M., & Shen, F. (2017). I Shield Myself From Thee: Selective Avoidance on Social Media During Political Protests. *Political Communication*, vol. 34, no 1, pp. 112–131. DOI:10.1080/10584609.2016.1222471
21. Zuniga, H., Barnidge, M., & Scherman, A. (2017). Social Media Social Capital, Offline Social Capital, and Citizenship: Exploring Asymmetrical Social Capital Effects. *Political Communication*, vol. 34, no 1, pp. 44–68. DOI:10.1080/10584609.2016.1227000
22. Zuniga, H., Jung, N., & Valenzuela, S. (2012). Social Media Use for News and Individuals' Social Capital, Civic Engagement and Political Participation. *Journal of Computer Mediated Communication*, pp. 319–336.
23. Zuniga, H., Veenstra, A., Vraga, E., & Shah, D. (2010). Digital Democracy: Reimagining Pathways to Political Participation / H. Zuniga. *Journal of Information Technology & Politics*, vol. 7, no 1, pp. 36–51. DOI:10.1080/19331680903316742.

## The components of politic's digitalization: digital forum, digital capital and digital opportunities structure

Steblyna Nataliia Oleksandrivna

PhD in Social Communications, Assistant Professor,  
Postdoctoral Researcher  
at the Department of Political  
and Government Studies  
Vasul Stus Donetsk National University  
600-richychya str., 21, Vinnytsa, Ukraine

*It is stated, that digital politics' interpretation, where the politics is understood through digital technologies usage, is incomplete, because it's impossible to differentiate states with different systems of decision making, where digital technologies are implemented. Due to recent research analysis, the components of digitalization are discovered, and these components may be used to design a typology of countries with different types of digital politics. Among the components are effective digital forum, which is essential for digital democracy, active horizontal paths for political interactions, possibilities to gain digital capital as a result of intense interactions within digital forum. Digital activists are additionally important, they may be included into the forum with the help of political elites' or other political actors' digital resources. Some obstacles for digital forum active existence are found, as a result of the obstacles, digital gap is generated, and in these circumstances it's problematic to accumulate the digital capital.*

*The digitalization's components are used for an ideal model of digital political field creation, where the interrelations between the components are shown. It's stated, that the cycle structure of digital opportunities is important, where actors' possibility to succeed in politics due to digital technologies usage is the key point. This leads to digital tools' constant modernization and it's probation in political struggle. The structure's usage depends on a digital politics' field of certain state, and if the field provides the cycle format, the active digital forum is generated, where a majority of political actors are represented. These actors are interacting with each other and accumulating the digital capital.*

*Thus, with comparing the ideal model and the digital field of a state it's possible to differentiate it's features, and to discover the states, which use digital technologies for democratic procedures (transparency of performance, citizens' engagement in the processes of decision making) an for authoritative concentration of power (repressions, public opinion manipulation, political processes imitation).*

**Key words:** politics' digitalization, digital field of politics, digital capital, digital forum, digital opportunities structure.



## РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Белобородов Игорь Иванович

### К вопросу о переосмыслении международной политики в области населения в контексте современных демографических реалий

УДК 314.15:32

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.21>

Белобородов Игорь Иванович  
кандидат социологических наук,  
доцент кафедры политологии  
и политического анализа  
Института государственного  
управления, права и социально-  
гуманитарных наук  
Приднестровского государственного  
университета имени Т.Г. Шевченко  
ул. Горького, 110-Б, Тирасполь,  
Приднестровская Молдавская  
Республика

*Актуальность темы и содержания статьи обусловлена дискуссионностью представленной проблематики и диаметрально противоположными позициями исследователей относительно мировой демографической динамики и, как следствие, политики в области населения.*

*Проблемный фокус статьи сконцентрирован на радикальном изменении ключевых демографических параметров, включая темпы демографического воспроизводства и модели репродуктивного поведения (современные показатели детности) в общемировом контексте, что, по мнению автора, актуализирует необходимость пересмотра доминирующей неомальтузианской парадигмы, призывающей к сокращению рождаемости в целях снижения численности мирового населения. В качестве подлинной демографической угрозы в статье аргументировано, опираясь на широкий пласт эмпирических данных, обозначена перспектива глобальной депопуляции.*

*В условиях стремительного роста числа стран, столкнувшихся с проблемой отрицательного баланса между рождаемостью и смертностью в статье обращается внимание на главный современный вызов для разработчиков мер демографической политики – отсутствие «рецепта» устойчивого повышения рождаемости и возврат к имевшему место ранее режиму естественного воспроизводства коренного населения. Примечательно, что данная проблема характерна не только для европейских государств, но и для многих стран, выступавших ранее образцами расширенного воспроизводства.*

*Данные обстоятельства, зачастую игнорируемые в медиа-пространстве и недостаточно артикулированные в научной литературе определили целеполагание настоящей работы, состоящее в смещении ложных акцентов применительно к мировому демографическому развитию в контексте формирования и реализации адекватной, отвечающей демографическим реалиям, политики в области населения. На фоне подробно описанной стремительно меняющейся демографической реальности в статье показана хронология оценочных изменений уровня рождаемости и трансформация соответствующего политического вектора, демонстрируемая национальными правительствами. Последняя доказывает растущий на международном уровне запрос на формирование принципиально иных научно-практических подходов к направленности и содержанию глобальной политики в области народонаселения.*

**Ключевые слова:** демографическая политика, неомальтузианство, рост населения, демографическая динамика, глобальные демографические процессы, рождаемость, численность населения, натализм, антинатализм, демографическая ситуация, демографический взрыв, планирование семьи, регулирование рождаемости, контроль рождаемости, контроль населения, репродуктивное поведение, перенаселенность, депопуляция, сокращение населения, демографический прогноз.

**Введение.** Данная статья написана в жанре доказательной демографии и представляет собой фактологическую попытку научного ответа на ложные утверждения о «демографическом взрыве». Далеко не в каждой области науки можно встретить столько противоречий, необоснованного алармизма, манипуляции фактами и преднамеренных вольностей интерпретации как в демографии. Вопросы населения интерпретируются разными экспертами диаметрально противоположным образом, что порождает массу домыслов и откровенной дезинформации. Семья, брак, родительство, рождаемость и популяционные процессы давно стали своеобразным «полем битвы»,

на котором происходят столкновения мировоззрений, социально-политических моделей и научных парадигм.

В настоящее время на нашей планете проживает около 7,8 млрд. человек. Много это или мало? Перед тем как ответить на этот вопрос, следует проанализировать целый ряд обстоятельств, позволяющих сформировать полноценное видение мировой демографической картины.

Растущая численность населения планеты, обсуждаемая в отрыве от научных фактов, уже не первое десятилетие выступает поводом для культивации мифа о перенаселении планеты. Распространение псевдонаучной информации о мнимой

угрозе перенаселения в сочетании с продвижением идеи демографического сдерживания стала неотъемлемой частью международной «гуманитарной» повестки, в т. ч. на площадках ООН и других международных институций.

Центральным аргументом в пользу контроля населения (population control) служит перманентный рост населения планеты. Однако, демографические алармисты упорно игнорируют целый ряд факторов, опровергающих как саму возможность перенаселения, так и потенциальность дальнейшего демографического роста в долгосрочной перспективе.

**Цель статьи** состоит в аргументированном фактологическом опровержении ложных утверждений о «демографическом взрыве» и «угрозе перенаселения», которые уже многие десятилетия подряд определяют информационно-медийный и научно-академический дискурс демографической проблематики и политики в области населения (population policy). В рамках достижения указанной цели автор стремится к научно обоснованной постановке вопроса о необходимости переосмысления международной политики в области населения в контексте современных демографических реалий.

**Методы исследования.** Для анализа промежуточных, итоговых и прогнозных параметров мировых и континентальных тенденций демографического развития были применены методические приемы демографического анализа, связанные с расчетом абсолютных, относительных и средних величин, вероятных характеристик интенсивности демографических процессов.

В целях выявления, систематизации и обобщения ретроспективной, наблюдаемой и перспективной динамики народонаселения автор использовал системный подход, а также факторный и межстрановой анализ первичных источников демографической информации и вторичных (преобразованных) статистико-демографических данных.

В ходе установления факторов и предпосылок, оказывающих влияние на формирование международной и региональной политики в области народонаселения, был осуществлен анализ соответствующих документов и сопоставление данных тематических международных социологических опросов за почти 40-летний временной интервал.

**Результаты.** В пылу многолетней борьбы с «перенаселением» мир вплотную подошел к весьма опасной черте. Об этом ярко свидетельствует тот факт, что сегодня в 130 странах из 228 стран и территорий, по которым имеются соответствующие статистические данные [1] уровень рождаемости находится ниже порога замещения поколений, под которым в демографии понимается значение суммарного коэффициента рождаемости на уровне не ниже 2,1 ребенка. Совокупное

население этих стран насчитывает почти 4 млрд. человек и составляет 52% от общей численности мирового населения [2]. Проблема низкой рождаемости обостряется с каждым днем и становится все более актуальной даже для тех стран, которые еще не так давно считались мировыми демографическими драйверами.

Согласно недавнему отчету исследовательской организации Population Reference Bureau, уровень рождаемости в целом ряде стран Восточной Азии, Ближнего Востока и даже Северной Африки, до сих пор ассоциируемых в массовом сознании с многодетностью и высокими темпами роста населения, демонстрирует вполне европейские или весьма близкие к ним репродуктивные паттерны. Так, суммарный коэффициент рождаемости (среднее число рождений, приходящиеся на одну женщину условного поколения за весь репродуктивный период её жизни) в 2019 г. в Бангладеш и Турции составлял 2,3 ребенка, в Индии – 2,2, во Вьетнаме, Ливане, Марокко и Тунисе – 2,1, в Иране и Саудовской Аравии – 2,0, в Азербайджане и Катаре – 1,8, в Китае и Таиланде – 1,5, в Объединенных Арабских Эмиратах – 1,4, в Японии – 1,3, в Южной Корее – 0,9 и т. д. Для сравнения укажем, что данный показатель в Ирландии, Франции и Швеции в том же году составлял – 1,8 ребенка, в Дании, США и Чехии – 1,7, в Великобритании, Германии и России – 1,6, в Канаде и Норвегии – 1,5, в Испании, Италии и Украине – 1,3, на Мальте и в Молдове – 1,2 и т. д. [3]. Кроме того, наиболее вероятные демографические прогнозы, о чем будет сказано ниже, четко дают понять, что в обозримой перспективе все мировое население окажется неспособным к демографическому воспроизводству.

Как было сказано ранее, в настоящее время на нашей планете проживает около 7,8 млрд. человек. Какой должна быть конструктивная оценка такой численности мирового населения в существующих демографических реалиях? Для верного, подкрепленного научными доказательствами, ответа на этот вопрос, следует проанализировать целый ряд обстоятельств, позволяющих раскрыть данный аспект во всей его многообразной полноте.

Многие международные организации, включая структуры ООН, в тандеме с рейтинговыми СМИ десятилетиями распространяют панические утверждения, связанные с т. н. перенаселением планеты. Регулярно звучат заявления об угрозе голода и истощении ресурсов [4; 15; 16], а причиной всех грядущих бед ведущими мировыми изданиями объявляется «демографический взрыв» и «высокая рождаемость» [5].

С помощью мер т. н. планирования семьи неомальтузианцы, используя статусные международные трибуны, сумели значительно поспособствовать радикальному сокращению рождаемости.

Для этого использовались и продолжают использоваться, весьма спорные, если не сказать антигуманные меры: политика одного ребенка (one-child policy) и принудительные аборт в Китае [6]; принудительная стерилизация в Индии [7], Шри-Ланке [8], Перу [9]; широкое распространение т. н. сексуального образования в школах [10], идеология отказа от деторождения (child-free) [11] и т. д. Примечательно, что сам концепт «планирование семьи» (planned parenthood, family planning), внедряемый в широкие массы под лозунгами свободы выбора, в научной и методической литературе нам еще ни разу не встречался в пронаталистском контексте, допускающем хотя бы в теории свободный сознательный репродуктивный выбор в пользу среднедетности (3–4 детей), не говоря уже многодетности (5 и более детей). Как правило, современная практика планирования семьи в рамках семейно-демографической политики на национальном и глобальном уровнях, как в теоретическом, так и в прикладном аспекте, подразумевает исключительно комплекс мер по снижению рождаемости или вовсе по отказу от деторождения [12].

Однако, проблема состоит в том, что в тех странах, где рождаемость снизилась ниже уровня воспроизводства населения, до сих пор не смогли предложить рецепт устойчивого повышения рождаемости [13].

Недавним подтверждением непрекращающейся культивации мальтузианских идей служит глобальная кампания, в рамках которой 11 000 ученых со всего мира привлекли к подписанию очередной декларации, утверждающей, что наша планета столкнулась с чрезвычайной ситуацией. Выражая последовательность призывам к неотложным действиям, прозвучавшим на международных мероприятиях по вопросам климата [14], представители современного энвайронментализма в своём растиражированном заявлении утверждают следующее: «Увеличиваясь приблизительно на 80 млн. человек в год или более чем на 200 000 человек в день, мировое население должно быть стабилизировано и, в идеале, постепенно уменьшено – в пределах, позволяющих обеспечить социальную целостность. Доказана эффективность политики, укрепляющей права человека в снижении уровней рождаемости и сокращении влияния роста населения на выбросы парниковых газов и потерю биоразнообразия. Такая политика предполагает доступность мер планирования семьи для всех людей, устранение барьеров в получении данных услуг и достижение полного гендерного равенства, включая начальное и среднее образование для всех, особенно для девочек и молодых женщин» [15].

Похожие сентенции неоднократно озвучивал последний генеральный секретарь ЦК КПСС СССР Михаил Горбачёв, предлагая в более при-

вычных ему тезисах срочно запустить «экологическую перестройку». По мнению экс-президента СССР, следует «больше внимания уделять вопросам изменения климата, устойчивого развития и численности населения, которая к 2050 году превысит 9 млрд. человек. Перенаселение земли в сочетании с нестабильным состоянием мировой экономики и бесконтрольной эксплуатацией природных ресурсов приведут мир к экологической катастрофе» [16].

При этом, как следует из демографических прогнозов, итоги которых подробно представлены ниже, подлинная демографическая угроза, возникшая перед человечеством, состоит в перспективе диаметрально противоположного свойства – грядущей депопуляции всего мирового населения. На таком перспективном фоне ускоренное движение всего человечества к неминуемому вымиранию, которое до сих пор сопровождается авторитетными утверждениями о перенаселении, представляется ничем иным, как апофеозом беспрецедентного глобального абсурда.

Между тем, краткий экскурс в эволюцию демографических представлений ООН о будущих изменениях численности населения показывает, что в 1975 году по высокому варианту трехвариантного прогноза ООН предполагалось, что в 2075 году человечество достигнет численности 16 млрд. По среднему варианту того же прогноза ожидалось, что к указанному сроку мировое население достигнет численности 12 млрд. человек, а по нижнему, наиболее реалистическому, сценарию – 9,5 млрд. человек. Впоследствии тенденции падения рождаемости в 1980-1990-е годы заставили экспертов регулярно пересматривать свои прогнозы, уменьшая и саму критическую численность, перенося ее достижение на отдаленные сроки [17].

Уже 1 февраля 1998 года предельная численность населения мира по среднему варианту прогноза ООН была уменьшена на 1 млрд. – до величины 11 млрд., наступление которой переносилось на 2200 год, т. е. на 125 лет позже, чем ожидалось прогнозом 1975 года. При этом предполагалось достижение 9,4 млрд. в 2050 г., 10,4 млрд. – в 2100 г., 10,8 млрд. – в 2150 г. [17].

Следует признать, что откровенно предвзятая и псевдонаучная аналитика регулярно выступает обоснованием для проведения по всему миру политики по снижению рождаемости. В глобальной кампании по борьбе с «растущим населением» и «высокой рождаемостью» участвуют ведущие мировые корпорации, общепризнанные лидеры мнений и ведущие СМИ. Известные политики, эксперты, медиа-магнаты и предприниматели международного уровня открыто выступают за сокращение населения планеты и снижение рождаемости. Сама риторика антирепродуктивного и антиталяльного содержания уже давно стала своего рода

правилом хорошего тона в высших стратах части политической, научной и бизнес-элиты развитых стран [15; 16; 18].

Однако, как было верно подмечено представителем Международного института по проблемам защиты окружающей среды и развития Дэвидом Саттертвэйтом, в процессе ознакомления с конкретными персоналиями, отстаивавшими идеи демографической коррекции и продолжающими это делать в наши дни, «многие из тех, кто лоббирует «контроль над численностью населения» оказываются довольно мутными типами». Они используют неточные или вводящие в заблуждение заявления о том, что они называют «перенаселенностью», в качестве прикрытия для своих расистских взглядов или чтобы поддержать евгенику [19].

Как известно, 1 ноября 2011 г. мировое население достигло отметки 7 млрд. человек, что тогда дало повод к новому витку неомальтузианских рассуждений. В качестве примера можно привести цитату из известного англоязычного журнала National Geographic, редакция которого в предвкушении этого демографического события опубликовала на страницах издания объемный материал с характерной постановкой вопроса: «На планете скоро будет жить семь миллиардов людей. К 2045 г. ожидается, что земное население достигнет девяти миллиардов. Сможет ли планета выдержать такую нагрузку?» [20].

Учитывая схожесть резонансных негативных констатаций по мере приближения численности мирового населения к каждому новому миллиарду, полагаем, что очередная кампания против роста населения нашей планеты может начаться в преддверие достижения цифры 8 млрд. По среднему варианту демографического прогноза ООН от 2015 г. (World Population Prospects: The 2015 Revision) это должно произойти уже в 2026 г.

Тем временем темпы роста населения на глобальном уровне радикально снижаются, а в континентальном и региональном масштабе – все

чаще приводят к убыли населения. Так, между 2014 и 2050 гг. ожидается сокращение численности населения в более чем 40 странах и крупных регионах. В абсолютном выражении наиболее значительное сокращение численности населения произойдет, как ожидается, в Германии, Китае, Польше, Российской Федерации, Румынии, Сербии, Таиланде, Украине и Японии. Депопуляция в период до 2050 г. будет иметь место и во многих других странах, особенно в Восточной Европе, а также в Восточной, Юго-Восточной и Западной Азии, других частях Европы и Латинской Америки и Карибского бассейна. Ожидается, что к 2050 г. более 80 % глобального прироста населения будет иметь место в Африке и лишь 12% – в Азии. Более половины прогнозируемого прироста населения в период с 2014 по 2050 гг. придется всего лишь на девять стран: Демократическая Республика Конго, Индия, Индонезия, Нигерия, Объединенная Республика Танзания, Пакистан, Соединенные Штаты Америки, Уганда, Эфиопия [21].

По среднему варианту демографического прогноза ООН, который, на наш взгляд, несмотря на верное отражение самого вектора демографических тенденций, является крайне оптимистичным, за период 1965 по 2100 гг. произойдет сокращение среднегодовых темпов роста мирового населения почти в 16 раз. Если в 1965–1970 гг. ежегодный прирост населения в мире составлял в среднем 2,06%, то уже к 2045–2050 гг. этот показатель снизится до 0,57%, а к 2095–2100 гг. составит 0,13% (таблица 1).

К середине XXI века ежегодные темпы роста населения сократятся по сравнению с 1965 – 1970 гг.: в Африке – в 1,43 раза, в Азии – почти в 13 раз, в странах Латинской Америки и Карибского бассейна – в 9,8 раза, в Северной Америке – в 2,8 раза, в Океании – в 3 раза. В Европе и странах, входящих в группу развитых, к тому времени будет наблюдаться убыль населения со скоростью 0,21% и 0,02% в год, соответственно. Впрочем,

Таблица 1

**Среднегодовые темпы изменения численности населения по среднему варианту демографического прогноза ООН World Population Prospects–2015 (весь мир, развитые страны и континенты, 1950–2100), %**

	1965–1970	2015–2020	2045–2050	2070–2075	2095–2100
<b>МИР</b>	2,06	1,08	0,57	0,29	0,13
<b>Развитые страны</b>	0,85	0,24	– 0,02	– 0,02	0,01
<b>Африка</b>	2,54	2,44	1,77	1,18	0,68
<b>Азия</b>	2,46	0,91	0,19	– 0,17	– 0,26
<b>Европа</b>	0,68	0,04	– 0,21	– 0,20	– 0,1
<b>Латинская Америка и Карибский бассейн</b>	2,56	0,99	0,26	– 0,18	– 0,37
<b>Северная Америка</b>	1,05	0,74	0,38	0,31	0,20
<b>Океания</b>	2,35	1,38	0,79	0,47	0,23

Источник: United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Population Prospects: The 2015 Revision



Европу эта участь постигнет даже раньше: уже к 2020–2025 гг. ее население будет убывать со скоростью 0,04% в год. В Азии и в странах Латинской Америки и Карибского бассейна, согласно рассматриваемому прогнозу, депопуляция на уровне – 0,07% и – 0,03%, соответственно, начнется в 2060–2065 гг.

Подчеркнем еще раз, что в таблице 1, содержащей процентные значения будущего демографического прироста, мы имеем дело с излишне оптимистичным, на наш взгляд, прогнозом динамики населения, не соответствующем темпам замедления демографического прироста и непрерывного сокращения суммарного коэффициента рождаемости (СКР). По этой причине мы оставляем на совести авторов прогноза абсолютно необоснованные ожидания, связанные с преодолением развитыми странами и Европой депопуляционной динамики в период с 2075 по 2080 гг. Аналогичным образом нам представляется нереалистичным смягчение режима депопуляции в Европе с 2055–2060 гг. по 2085–2090 гг. Снова укажем на то, что еще ни одной стране в мире, столкнувшейся с депопуляцией, не удалось добиться устойчивого повышения рождаемости и долгосрочного преодоления депопуляционных тенденций.

В свое время президент Франции (1974–1981) Валери Жискар Д'эстен резонно заметил: «Общество, которое не может обеспечить воспроизводство поколений – преступно» [22]. Похоже, мир уверенно движется к тому моменту, когда эта фраза будет применима ко всему человечеству. По упомянутому выше среднему варианту прогноза ООН, с 2000 г. до конца XXI века есте-

ственный прирост населения планеты в абсолютных числах сократится более чем в 6 раз – с 77,7 млн. до 12,7 млн. человек (рис. 1), после чего предположительно начнется общемировая депопуляция.

Если же рассмотреть более реалистичный, на наш взгляд, нижний вариант прогноза, то окажется, что уже через три с половиной десятилетия численность мирового населения может начать сокращаться. К концу настоящего столетия ежегодные демографические потери, как ожидается в рамках нижнего прогнозного сценария, превысят 50 млн. человек. Уже к 2055 гг. прогнозируемые темпы ежегодной убыли мирового населения достигнут 3,6 млн. человек. Согласно указанному варианту прогноза, уже в 2022 г. начнется сокращение численности населения Китая, а в 2045 гг. депопуляция начнется в Индии.

На рис. 1 особо выделено значение естественного прироста мирового населения в 1987 г. – 92,8 млн. человек в год. Именно тогда был достигнут исторический максимум естественного прироста в абсолютных числах. Если принять данное значение за точку отсчета, то, согласно среднему варианту прогноза ООН, к концу XXI века естественный прирост населения планеты сократится в 7,3 раза. По нижнему варианту приводимого здесь прогноза ООН разница в абсолютных значениях естественного прироста в 1987 и 2099 гг. составит почти 144 млн. человек. Более 30% (51 млн. человек) от указанной разницы будут представлять собой объем годовой естественной убыли человечества. И это станет лишь началом стремительной депопуляции населения нашей планеты.

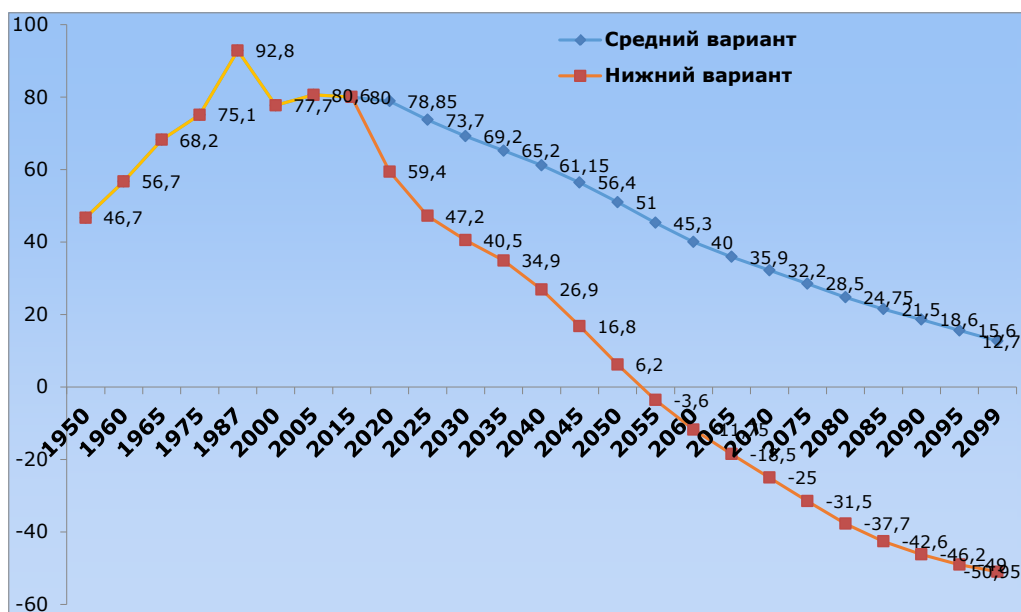


Рис. 1. Динамика естественного прироста мирового населения по среднему и нижнему вариантам прогноза ООН World Population Prospects–2015, млн. человек

Источник: United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Population Prospects: The 2015 Revision

Между тем следует отметить, что приводимый выше демографический прогноз ООН (World Population Prospects – 2015) даже в своем нижнем варианте носит более оптимистичный характер, нежели предыдущие версии данного прогноза. Так, по оптимистическому сценарию предыдущего прогноза ООН от 2012 года (World Population Prospects – 2012), до конца XXI века темпы роста населения сократятся в 14 раз – с 77,7 млн. до 5,5 млн. человек, после чего начнется общемировая депопуляция (рис. 2). Иными словами, ожидаемые значения естественного прироста населения

к концу текущего столетия по среднему варианту World Population Prospects – 2015 расходятся с предыдущим прогнозом на 7,2 млн. Причем, эта разница в конкретные годы, например в 2099 г., согласно прогнозу ООН от 2012 года, может быть еще более значительна, так как данные, которые предоставлены в итогах данного прогноза, приводятся в среднегодовом исчислении за пятилетие (2095–2100 гг.).

Что касается более реалистичного нижнего варианта предыдущего прогноза ООН (World Population Prospects – 2012), то по этому сценарию

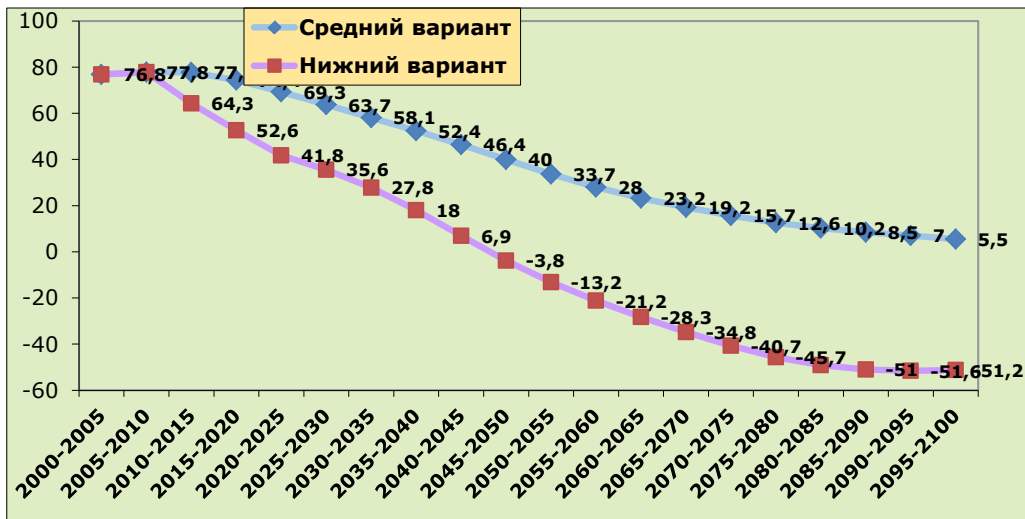


Рис. 2. Динамика естественного прироста мирового населения по среднему и нижнему вариантам прогноза ООН World Population Prospects–2012, млн. человек

Источник: United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Population Prospects: The 2012 Revision

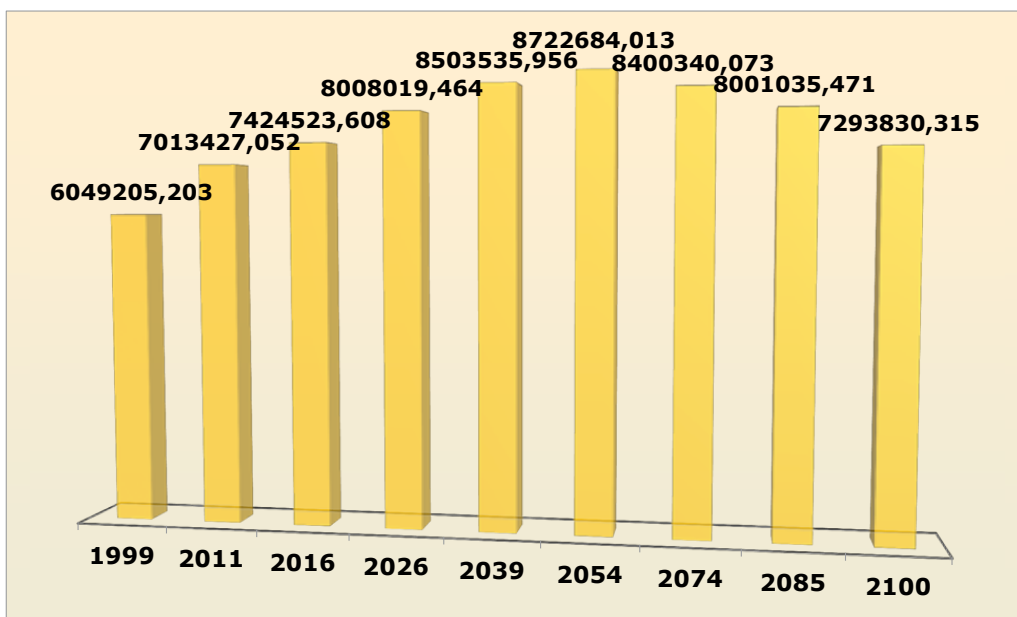


Рис. 3. Изменение численности мирового населения в 1999–2100 гг. по нижнему варианту прогноза ООН World Population Prospects–2015, млрд. человек

Источник: United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Population Prospects: The 2015 Revision

рию наступление депопуляции для всего мирового населения произойдет в промежутке между 2045 г. и 2050 г. При таком развитии событий к концу настоящего столетия ежегодные демографические потери составят 51,2 млн. человек, т. е. на 1,2 млн. больше, чем указано в прогнозе от 2015 г. (World Population Prospects – 2015).

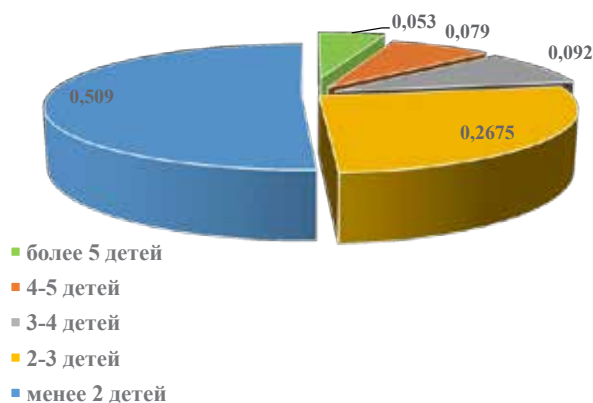
На рис. 3 представлена перспективная динамика численности населения планеты, исходя из нижнего варианта демографического прогноза ООН от 2015 г. Учитывая излишний оптимизм авторов прогноза, присутствующий даже в его нижнем варианте, мы намеренно не приводим здесь иных вариантов данного прогноза, так как считаем их не просто оптимистичными, но во многом фантастическими, имеющими мало общего с демографической наукой и реальностью.

К концу прогнозного периода (2100 г.) численность мирового населения, стремительно сокращаясь, уменьшится по сравнению с текущим показателем предположительно на 650 млн. и составит 7,29 млрд. человек. Исторический максимум населения планеты (8,72 млрд. человек), как ожидается по нижнему варианту прогноза, будет зафиксирован в 2054 г., после чего глобальная траектория демографического движения сменится на противоположную. К 2100 г. численность населения Земли уменьшится по сравнению с 2054 г. на 1,42 млрд. человек и будет иметь принципиально иную – постаревшую возрастную структуру.

Согласно рассматриваемому демографическому сценарию, в XXI веке человечеству придется дважды отмечать достижение мировым населением численности 8 миллиардов. В первый раз это произойдет в 2026 г. и будет связано с инерционным ростом населения, а во второй раз – в 2085 г., что станет следствием общемировой убыли населения.

Сколько бы не предостерегали сторонники идеи снижения рождаемости об угрозе перенаселения планеты, по факту человечество вплотную подходит к угрозе глобальной депопуляции. Если рассматривать феномен многодетности, который вызывает высокую обеспокоенность неомальтузианцев, то следует признать, что в мире становится все меньше стран, где до сих пор сохраняется популярность многодетной модели репродуктивного поведения (рис. 4).

На рис. 4 представлено долевое распределение 228 стран и территорий мира в зависимости от среднего числа детей на одну женщину репродуктивного возраста (суммарный коэффициент рождаемости). Отметим, что во всех долевых сегментах на представленном выше графике, кроме сегмента «более 5 детей», в представленных диапазонах детности значения СКР не превышают его верхнюю границу. Так, согласно демографическим данным, представленным во Всемирной книге фак-



**Рис. 4. Распределение стран по доминирующим моделям репродуктивного поведения на основе суммарного коэффициента рождаемости, 2020 г.**

Источник: Рассчитано по: The World Factbook.  
URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/356rank.html#AF> (дата обращения: 02.10.2020)

тов, на текущий момент в мире существует всего лишь 12 стран, где указанный показатель рождаемости превышает пять детей на одну женщину. Это означает, что многодетность в её демографическом значении [23] встречается лишь в 5,3% стран, расположенных исключительно в Африке. В группу стран, в которых значения СКР находятся между 4 и 5 детьми входят 18 стран или 7,9% от общего числа стран. Ещё в 21 стране (9,2%) наблюдаются значения СКР в пределах 3–4 детей. В список стран, где СКР варьирует в значениях 2–3 детей входит 61 страна (26,8%). И, наконец, самую многочисленную группу стран (как в долевом, так и в абсолютном выражении), из представленных на рис. 4, образует 116 государств мира (50,9%), где зафиксирован СКР с показателями менее 2 детей.

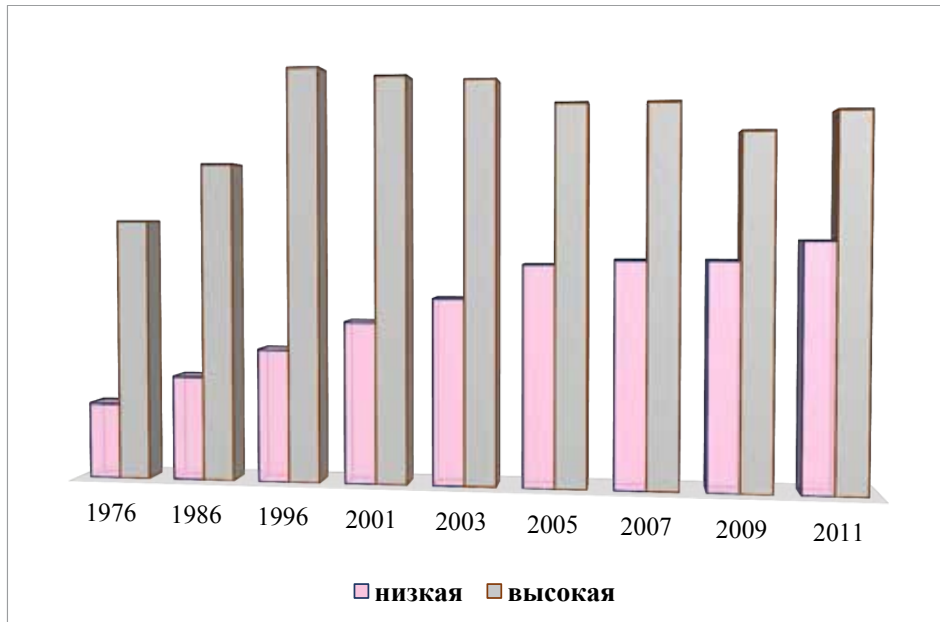
В последнее время проблема низкой рождаемости обострилась настолько, что безразличие к этой проблеме в гуманитарно-политическом и демографическом смысле справедливо образно приравнять к массовому суициду. Показательно, что на протяжении последних десятилетий со стороны многих национальных правительств отмечается радикальная смена вектора предпочтений в области демографической политики.

С 1976 г. ООН стала проводить общемировые опросы по поводу официальной позиции правительств относительно демографической ситуации и политики в области народонаселения. Итоги этих опросов вошли в специальную базу данных о политике в области населения («World Population Policies»), формируемую под эгидой Департамента по экономическим и социальным вопросам ООН. До 2011 г., включительно, в регулярно публикуемых итогах указанных опросов, кроме прочего, отражались соответствующие варианты ответов на вопрос относительно того, как правительство

той или иной страны оценивает текущий уровень рождаемости в своем государстве.

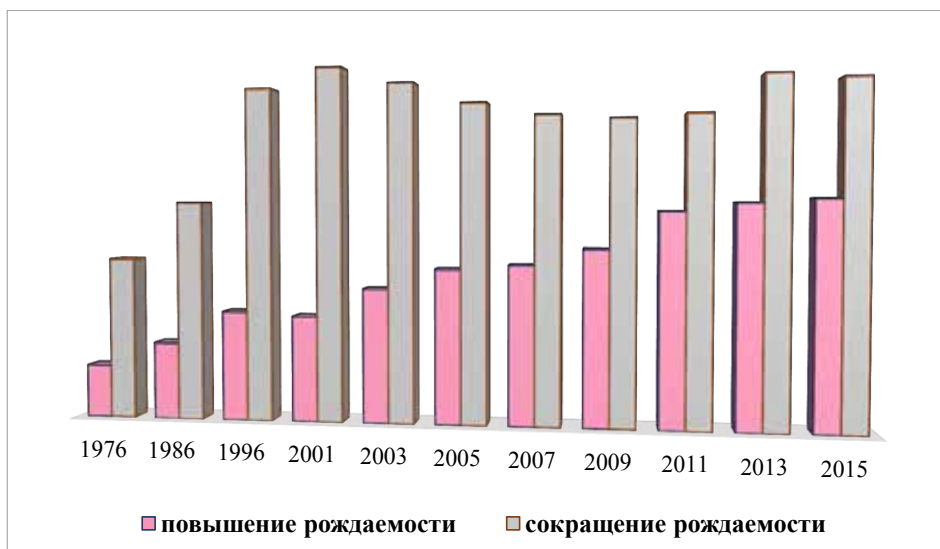
На рис. 5 представлена эволюция взглядов (позиций) национальных правительств по поводу низкой/высокой рождаемости. Как следует из представленной гистограммы (рис. 5), число правительств, считающих, что рождаемость в их стране является слишком низкой, росло с каж-

дым новым опросом. Так, с 1976 по 2011 гг. этот показатель увеличился более чем в три раза – с 16 до 51. В то же время с середины 1990-х гг. число правительств, оценивающих рождаемость в их стране как высокую, существенно снизилось – с 87 в 1996 г. до 73 в 2009 г. К 2011 г. перечень стран, в которых на правительственном уровне показатели рождаемости оценивались как высо-



**Рис. 5. Изменение соотношения числа правительств, заявивших, что рождаемость в их стране является низкой/высокой**

Источник: United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. Population Policies Database. URL : [http://esa.un.org/poppolicy/wpp\\_datasets.aspx](http://esa.un.org/poppolicy/wpp_datasets.aspx) (дата обращения: 02.10.2020)



**Рис. 6. Изменение соотношения числа правительств, заявивших о проведении в их стране политики, направленной на повышение/сокращение рождаемости**

Источник: United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. Population Policies Database. URL : [http://esa.un.org/poppolicy/wpp\\_datasets.aspx](http://esa.un.org/poppolicy/wpp_datasets.aspx) (дата обращения: 02.10.2020)



кие слегка расширился – до 77 стран, что, на наш взгляд, можно объяснить особым вниманием, уделенным в этот период появлению 7-миллиардного жителя планеты. Как уже отмечалось, это событие сопровождалось очередным всплеском мальтузианской пропаганды в духе констатаций о перенаселении, грядущей нехватке ресурсов и т. п.

При этом в процентном выражении доля стран, правительства которых рассматривали текущий уровень рождаемости как низкий в отношении к числу правительств, рассматривающих рождаемость в их стране как высокую, менялось следующим образом: 1976 г. – 29%, 1986 г. – 33%, 1996 г. – 32%, 2001 – 40%, 2003 – 46%, 2005 – 58%, 2007 – 59%, 2009 – 64%, 2011 г. – 66%.

Следует также отметить, что в ряде случаев, когда национальное правительство оценивает уровень рождаемости как удовлетворительный, на практике оно предпринимает действия, направленные на рост рождаемости. Так, по итогам соответствующего опроса от 2011 года три правительства (Азербайджана, Франции и Катара), хотя и заявляли, что оценивают уровень рождаемости в своих странах как удовлетворительный, одновременно проводили меры, направленные на повышение рождаемости [24].

По неизвестной причине в итогах опросных раундов «World Population Policies», проведенных в 2013 г. и 2015 г., отсутствует опция, отражающая взгляды (позиции) правительств относительно уровня рождаемости [25]. При этом опция, отражающая направленность политики в отношении рождаемости в опросах 2013 г. и 2015 г. сохранилась. Впрочем, и она ограничивается 2015 г., т. к. более поздние опросные раунды «World Population Policies» от 2017 г. и 2019 г. существенно изменили свой тематический фокус, сконцентрировавшись на более узких направлениях политики в области населения – регулировании абортов (2017) и миграционных процессах (2019). Таким образом, после 2011 г. в отчетах серии «World Population Policies» прекратилась публикация ценных эмпирических данных об оценках национальных правительств относительно уровня рождаемости, а после 2015 г. была прекращена публикация данных о направленности проводимой национальными правительствами политики в отношении рождаемости. Иными словами, в 2011 г. и в 2015 г., фактически была прервана исследовательская традиция комплексного отражения оценочных опций национальных правительств в отношении уровня рождаемости и данных о направленности проводимой в данном отношении политики, начало которой было положено ООН в 1976 г.

Впрочем, тот факт, что то или иное правительство оценивает уровень рождаемости как низкий, не всегда означает, что оно проводит политику по повышению рождаемости. Это наглядно под-

тверждает сопоставление данных, приводимых на рис. 5 и 6, согласно которым на всем указанном временном промежутке число правительств, рассматривающих уровень рождаемости как низкий (рис. 5) неизменно ниже числа правительств, заявивших о проведении политики, направленной на рост рождаемости (рис. 6). Однако, несмотря на это, все годы, за исключением 1996 г., соответствующие очередному раунду опроса «World Population Policies», сопровождалось неуклонным ростом числа правительств, нацеленных на реализацию пронаталистской политики. В то же время число правительств, ориентированных на снижение рождаемости, достигнув численного максимума в 2001 г., в ходе пяти последующих опросов последовательно снижалось вплоть до 2011 г., и лишь в 2013 г. снова заметно возросло, однако к 2015 г. вновь снизилось до значения 2003 г.

С 1976 по 2015 гг. количество стран, указавших на правительственном уровне о проведении политики, направленной на повышение рождаемости, возросло более чем в 4 раза (с 13 до 55), в то время, как количество государств, заявивших о реализации политики, предполагающей снижение рождаемости, демонстрируя, несмотря на флуктуации, в целом нисходящую динамику, возросло за тот же период чуть более чем двукратно – с 40 до 83. В процентном выражении доля стран, проводивших пронаталистскую политику от общего числа государств, придерживавшихся политики антинаталистской направленности выглядело следующим образом: 1976 г. – 32%, 1986 г. – 30%, 1996 г. – 33%, 2001 – 30%, 2003 – 40%, 2005 – 49%, 2007 – 52%, 2009 – 58%, 2011 г. – 69%, 2013 г. – 64%, 2015 – 66%.

Примечательно, что с 1976 по 2015 гг. количество стран, заявивших о проведении политики, связанной с повышением рождаемости в одной только Азии (самой населенной части мира) увеличилось с 2 до 17, соответственно. Если в 1976 г. в этот список входили лишь Камбоджа и Израиль (довольно скромные по численности населения), то к 2015 г. этот список, расширившись более чем в 8 раз, пополнился такими демографическими лидерами как Китай и Япония, занимавшими по состоянию на 2015 г. 1-е и 10-е места по численности населения в мире, соответственно.

**Выводы.** На фоне многочисленных громких заявлений о «демографическом взрыве» и «перенаселении» планеты в статье аргументированно показана несостоятельность неомальтузианской парадигмы в современных демографических реалиях.

Посредством конкретных фактов, цифр и расчетов автором приводятся упрямые доказательства глобального демографического угасания на примере динамики рождаемости, темпов роста / убыли населения и доминирующих моделей репродуктивного поведения.

В свете изложенных в статье научных фактов распространенные представления о стремительном росте мирового населения не соответствуют действительности и не выдерживают научной критики. Нагнетаемая на глобальном уровне неомальтузианская «истерия», зачастую продуцируемая рейтинговыми СМИ и лидерами мнений, опровергается, как по целому ряду параметров наблюдаемой демографической динамики, так и в рамках наиболее вероятных, по мнению автора, сценариев существующих демографических прогнозов.

Как показано, в статье, даже в условиях парадигмальной доминанты неомальтузианских утверждений о перенаселении планеты и непрекращающихся призывов к сокращению рождаемости, хронология оценочных изменений уровня рождаемости и трансформация соответствующего политического вектора, демонстрируемая национальными правительствами, убедительно свидетельствует о необходимости перехода к адекватной интерпретации мировых демографических тенденций и переосмысления направленности и содержания глобальной политики в области народонаселения.

При этом сложность восприятия неизбежной смены режима воспроизводства в планетарном масштабе состоит в том, что уничтожение «глобального организма» не всегда ощущается его «частями». Снижение рождаемости и замедление темпов прироста населения с неминуемым переходом к убыли населения – процессы, которые в силу своей инерционности, невидимы для обывателя (неспециалиста). Эта проблема подобна радиации, которая не ощутима в текущий момент времени, но последствия которой неотвратимы и будут проявляться ещё многие десятилетия спустя.

#### ЛИТЕРАТУРА:

1. The World Factbook 2020. Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2020. URL : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/356.html#XX> (дата обращения: 15.09.2020).
2. Рассчитано по: The World Factbook 2020. Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2020. URL : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/335.html#AF> (дата обращения: 15.09.2020).
3. Population Reference Bureau. 2020 World Population Data Sheet. Total Fertility Rate. URL : <https://www.prb.org/international/indicator/fertility/snapshot/> (дата обращения: 29.09.2020).
4. Обзор мирового экономического и социального положения, 2011 год. Великая «зеленая» техническая революция». Департамент по экономическим и социальным вопросам ООН. Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк. Июнь 2011. С. 19; Утро.ru «К 2050 г. Земля изменится до неузнаваемости». 22.02.2011. URL : <http://www.utro.ru/articles/2011/02/22/958063.shtml> (дата обращения: 25.09.2020); National Geographic. "As World's Population Booms,

Will Its Resources Be Enough for Us?" by Dennis Dimick. 21.09.2014. URL : <https://www.nationalgeographic.com/news/2014/9/140920-population-11billion-demographics-anthropocene/> [in English] (date viewed: 25.09.2020).

5. The Huffington Post. Marc Ross. "Overpopulation: The Environmental Movement's Third Rail". 27.01.2015. URL : [http://www.huffingtonpost.com/marc-ross/overpopulation-the-enviro\\_b\\_6549804.html](http://www.huffingtonpost.com/marc-ross/overpopulation-the-enviro_b_6549804.html) (дата обращения: 25.09.2020); The Guardian. Stephen Emmott. "Though climate change is a crisis, the population threat is even worse". 04.12.2015. URL : <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/dec/04/climate-change-population-crisis-paris-summit> (дата обращения: 25.09.2020); The Daily Mail. "Want to stop global warming? Then STOP having babies, says academic". By Travis Rieder for conversation. 27.09.2016. URL : <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3804123/Want-stop-global-warming-STOP-having-babies-says-scientist.html> (дата обращения: 25.09.2020); The Time. Olivia B. Waxman. "Here's When Americans Really Started to Panic About Overpopulation". 11.07.2016. URL : <http://time.com/4388565/zero-population-growth-world-population-day-2016/> (дата обращения: 25.09.2020); The Times. Oliver Moody "Overpopulation is the biggest threat to mankind, Nobel laureates say". 31.08.2017 URL : <https://www.thetimes.co.uk/article/overpopulation-is-the-biggest-threat-to-mankind-nobel-laureates-say-zxdnv2bcv> (дата обращения: 25.09.2020); TED Talks. Charles C. Mann. "How will we survive when the population hits 10 billion?" April 2018. URL : [https://www.ted.com/talks/charles\\_c\\_mann\\_how\\_will\\_we\\_survive\\_when\\_the\\_population\\_hits\\_10\\_billion#t-204631](https://www.ted.com/talks/charles_c_mann_how_will_we_survive_when_the_population_hits_10_billion#t-204631) (дата обращения: 25.09.2020); The Guardian. Lucy Lamble. "With 250 babies born each minute, how many people can the Earth sustain?". 23.04.2018. URL : <https://www.theguardian.com/global-development/2018/apr/23/population-how-many-people-can-the-earth-sustain-lucy-lamble> (дата обращения: 25.09.2020); BioScience, Volume 70, Issue 1, January 2020, Page 3. William J Ripple, Christopher Wolf, Thomas M Newsome, Phoebe Barnard, William R Moomaw "World Scientists' Warning of a Climate Emergency".
6. Bloomberg. "Xinjiang Chief Signals New Curbs on Births for Minorities". 06.08.2014. URL : <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-08-06/xinjiang-chief-signals-new-curbs-on-births-for-ethnic-minorities> (дата обращения: 27.09.2020); CBC/Radio-Canada. «China's one-child policy was enforced through abortion and sterilization, says documentary director». 02.05.2019. URL : <https://www.cbc.ca/radio/the-current/the-current-for-may-2-2019-1.5118724/china-s-one-child-policy-was-enforced-through-abortion-and-sterilization-says-documentary-director-1.5118738> (дата обращения: 27.09.2020).
7. Population Research Institute. «Stop Forced Sterilizations in India». URL : <https://www.pop.org/project/stop-forced-sterilizations-in-india> (дата обращения: 27.09.2020) ; The Association for Asian Studies. Teaching resource journal «Education About Asia». Volume 22:3 (Winter 2017): Demographics, Social Policy, and Asia, Part I Prajakta R. Gupte. «India: "The Emergency" and the Politics of Mass Sterilization». URL : <https://www.asianstudies.org/publications/eaa/archives/>

india-the-emergency-and-the-politics-of-mass-sterilization/ (дата обращения: 27.09.2020).

8. Indian Anthropologist. Vol. 41, No. 2 (July-Dec. 2011). Sasikumar Balasundaram «Stealing Wombs: Sterilization Abuses and Women's Reproductive Health in Sri Lanka's Tea Plantations». URL : <https://www.jstor.org/stable/41921991?seq=1> (дата обращения: 27.09.2020); Population Research Institute. «Tamil women coerced into contraception by Sri Lankan authorities» 08.01.2014. URL : <https://www.pop.org/genocide-in-sri-lanka-continues> (дата обращения: 27.09.2020); Reuters. «Unsubstantiated claims Muslim doctor sterilized women raise tensions in Sri Lanka» By Alexandra Ulmer, Omar Rajarathnam. 06.06.2019. URL : <https://www.reuters.com/article/us-sri-lanka-doctor-insight-idUSKCN1T71HS> (дата обращения: 27.09.2020).

9. Amnesty International. «Peru to reopen investigation into forced sterilizations of women». 31.10.2011. URL : <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2011/10/peru-reopen-investigation-forced-sterilizations-women> (дата обращения: 27.09.2020); AIBR. Revista de Antropología Iberoamericana. Volume 12. Number 1. January - April 2017. Pp. 31 - 52. Ainhoa Molina Serra. (Forced) Sterilization in Peru: Power and narrative configurations. URL : <https://www.aibr.org/antropologia/netesp/numeros/1201/120103e.pdf> (дата обращения: 27.09.2020).

10. World Health Organization. WHO Information series on school health. Document 8.»Family Life, Reproductive Health, and Population Education: Key Elements of a Health-Promoting School» Pp. 3, 5, 25. URL : [https://www.who.int/school\\_youth\\_health/media/en/family\\_life.pdf?ua=1](https://www.who.int/school_youth_health/media/en/family_life.pdf?ua=1) (дата обращения: 28.09.2020); Yale-New Haven Teachers Institute, Yale University. Curricular Resources. 1998 Volume VII . Unit 5 (98.07.05). Section 1. Mickey Kavanagh. «There's More to Sex Education than AIDS Prevention». URL : <https://teachersinstitute.yale.edu/curriculum/units/1998/7/98.07.05.x.html> (дата обращения: 28.09.2020); Population Research Institute. Jacqueline R. Kasun. «Contraception in the Classroom: Domestic Population Control, Part One». 01.03.2000. URL:<https://www.pop.org/contraception-in-the-classroom-domestic-population-control-part-one/> (дата обращения: 28.09.2020) ; The Record. «Proper sexual education can help curb global overpopulation». 25.10.2018 URL : <https://www.therecord.com/opinion/columnists/2018/10/25/proper-sexual-education-can-help-curb-global-overpopulation.html> (дата обращения: 28.09.2020).

11. Population Europe. «No kids, no problem! How personal and cultural factors shape attitudes toward voluntary childlessness in Europe». Liefbroer, Aart C., Merz, Eva-Maria. (European Social Survey, ESS 2005–2006) 07.06.2018. URL : <https://population-europe.eu/pop-digest/no-kids-no-problem> (дата обращения: 27.09.2020); The Guardian. Childfree. URL : <https://www.theguardian.com/us-news/series/childfree> (дата обращения: 27.09.2020).

12. United Nations Population Fund. «Family planning». URL : <https://www.unfpa.org/family-planning> (дата обращения: 28.09.2020); Всемирная организация здравоохранения. «Планирование семьи/методы контрацепции». 22.06.2020. URL : <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/family-planning-contraception> (дата обращения: 28.09.2020); United Nations,

Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). Family Planning and the 2030 Agenda for Sustainable Development: Data Booklet. (ST/ESA/SER.A/429). URL : [https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/family/family-Planning\\_DataBooklet\\_2019.pdf](https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/family/family-Planning_DataBooklet_2019.pdf) (дата обращения: 28.09.2020) ; Kantorová V, Wheldon MC, Ueffing P, Dasgupta ANZ (2020) «Estimating progress towards meeting women's contraceptive needs in 185 countries: A Bayesian hierarchical modelling study». PLOS Medicine 17(2): e1003026. PLOS Medicine 17(2): e1003026. Pp. 2, 8. URL : <https://journals.plos.org/plosmedicine/article?id=10.1371/journal.pmed.1003026> (дата обращения: 28.09.2020) ; «Family Planning Can Reduce High Infant Mortality Levels». P. 3. Guttmacher Institute. Issues in Brief, 2002 Series6 №2. URL : [https://www.guttmacher.org/sites/default/files/report\\_pdf/ib\\_2-02.pdf](https://www.guttmacher.org/sites/default/files/report_pdf/ib_2-02.pdf) (дата обращения: 28.09.2020).

13. Organisation for Economic Co-operation and Development. Social, Employment and Migration Working Papers No. 157. Willem Adema, Nabil Ali, Olivier Thevenon. «Changes in Family Policies and Outcomes: Is there Convergence? Pp. 18, 23. DELSA/ELSA/WD/SEM(2014)3. URL : <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5jz13wllxgzt-en.pdf?expires=1601404007&id=id&accname=guest&checksum=A4465E0FDF3CF1E9EA5D0A55CC22E591> (дата обращения: 29.09.2020); RAND Europe. Jonathan Grant, Stijn Hoorens, Suja Sivadasan, Mirjam van het Loo, Julie DaVanzo, Lauren Hale, Shawna Gibson, William Butz. «Low Fertility and Population Ageing Causes, Consequences, and Policy Options». 2004. URL : [https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2004/RAND\\_MG206.pdf](https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2004/RAND_MG206.pdf) (дата обращения: 29.09.2020).

14. Первая Всемирная Климатическая Конференция (Женева, 1979 г.); Конференция ООН по окружающей среде и развитию, (Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 г.); Киотский протокол (подписан в Киото 11 декабря 1997 г. в качестве дополнительного документа к Рамочной конвенции ООН об изменении климата 1992 года (РКИК ООН)); Парижское соглашение в рамках Рамочной конвенции ООН об изменении климата (подписано 22 апреля 2016 г.).

15. BioScience, Volume 70, Issue 1, January 2020, Page 3. William J Ripple, Christopher Wolf, Thomas M Newsome, Phoebe Barnard, William R Moomaw «World Scientists' Warning of a Climate Emergency».

16. Альянс Зеленых. «Михаил Горбачев предложил начать экологическую перестройку». 22.04.2013. URL : <http://russian-greens.ru/node/732> (дата обращения: 25.09.2020).

17. А. И. Антонов, С. А. Сорокин. «Судьба семьи в России XXI века». Москва, 2000. С. 49, 50.

18. Natural News. «Bill Gates says vaccines can help reduce the world population». 01.10.2010. URL : [http://www.naturalnews.com/029911\\_vaccines\\_bill\\_gates.html](http://www.naturalnews.com/029911_vaccines_bill_gates.html) (дата обращения: 28.09.2020) ; The Wall Street Journal. «Billionaires Try to Shrink World's Population, Report Says». By Robert Frank. 26.05.2009 URL : <https://www.wsj.com/articles/BL-WHB-1322> (дата обращения: 28.09.2020); Population Matters. Many prominent individuals have expressed concern about population. URL : <https://populationmatters.org/quotes>



(дата обращения: 28.09.2020); World Economic Forum. Kate Whiting «David Attenborough: The planet can't cope with overpopulation». 09.10.2018. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2018/10/david-attenborough-warns-planet-cant-cope-with-overpopulation/> (дата обращения: 02.10.2020).

19. Бэрд В. Мировое население / Пер. с англ. Л. Киршанской. Москва : Книжный Клуб Книговек, 2014. С. 5.

20. National Geographic. "Population 7 Billion" by Robert Kunzig. January 2011. URL : <http://ngm.national-geographic.com/2011/01/seven-billion/kunzig-text> (дата обращения: 27.09.2020).

21. Организация Объединенных Наций. Департамент по экономическим и социальным вопросам. Отдел народонаселения. Мировая демографическая ситуация. Краткий доклад. Нью-Йорк, 2014 год. С. 3, 6, 7.

22. Утро.ру. «Россия повторила страшную ошибку 80-х». 17.11.2009. URL : <http://www.utro.ru/articles/2009/11/17/852829.shtml> (дата обращения: 02.10.2020).

23. Демографический понятийный словарь / Под ред. проф. Л.Л. Рыбаковского. Москва : ЦСП, 2003. С. 87.

24. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Fertility Policies 2011. URL : <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/fertility/worldFertilityPolicies2011.pdf> (дата обращения: 02.10.2020).

25. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Population Policies Database. Data Availability for Policy Variables. URL : <https://esa.un.org/poppolicy/img/AvailabilityVariables.pdf> (дата обращения: 02.10.2020).

#### REFERENCES:

1. The World Factbook 2020. Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2020. URL : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/356.html#XX> [in English] (date viewed: 15.09.2020).

2. Calculated by: The World Factbook 2020. Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2020. URL : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/335.html#AF> [in English] (date viewed: 15.09.2020).

3. Population Reference Bureau. 2020 World Population Data Sheet. Total Fertility Rate. URL : <https://www.prb.org/international/indicator/fertility/snapshot/> [in English] (date viewed: 29.09.2020).

4. Obzor mirovogo ekonomicheskogo i socialnogo polozheniya, 2011 god. Velikaya «zelenaya» tekhnicheskaya revolyutsiya». Departament po ekonomicheskim i socialnym voprosam OON. Organizaciya Ob»yedinennykh Nacy. Nyu-York. Iyun' 2011. S.19 [in Russian]; Ytro.ru «K 2050 g. Zemlya izmenitsya do neuznavayemosti». 22.02.2011. URL : <http://www.utro.ru/articles/2011/02/22/958063.shtml> [in Russian] (date viewed: 25.09.2020); National Geographic. "As World's Population Booms, Will Its Resources Be Enough for Us?" by Dennis Dimick. 21.09.2014. URL : <https://www.nationalgeographic.com/news/2014/9/140920-population-11billion-demographics-anthropocene/> [in English] (date viewed: 25.09.2020).

5. The Huffington Post. Marc Ross. "Overpopulation: The Environmental Movement's Third Rail". 27.01.2015.

URL : [http://www.huffingtonpost.com/marc-ross/overpopulation-the-enviro\\_b\\_6549804.html](http://www.huffingtonpost.com/marc-ross/overpopulation-the-enviro_b_6549804.html) [in English] (date viewed: 25.09.2020); The Guardian. Stephen Emmott. "Though climate change is a crisis, the population threat is even worse". 04.12.2015. URL : <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/dec/04/climate-change-population-crisis-paris-summit> [in English] (date viewed: 25.09.2020); The Daily Mail. "Want to stop global warming? Then STOP having babies, says academic". By Travis Rieder for conversation. 27.09.2016. URL : <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3804123/Want-stop-global-warming-STOP-having-babies-says-scientist.html> [in English] (date viewed: 25.09.2020); The Time. Olivia B. Waxman. "Here's When Americans Really Started to Panic About Overpopulation". 11.07.2016. URL : <http://time.com/4388565/zero-population-growth-world-population-day-2016/> [in English] (date viewed: 25.09.2020); The Times. Oliver Moody "Overpopulation is the biggest threat to mankind, Nobel laureates say". 31.08.2017 URL : <https://www.thetimes.co.uk/article/overpopulation-is-the-biggest-threat-to-mankind-nobel-laureates-say-zxdnv2bcv> [in English] (date viewed: 25.09.2020); TED Talks. Charles C. Mann. "How will we survive when the population hits 10 billion?" April 2018. URL : [https://www.ted.com/talks/charles\\_c\\_mann\\_how\\_will\\_we\\_survive\\_when\\_the\\_population\\_hits\\_10\\_billion#t-204631](https://www.ted.com/talks/charles_c_mann_how_will_we_survive_when_the_population_hits_10_billion#t-204631) [in English] (date viewed: 25.09.2020); The Guardian. Lucy Lamble. "With 250 babies born each minute, how many people can the Earth sustain?". 23.04.2018. URL : <https://www.theguardian.com/global-development/2018/apr/23/population-how-many-people-can-the-earth-sustain-lucy-lamble> [in English] (date viewed: 25.09.2020); BioScience, Volume 70, Issue 1, January 2020, Page 3. William J Ripple, Christopher Wolf, Thomas M Newsome, Phoebe Barnard, William R Moomaw "World Scientists' Warning of a Climate Emergency" [in English].

6. Bloomberg. "Xinjiang Chief Signals New Curbs on Births for Minorities". 06.08.2014. URL : <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-08-06/xinjiang-chief-signals-new-curbs-on-births-for-ethnic-minorities> [in English] (date viewed: 27.09.2020); CBC/Radio-Canada. «China's one-child policy was enforced through abortion and sterilization, says documentary director». 02.05.2019. URL : <https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/the-current-for-may-2-2019-1.5118724/china-s-one-child-policy-was-enforced-through-abortion-and-sterilization-says-documentary-director-1.5118738> [in English] (date viewed: 27.09.2020).

7. Population Research Institute. «Stop Forced Sterilizations in India». URL : <https://www.pop.org/project/stop-forced-sterilizations-in-india> [in English] (date viewed: 27.09.2020) ; The Association for Asian Studies. Teaching resource journal «Education About Asia». Volume 22:3 (Winter 2017): Demographics, Social Policy, and Asia, Part I Prajakta R. Gupte. «India: "The Emergency" and the Politics of Mass Sterilization». URL : <https://www.asianstudies.org/publications/ea/archives/india-the-emergency-and-the-politics-of-mass-sterilization/> [in English] (date viewed: 27.09.2020).

8. Indian Anthropologist. Vol. 41, No. 2 (July-Dec. 2011). Sasikumar Balasundaram «Stealing Wombs: Sterilization Abuses and Women's Reproductive Health in



Sri Lanka's Tea Plantations». URL : <https://www.jstor.org/stable/41921991?seq=1> [in English] (date viewed: 27.09.2020); Population Research Institute. «Tamil women coerced into contraception by Sri Lankan authorities» 08.01.2014. URL: <https://www.pop.org/genocide-in-sri-lanka-continues> [in English] (date viewed: 27.09.2020); Reuters. «Unsubstantiated claims Muslim doctor sterilized women raise tensions in Sri Lanka» By Alexandra Ulmer, Omar Rajarathnam. 06.06.2019. URL: <https://www.reuters.com/article/us-sri-lanka-doctor-insight-idUSKCN1T71HS> [in English] (date viewed: 27.09.2020).

9. Amnesty International. «Peru to reopen investigation into forced sterilizations of women». 31.10.2011. URL : <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2011/10/peru-reopen-investigation-forced-sterilizations-women> [in English] (date viewed: 27.09.2020); AIBR. Revista de Antropología Iberoamericana. Volume 12. Number 1. January – April 2017. Pp. 31 - 52. Ainhoa Molina Serra. (Forced) Sterilization in Peru: Power and narrative configurations. URL : <https://www.aibr.org/antropologia/netesp/numeros/1201/120103e.pdf> [in English] (date viewed: 27.09.2020).

10. World Health Organization. WHO Information series on school health. Document 8. «Family Life, Reproductive Health, and Population Education: Key Elements of a Health-Promoting School» Pp. 3, 5, 25. URL: [https://www.who.int/school\\_youth\\_health/media/en/family\\_life.pdf?ua=1](https://www.who.int/school_youth_health/media/en/family_life.pdf?ua=1) [in English] (date viewed: 28.09.2020); Yale-New Haven Teachers Institute, Yale University. Curricular Resources. 1998 Volume VII. Unit 5 (98.07.05). Section 1. Mickey Kavanagh. «There's More to Sex Education than AIDS Prevention». URL : <https://teachersinstitute.yale.edu/curriculum/units/1998/7/98.07.05.x.html> [in English] (date viewed: 28.09.2020); Population Research Institute. Jacqueline R. Kasun. «Contraception in the Classroom: Domestic Population Control, Part One». 01.03.2000. URL : <https://www.pop.org/contraception-in-the-classroom-domestic-population-control-part-one/> [in English] (date viewed: 28.09.2020); The Record. «Proper sexual education can help curb global overpopulation». 25.10.2018 URL : <https://www.therecord.com/opinion/columnists/2018/10/25/proper-sexual-education-can-help-curb-global-overpopulation.html> [in English] (date viewed: 28.09.2020).

11. Population Europe. «No kids, no problem! How personal and cultural factors shape attitudes toward voluntary childlessness in Europe». Liefbroer, Aart C., Merz, Eva-Maria. (European Social Survey, ESS 2005–2006). 07.06.2018. URL : <https://population-europe.eu/pop-digest/no-kids-no-problem> [in English] (date viewed: 27.09.2020); The Guardian. Childfree. URL : <https://www.theguardian.com/us-news/series/childfree> (дата обращения: 27.09.2020).

12. United Nations Population Fund. «Family planning». URL : <https://www.unfpa.org/family-planning> [in English] (date viewed: 28.09.2020); Vsemirnaya organizaciya zdravookhraneniya. «Planirovanie semyi/metody kontratsepsii». 22.06.2020. URL : <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/family-planning-contraception> [in Russian] (date viewed: 28.09.2020); United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). Family Planning and the 2030 Agenda for Sustainable Development: Data Book-

let. (ST/ESA/SER.A/429). URL : [https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/family/familyPlanning\\_DataBooklet\\_2019.pdf](https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/family/familyPlanning_DataBooklet_2019.pdf) [in English] (date viewed: 28.09.2020); Kantorová V, Wheldon MC, Ueffing P, Dasgupta ANZ (2020) «Estimating progress towards meeting women's contraceptive needs in 185 countries: A Bayesian hierarchical modelling study». PLOS Medicine 17(2): e1003026. PLOS Medicine 17(2): e1003026. Pp. 2, 8. URL : <https://journals.plos.org/plosmedicine/article?id=10.1371/journal.pmed.1003026> [in English] (date viewed: 28.09.2020); «Family Planning Can Reduce High Infant Mortality Levels». P. 3. Guttmacher Institute. Issues in Brief, 2002 Series 6 № 2. URL : [https://www.guttmacher.org/sites/default/files/report\\_pdf/ib\\_2-02.pdf](https://www.guttmacher.org/sites/default/files/report_pdf/ib_2-02.pdf) [in English] (date viewed: 28.09.2020).

13. Organisation for Economic Co-operation and Development. Social, Employment and Migration Working Papers No. 157. Willem Adema, Nabil Ali, Olivier Thevenon. «Changes in Family Policies and Outcomes: Is there Convergence? Pp. 18, 23. DELSA/ELSA/WD/SEM (2014)3. URL : <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5jz13wllxgzt-en.pdf?expires=1601404007&id=id&accname=guest&checksum=A4465E0FDF3CF1E9EA5D0A55CC22E591> [in English] (date viewed: 29.09.2020); RAND Europe. Jonathan Grant, Stijn Hoorens, Suja Sivadasan, Mirjam van het Loo, Julie DaVanzo, Lauren Hale, Shawna Gibson, William Butz. «Low Fertility and Population Ageing Causes, Consequences, and Policy Options». 2004. URL: [https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2004/RAND\\_MG206.pdf](https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2004/RAND_MG206.pdf) [in English] (date viewed: 29.09.2020).

14. Pervaya Vsemirnaya Klimaticheskaya Konferenciya (Zheneva, 1979 g.); Konferenciya OON po okruzhayushchey srede i razvitiyu, (Rio-de-Zhaneyro, 3–14 iyunya 1992 g.); Kiotskiy protokol (podpisan v Kioto 11 dekabrya 1997 g. v kachestve dopolnitelnogo dokumenta k Ramochnoy konvencii OON ob izmenenii klimata 1992 goda (RKIK OON)); Parizhskoye soglasheniye v ramkakh Ramochnoy konvencii OON ob izmenenii klimata (podpisano 22 aprelya 2016 g.) [in Russian].

15. BioScience, Volume 70, Issue 1, January 2020, Page 3. William J Ripple, Christopher Wolf, Thomas M Newsome, Phoebe Barnard, William R Moomaw «World Scientists' Warning of a Climate Emergency» [in English].

16. Alyans Zelenykh. «Mikhail Gorbachev predlozhit nachat ekologicheskuyu perestroyku». 22.04.2013. URL : <http://russian-greens.ru/node/732> [in Russian] (date viewed: 25.09.2020).

17. A. I. Antonov, S. A. Sorokin. «Sudba semyi v Rossii XXI veka». Moskva – 2000. S. 49, 50 [in Russian].

18. Natural News. «Bill Gates says vaccines can help reduce the world population». 01.10.2010. URL : [http://www.naturalnews.com/029911\\_vaccines\\_bill\\_gates.html](http://www.naturalnews.com/029911_vaccines_bill_gates.html) [in English] (date viewed: 28.09.2020); The Wall Street Journal. «Billionaires Try to Shrink World's Population, Report Says». By Robert Frank. 26.05.2009 URL : <https://www.wsj.com/articles/BL-WHB-1322> [in English] (date viewed: 28.09.2020); Population Matters. Many prominent individuals have expressed concern about population. URL : <https://populationmatters.org/quotes> [in English] (date viewed: 28.09.2020); World Economic Forum. Kate Whiting «David Attenborough: The planet can't cope with overpopulation». 09.10.2018. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2018/10/david>

attenborough-warns-planet-cant-cope-with-overpopulation/ [in English] (date viewed: 02.10.2020).

19. Berd V. Mirovoe naselenie / Per. s angl. L. Kirshanskoy. Moskva: Knizhnyy Klub Knigovek, 2014. S. 5 [in Russian].

20. National Geographic. "Population 7 Billion" by Robert Kunzig. January 2011. URL : <http://ngm.nationalgeographic.com/2011/01/seven-billion/kunzig-text> [in English] (date viewed: 27.09.2020).

21. Organizaciya Obyedinennykh Naciy. Departament po ekonomicheskim i socialnym voprosam. Otdel narodonaseleniya. Mirovaya demograficheskaya situaciya. Kratkiy doklad. Nyu-York, 2014 god. S. 3,6, 7 [in Russian].

22. Utro.ru. «Rossiya povtorila strashnuyu oshibku 80-kh». 17.11.2009. URL : <http://www.utro.ru/articles/>

2009/11/17/852829.shtml [in Russian] (date viewed: 02.10.2020).

23. Demograficheskiy ponyatiyny slovar / Pod red. prof. L.L. Rybakovskogo. Moskva: TSSP, 2003. S. 87 [in Russian].

24. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Fertility Policies 2011. URL : <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/fertility/world-FertilityPolicies2011.pdf> [in English] (date viewed: 02.10.2020).

25. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Population Policies Database. Data Availability for Policy Variables. URL : <https://esa.un.org/poppolicy/img/AvailabilityVariables.pdf> [in English] (date viewed: 02.10.2020).

## On the issue of revise international population policy in the frame of current demographic reality

Beloborodov Igor Ivanovich

PhD in Sociology,  
Assistant Professor at the Department  
of Political Science and Political Analysis  
Institute of Public Administration, Law  
and Social Sciences and Humanities  
of the Pridnestrovian State University  
named after T. G. Shevchenko  
Gorkogo str., 110-B, Tiraspol,  
Pridnestrovian Moldavian Republic

*The relevance of the topic and content of the article is caused by controversial nature of the problems presented and the diametrically opposed positions of researchers regarding world demographic dynamics and, as a result, it's population policy.*

*The main problem point of the article is focused on a radical change in key demographic indicators, including the rate of demographic growth and models of reproductive behavior (current indicators of childhood) in the global context, which, in the author's opinion, actualizes the need to revise the mainstream neo-Malthusian paradigm that calls for lowering fertility rate in order to reduce the world population. Based on a wide range of empirical data, the article considers as a real demographic threat the perspective of global underpopulation.*

*In the context of the rapid growth the amount of countries facing the problem of a negative balance between fertility and mortality, the article draws attention to the unprecedented challenge for demographic policy - the absence of a "recipe" for steady fertility growth and a return to the previous regime of natural reproduction of the native population. Moreover, currently this problem is typical not only for European states, but for many countries in many different regions as well that previously were considered as a recognized models of expanded population growth rate.*

*These circumstances, ignored in the international media-coverage and insufficiently articulated in the appropriate scientific literature, determined the goal-setting of this article, which consists in shifting false accents regarding to world demographic development in the field of correct shaping and implementation population policy measures, according to adequate perception of demographic realities.*

*Against the background of the rapidly changing demographic situation described in detail, the article shows the chronology of estimated changes in the fertility rate and the transition of the corresponding political direction and intentions demonstrated by national governments. The latter proves the growing cross-country demand for the shaping of fundamentally different scientific and practical approaches to the direction and content of global population policy.*

**Key words:** *population policy, neo-malthusianism, population growth, population dynamics, total fertility rate, population size, natalism, antinatalism, demographic situation, population explosion, overpopulation, underpopulation, population control, demographic decline, planned parenthood, family planning, reproductive behavior, population prospects.*

Бойчук Орест Ігорович

## Проблема німецької меншини в контексті політики пам'яті в польсько-німецьких відносин

УДК 327.58(=112.2) (430)(091)  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.22>

Бойчук Орест Ігорович  
асистент кафедри міжнародних відносин  
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника  
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна

*У дослідженні розкривається проблема німецької меншини крізь призму історичної політики в польсько-німецьких відносин. Дилема німецької меншини тісно пов'язана з історичною політикою Польської Народної Республіки, де наратив історії розвивався під значним впливом історичної справедливості закріплення нових територій в західній Польщі. Для Радянського Союзу було життєво необхідним побудувати наратив історичної ворожості у польському суспільстві до німецького населення задля закріплення комуністичного режиму. Окрім того, це було не важко, адже негативне ставлення до німця було спровоковане наслідками Другої світової війни. Ставлення до польського населення базувалося на історичному стереотипі «фольксдойч», який доволі довго символізував зрадливість.*

*Водночас проблема німецької меншини посилювалася німецьким законодавством, адже згідно з Конституцією Федеративної Республіки Німеччини німецьке громадянство прив'язувалося до територіальної складової, яка була закріплена за Німеччиною станом на 1937 р. Польські «віднайдені землі» становили на той час інтегральну частину німецької держави.*

*У Німеччині німецька меншина в Польщі тісно пов'язувалася з переселенськими кампаніями, в рамках яких виселено кілька мільйонів німців із Польської Народної Республіки.*

*У процесі перемовин про підтвердження наявних кордонів між демократичною Польщею та об'єднаною Німеччиною постало питання про статус німецької меншини, яка на той час не вважалася такою. У результаті переговорів німецька меншина визнана такою в наступному Договорі про дружбу і співробітництво. Водночас через наявність у німецькому законодавстві подвійного громадянства визнання німецького населення як німецької меншини в Польщі ставало час від часу частиною політико-суспільної дебати, а неочікувані кроки та ініціативи зі сторони автохтонних німців сприймалися у штики.*

*Ствердно можна зауважити, що питання німецького населення на території Польщі вважається одним з тих, яке вдалося вирішити на початку 90-х рр., будуючи двосторонні відносини на основі деісторизації двосторонніх відносин, проте емоційне сприйняття залишається.*

**Ключові слова:** польсько-німецькі відносин, історична політика, німецька меншина в Польщі, історичний стереотип, фольксдойч.

**Вступ.** Урегулювання проблеми німецької меншини є цікавим зразком вдалого поводження з історичною політикою. Адже станом на 1990 р. німецька меншина була міцно вкорінена в історичний стереотип, який провадився владою Польської Народної Республіки. Водночас, незважаючи на те, що правове становище німецької меншини в Польщі було врегульовано, проблема знову постала на порядку денному польсько-німецьких відносин на початку 2000-х рр. та в 2019 р. Останнє зацікавлення тематикою спричинене діяльністю націоналістичної німецької партії «Альтернатива для Німеччини».

**Мета.** Дослідити ставлення польського та німецького політикуму до проблеми німецької меншини в Польщі та її вплив на польсько-німецькі відносини.

**Завдання.** Для досягнення мети наукової розвідки вважаємо за необхідне вирішити такі завдання:

- охарактеризувати місце та роль німецької меншини в Польщі в контексті історичної політики;
- визначити моделі вирішення проблеми німецької меншини;
- розглянути роль німецької меншини в діяльності Союзу Вигнанців;

– проаналізувати сучасне ставлення польським суспільством до автохтонних німців.

**Стан розробки проблеми.** Темі німецької меншини в Польщі присвячено чимало досліджень. Я. Барч [3] та Є. Кранц [18] досліджують питання з правового врегулювання німецької меншини в Польщі. З. Чакур [7] та В. Чаплінський [8; 9] розглядають питання крізь призму німецького законодавства. Й. Андруховищ-Скшеба [2] побіжно згадує німецьку меншину в контексті польської історичної політики. Є. Кохановські та Ш. Цвікер [17] досліджують питання німецької меншини крізь призму історичної політики в обох країнах.

**Методи дослідження.** Дослідження проводиться в дусі системного підходу та хронологічного висвітлення проблеми. Серед використаних методів варто звернути увагу на такі: аналіз, синтез, порівняння, контент та івент-аналіз. Аналіз та синтез використані під час дослідження польсько-німецьких відносин загалом крізь призму дослідження співпраці в різних сферах. У результаті вдалося виокремити взаємозв'язок між історичною політикою та проблемою німецької меншини, а в подальшому показати взаємозалежність крізь призму двосторонніх відносин. Контент-

аналіз використаний під час дослідження статей у пресі, а івент-аналіз показав нам, що німецька меншина в Польщі тісно пов'язана з історичною політикою в обох країнах, особливо на прикладі встановлення пам'ятної таблички на Битомському кладовищі.

**Результати.** Перебіг та результати Другої світової війни принесли значні зміни до територіальної та національної приналежності населення. У результаті німецька національна меншина та загалом німецьке населення на території Польщі стали значною проблемою в польсько-німецьких відносинах. Окрім того, незавершене питання призвело до того, що В. Чаплінський назвав її «проблемою трактування минулого» [9, с. 586]. Проблема врегулювання питання німецької меншини мала два аспекти: трактування громадянства в німецькому законодавстві і самого німця та проблема сприйняття німецького населення, яке було у польському суспільстві та формувалося крізь призму «фольксдойча» [17].

Підсилювали ці аспекти кілька факторів. Питання національних меншин є пов'язаним із результатами раннього (рішення про формування моноетнічної держави) та пізнього («Акція об'єднання родин») переселення німецького населення, питанням подвійного громадянства та питанням діяльності Союзу Вигнаних. У результаті часто виникали в Польщі дискусії про небезпеку зі сторони Німеччини та відновлення її хижацьких настроїв до свого східного сусіда [21].

Час від часу проблематика виникала на порядку денному як стосунків в рамках ФРН-ПНР так і відносин між НДР-ФРН [8, с. 62]. Особливо гостро постала в 50-х рр., коли чимало польських громадян почали декларувати своє німецьке коріння та масово почали виїжджати до Німеччини. Мотивами виїздів перш за все стали економічний занепад в ПНР і НДР та активний розвиток ФРН.

Причину ситуації масових виїздів уряд ПНР вбачав у трактуванні громадянства в ФРН. Окрім того, проблема була пов'язана з відкритістю у конотації повоєнного територіального порядку у ФРН. Адаже «доктрина Голдштайна», деякі кола політичної та суспільно-громадської еліти в Німеччині і національна концепція наголошували на тимчасовості територіального устрою, про поділ на дві Німеччини [18, с. 586]. Посилювало проблему і те, що питання німецької меншини не було врегульовано в мирних угодах після Другої світової війни [18, с. 514].

У результаті будь-які вислови про більшу автономію для німецької меншини одразу ж викликали негативні дискусії в польському суспільстві. Політичну ситуацію не зміг вирішити і Договір про нормалізацію від 1970 р., який деякі німецькі політики вважали як тимчасове вирішення стану справ [7, с. 504].

Активне використання німецької меншини в Польщі як інструменту зовнішньої політики ФРН після підписання Договору про нормалізацію мало місце ще в період правління коаліції ХДС-СДП у 80-х р. У жовтні 1982 р. міністр закордонних справ ФРН А. Мертес у своєму виступі у Бундестазі заявив, що в Польщі наразі мешкає більш ніж мільйонна німецька меншина відповідно до ст. 116 Конституції ФРН [11, с. 586]. А. Мертес у своєму виступі ототожнив поняття «німця як громадянина» та «німецька меншина». На що Я. Барч зазначає, «поняття «німець» не може бути використаним для окреслення німецької меншини» [3, с. 605].

Правове становище громадянства в Німеччині зазначено в ст.116 Конституції: «1. Німець згідно із цим законом – це той, хто має німецьке громадянство, хто прибув на територію Німеччини в якості біженця або переселеного, його подружжя чи нащадки і які проживають на територіях, які були закріплені за Німеччиною до 31 грудня 1937 р.; 2. Колишні громадяни Німеччини, які були позбавлені громадянства в період з 30 січня 1933 р. по 8 травня 1945 р. та їхні нащадки підлягають поверненню громадянства за їхнім зверненням. Позбавлені громадянства особи вважаються автоматично громадянами, якщо вони проживають на території Німеччини після 8 травня 1945 р., якщо не існує іншої заяви від них» [11]. Саме формулювання: «які проживають на території Німеччини, яка була закріплена за нею до 31 грудня 1937 р» найбільш гостро сприймалося. Адаже, згідно з твердженням, «багато громадян Польщі, особливо тих, які проживають на Північних та Західних територіях, були німцями» [18, с. 514]. Є. Кранц зазначає, що така ситуація не могла бути прийнята офіційною Варшавою [18, с. 514].

Правове закріплення статусу «німця» в Конституції ФРН, зазвичай, просували праві політичні кола та громадські організації, які були наближені до переселених чи були переселеними [4, с. 38–39], що загострювало ситуацію.

Тому проблема німецької меншини була присутня на порядку денному під час ратифікації Договору про підтвердження кордону та Договору про добросусідські відносини.

У період ратифікаційної процедури в Бундестазі, питання про меншину було вписано до Резолюції про ратифікацію від 16 жовтня 1991 р., в якій було зазначено наступне: «Перспектива вступу Польщі до Європейських спільнот також повинна полегшити поселення німецького населення на території Польщі включно з населенням, яке було депортоване» [4, с. 10]. Фактично в Резолюції вмістилися погляди Союзу Вигнаних, які ґрунтувалися на праві до Батьківщини (нім. *Recht auf Heimat.*). Польський сейм у відповідь на Резолюцію Бундестагу висловив незадоволення станом справ



з польською меншиною в Німеччині, яка в принципі згідно з німецьким законодавством не існувала [7, с. 508].

У 1989–1991 рр. в польській пресі почали з'являтися публікації присвячені проблемі німецької меншини в країні. Цікавим виглядає те, що саме в період комунізму, до початку кардинальних змін у суспільстві, проблема не артикулювалася.

У світлі процесів, які мали місце в період завершення війни та на перших етапах формування повоєнного устрою, не всі німці залишили територію Польщі [26, с. 227]. Як зазначає В. Каліцький, на вже новій території Польщі залишилося близько 20 тис. осіб, які декларували німецьку приналежність [26, с. 228; 16]. Складність ситуації німецького населення полягала в тому, що їх час від часу позбавляли їхньої власності. Погіршувало ситуацію і відсутність існування Німеччини як такої, яка могла б надати дипломатичний захист. А вже до 1948 р. існували лише окупаційні зони. Спочатку чотири, після три а потім вже дві незалежні держави. Фактично німці як і де-факто так і де-юре не мали жодного громадянства.

У світлі формування біполярного порядку відношення до німецького населення було контроверсійним. З одного боку, ситуація автохтонних німців почала покращуватися вже з початку 50-х рр. Саме в 1951 р. територіальна адміністрація Польської Народної Республіки (далі – ПНР) розпочала повертати деяким німцям відібране майно в результаті акції у середині 40-х рр. Зміна ситуації з фольксдойчами була пов'язана з переговорами та як результат підписанням договору в Згожельцу в 1950 р. З іншого боку, можливо, радянський уряд намагався певного роду врегулювати ситуацію на нових територіях. Можливою також є сама позиція комуністичної ідеології. Територія була приближена до західного світу, і де як не там мав показово би розвиватися комунізм.

У 1953 р. на Західних на Північних територіях Польщі існувало 137 шкіл молодших класів, де навчання провадилося німецькою мовою. Присутня на західних територіях також була німецькомовна преса. Серед них варто виділити «Голос робітника» (нім. Arbeiterstimme), який видавався у Вроцлаві [26, с. 337].

У дослідженні проблеми ролі німецького населення у двосторонніх відносинах варто звернути увагу на те, що необхідно розрізняти фольксдойчів та людей які емігрували з ПНР в період 50-х – 80-х рр. Принагідно зазначимо, що «Volksdeutsch» в післявоєнній та сучасній Німеччині майже не використовується для окреслення німецької меншини в Польщі. Не використовують його і кола «вигнаних» німців [17, с. 264]. Мали місце і проблеми з ідентифікацією німця в повоєнній Польщі.

Як подає В. Каліцький, Спеціальна Комісія, яка була покликана верифікувати особи та надати їм

громадянство на нових землях, діяла не повністю професійно [16]. Це було пов'язано з перевантаженням у зв'язку із великою кількістю населення. К. Токаж рефлексуючи на тему спірної діяльності Комісії, що протягом 1946 р. Комісія розглянула інформацію 1,046 млн. осіб. «Інколи результати Комісії приводили до того, що патріотичних поляків виселяли до Німеччини, а автохтонних німців залишали на території» [26, с. 225]. Деяких німців залишали спеціально у зв'язку з їхніми кваліфікаціями [26, с. 225].

Стан справ з німецьким населенням був складним, а їхнє сприйняття в польському суспільстві базувалося на конотації «ворог». Ще в 1946 р. в заявах представників Армії Крайової зазначалося, що автохтонні німці є зрадниками, проти них проводилися каральні акції. У період комунізму, а особливо на поч. 50-х рр., фольксдойчі проходили складну процедуру асиміляції. Над ними тривали судові процеси. Пізніше, фольксдойчі стали елементом антинімецької пропаганди комуністичним урядом. Німців окреслювали як зрадників в суспільстві [17, с. 264]. Формулювання ст. 116 Конституції ФРН лише сприяло цьому. Ці тенденції збереглися в трансформаційній Польщі в 89–90-х рр. та підсилювалися на фоні діяльності Союзу Вигнаних.

Деяке правове становище фольксдойчів врегулювалося у 1962 р., коли в ПНР законодавчо врегулювали проблему громадянства в Польщі. Особи, які не мали громадянства могли вибрати його серед польського, «ендеєрівського» або залишитися чужоземцями без громадянства [7, с. 508].

Із деякою майбутньої перспективи, показовим у справі фольксдойчів та ситуації з переселенням німецького населення є дані Центру дослідження публічної думки від 1996 р. Згідно з опитуванням, більшість поляків нічого не знала про події пов'язані з депортованими німцями. Так, зазначали 47% респондентів, а 65% опитаних відповіли, що депортація німецького населення є необхідним та справедливим результатом післявоєнного врегулювання в Європі [2, с. 216]. Тому маніпуляції з німецьким населенням стали доволі легкою справою для комуністичної пропаганди.

У 1990 р. ситуація щодо фольксдойчів почала змінюватися. Багато поляків, намагаючись отримати дозвіл легально виїхати на Захід, шукали інформацію у архівах, які на той час якраз відкривалися, про свою приналежність до фольксдойча. Як подає В. Каліцький в кінці 80-х на початку 90-х до ФРН «емігрували не лише Шульци, але і Ковальські» (пол. «[...] ten czas do FRN emigrowali nie tylko Schulzowie, ale i Kowalscy») [16]. «Поляків манив до себе розвинений німець» [16] – рефлексує В. Каліцький про необхідність розширення співпраці зі своїм сусідом.

Окрім того, у зв'язку з відходом цензури та падінням комунізму відкривалися протиправні дії кому-

ністичного уряду проти автохтонних німців. У 1989 р. Комісія з питань національних меншин запросила на своє засідання представників німецької меншини з Вроцлава, Зеленої Гури та Гоголіну. Під час розгляду питання німецької меншини її представники скаржилися на кривди заповідані Червоною Армією, які пов'язані з «ополяченням» прізвищ та знущаннями і знищенням німецької культури [12, с. 155].

У тому ж році в «Газеті Виборчій» вийшло інтерв'ю з представником Сейму, який на той час був членом Комісії у справах національних меншин Й. Гочолем. Характеризуючи думки серед автохтонних німців у світлі діяльності комуністичного уряду, він достатньо скептично оцінив ситуацію на заході Польщі. Згідно з ним «ополячені Сілезці мають три думки щодо майбутнього західних територій: пропольська, пронимецька та сепаратистська» [26, с. 228], і від Польщі залежатиме, яка думка буде превалювати [25, с. 229].

Ситуація виглядала неоднозначною, через активізацією діяльності середовища виселених як в Польщі так і Німеччині.

Восени, 8 листопада 1989 р., у переддень візиту Г. Коля до Варшави, Бундестаг приймає резолюцію в якій закликає Уряд до визнання кордону на Одері та Нисі-Лужицькій. Німецькі парламентарі закликали «польський народ зрозуміти, що його (польського народу – прим. Авт.) право на існування в межах сучасних кордонів, Нами, Німцями, не буде піддаватися сумніву» [12, с. 154]. Зауважимо, що Г. Коль перервав візит до Варшави у зв'язку з падінням Берлінської стіни. Пізніше, 21 грудня 1990 р. Бундестаг та Народна палата НДР (пол. Izba Ludowa, нім. Volkskammer) прийняли Спільну резолюцію щодо польсько-німецького кордону. У Резолюції, обидва законодавчі органи чітко та ясно зазначили про непорушність східних кордонів Німеччини [12, с. 156].

Позитивні сигнали про підтвердження кордонів зі сторони законодавчих органів обох Німеччини викликали шквал обурення в середовищі виселених, які розуміли загрозу для своїх вимог, зазначених в Хартії Виселених від 1954 р.

Після прийняття Резолюції 1989 р, в листопаді Сілезію відвідували Гартмут Кошик, Губерт Гупка та Герберт Чая [13]. Гартмут Кошик був на той час генеральний секретар Союзу Виселених. Герберт Чая до 1994 р. був Президентом Союзу Вигнаних, а Губерт Губка був членом Бундестагу від ХДС. Саме останній найбільш активно критикував позицію Г. Коля про готовність підписати Договір про підтвердження польсько-німецького кордону [14]. Г. Губка та Г. Чая подавалися радянською пропагандою як основні вороги польського населення. Частина пропаганди була вірною. Сам Г. Губка після прийняття першої декларації зазначив, що Польщі необхідно змінити статус Верхньої Сілезії надавши їй більше автономії [26, с. 225].

У результаті прийняття спільної Резолюції Бундестагу та Народної палати, Губка зазначив, що визнання східного кордону є «злочином з боку Німеччини та зрадою інтересів мільйонів виселених та їх нащадків» [5, с. 103]. Однак позиція крайніх кіл виселених щодо польського питання швидко послабилася. Причиною стало те, що в більшості представники Бундестагу були зорієнтовані на вирішення польсько-німецьких відносин з метою швидкої інтеграції НДР та ФРН в єдину країну. Цьому підтвердження є також спільна декларація Бундестагу та Народної палати від літа 1990 р.

Причиною може бути і холодне ставлення «німців» в Польщі до діяльності Союзу Вигнаних. Серед автохтонних німців побутувала думка, що Союз Вигнаних намагається використати ситуацію в Польщі, яка на той час була слабкою, для того щоб збільшити свій вплив в Німеччині, який поступово падав, а це може призвести до реакційних дій зі сторони польського уряду. Таку думку подає К. Гжибовська у своїй статті для «Річ Посполита» [13].

На тлі переговорів Договору про кордон, у червні 1990 р. середовища виселених та сам Гартмут Кошик змінив свою позицію щодо надання більшої автономії та наголошував на розвитку транскордонної співпраці. Основною ідеєю стало об'єднання німців та зміцнення відносин між народами через «економічну співпрацю та соціальний добробут на обох берегах Одера та Нисі-Лужицької» [5, с. 104]. Хоча під час ратифікації Договору про кордони Г. Кошик і Е. Штайнбах, майбутня директорка, проголосували проти ратифікації [6, с. 221].

Проблема німецької меншини у польсько-німецьких відносинах від тепер стає все більш пов'язаною з Союзом Вигнаних. Ще на поч. 50-х рр. в Конституції ФРН було вказано, що кожен громадянин має право повернутися до своєї батьківщини, яку він залишив у зв'язку із втечею чи переслідуванням з різних міркувань. До того ж у польському праві існував принцип набуття громадянства по крові, що призводило до непорозуміння з Польщею. Справа в тому, що на території Польщі, незважаючи на акції депортації, залишилося німецьке населення. До того ж депортованим німцям гарантувалося право на отримання відшкодування у зв'язку з майновими втратами. Варто підкреслити, що німці під час інтеграції в кінці 40-х на початку 50-х рр. отримали від ФРН компенсацію за втрачене майно. Однак їм не заборонялося вимагати компенсацію від третьої сторони, яку вони залишили.

Однак у Німеччині також існували контроверсійні підходи, які просувалися Союзом Вигнаних. Так, на початку 90-х рр., Генеральний секретар СВ Г. Кошик виступив з пропозиціями європеїзації частин польських територій за допомогою організації референдуму на тему майбутнього «Віднайдених земель» [20, с. 196].

Подібного роду кроки не сприяли польсько-німецькому порозумінні в рамках спільноти інтересів. Все-таки, незважаючи на деісторизацію польсько-німецьких відносин, відчувалася «сильна присутність історичних питань в польсько-німецькій взаємодії». Більше того, ініціативи Союзу Вигнаних призвели до посилення єврскептицизму серед поляків на початку 1995 р.

Тим не менш, у Договорі про добросусідство обидві сторони погодилися про юридичне закріплення німецької меншини. Проте громадян Німеччини, які мали польське коріння не мали юридичного статусу. М. Томал [27, с. 160–162] та Є. Сулек [25, с. 43] доволі позитивно окреслюються вирішення питання меншини в двосторонніх відносинах. Однак у працях Є. Кранца [18, с. 517–518], Я. Барч [3, с. 607–614] та В. Чаплінський [9] доволі скептично поставилися до результатів договору.

Окрім диспропорції в підходах до розуміння меншини, складним в польсько-німецьких відносинах виглядає проблема подвійного громадянства. Згідно з німецьким законодавством подвійне громадянство є дозволеним. Та й процедура отримання громадянства є нескладною. Доволі часто цим користувалися польські «Ковальчики». Часто – це викликало непорозуміння у двосторонніх відносинах [4, с. 589], особливо на тлі зростання змішаних польсько-німецьких шлюбів [15, с. 497]. Адаже за законодавство, їх діти мали два громадянства – польське та німецьке.

У світлі спірних заяв Союзу Вигнаних зросли побоювання у польських парламентарів щодо лояльності німецької меншини. У червні 1998 р. Я. Доброш звернувся до тогочасного міністра закордонних справ Б. Геремека з питанням, як реагує на подвійне громадянство німецької національної меншини та чи планує подавати скаргу до Суду в Гаазі. У відповідь міністр зазначив кілька важливих зауваг на яких базується політика Польщі щодо німецької національної меншини:

«Проблема подвійного громадянства не могла бути предметом переговорів над Договором про добросусідство. Не можна і говорити, що подвійне громадянство польського населення є «правовою агресією» Німеччини, оскільки в Польщі діє норма про виключно польське громадянство, і ті, хто мають це громадянство, повинні діяти у правовому полі Польщі, а інше громадянство польський уряд не бере до уваги. Основою для німецької меншини в Польщі є обов'язковість польського громадянства [...] Окрім цього питання, громадянство перебуває на особистому контролі Міністра Закордонних Справ, а в Німеччині ведуться дебати про зміну норми про громадянство. [...] Правових підстав для позову до Суду в Гаазі немає» [21].

У кінці липня 1998 р. міністр закордонних справ Б. Геремек в інтерв'ю журналу «Zeit» зазначив: «Ми переконані, що вступ до Союзу створить

у Польщі нормальні умови для оселення німців. [...] Але не означатиме це повороту колишнього власника до його власності» [10, с. 253].

Ситуацію з подвійним громадянством справді намагалася виправити коаліція СДП-Зелені-Союз 90, у коаліційній угоді якої було прописано пункт про зміну законодавства про громадянство [8, с. 67]. У результаті з 1 січня 2000 р. в Німеччині можливість отримання громадянства стала складнішою, особливо щодо дітей [7, с. 516–518]. Це викликало певне задоволення в польській еліті. Адаже в Польщі заборонено мати подвійне громадянство [3, с. 626].

Вже в 2001 р. в 10-ту річницю підписання Договору про добросусідство на сторінках «Річ Посполита» виходить доволі критична стаття про національну меншину Німеччини у світлі її вимог до подвійного назв місць.

Стаття Я. Новака-Єжборанського стала критичним підсумком німецьких аспірацій в Польщі та результатів польсько-німецької співпраці. Рефлексує на тему підписання договору, автор зазначає, що «для підписання договору потрібно кілька хвилин, але навіть кілька років не вистачить, щоб звільнити людські голови від взаємних стереотипів та звинувачень» [22]. Схиляючи голову перед тим, які зусилля приклали дві країни для налагодження двосторонніх відносин, автор все ж стверджує про те, що історична дебата ще не завершилася [22].

«Незважаючи на історичний перелом небо над Польщею та Німеччиною не є безхмарним. Згідно з результатами дослідження кожен п'ятий німець не може прийняти кордон на Одрі та Нисі-Лужицькій. У більшості – це ті, хто має зв'язок із Союзом Вигнаних. У січні цього (2001 р. – прим. авт.) за ініціативою Е. Штайнбах був поданий законопроект, в якому закликали до дій зі сторони федерального уряду у відношенні до Польщі щодо питання німецької меншини. Вигнані закликають домагатися перейменувати традиційні німецькі місця з польських назв на німецькі чи полегшити набуття права власності для переселених німецьких громадян, які планують повернутися» [22], як зазначає Я. Новак-Єжборанський, підкреслюючи те, що Союз Вигнаних намагається звинувати Польщу у дискримінації німецької меншини та переглянути наслідки Другої світової війни.

Фактично провідна польська газета почала дискусію щодо лояльності фольксдойчів до польського уряду. Суперечка у польсько-німецьких відносинах на тлі подвійних назв збіглася з вимогами офіційної Варшави до Литви про подвійні назви у місцях проживання польської меншини. Все б можливо із часом і пройшло. Однак ситуація збіглася зі зростанням реституційних індивідуальних позовів проти Польщі, спровокувавши дискусію навколо «рівності жертв» у польсько-німецькому історичному минулому.

Автор напряду стверджує, що німці не мають морального права на такі вимоги, адже «вони (фольксдойчі – прим. авт.) були п'ятою колоною у Польщі, які одразу після приходу німецьких військ почали вступати в НСДПН [...] Німці повинні прийняти наслідки програної війни, в якій вони брали активну участь» [22].

М. Томала закликає не брати участь у ініціативах Союзу Вигнаних, адже це може змарнувати символічний характер польсько-німецького порозуміння [27, с. 209].

Пік негативної конотації фольксдойча в польському суспільстві, як зазначає Є. Кохановський, припав на 2004 р. та був пов'язаний з реституційними вимогами переселених німців [17, с. 265].

У сучасній Польщі використання терміну фольксдойч втратило приналежність лише до німецького населення, а застосовується до будь-якого громадянина, який підважує національно-католицькі традиції Польщі [17, с. 265].

Проблема трактування фольксдойчів, можливо, і відійшла та вирішилася. Однак вона не перестала існувати, а трансформувалася до ще більш зтяжної історичної дебати у польсько-німецьких відносинах про те, хто є жертвою, а хто є злочинцем на фоні реституційних вимог та ініціатив із приводу вшанування жертв переселених німців.

Як зазначає К. Маліновський, досліджуючи позицію ФРН на переговорах, Німеччина досягнула успіху в справі депортованих німців [19, с. 322]. Адже вперше порушене це питання на настільки високому політичному рівні між обома країнами у процесі перемовини про меншину.

Наразі з'являються спорадичні публікації критичного спрямування щодо німецької меншини. У 2015 р. на сторінках «Річ Посполитої» з'явилися роздуми А. Кршиняка про те, чи мають сілезійці історичне право встановлювати Г. Чаї пам'ятну табличку [23].

Загострення ситуації відбулося в 2019 р. та було пов'язано з німецькою ультраправою організацією «Альтернатива для Німеччини» (нім. Alternative für Deutschland) (далі – АдН) [24]. Керівник Союзу німецької молоді М. Тіліковський став ініціатором встановлення пам'ятника, який вшановує полеглих німців в період Першої та Другої світових воєн. Пам'ятник відкрито в День жалоби німецьких жертв. Контраверсії викликав не сам пам'ятник, який розташований на Битомському кладовищі, а співініціатори з німецької сторони. Серед них між іншим став С. Прочка, депутат до Бундестагу від АдН та радикальне молодіжне крило АдН Молода Альтернатива (нім. Junge Alternative) [24]. Останні між іншим заявляють про те, що був змушений напасти на Польщу [1].

Обурення підсилило і те, що пам'ятник вшановував «Самооборону», яка формувалася під час Другої світової війни із сілезійців та здійснювала геноцид польського населення [1].

**Висновки.** У результаті виваженої історичної політики в польсько-німецьких відносинах обом країнам вдалося сформувати модель співпраці щодо формально-юридичного закріплення німецької меншини в польському як суспільному та і політичному дискурсі.

Модель співпраці щодо проблеми була доволі простою: німецька меншина отримує юридичний статус та свободу діяльності, взамін не піднімаються питання щодо подвійних назв міст та вулиць чи будь-якого питання щодо зміни статусу території, на яких розселені етнічні німці.

Окрім того, обом країнам вдалося побороти стереотип ворожості серед польського суспільства до німецької меншини, який активно створювався в період існування ПНР.

Час від часу питання німецької меншини знову ставало актуальним в польсько-німецькому політичному та історичному дискурсі. Повернулися до нього на поч. 2000-х рр. та в останніх роках, особливо у 2020 р.

Варто звернути увагу і на те, що останні ініціативи націоналістичної партії у сфері історичної політики в Німеччині вкрай радикально сприймаються Варшавою. Чого тільки вартує те, що в ситуації встановлення пам'ятної таблички особливо негативно висловлювалася ліберальна «Газета Виборча».

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. AfD i neonaziści na bytomskim cmentarzu. Gazeta Wyborcza. URL : <https://wyborcza.pl/7,75399,25425816,afd-i-neonazisci-na-bytomskim-cmentarzu.html> (дата звернення: 06.08.20).
2. Andrychowicz-Skrzeba J. Polityka historyczna w Polsce i Niemczech po roku 1989 w wystąpieniach publicznych oraz publikacjach polityków polskich i niemieckich. Warszawa: Katedra Wydawnictwo Naukowe, 2014. 701 s.
3. Barcz J. Polonia i mniejszość niemiecka w sprawie dysparytetu pojęciowego w Traktacie RP-FTN z 17 czerwca 1991 r. Uwarunkowania negocjacyjne i konsekwencje prawne. / Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991-2011 / pod red. W. M. Góralski. Warszawa : Elipsa, 2011. S. 603–628.
4. Barcz J. Wstęp. / Polska-Niemcy. Dobre sąsiedztwo przyjazna współpraca / pod red. J. Barcz, M. Tomala. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1992. S. 3–17.
5. Best U. Transgression as a Rule: German-Polish Cross-border Cooperation, Border Discourse and EU-enlargement. Münster : LIT Verlag, 2007. 279 p.
6. Bingen D. Polityka Republiki Bońskiej wobec Polski. Od Adenauera do Kohla 1949–1991. Kraków : Kwadrat, 1997. 339 s.
7. Czachór Z. Podwójne obywatelstwo w Polsce i Niemczech: Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. Próba bilansu dziesięciolecia 1989-1998: / za red. K. Malinowski, D. Bingen. Poznań : Instytut Zachodni, 2000. S. 499–520.



8. Czapliński W. Polskie pozycje prawne wobec Niemiec popoczdamskich w świetle prawa międzynarodowego. *Agresja–terytorium–obywatelstwo / Polska-Niemcy 1945-2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie / pod. Red. W. M. Góralski.* Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2007. S. 37–76.

9. Czapliński W. Reforma prawa o obywatelstwie w RFN i jej znaczenie dla stosunków polsko-niemieckich / *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991-2011 / pod red. W. M. Góralski.* Warszawa: Elipsa, 2011. S. 585–599.

10. Cziomer E. Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej. Warszawa : Politeja, 2005. 342 s.

11. Deutscher Bundestag – Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland: URL : <https://www.bundestag.de/gg> (дата звернення: 25.03.20).

12. Foks R. Polsko-niemiecka droga do współpracy i kooperacji w latach 1988-1991. *Niemcoznawstwo. Acta Universitatis Wratislaviensis.* 1995. No. 5. C. 148–159.

13. Grzybowska K. Zimna wojna przeciw Polsce. *Gazeta.pl.* URL : [http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6062356,19891103RP-DGW,GORA\\_PROBLEMOW,.html](http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6062356,19891103RP-DGW,GORA_PROBLEMOW,.html) (дата звернення: 24.08.20).

14. Herbert Hurka. *Gazeta Wyborcza.* URL : <https://wyborcza.pl/1,76842,3710939.htmlwyborcza.pl> (дата звернення: 23.01.20).

15. Jaroszevska E. Małżeństwa polsko-niemieckie. / *Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego / pod red. A. Gall, J. Grębowiec, J. Kalicińska.* Wrocław, 2015. S. 495–510.

16. Kalicki W. Niemcy za pazuchą. *Gazeta.pl.* URL : [http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6057412,19910921RP-DGW,NIEMCY\\_ZA\\_PAZUCHA,.html](http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6057412,19910921RP-DGW,NIEMCY_ZA_PAZUCHA,.html) (дата звернення: 24.08.20).

17. Kochanowski J., Zwicker S. *Folksdojcz. Rasa, los i zdrada / Wyobrażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci / pod. red. R. Traba, H. H. Hahn, M. Górny, K. Kończal.* Warszawa: Scholar, 2017. S. 260–279.

18. Kranz J. Polsko-niemieckie kontrowersje prawne – próba bilansu / *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011: / pod. red W. M. Góralski.* Warszawa : Elipsa, 2011.

19. Malinowski K. Polityka Republiki Federalnej Niemiec wobec Polski 1989–1991. Poznań : Instytut Zachodni, 1997. 372 s.

20. Ociepka B. Związek wypędzonych w systemie politycznym RFN i jego wpływ na stosunki polsko-niemieckie 1982-1992. Wrocław, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. 329 s.

21. Odpowiedź na interpelację w sprawie nadawania przez RFN, na podstawie jej ustawodawstwa, niemieckiej przynależności państwowej mieszkającym na terenach Ziemi Odzyskanych obywatelom polskim. URL : <http://orka2.sejm.gov.pl/iz3.nsf/main/1d57a707> (дата звернення: 05.08.20).

22. Pomost, nie zarzewie – Archiwum Rzeczpospolitej: URL : <https://archiwum.rp.pl/artukul/347861-Pomost-nie-zarzewie.html> (дата звернення: 06.08.20).

23. Rozrzucone polsko-niemieckie puzzle. Archiwum Rzeczpospolitej. URL : <https://archiwum.rp.pl/>

artukul/672982-Rozrzucone-polsko-niemieckie-puzzle.html (дата звернення: 21.03.20).

24. Skrajna prawica i pomnik niemieckich żołnierzy w Bytomiu. Jest doniesienie. URL : <https://wyborcza.pl/7,75399,25431002,skrajna-prawica-i-pomnik-niemieckich-zolnierzy-w-bytomiu-jest.htmlgazetapl> (дата звернення: 06.08.20).

25. Sulek J. Historia powstania traktatu dobrosąsiedzkiego RP–RFN z 17 czerwca 1991 roku (ze wspomnień głównego negocjatora). *Przegląd Zachodni.* 2011. No. 2. S. 3–45.

26. Tokarz K. Niemcy w prasie polskiej w latach 1989–1991. *Niemcoznawstwo.* 1998. Vol. 8. S. 221–230.

27. Tomala M. Od porozumienia do współpracy: stosunki polsko-niemieckie w latach 1991–2001: wybrane zagadnienia. Kilce: Dom Wydawni. Elipsa, 2004. 248 s.

#### REFERENCES:

1. AfD i neonaziści na bytomskim cmentarzu. *Gazeta Wyborcza.* URL: <https://wyborcza.pl/7,75399,25425816,afd-i-neonazisci-na-bytomskim-cmentarzu.htmlgazetapl> (дата звернення: 06.08.20).

2. Andrychowicz-Skrzeba J. Polityka historyczna w Polsce i Niemczech po roku 1989 w wystąpieniach publicznych oraz publikacjach polityków polskich i niemieckich. Warszawa: Katedra Wydawnictwo Naukowe, 2014. 701 s.

3. Barcz J. Polonia i mniejszość niemiecka w sprawie dysparytetu pojęciowego w Traktacie RP-FTN z 17 czerwca 1991 r. Uwarunkowania negocjacyjne i konsekwencje prawne. / *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991-2011 / pod red. W. M. Góralski.* Warszawa: Elipsa, 2011. S. 603–628

4. Barcz J. Wstęp. / *Polska-Niemcy. Dobre sąsiedztwo przyjazna współpraca / pod red. J. Barcz, M. Tomala.* Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1992. S. 3–17.

5. Best U. *Transgression as a Rule: German-Polish Cross-border Cooperation, Border Discourse and EU-enlargement.* Münster : LIT Verlag, 2007. 279 p.

6. Bingen D. Polityka Republiki Bońskiej wobec Polski. Od Adenauera do Kohla 1949–1991. Kraków: Kwadrat, 1997. 339 s.

7. Czachór Z. Podwójne obywatelstwo w Polsce i Niemczech: Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. Próba bilansu dziesięciolecia 1989-1998 / pod. red. K. Malinowski, D. Bingen. Poznań: Instytut Zachodni, 2000. S. 499–520.

8. Czapliński W. Polskie pozycje prawne wobec Niemiec popoczdamskich w świetle prawa międzynarodowego. *Agresja–terytorium–obywatelstwo / Polska-Niemcy 1945-2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie / pod. Red. W. M. Góralski.* Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2007. S. 37–76.

9. Czapliński W. Reforma prawa o obywatelstwie w RFN i jej znaczenie dla stosunków polsko-niemieckich / *Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011 / pod red. W. M. Góralski.* Warszawa: Elipsa, 2011. S. 585–599.

10. Cziomer E. Polityka zagraniczna Niemiec. Kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej. Warszawa : Politeja, 2005. 342 s.

11. Deutscher Bundestag – Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland: URL : <https://www.bundestag.de/gg> (дата звернення: 25.03.20).

12. Foks R. Polsko-niemiecka droga do współpracy i kooperacji w latach 1988-1991. Niemcoznawstwo. Acta Universitatis Wratislaviensis. 1995. No. 5. С. 148–159.

13. Grzybowska K. Zimna wojna przeciw Polsce. Gazeta.pl. URL : [http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6062356,19891103RP-DGW,GORA\\_PROBLEMOW,.html](http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6062356,19891103RP-DGW,GORA_PROBLEMOW,.html) (дата звернення: 24.08.20).

14. Herbert Нурка. Gazeta Wyborcza. URL : <https://wyborcza.pl/1,76842,3710939.htmlwyborcza.pl> (дата звернення: 23.01.20).

15. Jaroszewska E. Małżeństwa polsko-niemieckie. / Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego / pod red. A. Gall, J. Grębowiec, J. Kalicińska. Wrocław, 2015. S. 495–510.

16. Kalicki W. Niemcy za pazuchą. Gazeta.pl. URL : [http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6057412,19910921RP-DGW,NIEMCY\\_ZA\\_PAZUCHA,.html](http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6057412,19910921RP-DGW,NIEMCY_ZA_PAZUCHA,.html) (дата звернення: 24.08.20).

17. Kochanowski J., Zwicker S. Folksdojcz. Rasa, los i zdrada / Wyobrażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci / pod. red. R. Traba, H. H. Hahn, M. Górny, K. Kończal. Warszawa : Scholar, 2017. S. 260–279.

18. Kranz J. Polsko-niemieckie kontrowersje prawne – próba bilansu / Przełom i wyzwanie. XX lat polsko-niemieckiego Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy 1991–2011: / pod. red W. M. Góralski. Warszawa : Elipsa, 2011.

19. Malinowski K. Polityka Republiki Federalnej Niemiec wobec Polski 1989-1991. Poznań: Instytut Zachodni, 1997. 372 s.

20. Ociepka B. Związek wypędzonych w systemie politycznym RFN i jego wpływ na stosunki polsko-niemieckie 1982-1992. Wrocław, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. 329 s.

21. Odpowiedź na interpelację w sprawie nadawania przez RFN, na podstawie jej ustawodawstwa, niemieckiej przynależności państwowej mieszkającym na terenach Ziem Odzyskanych obywatelom polskim. URL : <http://orka2.sejm.gov.pl/iz3.nsf/main/1d57a707>(дата звернення: 05.08.20).

22. Pomost, nie zarzewie – Archiwum Rzeczypospolitej. URL : <https://archiwum.rp.pl/artukul/347861-Pomost-nie-zarzewie.html> (дата звернення: 06.08.20).

23. Rozrzucone polsko-niemieckie puzzle. Archiwum Rzeczypospolitej. URL : <https://archiwum.rp.pl/artukul/672982-Rozrzucone-polsko-niemieckie-puzzle.html> (дата звернення: 21.03.20).

24. Skrajna prawica i pomnik niemieckich żołnierzy w Bytomiu. Jest doniesienie. URL : <https://wyborcza.pl/7,75399,25431002,skrajna-prawica-i-pomnik-niemieckich-zolnierzy-w-bytomiu-jest.htmlgazetapl> (дата звернення: 06.08.20).

25. Sułek J. Historia powstania traktatu dobrosąsiedzkiego RP–RFN z 17 czerwca 1991 roku (ze wspomnień głównego negocjatora). Przegląd Zachodni. 2011. No. 2. S. 3–45.

26. Tokarz K. Niemcy w prasie polskiej w latach 1989–1991. Niemcoznawstwo. 1998. Vol. 8. S. 221–230.

27. Tomala M. Od porozumienia do współpracy: stosunki polsko-niemieckie w latach 1991–2001: wybrane zagadnienia. Kilce: Dom Wydaw. Elipsa, 2004. 248 s.

## The problem of the German minority in the context of the politics of memory in Polish-German relations

Boichuk Orest Ihorovych

Assistant at the Department  
of International Relations  
Vasyl Stefanyk Precarpathian National  
University  
Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk,  
Ukraine

*The article discovers the problem of the German minority in the context of historical policy in Polish-Germany mutual relations. The dilemma of the German minority linked closely with the historical policy of Poland, where is the historical narrative had been developed under the visible influence of historical justness for fixing new Western Poland's territories so-called "Ziem odzyskanych". For the fixing of influences of the Soviet Union regime was vital to establish a narrative of historical hostility in Polish society against German people. More, it isn't so hard, because the negative treatment of the German people was provoked by the consequences of the World War II.*

*The attitude for German citizens was leading in a way of the historical stereotype "folksdeutsch", which symbolized betrayal.*

*At the same time, the dilemma of the German minority was strengthened by German legislation. According to the Constitution of the Federal Republic of Germany, German citizenship was linked with territorial affiliation, which was fixed for Germany until 1937. The Polish Recovered Territories was at that time as an integral part of the German state.*

*In Germany, the German minority was perceived to resettlement campaign during which was displaced few millions of Germans from Polish People Republic*

*During negotiation about the confirmation of borders between democratic Poland and the united Germany aroused the dilemma of the German minority which was not considered according to Polish legislation. In the results of the negotiation, the German minority took legal recognition in Polish legislation. At the same time, the existence of dual citizenship in German legislation led to a political and social debate in Polish society, and the unexpected steps and initiatives from the side of autochthonous Germans was perceived hostility*

*For sure, the dilemma of the German minority in the Polish country is considered as such, which was succeeded successfully. The success was based on the de-historicization of mutual relations.*

**Key words:** Polish-German relations, historical policy, German minority in Poland, historical stereotype, folksdeutsch.

Кресіна Ірина Олексіївна  
Стойко Олена Михайлівна

## Цільові фонди як механізм фінансування постконфліктної відбудови

УДК 327.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.23>

Кресіна Ірина Олексіївна  
доктор політичних наук,  
завідувач відділу правових проблем  
політології  
Інституту держави і права  
імені В. М. Корецького  
Національної академії наук України  
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ,  
Україна

Стойко Олена Михайлівна  
доктор політичних наук,  
провідний науковий співробітник  
Інституту держави і права  
імені В. М. Корецького  
Національної академії наук України  
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ,  
Україна

*Особливості відбудови держав, що постраждали від сучасних збройних конфліктів, зумовило необхідність пошуку адекватних інструментів фінансування цієї діяльності. Міжнародні донори повинні брати до уваги високий ризик нестабільності, схильність новостворених урядів до корупції та низький рівень довіри населення. Для мінімізації негативних наслідків цих чинників для постконфліктної відбудови міжнародне співтовариство розробило програмний підхід у наданні допомоги, створило соціальні та цільові фонди.*

*Цільовий фонд багатосторонніх донорів позбавлений низки недоліків програмного підходу і соціального фонду: акценту на дрібні проекти, поганій координації між усіма зацікавленими сторонами.*

*Цільові фонди здатні централізувати планування, покращити координацію та нагляд, відповідають потребам фінансової підзвітності та прагненню до ширшого залучення органів державної влади до процесу. Модель цільового фонду гарантує доступність коштів протягом тривалого періоду часу, що знімає необхідність їх швидкого освоєння через побоювання не виправдати очікувань донорів. Виділені кошти перебувають у довірчому управлінні до тих пір, поки уряд не визначиться зі своїми пріоритетами в постконфліктній відбудові і не розробить відповідні проекти, які будуть фінансуватися за рахунок коштів іноземних донорів. До того ж нагляд за діяльністю фонду здійснює керівний комітет, до складу якого входять не лише представники донорів, але також і високопоставлені чиновники держави-отримувача. Фінанси фонду спрямовуються на виконання цілей і пріоритетів, визначених урядом-отримувачем у національній стратегії розвитку, стратегії боротьби з конкретною проблемою або плані відбудови постраждалих територій.*

*Україні в разі створення цільових фондів для відбудови Донбасу слід ураховувати три застереження. По-перше, слід уникати очікування швидких результатів, що породжують розчарування в постконфліктній відбудові й призводять до розпорошення фінансових коштів. По-друге, слід розвивати співробітництво з представницькими органами влади, зокрема з парламентом. По-третє, слід застосовувати комплексний підхід: проводити широкі консультації та залучати всі зацікавлені сторони.*

**Ключові слова:** *постконфліктна відбудова, цільові фонди багатьох донорів, міжнародні організації, реконструкція, донори, інтервенція.*

**Вступ.** Процес відбудови зруйнованих у ході збройного конфлікту держав і територій поступово ставав пріоритетом у порядку денного міжнародної спільноти після завершення «холодної» війни і став провідним мотивом діяльності більшості міжнародних організацій після подій 9 вересня 2001 року. Стало очевидним, що слабкі держави або ті, які не відбулися, створюють ідеальні умови для зародження терористичних мереж, що несуть загрозу всьому людству. Тому особлива увага та значні обсяги фінансування були виділені на реконструкцію Афганістану та Іраку.

Особливість збройних конфліктів XXI ст. зумовила необхідність застосування різноманітних інструментів допомоги: не лише гуманітарної інтервенції, але й укладання двосторонніх та багатосторонніх угод про фінансування постконфліктної відбудови.

У ході реалізації наймасштабнішого у XX ст. проекту повоєнної відбудови – плану Маршалла (Програма відновлення Європи) – уряд США передав майже 12 млрд дол. США на відбудову безпосередньо урядам європейських країн, однак нині такий спосіб фінансування не видається надійним, оскільки в постраждалих від збройних конфліктах країнах органи державної влади досить слабкі,

а корупція та нестабільність є широко поширеним явищем. Водночас застосування нових інструментів фінансування поставило на перший план і питання збереження державного суверенітету, ефективності та економності використання коштів міжнародних організацій.

У вересні 2016 року між урядом України, Представництвом Організації Об'єднаних Націй в Україні та Групою Світового банку було підписано Меморандум про створення Цільового фонду багатьох партнерів для фінансування проектів відновлення та розбудови миру в Україні. Його кошти планувалося спрямувати на реалізацію проектів щодо подолання соціально-економічної напруженості в регіонах України, викликаній переміщенням значної кількості осіб зі східних областей України; відновлення територій, що постраждали внаслідок збройного конфлікту; забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання (реінтеграція) або інтеграція за новим місцем проживання в Україні.

**Мета і завдання.** З огляду на створення такого фонду для України є актуальним вивчення міжнародного досвіду постконфліктної відбудови з використанням різних моделей її фінансування, в тому



числі за допомогою цільових фондів багатьох партнерів. Завданням цієї статті є визначення особливостей цієї моделі, позитивних та негативних наслідків її застосування та формулювання рекомендацій щодо використання цільових фондів для відбудови окупованих територій.

**Методи дослідження.** Застосування порівняльного аналізу міжнародного досвіду постконфліктної відбудови, а також методів індукції та синтезу, системного підходу дало змогу узагальнити результати використання різних фінансових інструментів для реконструкції та сформулювати рекомендації для України. Питання ефективності міжнародної допомоги, правові та моральні наслідки таких інтервенцій досить активно вивчаються науковцями. Більше того, навіть почали з'являтися дослідження щодо використання фінансових механізмів реконструкції, зокрема цільових фондів, для впливу на міжнародні організації [3]. Однак у контексті України цей досвід майже не розглядався.

**Результати.** Останнім часом цільові фонди багатьох донорів (далі – ЦФБД) стали одним із найпопулярніших методів для надання допомоги посткризовим країнам. Загалом, ЦФБД можна визначити як механізм для отримання і управління донорськими фондами для широких тематичних цілей на противагу конкретному проекту. Наприклад, донори можуть об'єднати ресурси для досягнення широких цілей, таких як запобігання поширенню ВІЛ/СНІД чи реконструкція постраждалої території. Ріст популярності ЦФБД зумовлений їх здатністю централізувати фонди та необхідністю створення донорами спеціальних органів та процесів для нагляду за ефективністю використання коштів. Однак цей, на перший погляд, простий фінансовий механізм тісно пов'язаний з практичними та теоретичними дискусіями щодо координації діяльності донорів, шляхів задоволення довгострокових потреб у фінансуванні, розбудові інституційної спроможності, ефективності допомоги та легітимності й суверенітету урядів країн-отримувачів.

Як свідчить досвід останніх років, постконфліктне середовище ускладнює фінансування з боку донорів через високий рівень небезпеки, слабкість новостворених урядів, низький рівень професіоналізму державних службовців, надмірну централізацію, етнічну ворожнечу та високу конкуренцію між формальними та неформальними акторами за дефіцитні ресурси. У результаті міжнародних донорів з'явилося розуміння необхідності застосування різних механізмів фінансування, які мають відповідати не лише умовам конкретної країни, а й загальній стратегії постконфліктної допомоги [4, с. 1].

Останнім часом найбільш популярним інструментом стало укладення двосторонніх (міжнародна організація та держава-отримувач) та багатосторонніх договорів про фінансування конкретних проектів відбудови, які часто реалізуються через неурядові

організації або агентства ООН. При цьому структура і порядок фінансових витрат визначається донором із незначним залученням держави-отримувача.

Очевидними перевагами такого підходу є швидкість у реалізації реконструкційних проектів завдяки їх прямій реалізації донорами та найнятими ними підрядниками. Однак відсутність координації між донорами часто призводить до значного дублювання в рамках одного сектора в конкретній країні, що зумовлює неефективне використання коштів, які можна було би спрямувати на відродження інших секторів економіки чи розвиток інфраструктури.

Визнання фрагментованості та випадків дублювання в ході реалізації проектів в одному секторі зумовило появу програмного фінансування, коли індивідуальні донори могли брати відповідальність за конкретний напрям постконфліктної відбудови. Програмний підхід дав змогу індивідуальним донорам добиватися покращення на широкому фронті робіт завдяки реалізації комплексу ініціатив, що стосувалися, наприклад, надання послуг, зміцнення інститутів, технічної допомоги та розробки державних програм. Однак не завжди такий підхід приділяв достатню увагу посиленню спроможностей органів публічної влади і діяв у досить обмежених часових межах: зазвичай відбиралися ті проекти, які можна було реалізувати протягом одного-трьох років [2].

Ці недоліки зумовили пошук нових механізмів донорського фінансування, переважно через спільні програми, соціальні фонди та цільові фонди багатьох донорів. Спільні програми дозволяли кільком донорам концентрувати фінансові ресурси для реалізації великомасштабних національних проектів, що давало змоги уникнути дублювання. Соціальні фонди стали альтернативою керованим донорами проектам та односекторовим програмам, оскільки передбачали надання грантів для реалізації невеликих за розміром проектів, які визначалися і пропонувалися місцевими акторами низового рівня, переважно громадськими організаціями чи органами місцевої влади.

Соціальні фонди, які з'явилися в Латинській Америці в середині 1980-х років для пом'якшення негативних наслідків програм структурної адаптації, довели ефективність у залученні бенефіціарів до активної участі в місцевому житті й давали змогу фінансувати потреби мешканців конкретної території, а не шукати проекти для фінансування [5, с. 830]. Вони довели свою ефективність у створенні тимчасових робочих місць, але не були придатні до надання соціальних послуг [6]. На соціальні фонди припадала лише незначна частка міжнародної допомоги, що робило їх найбільш придатними для реалізації дрібних проектів.

У свою чергу ЦФБД позбавлені низки недоліків соціальних фондів, зокрема їх орієнтації на дрібні проекти, оскільки орієнтувалися на реалізацію



масштабних проектів у довгостроковій перспективі і покращення координації між усіма зацікавленими сторонами. Соціальні фонди були заміщені цільовими фондами під наглядом донорів, які були готові задовольнити запити щодо фінансування поточних видатків (зарплата, навчання, інфраструктура тощо) та великомасштабних програм від урядів-отримувачів. Вважалося, що саме цільові фонди є моделлю, позбавленою недоліків, оскільки можуть централізувати планування, покращити координацію та нагляд, відповідають потребам фінансової підзвітності та прагненню до ширшого залучення органів державної влади до процесу. Однак теоретичні переваги ЦФБД на практиці не дали очікуваних результатів, оскільки донори пристосували її до власних стандартів операційних процедур. Насамперед це пов'язано з типовим сценарієм постконфліктної відбудови: суттєві обсяги фінансування обіцяються одразу після мирного врегулювання збройного конфлікту, коли країна привертає значний інтерес із боку міжнародної спільноти та ЗМІ, який із часом зменшується через появу інших кризових ситуацій чи брак прогресу, що знижує зацікавленість донорів у реконструкційній діяльності. Ця проблема ускладнюється й відсутністю кваліфікованих державних службовців, здатних ефективно використати надану іноземну допомогу. Зазвичай найбільше донори готові фінансово допомагати саме тоді, коли країна-отримувач має найменше можливостей для використання іноземної допомоги, та її потреби внаслідок зруйнованої інфраструктури та гуманітарної катастрофи залишаються мінімальними. Як тільки спроможність уряду зростає і виникає потреба в більш затратних формах допомоги (відновлення інфраструктури, покращення якості та розширення переліку державних послуг, створення надійних регуляторних інститутів тощо), у донорів часто зникає бажання допомагати через накопичений негативний досвід співпраці та появу нових альтернатив для надання допомоги (природні катастрофи та спалахи збройних конфліктів в інших регіонах світу). Унаслідок невідповідності між спроможністю скористатися фінансовими коштами й наявними можливостями (управлінські навички державних чиновників) перші результати реконструкції та допомоги в розвитку часто розчаровують. Донори доходять висновку, що пряме виконання проектів з відбудови в обхід органів публічної влади країни-отримувача є ефективнішим і бажанішим, у результаті чого участь уряду в реалізації постконфліктної відбудови є мінімальною, а державні чиновники лише спостерігають за реконструкційною діяльністю зовнішніх донорів.

Насправді модель цільового фонду пропонує розв'язання цієї проблеми, гарантуючи, що виділені кошти будуть доступні тривалий час, що знімає необхідність їх швидкого освоєння через

побоювання не виправдати очікувань донорів. Виділені кошти перебувають у довірчому управлінні до тих пір, поки уряд не визначиться зі своїми пріоритетами в постконфліктній відбудові й не зробить відповідні проекти, які будуть фінансуватися за рахунок коштів іноземних донорів. Однак на практиці ЦФБД не схильні дотримуватися довгострокових стратегій, оскільки зазвичай донори прагнуть отримати негайний результат та швидке повернення коштів. Таким чином, цільові фонди можуть запропонувати відносно коротку часову перспективу щодо використання фінансових ресурсів. Так, цільові фонди в Іраку та Афганістані створювалися строком на чотири роки. Це у свою чергу породило великі очікування за короткі строки як у донорів, так і в керівництва країн-отримувачів, а невиправдані сподівання – розчарування як у місцевого населення, так і зовнішніх інвесторів.

Іншими словами, знову трапляється ситуація, коли відсутність швидкого прогресу наводить донорів цільових фондів на думку, що участь органів державної влади є небажаною, оскільки гальмує прогрес, а сам по собі такий фонд є неефективним інструментом. У підсумку фінансування цільового фонду швидко зменшується, оскільки перевага надається пошуку безпосередніх підрядчиків для виконання проектів, а не акумулюванню коштів для реалізації масштабних і довгострокових проектів урядом країни-отримувача.

Пряма реалізація проектів донорами має важливі наслідки не лише для строків реалізації допомоги, але й для легітимності державних інститутів. Оминаючи органи публічної влади в ході реалізації проектів, донори упускають можливість посилити спроможність уряду. Більше того, новостворені та крихкі держави ослаблюються іноземними донорами, що діють поза урядовою системою, особливо в критичних для громадян сферах, таких як освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення, котрі вважаються ключовими функціями держави. Населення в повоєнних країнах робить висновок, що держава не турбується або не здатна забезпечити їх добробут, породжуючи недовіру до органів державної влади та сприяючи ослабленню інституційної легітимності.

Щодо недоліків описаних вище механізмів фінансування цільові фонди мають дві особливості. По-перше, нагляд за діяльністю фонду здійснює керівний комітет, до складу якого входять не лише представники донорів, але також і високопоставлені чиновники держави-отримувача. По-друге, фінанси фонду спрямовуються на виконання цілей і пріоритетів, визначених урядом-отримувачем у національній стратегії розвитку, стратегії боротьби з конкретною проблемою (бідністю, наслідками конфлікту, стихійного лиха чи надзвичайної події) або плані відбудови постраждалих територій.

Тобто в ідеальному варіанті ЦФБД виступає як своєрідна казна, що контролюється державою-отримувачем і спрямовує кошти на реалізацію державних програм, а не проекти, визначені донорами. У підсумку такий фонд дає можливість державі отримати й безпосередній досвід фінансового та проектного менеджменту, беручи безпосередню участь у розробленні, реалізації і моніторингу процесів реконструкції та розвитку. Ефективна діяльність уряду в повоєнній державі, його орієнтація на задоволення потреб громадян сприяє зміцненню державних інститутів та посиленню легітимності органів державної влади. Однак на практиці випадки залучення уряду (і, відповідно, можливості для розбудови спроможності й легітимності державного апарату) є мінімальними, оскільки керівництво цільових фондів воліє обходитися без залучення представників органів державної влади та представницьких органів.

Так, уряд Іраку не мав жодної формальної ролі у відповідних фондах, а в Індонезії уряд має менше третини місць у керівному комітеті цільового фонду з відбудови провінцій, постраждалих від цунамі [1]. Більш того, навіть там, де керівний комітет перебуває під більшим контролем держави і місцевих акторів, з парламентаріями не консультуються щодо розподілу фінансових ресурсів фонду.

Цільовий фонд має позитивний вплив і на посилення координації та гармонізації. У чистій формі така модель дає змогу уряду під контролем донорів централізувати всю діяльність із відбудови. Хоча теоретично ця модель гарантувала високий рівень координації зусиль донорів та держави-отримувача, однак на практиці цього не досягалося через низьку частку коштів реконструкційних фондів, якими зазвичай оперував цільовий фонд. Так, лише близько 6% реконструкційних коштів для Іраку спрямовувалися через Міжнародний фонд реконструкції Іраку.

Водночас ЦФБД полегшує процес надання допомоги в постконфліктному середовищі як для урядів-отримувачів, так і для донорів. Реципієнти можуть вести переговори та координувати реконструкційну діяльність у рамках одного органу і в ході реалізації можуть використовувати єдину стандартизовану систему підзвітності, а не ті, до яких звикли донори, враховуючи, що всі кошти надаються винятково через цільовий фонд. Більше того, оскільки реконструкція дедалі частіше починається напередодні завершення збройного конфлікту, то донори можуть дистанціюватися від країни-отримувача і не наполягати на широкій присутності на місцях. Однак реалізація ЦФБД робить цю перевагу значною мірою односторонньою. З огляду на схильність донорів до двосторонніх і багатосторонніх угод з фінансування на додаток до ЦФБД держави-отримувачі повинні індивідуально звітувати донорам за надану двосторонню

і багатосторонню допомогу, а також колективно через структури ЦФБД. Таким чином, утворюється додатковий рівень бюрократії в державі-отримувачі, який, особливо у випадку цільових фондів під керівництвом Світового банку, вимагає заповнення дуже деталізованих звітів. Досить типовою помилкою в діяльності ЦФБД у різних країнах світу є прагнення отримати швидкі результати, в результаті чого довгострокові цілі та необхідність посилення спроможностей держави-отримувача відходять на другий план.

**Висновки.** Україні під час створення цільових фондів для відбудови Донбасу слід урахувати три застереження. По-перше, слід уникати очікування швидких результатів, що породжують розчарування в постконфліктній відбудові та призводять до розпорошення фінансових коштів. Невідповідність між досягненням довгострокових цілей та очевидними швидкими результатами короткострокових проектів змушують донорів та місцевих акторів розширювати перелік проектів з відбудови, витрачаючи кошти на проекти без довготривалих наслідків. Тому ЦФБД має зосередитися насамперед на довгострокових, конкретизованих під потреби громадян проектах або тих, що сприятимуть створенню сприятливого середовища для подальшого розвитку, таких як адміністративна реформа, створення регуляторних інститутів, розмінування, переселення біженців, перехідне правосуддя, що матимуть довгостроковий ефект для всього суспільства.

По-друге, слід розвивати співробітництво з представницькими органами влади, зокрема з парламентом. Крім того, діяльність цільових фондів має бути максимально інтегрована в діяльність структур, які розробляють державні програми й приймають рішення. Це також посилить відповідальність цільових фондів перед громадянами.

По-третє, слід застосовувати комплексний підхід: проводити широкі консультації та залучати представників уряду не лише як данину демократії, але розглядати їх як можливість уникнення суперечок усередині управлінських структур. Більше того, діяльність цільових фондів має орієнтуватися і на передачу навичок місцевим акторам. При цьому слід мінімізувати частку зовнішніх консультантів, які можуть переслідувати власні інтереси та маргіналізувати роль уряду в прийнятті рішень про підтримку проектів з відбудови.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. (2007). Review of post-crisis multi-donor trust funds, final report / A. Disch et al. Oslo : World Bank, the Norwegian Ministry of Foreign Affairs and the Norwegian Agency for Development Cooperation. 40 p.
2. Leader N., Colenso P. (2005). Aid instruments in fragile states, working paper № 5. London : Department for International Development. 57 p.

3. Reinsberg B. (2017). Trust Funds as a Lever of Influence at International Development Organizations. *Global policy Resourcing International Organizations*. Vol. 8. № 5. P. 85–95.

4. Schiavo-Campo S. (2003). Financing and aid management arrangements in post-conflict situations, conflict prevention and reconstruction unit working paper № 6. Washington, DC : World Bank. 48 p.

5. Shaw J. (1999). A World Bank Intervention in the Sri Lankan welfare sector: the National Development Trust Fund. *World development*. 27 (5). P. 825–838.

6. Tendler J. (2000). Why are social funds so popular? In: S. Yusuf, W. Wu and S. Evenett, eds. Companion volume of the World Development Report 1999/2000. Oxford : Oxford University Press, 114–129.

## Trust funds as a financing mechanism for post-conflict reconstruction

Kresina Iryna Oleksiivna

---

Doctor of Political Science,  
Head of the Department of Political  
and Legal Problems of Political Science  
V. M. Koretsky Institute of State  
and Law of National Academy of Sciences  
of Ukraine  
Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine

Stoiko Olena Mykhailivna

---

Doctor of Political Science,  
Senior Researcher  
V. M. Koretsky Institute of State  
and Law of National Academy of Sciences  
of Ukraine  
Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine

*The peculiarities of the reconstruction of states affected by modern armed conflicts request the search for adequate financing instruments for this activity. International donors must take into account the high risk of instability, the corruption propensity of the new governments and the low level of public confidence. To minimize the negative impact of these factors on post-conflict reconstruction, the international community has developed a programmatic approach to providing assistance, created social and trust funds.*

*The multi-donor trust fund is free from a number of shortcomings of the programmatic approach and the social fund: emphasis on small projects, poor coordination between stakeholders.*

*Trust funds have the ability to centralize planning, improve coordination and oversight, respond to financial accountability needs, and strive for greater government involvement in the process. The trust fund model guarantees the availability of funds over a long period of time, eliminates the need to quickly disburse them due to fears disappoint the donors. The allocated funds are in the trust until the government determines the priorities for post-conflict reconstruction and proposes appropriate projects that will be financed from foreign donors. In addition, the fund is overseen by a steering committee, which includes not only donor representatives, but also high-ranking officials of the recipient state. The fund's finances are directed towards the fulfillment of the goals and priorities defined by the recipient government in the national development strategy, the strategy for dealing with a specific problem or the recovery plan.*

*Ukraine should take into account three caveats when creating multi-donors trust funds for Donbass reconstruction. First, the expectation of quick results generates frustration in post-conflict reconstruction and leads to a dissipation of funds. Secondly, it is necessary to develop cooperation with representative authorities, in particular with parliament. Third, an integrated approach should be applied: broad consultation and involvement of all stakeholders.*

**Key words:** post-conflict reconstruction, multi-donor trust funds, international organizations, reconstruction, donors, intervention.

Палазова Тетяна Михайлівна  
Ткачук Юлія Вікторівна

## Міграційна політика як чинник впливу на соціально-економічні процеси в сучасному світовому просторі

УДК 32:314.15  
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.24>

Палазова Тетяна Михайлівна  
кандидат політичних наук,  
викладач кафедри політичних наук і права  
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського  
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

Ткачук Юлія Вікторівна  
кандидат політичних наук,  
доцент кафедри політичних наук і права  
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського  
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна

*Стаття присвячена дослідженню міграційної політики, зокрема зовнішньої міграції, як чинника впливу на соціально-економічні процеси в сучасному світовому просторі. Розкрито зміни вектора розвитку міграційної політики на світовий соціально-економічний процес, зокрема трудові міграційної політики. Проаналізовано значення, функції, роль міжнародної міграції, вплив зовнішньої трудової міграції на соціально-економічний розвиток країн світу, зокрема України. Розкрито наслідки впливу зовнішньої трудової міграції.*

*Міжнародна трудова міграція розглядається як одна з важливих форм міграційних економічних відносин, суть якої полягає в перерозподілі економічно активного населення.*

*Проаналізовано основні закономірності сучасної трудової міграції, зокрема в Україні. Основна увага приділена економічному характеру трудової міграції, регулюванню трудові міграційної політики.*

*Досліджена особливість трудової міграції працездатного населення України в сучасних умовах, тобто зміна вектора розвитку трудові міграційних процесів.*

*Проаналізоване посилення взаємодії з країнами-членами Європейського Союзу у створенні сприятливих умов для легалізації українських трудових мігрантів, управління законної міграції. Розглянуто причини, які лежать в основі зміни вектора трудові міграційних потоків у напрямі європейських країн. Розглянуто основні функції імміграції та еміграції.*

*Проаналізовано позитивне значення еміграції в перенаселених країнах та її вплив на соціально-економічну ситуацію як у країні, так і за її межами.*

*Значну увагу приділено етнокультурній та соціальній функціям міграції, розкрито освітнє значення цього процесу.*

*Проаналізовано державну політику регулювання трудові міграційних процесів в Україні. Досліджено таку складову частину міграційної політики, як інтелектуальна міграція. Проаналізовані основні чинники формування інтелектуальних трудові міграційних потоків.*

**Ключові слова:** міграція, імміграція, еміграція, трудова міграція, мігранти, міграційна політика, соціальні функції міграції, трудові міграційні процеси, світовий простір, соціально-економічні процеси.

**Вступ.** Міграція та її складники (імміграція та еміграція) стали однією з основних характеристик сучасного світу через втягування в міграційні процеси дедалі більшої кількості держав та людей. По-перше, низка країн стоїть перед вибором: або змиритися із зменшенням та старінням власного населення, або сприяти імміграції з усіма її наслідками. По-друге, боротьба з безробіттям і його наслідками ставить це питання у розряд перш значущих для багатьох країн світу.

**Мета та завдання.** Мета статті – обґрунтувати міграційну політику як чинник впливу на соціально-політичні та економічні процеси в сучасному світовому просторі та визначити українську стратегію в зазначеному контексті.

Необхідність регулювання міграційними рухами має спиратися на методологічний каркас, що пояснює закономірність процесів імміграції, еміграції, внутрішнього переселення.

**Методи дослідження.** Методологічною основою є підходи, що пояснюють причини та наслідки міграції, їх вплив на соціально-економічні процеси. Методи дослідження вибрані відповідно до зазначеної у статті мети. Вони базу-

ються на принципах науковості, об'єктивності, історизму. Методологічну основу дослідження становлять системний та міждисциплінарний підходи. Специфіка дослідження зумовила необхідність використання методів індукції, моделювання, абстрагування, структурно-функціонального та порівняльного аналізу. Так, застосування порівняльного методу дало змогу співвідносити механізми управління міграційними процесами в різних країнах.

**Результати.** Є чимало підходів до визначення поняття «міграція». Так, В. Юнцев виявив 17 підходів, що включають понад 45 напрямів (теорій, концепцій). Більшість припадає на соціологічний демографічний та економічний підходи [1, с. 19]. Поширеними є геополітичний, культурологічний, цивілізаційний, системний підходи [4].

Так, соціологічний підхід до аналізу міграцій передбачає застосування парадигм, які можна поділити на структурні, інтерпретовані та діалектичні, де соціальна реальність аналізується крізь призму єдності об'єктивного й суб'єктивного, структурного та динамічного, суспільного й особистісно-індивідуального.



Як об'єкт соціологічного аналізу, міграції розглядаються в теоріях притягання-відштовхування (Г. Джером, Е. Лі), міграційного ланцюга (Д. Массея), теорії асиміляції (А. Портес та Р. Бач), теорії соціальних змін (Я. Щепанський, П. Штомпка) та ін.

Наприклад, в основі теорії асиміляції, яка пояснює процеси адаптації прибулого населення та трансформації його якісних характеристик, лежить принцип однолінійності процесу адаптації мігрантів до суспільства країни в'їзду і застосовується в аналізі меншостей. Якщо раніше розглядалася гіпотеза «неминучості асиміляції» мігрантів, то нині цей постулат не є абсолютним, допускається селективність асиміляції залежно від багатьох факторів (соціальних, економічних, політичних, культурних). Частіше підтверджується гіпотеза, що мігрант селективно відбирає або відкидає можливості й місце в суспільстві залежно від його попередніх характеристик та очікувань [4].

Ризики, які несе міграція, мають мотивувати до впровадження сучасних форм управління, зокрема, до переходу на каналну форму організації.

Популярною є концепція мобільного переходу, яка розкриває еволюцію міграції населення, закономірність переходу від малорухомого – «сидячого» способу життя в умовах традиційної економіки до наростання територіальних переміщень населення за ступенем розвитку індустріального суспільства, прогресом у комунікації, розширеннях інформаційного простору, формуванням національних і світових ринків праці і капіталу. Запропонована В. Зеленським (1971 р.) концепція мобільного переходу зазначає, що розвиток міграцій проходить певні фази. Ця концепція мобільного переходу стикається з труднощами у поясненні міграційних процесів, ускладнених місцевою специфікою й різноманітним спонукальним причин територіальних переміщень населення.

Вагомим є системний підхід, в рамках якого у 80-і роки міграціологія одержала поштовх як науковий напрям. Б. Хорєв, В. Іонцев і М. Денисенко зазначали перспективу становлення на базі цього напрямку самостійної науки про міграцію [95]. Суть міграціології – в розробці теорії рухливості населення. Відповідно до закону, міграційний рух у міру прогресу посилюється, стає соціально-економічною необхідністю [4].

Взаємозалежність міграції та економіки стала об'єктом аналізу в контексті економічних теорій – неокласичної теорії економіки (Дж. Харріс, М. Тодаро й ін.), теорії людського капіталу (Т. Шульц, Г. Беккер та ін.), економічної теорії міграції (О. Старк, Д. Тейлор та ін.), теорії світових систем (Ф. Бродель, І. Валерстайн) та ін.

Отже, міграція виникає у відповідь на міжнародні розходження в доходах і можливостях працевлаштування. Французький економіст і демограф Г. Тапінос вважав, що умовою прийняття позитивного

рішення про еміграцію є перевищення економічного виграшу над «неекономічною ціною» переміщення. Під останньою він розумів психологічні втрати мігранта. Рівень цієї ціни в першу чергу Цит. за: 4].

Міграційні зрушення та системні демографічні і соціокультурні трансформації зумовлені розривом у потенціалі країн світу.

У XXI ст. країни ЄС зіткнулися з проблемами наднаціонального виду інтеграції, що стала викликом національній ідентичності і суверенітету держав, зростаючою імміграцією в контексті розширення ЄС на схід. Тому є всі підстави стверджувати, що роль міграції є сумою позитивних або негативних значень усіх функцій як імміграції, так і еміграції.

Доцільно визначити чотири групи країн для підтвердження зазначеної тези:

1) країни, де загальний приріст населення формується виключно завдяки міграційному приросту (Німеччина, Італія, Швеція);

2) країни, де загальний приріст населення формується тільки завдяки природному приросту населення (Іспанія, Португалія, Ірландія, Ісландія);

3) країни, де загальний приріст населення формується переважно завдяки міграції (Греція, Данія, Австрія);

4) країни, де загальний приріст населення формуються переважно завдяки природному приросту (Франція, Великобританія, Нідерланди, Люксембург, Фінляндія, Норвегія) [3].

Позитивним значенням еміграції вважається зменшення кількості населення в перенаселених країнах Латинської Америки, Африки, Азії, що забезпечує кращі умови для виживання решти населення, яка залишається.

Якщо не говорити про країни, кількість населення яких має тенденцію про зменшення (наприклад, Україна), то це значення еміграції набуває негативного забарвлення, оскільки втрати в природному процесі населення доповнюється «механічними» втратами за рахунок еміграції. Так, наприклад, Україна тільки за перші 10 років незалежності втратила в кількості населення близько 3,2 млн осіб, причому втрати за рахунок механічного руху за деякими оцінками становлять до 200 тисяч населення за рік [3].

Еміграція найбільш прогресивного (переважно молодого та середнього віку) прошарку населення веде до деградації самого генофонду нації. Крім того, відтік населення молодих вікових категорій природно веде до подальшого зменшення кількості населення, що своєю чергою збільшує демографічне навантаження працездатного населення особами старших вікових категорій, і тут негативне демографічне значення еміграції плавно переходить у таке ж негативне значення еміграції щодо економічної функції, яка полягає у вимушеному збільшенні відсотка відрахувань до пенсійного фонду із заробітної плати працюючого населення [3]. В економічному

значенні еміграція сприяє також втраті трудового потенціалу держави, а це здебільшого змушує державу еміграції проводити імміграційну політику, подібну до тієї, що її проводила, наприклад, ФРН, коли запрошувала «гастарбайтерів» із Туреччини, Угорщини, Югославії, або Франція та Великобританія, які набирали робітників у своїх колишніх колоніях.

Окремо варто виділити таке негативне значення еміграції, як «відтік умів», тобто постійна або тимчасова еміграція наукових кадрів та висококваліфікованих спеціалістів у пошуках кращих умов життя та самореалізації. Така еміграція послаблює науково-технічний потенціал держави, що веде до сповільнення наукового, і як наслідок, соціально-економічного росту, при цьому залишаються непокритими витрати держави на виховання, навчання та підвищення кваліфікації емігрантів, а також втрачається очікуваний внесок емігрантів у науку та економіку своєї держави.

Одним з позитивних значень еміграції для економіки є грошові перекази емігрантів додому. Українські трудові мігранти приносять в економіку України майже 5 млрд дол. Щорічно. Крім того, особи, що покидають країну, де в надлишку є пропозиція робочої сили, дають змогу знайти роботу і отримати вищу заробітну плату тим, хто залишається, і, відповідно, підняти рівень життя їх сімей, а це, безумовно, є позитивним значенням еміграції, з яким пов'язане таке позитивне значення імміграції, як «етнічна економіка» [3].

Позитивне економічне значення має також імміграція спеціалістів, яка веде до збільшення попиту на некваліфікованих робітників, що природно збільшує рівень їхньої заробітної плати. Імміграція некваліфікованих робітників своєю чергою забезпечує попит на працю спеціалістів, наприклад, керівників середнього рівня.

Щодо негативного оцінювання ситуації, що завдяки розподілу ринку праці в країнах імміграції створилася ситуація певної гегемонії іммігрантів в окремих сферах виробництва та послуг, що не дає змоги населенню країни мати робочі місця і, головне, відстоювати свої права, збільшує рівень безробіття, то це не зовсім так. Якщо це все-таки відбувається, таке явище виступає негативним значенням імміграції, проте воно має і позитивний результат, оскільки мігранти здебільшого займають робочі місця, на яких відмовляються працювати місцеві працівники через їх неprestижність та низьку заробітну плату.

Таку ситуацію відтворює теорія подвійності ринку праці, стисла суть якої полягає в тому, що працівники та роботодавці з місцевого населення є суб'єктами відмінного або навіть паралельного ринку праці порівняно з робітниками-іммігрантами та їх роботодавцями [3].

Серед негативних значень економічної функції знаходимо також розвиток нелегального системи найму у виробництві та сфері послуг, зокрема,

виробництві одягу та аксесуарів, будівельних роботах, вуличній торгівлі, сільськогосподарських роботах, роботах у ресторанах, клубах. Тобто в такий спосіб розвивається тіньовий сектор економіки, що не приносить податків державі ні від роботодавців, ні від працівників, проте такий неформальний ринок праці є вигідним як для одних, так і для інших: роботодавці отримують більші прибутки, а нелегальні мігранти – хоч якусь роботу та заробіток.

Ті мігранти, які не отримали легального статусу, не тільки не сплачують податків, вони також самі обмежені в певних привілеях, наприклад, у доступі до процесу прийняття політичних рішень. Це є негативним значенням політичної функції імміграції не тільки для самих іммігрантів, але й для держави імміграції, оскільки іммігранти змушені використовувати непарламентські методи боротьби за покращення свого статусу, умов життя і праці, що загострює соціально-політичну ситуацію в приймаючому суспільстві. Водночас держава еміграції також втрачає у процесі прийняття політичних рішень, оскільки вони приймаються за відсутності потенційно небайдужої до долі держави частини її населення. Мігранти і тут виявляються відстороненими від процесу прийняття політичних рішень [3].

Є й інший біг представлення інтересів іммігрантського та корінного населення.

Націоналістичні, ультраправі партії апелюють до інтересів, а заодно і громадян, негативно налаштованих щодо імміграції, використовуючи гасла про те, що іммігранти забирають робочі місця в місцевого населення. Так висувається вимога обмежити імміграцію.

Крім негативних, політична функція міграції має й позитивні значення. В основному це стимулювання міжнародної співпраці із забезпечення впорядкування міграції та забезпечення збільшення її внеску в розвиток країн імміграції та еміграції, підписання і дотримання міжнародних конвенцій про дотримання прав мігрантів (Міжнародна конвенція про захист усіх трудівників-мігрантів і членів їх сімей; Конвенція про статус біженців та інші).

Стосовно неопозитивних значень, то тут варто виділити такий фактор, як «протестний потенціал», який є значно вищим у людей із досвідом еміграції.

Стосовно етнокультурної функції міграції, то тут налічується найбільше негативних значень імміграції. Почнемо з мовно-культурної дезінтеграції суспільства, коли нові його члени не бажають інтегруватись через вивчення «внутрішньої» та «змішаної» або «багатосторонньої» культури, залишаючи за собою «право» не знати державної мови країни перебування. Корінні мешканці стикаються із ситуацією, що їхні нові сусіди не розуміють їх і спілкуються чужою мовою.

Іншим напрямом негативних значень етнокультурної функції імміграції є поширення в суспільстві імміграції, расизму, ксенофобії, культурного фундаменталізму.

На фоні викладеного переважно негативного етнокультурного відтінку міжнародної міграції варто зазначити і деякі позитивні її значення. Що стосується імміграції, то це в основному потенційне збагачення культури (зокрема політичної в громадській сфері) країн імміграції через досвід та набуті знання у процесі соціально-економічної та культурної присутності в них іммігрантських меншин [3].

Позитивні етнокультурні значення має еміграція як спосіб ознайомлення інших країн із власною культурою та віднайдення додаткових можливостей для її розвитку.

Найбільше значень соціальної функції міграції містить графа негативів імміграції. Почнемо з конфліктності імміграції: люди часто бачать у новоприбулих причину невизначеності свого становища, а імміграція і національні меншини трактуються як небезпека для встановлених стилів і стандартів життя, соціальних зв'язків. Іммігрантів часто звинувачують у зростанні безробіття та інших соціальних проблемах [3].

Кожна держава імміграції має враховувати потребу соціального захисту іммігрантів, розробляючи свої державні програми захисту населення. Країни, перенасичені іммігрантами, витрачають на ці програми значні кошти. З іншого боку, якщо йдеться про осіб еміграцію, коли вдома залишається сім'я емігрантів, негативні значення соціальної функції імміграції частково впроваджуються позитивними значеннями еміграції. Зауважимо хоча б те, що грошові перекази додому дають змогу членам сімей емігрантів та їм самим після повернення піднятися по соціальній драбині в короткотривалій перспективі.

Важливим є освітнє значення міграції. Стосовно імміграції воно є переважно негативним, оскільки в країнах імміграції більшість іммігрантів мають нижчий рівень освіти, ніж місцеве населення.

Імміграція має й позитивні соціальні значення. Варто тут згадати соціальну функцію діаспори – насамперед захист соціальних прав представників свого народу, попередження проявів шовінізму, расизму, ксенофобії та виховання толерантності до чужих поглядів, думок, традицій іншої культури.

Серед позитивних значень міграції варто зазначити, що, за офіційними даними, більше половини трудових мігрантів оцінюють позитивно свій трудовий досвід, здобутий за кордоном, підвищують свій професійний рівень (працюючи за фахом) чи здобувають нову професію, а також через міграцію сам мігрант отримує змогу розширити свій світогляд: пізнання культури, звичаїв, вивчення мови країни перебування, розширення політичного світогляду [2]. Варто підкреслити ще і таке позитивне значення імміграції, як допомога новоприбулим співгромадянам через використання соціальних зв'язків із земляками. Іммігрант «із досвідом» отримує моральне задоволення від змоги комусь

допомогти, змоги відчувати себе потрібним, що почасти компенсує відчуття непотрібності, пов'язане з психологічним дискомфортом перебування в «чужому» соціумі. Проте таке явище не є достатнім для компенсації втрати зв'язків із культурою батьківщини та членами родини, якщо вони залишаються вдома, причому тут йдеться як і про іммігрантів «із досвідом», так і про новоприбулих.

Міграція як форма руху економічно активної частини населення може відбуватися в трьох основних формах – маятникова міграція працездатного населення, що має на меті регулярні поїздки до місця роботи та за межі свого населеного пункту; внутрішня або міжрегіональна міграція, зв'язана з трудовими переміщеннями в межах країни, та міжнародна міграція, зумовлена переміщенням робочої сили з однієї країни в іншу. У структурі міграційних потоків особливе місце в умовах відкритості та інтернаціоналізації економічних відносин посідає міждержавна міграція робочої сили, яка набула масштабного характеру і поглинула значний контингент економічно активного населення світу.

Міжнародну трудову міграцію робочої сили можна розглядати як переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу в пошуках роботи вищої заробітної плати, кращих умов життя, у процесі якої відбувається формування її інтернаціональної вартості. Міждержавна міграція робочої сили виникає і розвивається зі становленням та еволюцією міжнародної міграції капіталу та міжнародної торгівлі [2].

Сучасна міжнародна міграція робочої сили являє собою складний феномен, який впливає на всі сторони розвитку суспільства – економіку, політику, національні відносини, ідеологію, релігію тощо. Це означає, що міждержавна трудова міграція охоплює дедалі більш значну частину населення, зростає її роль у житті суспільства.

Для того щоб ефективно управляти міграційними процесами на всіх рівнях, вкрай важливим є науковий аналіз основних її закономірностей розвитку в умовах глобалізації світової економіки.

Так, зростання населення спостерігається переважно в країнах, що розвиваються. До 2050 року відсоток населення, яке проживає в менш розвинутих країнах, зросте майже вдвічі. Це, з одного боку, вказує, що міграція з економічних причин буде зростати, а з іншого – стає цілком очевидним, що потреба в робочій силі розвинутих країн світу за рахунок власного національного трудового потенціалу не буде задоволена.

За оцінками експертів, для збереження чисельності населення на необхідному рівні до 2050 року європейським країнам знадобиться майже 50 млн мігрантів, щоб зберегти чисельність працездатного населення, необхідна ще більша кількість мігрантів [2].

За таких умов трудова міграція з України і особливо її західних областей буде зростати. За прогнозними оцінками, до 2030 року чисельність населення України очікується на рівні 30 млн осіб. А це тягне за собою відповідні негативні соціально-економічні, політичні наслідки, що вимагає посилення уваги з боку держави та оптимального регулювання цих процесів.

Розходження неофіційних даних про масштаби стаціонарної міграції громадян України сягають більше п'ятикратних меж від 1,5 до 7 млн осіб. Це, відповідно, дає не менше хибне уявлення про спосіб життя значної частини українського населення, заважає критичному осмисленню міграційних ризиків, які мають стратегічне значення для розбудови української держави [2]. Така ситуація створює відповідні ризики, тим більше, що, за прогнозами експертів, у найближче десятиліття кількість мігрантів, що приймаються індустріально розвинутими країнами світу, зберігатиметься на високому рівні (близько 2 млн осіб щороку), що становить приблизно 3% світового населення.

З огляду на тенденції, державна політика регулювання трудовіграційними процесами в Україні має бути спрямована на уповільнення динаміки міграції населення, утримання чисельності та структури населення на необхідному рівні як невід'ємної умови їх сталого соціально-економічного зростання.

**Висновки.** В основі зміни вектора трудовіграційних потоків у напрямі європейських країн лежать кілька важливих причин, основними з яких є геополітичні зміни, ринкова економіка, яка інтенсифікує трудові переміщення внаслідок глибокої диференціації в умовах праці, її оплати, культури виробництва, можливостях кар'єрного та професійного зростання, поступова лібералізація візового режиму з країнами Європейського Союзу, що зумовила відкритість їхніх національних ринків праці та легальне і безпечне працевлаштування громадян іноземних країн.

За таких умов державна трудовіграційна політика має переслідувати дві ключові цілі: 1) це захист соціально-економічних інтересів і прав працівників-мігрантів всіма доступними у цивілізованому світі засобами; 2) збереження трудового та інтелектуального потенціалу держави.

Таким чином, деформовані моделі економіки в низці країн, зокрема в Україні, потребують внесення серйозних коректив у державну міграційну політику, особливо в ту її складову частину, яка регулює інтелектуальну міграцію. Йдеться про те, що ця політика поряд із заходами короткострокового характеру має бути зорієнтована на довготривалу перспективу, метою якої є формування інноваційної моделі розвитку економіки кран, зокрема України, яка створює умови для правового регулювання міграційних процесів і зменшення проявів їхніх негативних наслідків.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Ионцев В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. Москва : Диалог-МГУ, 1999. 370 с.
2. Пітюлич М.І. Новітні тенденції розвитку міжнародної трудової міграції та їх наслідки для України. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2014. Вип. 1. С. 96–100.
3. Ровенчак О. Значення, функції та роль міжнародної міграції. *Соціальні технології. Актуальні проблеми: теорія та практика*. 2007. Вип. 33–34. С. 94–122.
4. Соколова О.М. Демографічна політика як чинник соціально-політичних процесів в європейських країнах : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Одеса : ПНПУ, 2014. 244 с.

#### REFERENCES:

1. Ioncev V. A. Mezhdunarodnaya migraciya naseleniya: teoriya i istoriya izucheniya. Moskva: Dialog-MGU, 1999. 370 s.
2. Pitiulych M. I. (2014). Novitni tendentsii rozvytku mizhnarodnoi trudovoi mihratsii ta ykh naslidky dlia Ukrainy. [Recent trends in international labor migration and its consequences for Ukraine.] Scientific Bulletin of Mukachevo State University, 2014. Vol. 1 pp. 96–100.
3. Rovenchak O. Znachennia, funktsii ta rol mizhnarodnoyi mihratsiyi. [Significance, functions and role of international migration.] Social technologies. Current issues: theory and practice. 2007. Vol. 33–34. pp. 94–122.
4. Sokolova O. M. Demohrafichna polityka yak chynnyk sotsialno-politychnykh protsesiv v yevropeiskykh krainakh: dys. ... k. polit. n.: spetsialnist 23.00.02 – politychni instytuty ta protsesy. Odesa: PNP, 2014. 244 s.



## Migration policy as a factor of influence on socio-economic processes in the modern world space

Palazova Tetiana Mykhailivna

---

Candidate of Political Sciences,  
Lecturer at the Department of Political  
Science and Law  
South Ukrainian National Pedagogical  
University named after K. D. Ushynsky  
Staroportofrankovska str., 26, Odesa,  
Ukraine

Tkachuk Yuliia Viktorivna

---

Candidate of Political Sciences,  
Senior Lecturer at the Department  
of Political Science and Law  
South Ukrainian National Pedagogical  
University named after K. D. Ushynsky  
Staroportofrankovska str., 26, Odesa,  
Ukraine

*The article is devoted to the study of migration policy, in particular external migration, as a factor influencing socio-economic processes in the modern world. Changes in the vector of development of migration policy on the world socio-economic process, in particular labor migration policy are revealed. The significance, functions, role of international migration, the impact of external labor migration on the socio-economic development of the world, in particular Ukraine, are analyzed. The consequences of the impact of external labor migration are revealed.*

*International labor migration is considered as one of the important forms of migratory economic relations, the essence of which is the redistribution of economically active population.*

*The main patterns of modern labor migration, in particular in Ukraine, are analyzed. The main attention is paid to the economic nature of labor migration, regulation of labor migration policy. The peculiarity of labor migration of the able-bodied population of Ukraine in modern conditions, ie the change of the vector of development of labor migration processes is investigated.*

*The strengthening of cooperation with the member states of the European Union in creating favourable conditions for the legalization of Ukrainian labor migrants, the management of legal migration is analyzed. The reasons underlying the change in the vector of labor migration flows in the direction of European countries are considered. The main functions of immigration and emigration are considered.*

*The positive significance of emigration in overpopulated countries and its impact on the socio-economic situation both in the country and abroad is analyzed.*

*Considerable attention is paid to the ethnocultural and social functions of migration, the educational significance of this process is revealed.*

*The state policy of regulation of labor migration processes in Ukraine is analyzed.*

*Such a component of migration policy as intellectual migration is studied. The main factors of formation of intellectual labor migration flows are analyzed,*

**Key words:** migration, immigration, emigration, labor migration, migrants, migration policy, social functions of migration, labor migration processes, world space, socio-economic processes.

Явір Віра Анатоліївна

## Україна унітарна: аналіз цивілізаційного вибору форми державного устрою

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-5.25>

Явір Віра Анатоліївна  
доктор політичних наук,  
старший науковий співробітник  
Інституту держави і права імені  
В.М. Корецького Національної академії  
наук України  
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ,  
Україна

*Актуальність дослідження зумовлена появою проєктів, покликаних змінити державний устрій України з унітаризму на федералізм, що може призвести до розбалансованості інституційного, територіального та функціонального механізму організації влади та загрожує територіальній цілісності держави. Метою статті є аналіз унітаризму як цивілізаційного вибору форми державного устрою України в 1990-х рр. Розгляд форми державного устрою як конституційно-правового принципу виконано на основі комплексного міждисциплінарного поєднання етнополітичного та правового аналізу.*

*Доведено, що не останню роль у збереженні територіальної цілісності України в 1990-х та 2000-х рр. відіграла унітарна форма державного устрою поряд із виваженою етнонаціональною політикою, які стримували етнорегіональні відмінності, нейтралізувати їх конфліктогенний потенціал, гамували відцентрові прояви, в такий спосіб підтримуючи міжетнічну злагоду та неподільність держави. Хоч унітаризм не допоміг в 2014 р. Україні зберегти мир та територіальну цілісність, це не вказує на його неефективність у розв'язанні етнополітичних і етнотериторіальних суперечностей пострадянського періоду порівняно з федералізмом. Адже унітарна форма державного устрою сприяла постанню і зміцненню України як суверенної, незалежної держави майже чверть століття. Вибравши цю форму державного устрою, Україна відбулася, набула міжнародно-правової суб'єктності, здобула визнання. Федеративна форма державного устрою призвела б до дезінтеграції України ще на початку 1990-х рр.*

*Україна на момент відновлення незалежності не могла віддати перевагу федеративній формі державного устрою, головним недоліком якої є її вразливість до етнотериторіальних та дезінтеграційних домагань. Зацікавленість сусідніх держав (Угорщини, Росії, Румунії і, можливо, навіть Польщі), які в певні періоди історії володіли українськими територіями, в дезінтеграції України унеможливила федералізацію. Дія цього фактору залишається негативною відповіддю на запитання, чому Україна на сучасному етапі державотворення не може перейти до більш чутливого до етнорегіональних відмінностей федеративного устрою.*

**Ключові слова:** унітаризм, федералізм, державний устрій, Україна, дезінтеграція.

**Вступ.** Унітаризм є конституційним принципом, невід'ємною складовою частиною суб'єктності України, оскільки, згідно з ч. 2 ст. 2 Конституції України, є унітарною. Принципи Конституції України встановлюють засади конституційного ладу України, а саме порядок організації і функціонування інститутів держави і суспільства, систему суспільних відносин, що гарантуються, забезпечуються і регулюються законами, прийнятими відповідно до Конституції [7]. Унітарний державний устрій України належить до основних, підставових принципів конституційного ладу держави поряд із республіканською формою правління, принципами верховенства права, народного суверенітету, суверенності, незалежності, демократичності України, побудови соціальної, правової держави. Це вказує на значення і роль, яку відіграв і продовжує відігравати унітаризм у цивілізаційному розвитку України: збереженні суверенітету, незалежності і недоторканості кордонів держави. У більшості держав унітарний устрій визначається Конституцією, але є чимало прикладів держав (Велика Британія), в яких основні закони не закріплюють форми державного устрою, тоді її не можна вважати конституційним принципом [4].

**Мета та завдання.** Метою статті є аналіз унітаризму як цивілізаційного вибору форми державного устрою України, для досягнення якої планується простежити етнополітичний контекст, в якому відбувалося конституювання цього принципу державного ладу.

**Методи дослідження.** Розгляд державного устрою як підвалини конституційного ладу України як конституційно-правового принципу, що зробив значний внесок у формування України як цивілізаційного суб'єкта історії і сучасності, варто проводити на основі комплексного міждисциплінарного поєднання етнополітичного та правового аналізу. Це дасть змогу зрозуміти сутність та правову природу унітаризму як основної форми державного устрою України впродовж історії. Унітаризм, поряд із федералізмом і конфедералізмом, є формою державного устрою, що характеризує внутрішню структуру держави, спосіб її територіального поділу, співвідношення держави (центру) з її складовими частинами (регіонами), ступінь централізації та децентралізації державної влади.

**Результати.** Нерозуміння органічного взаємозв'язку форми правління, державного устрою

та політичного режиму призвело до появи проєктів, покликаних змінити державний устрій з унітаризму на федералізм, що може негативно позначитися на інших складниках форми держави, призведе до розбалансованості інституційного, територіального та функціонального механізму організації влади. Досвід сучасних держав свідчить про те, що унітарні держави можуть бути за формою правління як республіками (Франція, Італія, Польща), так і монархіями (Велика Британія, Швеція), за політичним режимом як демократичними (Угорщина, Чехія), так і авторитарними (Білорусь) і навіть тоталітарними (КНДР).

Унітарна форма державного устрою має низку переваг і притаманна багатьом державам світу. Вона постала в процесі еволюції держав як механізм подолання феодальної роздробленості, консолідації та централізації державних утворень. Унітаризм є нині найбільш поширеною у світі формою державного устрою: близько 85% сучасних держав віддали перевагу цьому способу територіальної організації влади. Вчені пояснюють це унікальною здатністю унітаризму враховувати специфічні особливості держави, що дає змогу йому проявляти себе в кожному випадку по-новому [1]. Унітарні держави суттєво різняться за етнонаціональним складом, географічним розташуванням, економічним та соціально-культурним розвитком, політичними та правовими традиціями, територіальними особливостями, але мають низку спільних ознак.

Унітарна держава відрізняється від федеративної політичною єдністю, консолідацією політичної нації, територіальною неподільністю. В унітарній державі всі адміністративно-територіальні одиниці мають однаковий юридичний статус, не володіють політичною самостійністю. Унітарна форма державного устрою, на відміну від федеративної, є простою за способом територіальної організації влади – централізованою, отже, не спричиняє серйозних проблем із розмежування повноважень між центром та адміністративними одиницями. І це стало не останньою причиною цивілізаційного вибору на користь унітаризму під час відновлення незалежності України в 1991 р. Натомість федеративний устрій має складна союзна держава, що складається з державних утворень (республіки, штати, землі, кантони тощо), які мають певні ознаки державного суверенітету, юридично визначену політичну самостійність. Територія федеративної держави не є єдиним цілим, вона неоднорідна і не завжди складається з територій суб'єктів федерації – в деяких державах поряд із суб'єктами федерації є інші територіальні одиниці, які не входять до складу федерації. Суб'єкти федерації можуть запроваджувати власний адміністративно-територіальний поділ, а це призвело б до появи нових внутрішніх суперечностей та викликів в Україні в 1990-х рр.

Крім того, суб'єкти федерації мають право на прийняття нормативно-правових актів у межах визначеної компетенції і діють такі акти лише на території суб'єкта федерації. Україна на момент відновлення незалежності не могла обрати таку складну форму державного устрою, позаяк головним недоліком федеративної форми устрою є її вразливість до етнотериторіальних та дезінтеграційних домагань. У такому разі Україна ризикувала не відбутися як цивілізаційний суб'єкт, а ціна шансу на формування державності занадто висока.

На пострадянському просторі в 1990-х рр. вирували етнополітичні конфлікти, що супроводжувалися проявами сепаратизму, переглядом кордонів пострадянських держав, появою невизнаних державних утворень, як-от Придністровська Молдавська Республіка на території Молдови [9], Нагірно-Карабаська Республіка на території Азербайджану. Не останню роль у збереженні територіальної цілісності України в 1990-х та 2000-х рр. відіграла унітарна форма державного устрою поряд із виваженою етнонаціональною політикою, які стримували етнорегіональні відмінності, нейтралізували їх конфліктогенний потенціал, гамували відцентрові прояви, в такий спосіб підтримуючи міжетнічну злагоду та неподільність держави.

Ситуація ускладнювалася тим, що разом з іншими пострадянськими державами Україна входила до складу федеративної держави, яка проіснувала з 1922 по 1991 рр. Ця федерація була настільки громіздкою – до неї входили федерації нижчого рівня, зокрема Російська РФСР. Не останню роль у тому, що Радянський Союз зник із карти світу, відіграли неадекватні: територіальна організації влади, розподіл влади між центром та союзними республіками, адміністративно-територіальний-поділ всередині республік, етнонаціональна політика, – неспроможні відповісти на виклики часу (внутрішні конфлікти та прагнення національних та етнічних еліт на місцях реалізувати право на самовизначення, щоб позбутися контролю з боку центру) [3].

Етнонаціональне питання в СРСР було тісно переплетене з територіальним: з одного боку, міжетнічні суперечності вирішувалися в недемократичний спосіб (окремі, неблагонадійні етноси депортувалися далеко за межі територій свого проживання, які натомість заселялися іншими етносами), з іншого боку, порушення прав одних етносів у вигляді депортацій відбувалося на фоні підтримки та розвитку так званих титульних етносів республік, що посилювало відцентрові тенденції і пришвидшувало момент розпаду радянської федерації. Проблеми підсилювалися практиками довільного національно-територіального розмежування, в результаті якого на території союзних держав опинялися території, населені національними меншинами.

Отже, пострадянські держави одразу після розпаду СРСР успадкували низку дуже складних етнотериторіальних і етнополітичних проблем, які гостро постали вже у перші роки незалежності в 90-х рр. і нашарувалися на типові проблеми перехідного періоду – економічні кризи, необхідність реформування всіх сфер, соціальний колапс, корупцію, труднощі демократизації. Унітаризм не допоміг ні Молдові, ні Грузії, ні Азербайджану зберегти мир та територіальну цілісність, із цього можна зробити висновок про його неефективність у розв'язанні всіх накопичених етнополітичних і етнотериторіальних суперечностей пострадянського періоду порівняно з федералізмом. Це припущення може бути справедливим і щодо України, яка в 2014 р. втратила Крим, анексований Російською Федерацією, та контроль над частиною Донецької і Луганської областей, окупованих російськими військами та сепаратистськими угрупованнями. Однак унітарна форма державного устрою сприяла постанню і зміцненню України як суверенної, незалежної держави протягом майже чверть століття. Вибравши цю форму державного устрою, Україна виграла час, вона відбулася, набула міжнародно-правової суб'єктності, здобула визнання. Федеративна форма державного устрою призвела б до дезінтеграції України ще на початку 1990-х рр.

На той час пострадянське українське суспільство характеризувалося високим рівнем деконсолідації, розколом щодо пріоритетів розвитку України, в тому числі зовнішньополітичного та етнополітичного, що слугувало ґрунтом для дезінтеграційних тенденцій та проявів сепаратизму. Деконсолідація підсилювалася незавершеним процесом формування політичної української нації в 1990-х рр., викликаним проблемним етнонаціональним минулим (участь України у війнах, міжетнічні конфлікти на її території, належність її території до різних держав), слабкістю центральної влади – неспроможністю контролювати регіональні еліти, гамувати відцентрові тенденції. Федералізм на цьому етапі розвитку України призвів би до її дезінтеграції.

На історичні та культурні передумови розпаду України на окремі частини в 90-х рр. вказував у теорії зіткнення цивілізацій С. Гантінгтон. У своїй праці «The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order» американський вчений змодельював розкол України на східну та західну частини і вважав цей сценарій неминучим, оскільки Україна об'єднує території, що етнокультурно належать до різних цивілізацій [10]. Україна була охарактеризована як розколота держава, яка перебуває на стику двох різних цивілізацій (Західної та Східної), тому в майбутньому не зможе зберегти єдність та територіальну цілісність. Розколоті держави, на переконання вченого, постійно існують в умовах підвищеної напруги, внутрішніх суперечностей та етнічних конфліктів. Регіонам однієї держави, які представ-

ляють різні цивілізації, набагато складніше знайти спільну мову у взаємодії і співпраці, ніж окремим державам, які належать до однієї цивілізації. Однак неминучого розпаду розколотих держав можна уникнути, застосовуючи поліцивілізаційний підхід, який акцентує на тому, що об'єднує, згуртовує регіони в межах однієї держави, а не роз'єднує.

Слушність теорії американського вченого підтверджують латентні прояви сепаратизму в 1990-х рр. в Україні. У 1991 р. на сході України місцевими елітами розглядалася можливість створення автономії в складі України або навіть виокремлення власної держави. На цій території у 1918 р. вже існувала Донецько-Криворізька Радянська Республіка (1917–1918 рр.), до складу якої входили Харківська, Катеринославська, частина Херсонської губерній, частини районів Обл. Війська Донського (Ростов, Таганрог, Новочеркаськ). Нині території колишньої ДКРР перебувають у дев'яти областях двох держав: це Донецька, Луганська, Дніпропетровська та Запорізька області, а також частина Харківської, Сумської, Херсонської, Миколаївської і Ростовської (РФ) областей. Під час дезінтеграції Радянського Союзу представники донецької промислової еліти згадали цю історичну спробу державотворення і розпочали дискусію щодо можливого відродження Донецько-Криворізької Республіки. Вважалося, що об'єднання економічного потенціалу Донецької, Луганської та Дніпропетровської областей могло б стати основою для нового державного утворення або, принаймні, автономії [5]. Зняти з порядку денного питання сецесії регіону вдалося шляхом надання економічних преференцій місцевим елітам [6].

Ситуація на заході держави виглядала не кращою. Угорщина вже давно вимагає від України розширення прав угорців та їх автономізації в межах Закарпатської області, підживлюючи дезінтеграційні настрої серед угорського населення області [8]. В середині 1990-х рр. держава проголосила, що несе відповідальність за угорські спільноти за кордоном і збирається їх всіма способами захищати, зокрема вимагаючи створення територіальної автономії за національною ознакою. У цьому контексті варто розглядати також русинський рух, спрямований на відродження власної держави на Закарпатті. При цьому національний склад Закарпаття переконливо свідчить на користь збереження територіальної цілісності України: українці становлять більшість – 80,5%, найбільшою національною меншиною є угорці – 12,1%, росіяни займають четверту позицію – 2,5%. Це не перешкоджає сусіднім державам приховано або відкрито висувати етнотериторіальні претензії до цього регіону. Якщо Угорщина діє через угорську національну меншину, що вирізняється компактним проживанням у містах регіону та згуртованістю, то Російська Федерація діє через русинів – етнічну групу, яка



нетривалий час мала власну державу на Закарпатті – Карпатську Україну (1939 р.) і за підтримки ззовні погрожує відокремленням від України.

У 1991 р. одночасно із всеукраїнським референдумом щодо проголошення незалежності України відбувся обласний референдум щодо відновлення автономії Закарпаття у складі України. У цій автономії були зацікавлені обидві політизовані етнічності, як угорці, так і русини. Русини аргументували це тим, що вже двічі мали автономію, відповідно до закону Угорщини «Про автономію русинської нації, що проживає на території Угорщини» 1919 р. та відповідно до конституційного закону Чехословаччини «Про автономію Підкарпатської Русі» від 1938 р. В обласному референдумі взяли участь 82,7% виборців Закарпатської області, з них за автономізацію Закарпаття проголосували 78%. Волевиявлення щодо автономії Закарпаття 1991 р. нині можна кваліфікувати як зазіхання на територіальну цілісність і недоторканність України, однак проведення місцевих референдумів не було врегульовано українським законодавством, отже, правових наслідків він не мав. Спроби переглянути належність Закарпаття до України, ініційовані ззовні, не припиняються: в 2020 р. СБУ попередила збір підписів мешканців області на підтримку петиції щодо скасування умов Тріанонського мирного договору, за яким Королівство Угорщина в 1920 р. втратило частину своєї території, в тому числі і Закарпаття.

Однак після відновлення незалежності України чи не найскладніша ситуація була з Кримом, з огляду на історичну належність півострова до сусідньої Росії. З 1921 р. Крим мав статус Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки, яка межувала з Україною. У 1945 р. республіку було ліквідовано, а Кримська АРСР була перетворена на Кримську область – вирішальну роль у зниженні статусу Криму відіграло звинувачення кримських татар у співпраці з нацистською Німеччиною та їх депортація з півострова. У 1954 р. за ініціативою першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова Кримська область була виведена зі складу Російської Федерації та передана УРСР з нагоди святкування 300-ліття Переяславської ради, враховуючи територіальну близькість та тісні зв'язки між Кримською областю та Українською РСР. Однак вирішальним у переданні Криму Україні стало те, що повноцінно життєдіяльність півострова могла забезпечуватися тільки з території України. Адже в середині 1950-х рр. півострів вразила економічна криза, спричинена післявоєнною розрухою та браком робочої сили після депортації кримських татар (переселенці з російських регіонів не мали досвіду господарювання в степових зонах Криму). Тому передача Криму Україні була вимушеним заходом, зумовленим необхідністю врегулювати складну економічну ситуацію.

Після проголошення незалежності України півострову було надано статус Автономної Республіки Крим у складі унітарної України. Формування в Криму адміністративної автономії відповідно до Закону УРСР «Про відновлення Кримської АРСР» 1991 р. стало вимушеним компромісом для запобігання виходу проросійськи налаштованого регіону зі складу України. Про перехід унітарної України до федеративного устрою не йшлося, однак ігнорувати численне та політичне домінування росіян у Криму, яке сформувалося за часів СРСР, також було небезпечно. Адже проросійські організації та партії кілька разів ініціювали вихід Криму зі складу України та приєднання до Російської Федерації. Серед таких кроків – проголошення незалежності Криму, спроби скасувати в судовому порядку Конституції АРК 1998 р., яка закріплює півострів у складі України. Нормативно-правові акти кримської місцевої влади, зокрема Декларація про державний суверенітет Криму (1991 р.), Акт про проголошення державної самостійності Республіки Крим (1992 р.) та Конституція Республіки Крим (1992 р.), містили всі ознаки сепаратизму.

Уся перша половина 1990-х рр. характеризувалася політичною та правовою невизначеністю взаємовідносин між Києвом та АРК, відсутністю чіткого розподілу повноважень, сепаратизацією, яка проявлялася в прийнятті автономією нормативно-правових актів, що суперечили Конституції та законодавству України. За підтримки Росії Автономна Республіка Крим, що називала себе Республікою Крим, у 1994 р. обрала навіть власного президента – Ю. Мешкова. Він проводив іредентистський політичний курс, спрямований на максимальне зближення з Росією (планував запровадження на півострові рубльової зони, укладання військово-політичної угоди з Росією, надання жителям Криму російського громадянства, запровадження московського часу), аж до входження Криму до її складу [2]. Тоді центральній владі вдалося покласти край відцентровим проявам – посаду президента РК було скасовано, як і Конституцію АРК (1992 р.) та низку інших нормативно-правових актів, що мали ознаки сепаратизму.

Також не варто випускати з поля зору претензії Румунії на Буковину та Бессарабію (частини Чернівецької та Одеської областей), які були окуповані Румунією в першій половині ХХ ст. і де проживає румунська національна меншина. Румунія переїмається становищем румун в Україні, надає їм фінансову підтримку та громадянство. Отже, зацікавленість сусідніх держав (Угорщини, Росії, Румунії і, можливо, навіть Польщі), які мають потужне імперське минуле – в певні періоди історії володіли українськими територіями, – в дезінтеграції України тотально унеможлиблювала надання переваги федеративному державному устрою в 90-х рр. Федеративна форма державного устрою занадто

складна, занадто багатоаспектна – сама по собі вона б стала етнотериторіальним і етнополітичним викликом для молодшої України.

**Висновки.** Унітарна форма державного устрою України є конституційним принципом, невід'ємною складовою частиною суб'єктності України, яка відіграла і продовжує відігравати важливу роль цивілізаційному розвитку України – є запорукою збереження суверенітету, незалежності, цілісності і недоторканості кордонів держави. Не останню роль у збереженні територіальної цілісності України в 1990-х та 2000-х рр. відіграла унітарна форма державного устрою поряд із виваженою етнонаціональною політикою, які стримували етнорегіональні відмінності, нейтралізували їх конфліктогенний потенціал, гамували відцентрові прояви, в такий спосіб підтримуючи міжетнічну злагоду та неподільність держави.

Хоч унітаризм не допоміг в 2014 р. зберегти мир та територіальну цілісність, це не вказує на його неефективність у розв'язанні накопичених етнополітичних і етнотериторіальних суперечностей пострадянського періоду порівняно з федералізмом. Адже унітарна форма державного устрою сприяла постанню і зміцненню України як суверенної, незалежної держави понад чверть століття. Вибравши цю форму державного устрою, Україна відбулася, набула міжнародно-правової суб'єктності, здобула визнання. Федеративна форма державного устрою призвела б до дезінтеграції України ще на початку 90-х рр.

Україна на момент відновлення незалежності не могла віддати перевагу федеративній формі державного устрою, головним недоліком якої є її вразливість до етнотериторіальних та дезінтеграційних домагань. Зацікавленість сусідніх держав (Угорщини, Росії, Румунії і, можливо, навіть Польщі), які в певні періоди історії володіли українськими територіями, в дезінтеграції України тотально унеможливлювала федералізацію. Дія цього факторк залишається ключовою, однозначно негативною відповіддю на запитання, чому Україна на сучасному етапі державотворення не може перейти до більш чутливого до етнорегіональних відмінностей федеративного устрою.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Батанов О.В. Унітаризм як політичний та правовий феномен: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса. Серія Політичні науки.* 2019. № 4. С. 20.
2. Вітман К.М. Зміна статусу Автономної Республіки Крим як спосіб вирішення етнополітичних суперечностей. *Актуальні проблеми європейської інтеграції.* 2011. № 7. С. 277.
3. Вітман К.М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн : навч. посібник. Київ : Логос, 2008. С. 7.
4. Кушніренко О. Унітаризм як базова цінність конституційного ладу України. *Віче.* 2012. № 2. С. 19.

5. Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. С. 37.

6. Про делегування Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій та Луганській державним адміністраціям повноважень з управління майном, що перебуває у загальнодержавній власності : Указ Президента України № 560 від 26.11.1993 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/560/93>.

7. Савенко М.Д. Принципи Конституції. *Наукові записки НаУКМА.* Т. 53. Юрид. науки. 2006. С. 14.

8. Явір В.А. Закарпаття як об'єкт етнотериторіальних претензій Угорщини та Росії: порівняльний аналіз стратегій та цілей. *Політичне життя.* 2018. № 3. С. 79.

9. Büscher K. The «statehood» of Transnistria – an accident of history? *Nationalism in Late and Post-Communist Europe.* 2008. Vol. 3. P. 204–229.

10. Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* New York : Simon and Schuster, 1996. P. 17.

#### REFERENCES:

1. Batanov O.V. (2019) Unitaryzm yak politychnyy ta pravovyy fenomen: vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid. [Unitarianism as a political and legal phenomenon: national and foreign experience] *Visnyk DonNU imeni Vasylya Stusa. Seriya Politychni nauky.* # 4. S. 20 [in Ukrainian].
2. Vitman K.M. (2011) Zmina statusu Avtonomnoyi Respubliki Krym yak sposib vyrishennya etnopolitychnykh superechnostey. [The status transformation of the Autonomous Republic of Crimea as a way to resolve ethnonopolitical contradictions] *Aktual'ni problemy yevropeys'koyi intehratsiyi.* # 7. S. 277 [in Ukrainian].
3. Vitman K.M. (2008) Modeli etnonatsionalnoyi polityky postsotsialistychnykh krayin: navch. posibnyk. [Models of ethno-national policy of post-socialist countries]. Kyiv: Lohos, 2008. S. 7 [in Ukrainian].
4. Kushnirenko O. (2012) Unitaryzm yak bazova tsinnist konstytutsiynoho ladu Ukrayiny. [Unitarianism as a basic value of the constitutional order of Ukraine]. *Viche.* #2. S. 19 [in Ukrainian].
5. Polityko-pravovi mekhanizmy zapobihannya separatyizmu v demokratychnomu suspilstvi: naukova zapyska. (2014) [Political and legal mechanisms to prevent separatism in a democratic society] Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrayiny. S. 37. [in Ukrainian].
6. Pro delehuvannya Dnipropetrovskiy, Donetsk, Zaporizkiy ta Luhanskiy derzhavnym administratsiyam povnovazhen z upravlinnya maynom, shcho перебуває u zahalnoderzhavniy vlasnosti: Ukaz Prezydenta Ukrayiny # 560 vid 26.11.1993. [About delegation to Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhia and Luhansk state administrations of powers on management of the property which is in state property]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/560/93>.
7. Savenko M.D. (2006) Pryntsypy Konstytutsiyi. [Principles of the Constitution] *Nauk. Zapysky NaUKMA.* Vol. 53. Yuryd. nauky. S. 14. [in Ukrainian].
8. Yavir V.A. (2018) Zakarpattya yak obyekt etnoterytorialnykh pretenziy Uhorshchyny ta Rosiyi: porivnyal'nyy analiz stratehiy ta tsiley. *Politychne zhyttya.* # 3. S. 79. [in Ukrainian].

9. Büscher K. The «statehood» of Transnistria – an accident of history? *Nationalism in Late and Post-Communist Europe*. 2008. Vol. 3. P. 204–229.

10. Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster, 1996. P. 17.

## Ukraine as a unitary state: analysis of the civilization choice of the form of the government

Yavir Vira Anatoliivna

---

Doctor of Political Science,  
Senior Researcher  
V.M. Koretsky Institute of state  
and law of National Academy of Sciences  
of Ukraine  
Triohsvjatyetska str., 4, Kyiv, Ukraine

*This study is a response to the emergence of projects designed to change the state system of Ukraine from unitarism to federalism, which may imbalance of institutional, territorial and functional mechanisms of government and threatens the territorial integrity of the state. The aim of the article is to analyze unitarism as a civilizational choice of the form of government of Ukraine. The study of the state system as a constitutional and legal principle has been performed on the basis of a complex interdisciplinary combination of ethnopolitical and legal analysis.*

*It is proved that the unitary form of government along with a balanced ethnonational policy played the role in preserving the territorial integrity of Ukraine in the 90's and 00's because they restrained ethnoregional differences, neutralized their conflict potential, hindered such centrifugal manifestations providing interethnic harmony and indivisibility of the state.*

*Although unitarism did not help Ukraine maintain peace and territorial integrity in 2014, this does not indicate its ineffectiveness in resolving all the accumulated ethnopolitical and ethnoterritorial contradictions of the post-Soviet period compared to federalism. After all, the unitary form of government contributed to the strengthening of Ukraine as a sovereign, independent state for more than 25 years. By choosing this form of government, Ukraine took place, gained international legal image and recognition. The federal form of government would have led to the disintegration of Ukraine in the early 90's.*

*At the time of the restoration of independence, Ukraine could not give preference to the federal form of government, the main disadvantage of which is its vulnerability to ethnoterritorial and disintegration claims. The interest of neighboring states (Hungary, Russia, Romania, and possibly even Poland), which in certain periods of history owned Ukrainian territories, in the disintegration of Ukraine made federalization impossible.*

**Key words:** unitarism, federalism, state system, Ukraine, disintegration.

Наукове видання

# ПОЛІТИКУС

*Науковий журнал*

**Випуск 5**

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.  
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 20,97. Ум.-друк. арк. 19,99.  
Підписано до друку 02.11.2020. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»  
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1  
Телефони +38 (048) 709 38 69  
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08  
E-mail: [mailbox@helvetica.com.ua](mailto:mailbox@helvetica.com.ua)  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.